Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

eddy.se ab
e-post: order@bokorder.se

NY FÖLJD

28 ◆ 2018

https://doi.org/10.33063/diva-376230

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet

Utgiven med stöd av

SLS SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND
Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått ta del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentinsatser under arbetet på Språk och stil 28:

Lars-Gunnar Andersson, Maia Andreasson, Theres Bellander, Kristian Blensenius, Ann-Catrine Edlund, Lena Ekberg, Erik Falk, Anna W. Gustafsson, Martin Hilpert, Steffen Höder, Mikael Kalm, Ola Karlsson, Jan Lindström, Charlotte Lundgren, Benjamin Lyngfelt, Tommaso Milani, Ali Reza Majlesi, Endre Mørck, Catharina Nyström Höög, Henrik Rahm, Unn Røyneland, Ulla Stroh-Wollin, Eva Sundgren, Liss Kerstin Sylvén, Mats Thelander, Barbro Wallgren-Hemlin, Camilla Wide, Finn Aarsæther, Carin Östman.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Donald MacQueen.

© Författarna och Språk och stil

ISSN 1101-1165

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 2018

Innehåll

Gunlög Josefsson: *Avokadosar* och *kepsar* – ett epentetiskt *s* med olika funktioner 5
Olof Eriksson: »Det gör ont i hela kroppen *på* mig.» Prepositionen *på* som possessivmarkör i nominalfraser 22
Åsa Palviainen & Arja Piirainen-Marsh: När barnet blir expert. Förklaringar av ord och procedurer i det digitala spelet Growtopia 48
Sanna Skärlund: Den intima ledaren? Om ledarartiklar, informalisering och språklig förändring 78
Minna Sandelin: Subjektsegenskaper i förändring. Indefinita subjekt i fornsvenskt lagspråk 112
Ellen Bijvoet: Förortssvenska i grindvakters öron. Perceptioner av migrationsrelaterad språklig variation bortom inlärarspråk och förortsslang 142
Mats Landqvist: Språkpolitiska inslag i kampen mot diskriminering 176

Recensioner
Byrman, Ylva: Så fångas de misstänktas ord (2018). Rec. av Lieselott Nordman 203
Gustafsson, Anna W. & Håkansson, David: Ord på prov. En studie av ordförståelse i högskoleprovet (2017). Rec. av Eva Sundgren 207
Josefsson, Gunlög & Lundin, Katarina: Nycklar till grammatik (2018). Rec. av Johan Brandtler 211
Josephson, Olle: Språkpolitik (2018). Rec. av Catharina Nyström Höög 214
Kampen om texten: Examensarbetet i lärarutbildningen, red. av Per-Olof Erixon & Olle Josephson (2017). Rec. av Andreas Nord 218
Lindahl, Filippa: Extractions from relative clauses in Swedish (2017). Diss. Rec. av Anna-Lena Wiklund 221
Lindberg, Bo: Den akademiska läxan. Om föreläsningens historia (2017). Rec. av Lars Wollin 225
Varför språkvetenskap? Kunskapsintressen, studieobjekt och drivkrafter, red. av David Håkansson & Anna-Malin Karlsson (2017). Rec. av Olle Josephson 230

Författarna i detta nummer 233

Avokadosar och *kepsar* – ett epentetiskt *s* med olika funktioner

Av GUNLÖG JOSEFSSON

Abstract

Josefsson, Gunlög, gunlog.josefsson@nordlund.lu.se, Professor, Department of Scandinavian Languages, Centre for Languages and Literature, Lund University: "*Avokadosar* and *kepsar* – an epenthetic *s* with different functions". *Språk och stil* NF 28, 2018, pp. 5–21.

Two groups of words containing an *s* in the ending are discussed: firstly, non-standard plural forms ending in *-sar*, such as *avokadosar* 'avocados', frequently found in spoken Swedish, but deviating from the forms *avokador* or *avokadoer*, recommended by normative authorities, and secondly, so-called *keps*-words, traditionally analysed as English loan words, retaining the plural *s*, which, in some cases has been incorporated into the stem: *cap* + *s* → *keps* 'hat'. The focus of interest is the role of the *s*.

I argue that *s* in both groups is an epenthetic consonant. In *sar*-plurals, the *s* blocks hiatus, which is undesirable in Swedish. It also provides the syllable that follows with an onset and allows for the use of the default plural marker *-ar*. For *keps*-words I argue that *s* is epenthetic too, but in a different way. Prokosch's law is important in Swedish phonology; basically, stressed syllables have to be long. When English short-syllable words, such as *cap*, are imported, they have to be adjusted accordingly. To supply the coda with an *s* – a reanalysis of the English plural marker –, is one way to achieve this. Not all *keps*-words can be explained this way, but the explanation holds for the majority of the examples.

Keywords: *sar*-plural, *keps*-words, epenthetic consonant, Prokosch's law.

Utgångspunkten för min artikel är två grupper av ord eller ordformer som båda har *s* i stamslutet eller i böjningen, vad jag kommer att kalla för *sar*-pluraler, till exempel *avokadosar* och *cowboysar,* och *keps*-ord, till exempel *keps* och *räls*. Frågan är vilken funktion detta *s* har. Jag kommer att föreslå att det i båda fallen handlar om att *s-et* är en epentetisk konsonant – en stödkonsonant – som

En tidigare version av denna artikel presenterades vid Forskarseminariet i nordiska språk, Lunds universitet, i mars 2015. Stort tack till deltagarna vid detta tillfälle för värdefulla kommentarer. Jag vill också tacka informanter som har försett mig med nya *keps*-ord, i synnerhet Olof Lundgren. Jag vill också uttrycka mitt tack till tre anonyma referenter för *Språk och stil* samt redaktören för nämnda tidskrift för ytterst värdefulla kommentarer. Alla kvarvarande fel och brister är mitt eget ansvar.

har skjutits in för att skapa en regelmässig svensk fonologisk struktur. För en del av *keps*-orden har sedan denna epentetiska konsonant omanalyserats som en del av stammen.

I avsnitt 1 ger jag en kort bakgrund, framför allt en genomgång av tidigare forskning. I avsnitt 2 diskuteras de två aktuella grupperna: först *sar*-pluralen, därefter *keps*-orden. Avsnitt 3 innehåller en mer övergripande diskussion om *s-et* i de två grupperna samt varför *s* i de aktuella användningarna ibland möter ogillande. Avsnitt 4 ger en kort sammanfattning.

1. Bakgrund

Det torde vara ganska okontroversiellt att påstå att *sar*-plural främst återfinns i talspråk och talspråksnära skriftspråk.[1] Formen är tämligen lite diskuterad i litteraturen, men tas upp av Per Ledin (2013), som i ett blogginlägg resonerar om dess för- och nackdelar. Ledin sammanför *sar*-plural med *s*-plural och tolkar former som *sar*-pluraler i fler sammanhang än vad som torde vara vanligt. Till exempel menar han att pluralformerna av *is*-avledningar som *fegisar* och *mjukisar* innehåller *sar*-plural, trots – eller tack vare – att stammen själv slutar på -*s*. Detsamma gäller ett ord som *ananas*, när pluralformen *ananasar* används.[2] Ledin är själv positivt inställd till *sar*-plural och konstaterar att formen låter »lite barnslig på ett trevligt sätt», men menar samtidigt att den är »vardaglig och trivs bäst i talspråk»: »På ett vis är det bra också om Språkrådet håller sig undan från *sar*-pluralen, så att jag kan få ha den ifred, utan inblandning av myndigheter.»

Svenska Akademiens grammatik (SAG) omnämner *sar*-pluralen endast mycket kortfattat (del 2 s. 83) och anger att den används i »vardagligt talspråk». Exempel som SAG ger är *baby-sar*, där alternativen *baby-ar* och *baby-er* också nämns. SAG skriver att formen används särskilt när ordet måste böjas i bestämd form: *hobby-sar-na* och *container-sar-na*, och då som ett alternativ till -*s*. Etymologin är, enligt SAG, »suffixet *s* + suffixet -*ar*». Språkrådet nämner *sar*-pluralen i samband med en diskussion om *s*-plural, och exemplifierar med

[1] En undersökning av frekvens i olika sammanhang samt språkbrukares attityder vore naturligtvis av stort värde, men det är ett ämne för en annan artikel; syftet med mitt bidrag här är att förklara funktionen hos *s*.

[2] Ledin har en något oklar terminologi, eftersom han glider mellan att tala om stavelser och morfem. Om exempel som *muffinsar* skriver han att det är former där »-*sar* är ett fonologiskt faktum, beroende på att stammens -*s* föregår själva pluraländelsen -*ar*».

former som *emojisarna*. Det noteras att denna form av plural förekommer mest i talspråk.[3] Nämnas kan också till sist två kandidatuppsatser, Lavas 2007 och Zetterberg 2017, som behandlar *s*-plural, men även kortfattat tar upp *sar*-plural.

Exempel på *keps*-ord är *keps*, *kex*, *räls* och *tips*. En av de första som uppmärksammade *keps*-orden var Emil Låftman som behandlar dem i ett arbete från 1940, *Studier i ordbildning: en keps: hur vi benämna engelska ting*.[4] Den förklaring som Låftman för fram till *s-et* är att detta härstammar från den engelska pluralmarkören, t.ex. *cap-s* → *keps*. Rimligen tänker han sig att det handlar om en reanalys av denna markör, även om tanken inte expliciteras. Samma förklaring till *keps*-ordens ursprung ger SAG (del 2 s. 81). Vad som skulle trigga den förmodade reanalysen diskuteras varken av Låftman eller i SAG. Ledin (2013) nämner kortfattat *keps*-orden och skriver att de är »ord som är lånade från engelskan och på svenska har plural-s i singular».

2. Vad *s* gör i de två grupperna

Jag kommer i 2.1 att diskutera *sar*-plural och i 2.2 *keps*-ord. Om min analys är korrekt handlar det om två helt olika användningar av *s*, men det gemensamma är att huvudfunktionen är fonologisk – *s-et* är en epentetisk konsonant. Beroende på att *s-et* är relativt nytt i språket, kopplat till främmande ord och till talspråket har det ofta en affektiv laddning – för *keps*-ordens del så länge *s-et* är segmenterbart.

2.1 *sar*-plural

Låt oss börja med att titta på de vanliga pluralformerna i svenska för stammar med vokalslut. Inhemska substantiv som slutar på obetonat *-a* eller *-e* är i stort sett oproblematiska; för n-orden är ändelserna vanligen *-or*, respektive *-ar*, och för t-orden oftast *-n*:[5]

[3] http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakradgivning/aktuellt-sprakrad/granskade-rad/2017-05-08-ar-s-plural-gangbart-i-svenskan.html. Hämtad 21 februari 2017.
[4] I SAOB, uppslagsordet »keps», anges den engelska formen *caps* som etymologisk källa. Artikeln är skriven 1935. Tack till en anonym referent för upplysningen!
[5] Att bestämma om ord är inhemska eller främmande är naturligtvis inte enkelt, och här har jag gått på min egen språkkänsla.

(1) n-ord
skola – skolor
hare – harar

t-ord
hjärta – hjärtan
stycke – stycken

Substantiv som slutar på andra obetonade vokaler, i praktiken *-i*, *-y*, *-o* och *-u*, är mindre vanliga i svenskan. För t-orden är pluralmarkören ofta *-n*, t.ex. *foto – foton* och *party – partyn*. För n-ord som slutar på *-i*, *-y*, *-o* och *-u* är pluralformen inte lika självklar. Den första träffen på »flera pippi» vid en sökning på nätet (efter ett antal icke-relevanta träffar på »Pippi Långstrump») är, talande nog, »Vad sägs om en pippi, flera (pippi)fåglar???? Verkar inte finnas nån användbar pluralform alls».[6] SAOL 14 (2015) rekommenderar formen *pippiar*; en sökning på *pippisar* ger dock ganska många nedslag. Ett annat n-ord i gruppen, också det inhemskt, är *bastu*. För detta ord verkar det inte heller finnas någon riktigt naturlig pluralform. SAOL 14 rekommenderar formen *bastur*, men de tre första träffarna vid en nätsökning på strängen »flera bastu» ger följande resultat: »En bastu två …bastusar??», »Vad fan heter 'bastu' i plural?!» och »En bastu, flera?».[7] Det verkar uppenbart att de former som rekommenderas för *pippi* och *bastu* i SAOL 14 inte är självklara val för språkbrukarna.

För en del substantiv med vokalslut på annat än *-a* eller *-e* anger SAOL 14 att pluralform helt enkelt saknas. Några exempel på sådana ser vi i figur 1.

agility	gnocchi	kålrabbi	pomelo
bambu	harakiri	mikro	risotto
beriberi	hindi	ouzo	sago
broccoli	jalapeño	peperoni	spaghetti
cannelloni	jumbo	peppar	taxi
chili	kaki	physalis	truppnärvaro

Figur 1. Exempel på substantiv som i SAOL 14 anges sakna pluralform.

För en del av substantiven i figur 1 är nog en pluralform av semantiska skäl föga efterfrågad, t.ex. för *beriberi*, *sago* och *truppnärvaro*. För andra kan det

[6] http://klimakteriehaxan.blogspot.se/2014/01/pippi-pa-faglar-igen-nu-nummer-57.html. Hämtad 6 februari 2017.
[7] https://www.flashback.org/t399811, https://www.flashback.org/t1778368p4 och http://fragbite.se/forum/ovrigt/ovriga-tradar/thread/358572/en-bastu-flera. Sökningen gjordes 31 januari 2017.

tyckas som om en pluralform skulle kunna behövas. Frukter och grönsaker är typiskt räknebara entiteter, och om det finns behov av att uttrycka pluraler som *äpplen*, *apelsiner*, *paprikor* och *morötter* kan man nog tänka att språkbrukarna kan behöva kommunicera flertal av frukten *pomelo* och grönsakerna *peperoni* och *chili*. Med hjälp av sökmotorerna Google och Bing hittar man dock snabbt fram till former som *bambus*, *bambusar*, *chilis* och *chilisar*. Det är svårt att frigöra sig från misstanken att åtminstone en del av orden i figur 1 inte har någon rekommenderad pluralform i SAOL därför att det traditionella svenska morfologiska systemet inte med lätthet tillhandahåller en sådan, snarare än att formen inte skulle behövas.

Exempel på *sar*-plural hittar man ganska lätt med sökmotorerna Google och Bing:

Grundform på -i	Grundform på -o	Grundform på -u	Grundform på -y
bikinisar	avokadosar	bastusar	currysar
chilisar	banjosar	driftkuckusar	dandysar
grissinisar	bimbosar	gurusar	dummiesar/dummisar
groupisar	cellosar	haikusar	jockeysar
kivisar, kiwisar	flamingosar	kängurusar	guppysar
okapisar	halosar	sodukusar	lobbysar
rastafarisar	silosar	zulusar	policysar
safarisar	tornadosar		storysar
yogisar			whiskysar

Figur 2. Exempel på *sar*-pluraler från Google och Bing på ord där grundformen slutar med obetonat *i*, *o*, *u* eller *y*.

För orden i figur 2 rekommenderar SAOL 14 andra pluralformer eller avstår från att ange någon pluralform alls:

Grundform på -i	Grundform på -o	Grundform på -u	Grundform på -y
bikinier (alt. bikinis)	avokador	bastur	pl. av curry saknas
pl. av chili saknas	banjor	driftkuckuar	dandyer
grissini	bimbor	guruer	dummyer
groupier	cellor (alt. celli)	haikuer	jockeyer
(alt. groupies)	flamingor	kängurur	guppyer
kivier, kiwier	halor	(alt. känguruer)	lobbyer
okapier	silor	sudokun	policyer
rastafarier	tornador	zuluer	storyer
safarier (alt. safaris)		(alt. sudokur)	pl. av whisky saknas
yogier			

Figur 3. De av SAOL 14 rekommenderade pluralformer av orden i figur 2.

Av exemplen i figur 3 kan vi dra slutsatsen att det inte är stamslut på obetonad vokal som i sig blockerar en fonologiskt realiserad pluraländelse i SAOL, vilket exemplen i figur 1 skulle kunna förleda en till att tro. Notera att för flera av orden i figur 3 rekommenderar SAOL 14 *-er* som pluralmarkör, trots att stammen slutar på obetonad vokal, t.ex. *policyer, safarier* och *yogier*, vilket alltså är former som innehåller hiatus.

Exemplen vi har sett hittills illustrerar en klyfta mellan vad som skulle kunna kallas *normativ morfologi* och *folkmorfologi*, som den avspeglas i talspråk och talspråksnära skriftspråk.[8] Förmodligen skulle många som använder *sar*-plural i talspråket nog tveka att använda denna form i skrift. Frågan som inställer sig är varför de former som SAOL rekommenderar inte upplevs som självklara för många av språkbrukarna. Med andra ord: vad motiverar *sar*-pluralens existens? Varför väljs *sar*-pluraler ofta spontant av språkbrukare?

För att förstå *sar*-pluralens popularitet ska vi granska närmare hur den är uppbyggd. Det finns åtminstone tre möjligheter vad gäller den inre strukturen och segmenteringen: 1. Ändelsen *-sar* innehåller en dubbel pluralmarkering, dvs. *-s* och *-ar* är båda pluralmarkörer, 2. *-sar* är en allomorf till *-ar*, och 3. *-s* är en epentetisk konsonant.

Det första alternativet, dubbel markering av en morfologisk kategori, är inte otänkbar ur teoretisk synvinkel. Afrikaans och African-American English har till exempel dubbel negation, utan att dessa tar ut varandra, och i svenska har vi både framförställd och efterställd bestämd artikel. I det aktuella fallet verkar det dock inte handla om dubbel pluralmarkering. Det viktigaste skälet är att *s-et* förekommer även i andra former, t.ex. före den bestämda artikeln i singularformer som *yuppisen* och *spag(h)ettisen*, former som inte är svåra att hitta på internet. Några exempel ser vi nedan:

(2) a Jag har vetat hela tiden att hon stack från mig med den där jävla yuppisen Jonas.[9]
b Yuppisen blir global.[10]

(3) a Oj nu kokar spaghettisen över lär rädda den!![11]
b P vaknade av att erk, den lilla halvkokta spagettisen, kom å väckte mig...[12]

[8] Enligt en anonym referent används både *s*-plural och *sar*-plural även i normal sakprosa, t.ex. i dags- och kvällstidningar.
[9] Hans Alfredson *En yxa i nacken*. Stockholm: Wahlström och Widstrand 1992. https://books.google.se/books?id=eyt0CwAAQBAJ&pg=PT46&lpg=PT46&dq=yuppisen&source=bl&ots=G-yUzoIuiN&sig=lctkkRlZpPisUX-H4BHTA3JBvvw&hl=sv&sa=X&ved=0ahUKEwi8jfj-9aTZAhWDXCwKHbpiCnUQ6AEILTAB#v=onepage&q=yuppisen&f=false
[10] lup.lub.lu.se/student-papers/record/1317475/file/1317476.pdf
[11] www.devote.se/743189/klohydrater-8043531
[12] dayviews.com/-lella-/2007/5/19/

Det andra alternativet, att -*sar* är en allomorf till -*ar*, är rimligare, men detta alternativ bör tas till endast om det inte finns något oberoende skäl som talar mot alternativ 3, att segmentera -*sar* i *s* + *ar*, där *ar* är den ordinarie pluralböjningen i deklination 2, som i *hästar* och *fåglar*. Jag kommer att argumentera för att det tredje alternativet är det korrekta.

Mitt förslag är att -*s* i *sar*-pluralen är en epentetisk konsonant, som har som funktion att blockera hiatus mellan två korta vokaler.[13] Hiatus är i och för sig inte förbjudet i svenska; vi finner fenomenet t.ex. i ord som *fröa* och *fruar* eller *teater* och *reale,* men i dessa exemplet är en av vokalerna lång, den andra kort. Fullständigt förbud mot vokalmöte av två korta vokaler råder inte heller inuti rötter, att döma av exempel som *realisera*, *moatjé* och *croissant*, där de senare två väl dock kan betraktas som ointegrerade importord. Det största motståndet mot hiatus tycks vara när det förekommer i skarven mellan stam och böjning.

Om *sar*-pluralen segmenteras -*s*-*ar* får vi en konsonant, *s*, mellan vokalerna, vilket förhindrar hiatus och dessutom möjliggör användningen av den regelmässiga andra deklinationens pluralmarkör -*ar*. I denna deklination återfinns »[d]e flesta andra flerstaviga [substantiv] med obetonad slutstavelse som slutar på konsonant» (SAG del 2 s. 67). (Till deklination 2 räknar SAG även ord med stamslut på -*s*, till exempel *kaktus* och *potatis*.) Med stamslut på -*s* kommer de aktuella orden att rent ljudmässigt komplikationsfritt falla inom ramen för deklination 2.

Man kan naturligtvis ändå ställa sig frågan varför språkbrukare väljer pluralmarkören -*ar*, dvs. böjer enligt deklination 2, om -*s* är en epentetisk konsonant med funktionen att blockera hiatus. Varför inte använda »enkelt» plural-*s*; det hade också gett en pluralform utan hiatus. Svaret är antagligen att plural-*s* fortfarande upplevs som ett främmande element i språket, möjligen som en anglicism, trots att *s*-plural finns i många andra språk.

Ett annat alternativ vore att använda -*r* som pluralmarkör, placerad direkt efter vokalen, t.ex. *spagettir* och *kiwir* – detta skulle också resultera i former utan hiatus. Att använda -*r* som pluralmarkör tycks dock inte upplevas som något generellt alternativ för språkbrukarna. R-deklinationen, i SAG kallad deklination 4, är liten; enligt SAG (del 2 s. 75) utgör den 2 % av orden i tidningsprosa. För icke-avledda ord i SAG:s deklination 4 som slutar på obetonad vokal (vilket utgör en mycket liten grupp i denna deklination) har de flesta ord som SAG listar, stamslut på obetonat -*e*, t.ex. *radie* och *aktie*. Den största delen av dessa ord har karaktären av importord. Eftersom själva poängen med *sar*-pluralen,

[13] Att plural på -*s* kan fungera som ett alternativ till en pluralform, t.ex. på -*er* eller -*ar* genom att förhindra hiatus mellan två obetonade vokaler har föreslagits tidigare t.ex. i Mattsson 1979.

enligt den föreslagna analysen, är att orden ska få en inhemsk fonologisk struktur vore att utgå från ett paradigm som nästan uteslutande innehåller främmande ord inget rimligt alternativ. (Det ska dock påpekas att associationen till främmande ord naturligtvis kan ändras med tiden.) Den lilla grupp av ord som SAG för till sin deklination 4 med annan obetonad slutvokal är *-e* är just ord som ofta får *sar*-plural: *bastu*, *känguru*, *vallmo*, *studio*, *dynamo*, *expo*, *radio*, *duo*, *trio* och *jojo*; deras tillhörighet till r-deklinationen är med andra ord inte självklar för språkbrukare. Resten av de exempel som SAG räknar upp är ursprungligen sammansättningar, som har fått regelmässig r-plural efter en (fordom) lång vokal: *hustru* (av *husfru*), *farstu* (av *förstuga*), *bastu* (av *badstuga*), *jungfru* och *skridsko*. Även hos dessa kan man hitta *sar*-pluraler på nätet: *bastusar* (många nedslag – sammansättningsursprunget har tydligen förbleknat, se även ovan) och *skridskosar* (några få nedslag).[14]

En annan fråga är varför inte *s-et* följs av *er*-plural, dvs. böjs enligt SAG:s deklination 3, vilket skulle ge former som *spaghettiser* och *kiwiser*. Deklination 3 är enligt SAG (del 2 s. 69) den största deklinationen; ca 30 % av substantiv i tidningsprosa böjs enligt denna deklination. Det, enligt min mening, rimligaste skälet till att former som *spaghettiser* och *kiwiser* inte upplevs som naturliga är att det inte heller här finns något starkt paradigm att bygga på. Icke-avledda ord som tillhör deklination 3 är antingen enstaviga ord, flerstaviga ord med betoning på sista stavelsen eller en grupp ord som slutar på obetonat *-el* (t.ex. *cykel* 'kretslopp'), *-er* (t.ex. *fiber*) eller *-en* (*sägen*) – men inga exempel ges i SAG på *-is*. På det stora hela kan sägas att deklination 3 har starkt präglad importordskaraktär. Även här kan man konstatera att det vore märkligt om denna deklination användes om talarens syfte är att låta orden få en svensk fonologisk struktur.

Forskningen tycks vara ense om att deklination 2, med plural på *-ar*, är den omärkta deklinationen; se Elert 1970 s. 142, Teleman 1970 s. 90, Linell 1972 s. 31, Hellberg 1985 s. 137. Med *sar*-pluralen kan hiatus undvikas och det omärkta, produktiva *ar*-suffixet kan användas – detta är i huvudsak, menar jag, varför *sar*-pluralen används överhuvudtaget. Komplikationen, den affektivt laddningen av *s-et*, diskuteras mer i sektion 3.

[14] Möjligen kan man av figur 3 ovan utläsa att SAOL 14 ändå utgår från mönstret *skridsko – skridskor* för att bilda plural på obetonat *-o*, t.ex. för pluraler som *cellor* och *avokador*. Huruvida SAOL här bygger på ett mönster som är på väg att etablera sig eller aktivt försöker styra upp och normera med hjälp av detta mönster är svårt att säga utan närmare undersökningar. Man kan konstatera att formen *avokador* ger ett inte obetydligt antal nedslag vid nätsökningar. Det är, menar jag, svårare att tro att *r*-pluralen kommer att användas i någon större utsträckning för ord på *-i*, *-u* och *y*.

2.2 *Keps*-orden

Som påpekades i avsnitt 2 ovan beskrevs *keps*-orden 1940 i en studie av Emil Låftman, som räknar upp följande ord:

babies	overalls	slippers ’damgalosch av ny typ’
bebis	pitprops	snowboots ’ytterkänga av gummi’
capes ’kappkrage’	proffs	stores ’tunn gardin’
clips	props ’gruvstötta’	strips ’kopplingslist inom telefon-tekniken’
cocktails	pullovers	sweaters
cowboys	pumps	tanks
films ’negativ-material i kamera’	pyamas	tees
forwards	rackets	tips
jumpers	rips	tricks
kalops	räls	turnips ’rova’
keps	scarfs	tvils ’bomullstyg’
koks	slipers	
oldboys	slipovers	

Figur 4. »*Keps*-orden» i Låftman 1940.

Låftmans lista kan utökas med ett antal nyare ord. Orden i figur 5 nedan är samlade på olika sätt: från ordlistor och nätsajter, men även med benägen hjälp från kolleger och vänner.[15] Orden har hämtats i kontexter där det är tydligt att de används som singularform eller grundform (för kollektiver och substansord), dvs. kontexter där de inte används som pluraler eller singular genitiv. Endast ord med mer än ett belägg har tagits med. För äldre ord har jag lutat mig mot SAOB:s etymologier, medan jag för nyare ord enbart har tagit med sådana ord vars engelska ursprung är uppenbart, och därmed också deras betydelse, till exempel *scones* och *shots*.

Frågan är vilken funktion *s-et* har i orden i figur 5.

Som påpekades ovan tycks det finnas konsensus i litteraturen om att det ur en diakron synvinkel handlar om att ett engelskt plural-*s* har »vuxit in i» eller inkorporerats i stamformen, även om Ledin (2013) verkar mena att *s-et* även synkront är ett pluralmorfem; han definierar *keps*-ord som »ord som är lånade från engelskan och på svenska har plural-*s* i singular».[16] För former

[15] Ett särskilt tack till Olof Lundgren, som har spårat upp ett antal *keps*-ord som jag annars hade missat!

[16] SAG (del 2 s. 81) talar om inlånat pluralsuffix, men källspråket preciseras inte.

bebis	kids	scones
blinkers	kips	shorts
boots	knips	shots
chips	koks	situps
cookies	kvinns	skinheads
cornflakes	lappskojs	slipers
fans	mits ’träningskuddar i boxning’	slips
flyers	mods	slogans
gags	muffins	snacks
gips	odds	splits ’kluvet virke’
gubbs	pellets	tics
hands	pickles	tips
hobbies	pins	tops
kalops	preppers	trips
kex	raps	trix

Figur 5. Nyare *keps*-ord.

som *ett trix* eller *ett käx* upplever förmodligen den moderna språkbrukaren ingen morfemgräns före -*s*. En första hypotes skulle därför kunna vara att importen av *keps*-ord skedde i en tid när engelskkunskaperna inte var så utbredda och att språkbrukarna inte riktigt förstod att *s-et* markerade plural – av den anledningen kunde det »växa ihop med» stammen. En sådan förklaringsmodell tycks dock inte vara korrekt om vi tittar bredare; gruppen *keps*-ord fortsätter nämligen att växa, t.ex. med ord som *mits* och *flyers*, trots att de flesta språkbrukare numera torde behärska engelska väl – en annan förklaring måste till.

Min förklaring till *s-et* bygger på tanken på *s* som en epentetisk konsonant, en förklaring som liknar den för *s*-plural som framfördes av Söderberg (1983 s. 151–152), och som föreslogs i 2.1 ovan för *sar*-pluralen. Dock menar jag att *s-et* i dessa ord har en annan uppgift än att förhindra hiatus. Låt oss först titta på svenskans stavelsestruktur.

Den svenska stavelsestrukturen regleras i vikt, eller mer traditionellt uttryckt, i längd. Viktenheten kallas för *mora*, och det som räknas viktmässigt är *rimmet*, dvs. vokalkärnan och kodan. I korthet är en betonad stavelse lång, eller, mätt i mora, tung; den bär vikten av två moror. En obetonad stavelse är kort, eller, mätt i mora, lätt och bär vikten av en mora. En kort, betonad vokal bär vikten av en mora och en lång betonad vokal vikten av två moror. En lång konsonant eller ett konsonantkluster bär vikten av en mora, medan korta konsonanter och korta, obetonade vokaler är nollmoraiska. Överlånga eller korta betonade stavelser, dvs. betonade stavelser som bär vikten av tre moror eller en

mora, är inte en del av den svenska stavelsestrukturen.[17] Det lämnar oss följande alternativ för betonade stavelser i svenska:

1. V:K
2. VK:
3. VKK

Systemet kallas för Prokoschs lag (eller på engelska *stress-to-weight*). (För en ingående diskussion se Riad 1997 kap. 10; Riad 2013 kap. 6.) En konsekvens är att korta, betonade vokaler måste följas av lång konsonant eller ett konsonantkluster. Om så inte sker kommer resultatet helt enkelt att låta »osvenskt».[18]

När ett ord lånas in eller importeras passar det i regel inte in direkt i målspråkets fonologiska struktur och måste därför anpassas. Denna anpassning eller infasning kan ses som en approximering av källspråkets segmentella fonem till näraliggande dito i målspråket, och ibland innebär detta också processer som förlänger eller förkortar stavelser.

Den engelska stavelsestrukturen är delvis annorlunda än den svenska, och vad som är viktigt i detta sammanhang är att korta betonade stavelser är tillåtna, dvs. kort betonad vokal, följd av kort konsonant. (Kortstavighet av denna typ fanns i tidigare stadier av svenska och förekommer fortfarande i vissa dialekter, t.ex. finlandssvenska.) Ett ord som *cap* uttalas alltså /kæp/ och *tip* /tɪp/.[19] När ett enstavigt ord importeras till svenska anpassas det i allmänhet, åtminstone efter en period, till det svenska fonologiska systemet, vilket innebär att korta betonade stavelser blir långa, dvs. får vikten av två moror.

Det finns olika sätt som ord kan anpassas på, och »problemen» ser ut på olika sätt i olika ord. Diftonger finns till exempel inte i standardsvenska, vilket gör att sådana vokaler antingen monoftongeras eller omanalyseras som vokal + konsonant. Det senare har till exempel skett med ord som *wire*, *tape* och *mail*: *wire* /waɪər/ → *vajer* /vajɛr/, *tape* /teɪp/ → *tejp* /tɛjp/ och *mail* /meɪl/ → *mejl* /mɛjl/. Vokalkvalitet associeras med någon av de näraliggande vokalerna i det svenska vokalsystemet. I fallet *cap* → *keps* har engelskans /æ/ associerats med /ɛ/. Anpassning av stavelsestrukturen erbjuder andra utmaningar. För att ett

[17] Jag kommer inte att diskutera undantag som genereras av neutrumkongruens, t.ex. *gult* /gʉːlt/ eller ord som *strategisk*, där kort obetonad vokal följs av ett konsonantkluster.

[18] Betonade korta vokaler ska alltså i princip inte förekomma i svenska, men förekommer i vissa interjektioner, t.ex. *Va*?, *Ja*!, *Bu*!

[19] Jag kommer i fortsättningen att ange både vokal- och konsonantlängd i den fonematiska transkriptionen, trots att den svenska traditionen endast brukar ange vokallängden. För uppgifter om engelskt uttal har jag använt Cambridge Dictionary online, http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/.

kortstavigt ord som *cap* /kæp/ ska anpassas till svensk stavelsestruktur, dvs. bli långstavigt, finns det i grund och botten tre möjligheter: 1. förlängning av vokalen, 2. förlängning av konsonanten i kodan och 3. förlängning av kodan genom skapandet av ett konsonantkluster:

1. /kɛːp/
2. /kɛpː/
3. /kɛpK/

För *cap*, har svenska valt det tredje alternativet, menar jag – införlivandet av *cap* i den svenska ordskatten skedde med hjälp av tillägg av en epentetisk konsonant, nämligen *s*. Konsonantklustret *ps* har tyngden av en mora, vilket gör att stavelsekvantiteten blir målspråksenlig, dvs. bimoraisk. Att »valet» föll på *s* kan säkert ha att göra med att *s*-formen redan fanns i svang – pluralformen var prominent och låg ju nära till hands för örat och ögat. Rent fonologiskt fungerar *s* också bra, eftersom det är den konsonant som är lägst i sonoritetshierarkin (Riad 1997 s. 30). Att en konsonant befinner sig lägst i sonoritetshierarkin betyder att den kan förekomma både först och sist i en stavelse. Om Riad (1997 s. 30) har rätt i att en lång konsonant kan fungera både som koda i en stavelse och ansats i nästa, bidrar *s* i den aktuella positionen också med en ansats till den följande stavelsen, vilket gör att ordet inte kommer att bryta mot stavelseansatsprincipen, dvs. den förmodat universella strävan som finns i världens språk att stavelser ska ha en ansats (Riad 1997 s. 29).

Ett annat *keps*-ord är *kex/käx,* som bygger på engelskans *cake* /keɪk/. Två av de tre fonemen i det engelska ordet är problematiska ur svensk fonologisk synvinkel. För det första finns det en diftong, /ei/, och för det andra en kort konsonant i kodan /k/. Som redan berörts är en kort konsonantkoda är inte problematisk *per se*, förutsatt att vokalen är lång; diftonger saknas däremot i standardsvenska. Man hade kunnat tänka sig att anpassningen till svenska skulle ha kunnat ske genom att diftongen hade monoftongerats och blivit lång, vilket skulle ha resulterat i ett långt *e*-ljud eller *ä*-ljud; den korta konsonanten skulle då ha kunnat behållas: /keːk/ eller /kɛːk/. Ett annat alternativ hade varit att monoftongeringen hade resulterat i en kort vokal med påföljande förlängning av konsonantljudet i kodan: /kɛkː/, vilket med en regelmässig förmjukning av k-ljudet skulle leda till /ɕɛkː/. Ytterligare ett alternativ hade varit att diftongen i *cake* hade identifierats med sekvensen /ɛj/ i stället, dvs. /kɛjk/ stavat <kejk> eller <käjk>. För *cake* → *kex* tycks det i stället ha blivit så att engelska plural-*s*et har tagits i bruk och omanalyserats som en epentetisk konsonant, vilket ger en lång stavelse. Att formen inte blev <kejk>

eller <käjk> kan tyckas något märkligt, men av någon anledning verkar överföringen av diftongen /ei/ till /ej/ inte ha blivit produktiv förrän mot mitten av 1900-talet, med *tape* → *tejp* som ett tidigt exempel. På senare tid har former som *mejl* och *skejta* vunnit burskap – i stället för potentiella former som aldrig »blev av»: *mels* 'mejl' resp. *sketta* 'skejta', alternativt *mel* /me:l/ resp. *sketa* /ske:ta/.[20] Ordet *räls* (< *rail*) är intressant i sammanhanget, eftersom flera alternativformer blev resultatet, <räls> med kort vokalljud och konsonantkluster i kodan, och <räl> med lång vokal och kort konsonant i kodan. Intressant nog listar SAOB även formen *räll*, vilken numera torde vara ur bruk, men där vi ser kombinationen av kort betonad vokal + lång konsonant. Varken *rejl* eller *räjl* tycks dock ha funnits, enligt SAOB.

Det är uppenbart att den förklaring som jag har föreslagit till *s* i *keps*-orden inte kan förklara alla ord, t.ex. inte *pumps* och *scarfs*, där kodan redan innehåller ett konsonantkluster och följaktligen inte behöver förlängas. Det verkar finnas andra mönster som också har gett upphov till *keps*-ord, mönster som inte bygger på fonologiska egenskaper. I sin avhandling om *s*-pluralen tar Barbro Söderberg upp konativa, poetiska, emotiva och fatiska funktioner hos denna pluralform (Söderberg 1983 s. 154–159). Till exempel lyfter Söderberg fram *s*-pluralens förmåga »att skapa en köpstimulerande atmosfär» (s. 155). *S-et* kan, menar hon, ge en främmande touch, även åt inhemska varor som *peppers* 'pepparkakor' och *wieners* 'wienerkorvar'. För *pumps* och *scarfs* kan förslagsvis gälla att *s-et* har laddat orden med affektiva värden, som modernitet och flashighet, och att detta har byggt upp ett paradigm, som inte är fonologiskt utan semantiskt/emotivt motiverat.[21] Ett modernt exempel på *skarfs* från nätet ges nedan:

(4) Alla saker är nya i paketet ingår: Grön skarfs, pins, rött nyckelband, börs, nyckelring vitt och nyckelring röd.[22]

[20] Möjligen är det inte bara *s* som upplevs som stötande, utan <j> eller möjligen <ej>. Kombinationen <ej> är inte alldeles ovanlig i språket (t.ex. i gamla ord som *leja, meja, dreja*), men det finns en grupp av mycket vanliga ord som kan ha bidragit till den affektiva laddningen av kombinationen <j>/<ej>, framför allt *mej*, *dej* och *sej*, som ännu inte är helt accepterade i skriftspråket. *Tape* blev *tejp/täjp* i skrift kring 1950 (SAOB). Formen *sprej* dyker enligt SAOB upp först 1964. Intressant nog användes formen *sprä* kring 1900, när ordet importerades från engelska; den engelska monoftongen överfördes till en lång vokal. Enligt informanter från Småland används där även formen /spraj/.

[21] Söderberg (1983 s. 127–128) för fram en helt annan tanke om *s*-formen på *scarfs*. »Här är det kontextens karaktär av överflödande salutorg som styr valet av pluralform» skriver hon.

[22] https://www.tradera.com › Sport & Fritid › Skateboard & Inlines.

Intressant att notera är att formen i (4) är *skarfs*, inte *scarves*, vilket indikerar att den är lösgjord från den engelska pluralen *scarves*. (Även formen *scarves* förekommer som singularform på nätet: *Köp en scarves som är du!*[23]) Söderberg (1983) för också fram tanken att *s*-pluralen ibland kan kopplas till en kollektiv- eller massläsning (s. 126–127). Många av *keps*-orden har naturligt också en sådan läsning: *cornflakes*, *flyers*, *gubbs*, *klips*, *koks*, *kvinns*, *pellets*, *pins*, *pumps*, *pyjamas*, *räls*, *raps*, *shorts*, *snacks*, *tics* och *trips*. Möjligen kan kollektiv-/massläsning utgöra ett tredje paradigm för *keps*-orden, ett paradigm som då bygger på semantik. Den affektiva laddningen i moderna *keps*-ord och en eventuell koppling till kollektiv- eller massläsning vore angeläget att undersöka, men ryms inte inom ramen för denna studie.

3. Diskussion

Det är uppenbart att *sar*-pluralen inte har vunnit någon större acceptans i skriftspråket utan i första hand frodas i talspråket och i talspråksnära skriftspråk. Vad vi ser är vad jag skulle vilja kalla för exempel på en normativ konflikt, som förmodligen kan hänga ihop med att *sar*-pluralen av många kopplas ihop med *s*-pluralen. *S-et* upplevs av vissa kanske till och med som anstötligt. Frågan är då hur ett fonem kan uppleva som så känsligt. Barbro Söderberg är inne på en liknande fråga i sin avhandling om *s*-plural, och hon för fram några olika förklaringar (Söderberg 1983 s. 127). För det första, menar hon, förenas plural-*s* ofta med en stam som i sig har pejorativ betydelse, t.ex. *gangster* och *desperado*. *S-et* har i analogi överförts till ord som normalt inte tar *s*-plural, t.ex. *strebers* och *monsters*, och – i det, enligt henne, tydligaste fallet – i ordet *stinkadoros* 'cigarrer'. »Den pejorativa betydelsen har i sådana fall kunnat överföras på *s-et*», skriver Söderberg. Hon citerar en passus i romanen *Krilon* (1948 s. 574), där en av Eyvind Johnsons romanfigurer talar om »det s-ljud som i svenskan uttrycker förakt kombineras med ett pluralt -*s*: 'tanks (med föraktfullt s')». Vidare pekar Söderberg på att den affektiva bibetydelsen kan hänga samman med talrika »hemtama hypokoristiska bildningar», och hon nämner även mönstret från *is*-avledningar som *flintis*, *pluggis* och *tjockis*. Hon slutar med följande konklusion: »Den pejorativa *s*-pluralen i analoga bildningar som *strebers* kan därför tolkas som härledd ur både ett hemtamt formellt-semantiskt

[23] visualisterna.se/en-scarves-ar-en-scarves-ar-en-scarves-sa-har-kan-du-style-den.

mönster (typ *slarver*), där pluralform ofta saknas, och ett ganska starkt främmande (typ *gangsters*, *sluggers*).» Man skulle nog kunna lägga till att *s*-plural i första hand upplevs som en anglicism, trots att t.ex. både tyska och franska har plural-*s*.

Mitt antagande är att *sar*-pluralen kan uppfattas som icke-önskvärd, till viss del av samma skäl som de Söderberg anför för *s*-pluralen. Den upplevs nog av en del till och med som ett steg värre än *s*-pluralen. Till exempel kunde vi se att Ledin (2013) associerade *is*-avledningar i plural till *sar*-pluralen, med exempel som *fegisar* och *mjukisar*. *Is*-avledningar hör väl i första hand till den talspråkliga sfären, och sammanfallet mellan pluralformer av *is*-avledningar, t.ex. *knäppisar* och *skummisar*, och *sar*-pluraler av substantiv som slutar på obetonat -*i*, t.ex. *spaghettisar* och *groupisar*, har nog betydelse för statusen hos *sar*-pluralen. Ytterligare skäl till *sar*-pluralens status torde vara att *s* både som pluralmarkör och epentetisk konsonant i *sar*-pluralen har en strikt fonologisk motivering. *S-et* behövs i talspråket – i skriftspråket är behovet av epentetiska konsonanter inte uppenbart. Med tanke på att skriftspråket rent generellt har högre status än talspråket är det lätt att dra slutsatsen att talspråksmotiverade varianter beror på slapphet, lite förenklat att vi använder former som *avokadosar* därför att vi inte orkar uttala korrekt eller finner formen stel och onaturlig: *avokadoer* eller *avokador*. Om vi drar ut linjen hela vägen kan kanske språklig lättja dessutom av vissa tolkas som tecken på moralisk lättja eller slapphet i största allmänhet. Den som visar språklig spänst och orkar hitta fram till den »korrekta» formen samt uttala den på ett tydligt sätt kan också antas ha andra goda psykiska och fysiska egenskaper. Från ett annat perspektiv kan användningen naturligtvis laddas med omvänd prestige – i likhet med slang, svordomar och »fult språk» i allmänhet. Till detta kan läggas att *s*-form kan, menar jag, av språkbrukarna på ett omedvetet plan tolkas som okunskap eller ovilja att försvara det svenska språket. Men *s-et* är, som jag har försökt visa, praktiskt för talaren. Lite förenklat kan man säga att talaren önskar att orden ska kännas bra i munnen (ingen hiatus, långa betonade stavelser) men samtidigt låta svenska (regelmässig plural, t.ex. -*ar*). Att använda *sar*-plural på ord som slutar på kort vokal, annan än -*a* och -*e*, ger dessa värden. Priset är språksociologiskt; *s-et* anses helt enkelt av många inte vara fint. För språkvården, till exempel som den speglas i SAOL, har de språksociologiska värdena ofta vägt tyngre än fonologisk välformadhet. I viss mån får man nog anta att tal- och skriftspråk är egna system med egna regler, och trots allt är ju språkvården mest intresserad av skriftspråket. Och i skriftspråket är ju varken hiatus eller stavelselängd något problem.

Jag skulle vilja hävda att en ansats till anstötlighet eller åtminstone lägre stilvärde, hos *s-et* finns även hos *keps*-orden, dock med en tydlig skillnad mellan de *keps*-ord som naturaliserats i svenska, och som följaktligen har ett neutralt stilvärde, t.ex, *keps, räls* och *kex*, och nyare bildningar, som har tydlig karaktär av slang t.ex. *mits* och *pins*, där *s-et* kan upplevas som ett främmande element, onödigt och följaktligen icke-önskvärt. Att använda ordet utan *-s* skulle locka fram ett svenskt uttal med lång konsonant i kodan: [mɪtː], som i *jordens mitt* och [pɪnː] som i *trilla av pinn*. Ur strikt uttalssynpunkt skulle detta naturligtvis fungera, men man skulle då kanske missa poängen med den affektiva laddning som ett engelskklingande uttal ger, ett uttal som *s-et* renderar.

4. Sammanfattning

Min artikel har utgått från vad jag kallar för *sar*-pluraler, t.ex. i *avokadosar* och *bikinisar* och så kallade *keps*-ord.

Analysen går ut på att *s* i *sar*-pluraler är en epentetisk konsonant, som hindrar hiatus av två obetonade vokaler. I *keps*-orden, dvs. engelska importord som har fått en svensk form som slutar på *-s*, menar jag att *s-et* huvudsakligen också är fonologiskt betingat och skapar en regelmässig svensk stavelsestruktur, dvs. en lång stavelse. Alla de bildningar som betraktas som *keps*-bildningar kan dock inte förklaras på detta sätt, men jag menar att detta är grundmönstret. I vilken mån man för *keps*-orden kan tala om en reanalys av den engelska pluralmarkören som en del av stammen kan diskuteras, men i och med att pluralformen är prominent har den säkerligen spelat en viktig roll för bildandet.

Även om *s-et* fyller en fonologisk funktion både i *sar*-pluraler och i *keps*-ord ger det upphov till språksociologiska komplikationer; formerna är inte helt accepterade. Dragkampen mellan former som *avokadoer* och *avokadosar* kan ses som en dragkamp mellan »normativ morfologi» – inget *s*, men hiatus –, och »folkmorfologi» – närvaro av *s*, men ingen hiatus. Det återstår att se om *sar*-pluralen och nybildning av *keps*-ord kommer att fortsätta att leva sitt underjordiska liv i talspråket, utan att bli inbjudna till skriftspråkets finsalonger eller om *s-et* accepteras och den normativa konflikten upplöses.

Litteratur

Cambridge Dictionary online, http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/

Elert, Claes-Christian, 1970: Ljud och ord i svenskan. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Hellberg, Staffan, 1985: »They never come back». On improductive rules and allomorphs in Swedish. I: Studia Linguistica 39. S. 130–142.

Lavas, Anders, 2007: Schlager och Duos men Bossar och Partyn: S-pluralen i svenskan 2006. Kandidatuppsats. Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.

Ledin, Per, 2013: Gillar du avokadosar? Några ord om sar-pluralen. https://pasvenska.se/gillar-du-avokadosar-nagra-ord-om-sar-pluralen/index.html. Hämtad 6 februari 2017.

Linell, Per, 1972: Remarks on Swedish morphology. (RUUL 1. Reports from Uppsala University, Department of Linguistics 1.) Uppsala.

Låftman, Emil, 1940: Studier i ordbildning: en keps: hur vi benämna engelska ting. Borås. Särtryck ur årsredogörelsen för högre allmänna läroverket i Borås 1939–1940.

Mattsson, Gösta, 1979: Radio och TV i SAOL:s backspegel. I: Språkvård 4. S. 18–23.

Riad, Tomas, 1997: Svenskt fonologikompendium. Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.

Riad, Tomas, 2013: The phonology of Swedish. Oxford University Press: Oxford Scholarship Online. http://www.oxfordscholarship.com.ludwig.lub.lu.se/view/10.1093/acprof:oso/9780199543571.001.0001/acprof-9780199543571

SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Svenska Akademien/Norstedts ordbok i distribution.

Språkrådet, 2017. Språklådan. http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakradgivning/aktuellt-sprakrad/granskade-rad/2017-05-08-ar-s-plural-gangbart-i-svenskan.html

Svenska Akademiens ordbok, SAOB: http://www.saob.se/

Svenska Akademiens ordlista, SAOL 14. 2015: https://svenska.se/

Söderberg, Barbro, 1983: Från rytters och cowboys till tjuvstrykers. S-pluralen i svenskan. En studie i språklig interferens. (Stockholm studies in Scandinavian Philology 16.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Teleman, Ulf, 1970: Om svenska ord. Lund: Gleerups.

Zetterberg, William, 2017: Arising plurals in Swedish: A study of Swedish s-plurals. Kandidatuppsats. Allmän språkvetenskap. Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.

»Det gör ont i hela kroppen *på* mig.»

Prepositionen *på* som possessivmarkör i nominalfraser

Av OLOF ERIKSSON

Abstract

Eriksson, *Olof*, olof.eriksson@lnu.se, Professor emeritus, Department of Languages, Linnaeus University: "'Det gör ont i hela kroppen *på* mig': the preposition *på* as a possessive marker in noun phrases". *Språk och stil* NF 28, 2018, pp. 22–47

This is a study of grammaticalization within the prepositional system of Swedish. While in general terms *av* is undoubtedly the most grammatically defined preposition in Swedish, the preposition *på* has become a primarily grammatical tool in the specific case where it serves semantically to link a part or an organ of the human body to its possessor. It is argued that used in this way the preposition *på*, although spatial in its lexical meaning, conveys no meaning of location but fills the function of a possessive marker. It is shown that the grammatical status of the preposition *på* in this construction rests essentially on the following three factors: (1) loss of the original meaning of the preposition; (2) extension of its range of application; (3) its obligatory use even when speaking of internal organs of the body. Further, the article does not support the common view of the two nominal units of the noun phrase as standing in a part–whole relation to one another, the reason being that the "whole" in question is not the possessor of the body but the body itself, expressed in the word *kropp* ('body'). Evidence is given in favour of analysing the semantic connexion assigned to the preposition *på* not as partitive, but as strictly possessive. Finally, it is argued that the use of *på* in this construction applies not only to relations concerning the human body, but extends into the domain of inanimates.

Keywords: grammaticalization, possessive marker, parts and organs of the human body, part–whole relation, location, inanimates, Swedish.

1. Inledning

I denna artikel analyseras ett fall av prepositionell grammatikalisering i svenskan, nämligen den som prepositionen *på* genomgått i nominalfraser där *på* + rektion uttrycker kropps- eller kroppsdelstillhörighet. Det rör sig således om det fall som illustreras av följande exempel:

(1) Det gör ont i hela kroppen *på mig*.

Jag vill tacka två anonyma referenter för värdefulla synpunkter på en tidigare version av denna artikel.

(2) Det gör ont i hjärtat *på mig.*

(3) Hjärtat bultade *på honom.*

Redan ett ytligt betraktande av exempel (1–3) ger vid handen ett antal för konstruktionen i fråga karakteristiska egenskaper:

a. Prepositionsfrasen med *på* kan stå i direkt anslutning till (1–2) eller skild från (3) sitt huvudord.
b. Den uppträder i såväl opersonlig (1–2) som personlig (3) konstruktion, med obligatorisk direktanslutning i det första fallet men fakultativ i det andra (*Hjärtat på honom bultade – Hjärtat bultade på honom*).
c. Vid direkt anslutning är prepositionen *på* obligatorisk även i fråga om »inneslutna» kroppsorgan (*'hjärtat *i* mig/honom/mannen').
d. Prepositionens rektion är företrädesvis – men inte nödvändigtvis (*hjärtat på barnet*) – pronominell.

Avsikten är framför allt att försöka visa att grammatikaliseringen i denna konstruktion är total, dvs. att prepositionen *på* inte kan tillskrivas någon lokativ eller partitiv semantisk valör, att dess ursprungliga användningsområde har utvidgats och att dess användning är obligatorisk. Den fyller på kroppsuttryckens specifika område den funktion som prepositionerna *of* och *de* fyller mer generellt i engelskan respektive franskan, dvs. possessivmarkörens.

I svensk grammatisk litteratur anses i allmänhet *av* vara den preposition som med avseende på grammatisk abstraktionsnivå och grammatikaliseringsgrad närmast påminner om engelskans *of* och franskans *de*. Ralph (1984 s. 12) talar om *av* som »nusvenskans mest abstrakta, grammatikaliserade preposition» och i SAG (3 s. 101) karakteriseras *av* som »den mest neutrala prepositionen». Det är naturligtvis i rollen som markör av objektiv genitiv som prepositionen *av* når sin högsta abstraktionsnivå (4a), men SAG (3 s. 101) framhåller också den neutrala valör med vilken *av* används för att uttrycka »partitivitet» (ibid.) (4b):

(4a) föraren *av* bilen
(4b) huvuddelen *av* befolkningen

Ralph (1984 s. 14) påpekar också att språk i allmänhet utmärks av att »särskilda, typiskt grammatiska prepositioner gärna utvecklas». Exempel från svenskan på detta är, förutom *av*, prepositioner som *för*, *till* och *med*:

(5a) ledaren *av*/*för* partiet
(5b) ägaren *av*/*till* bilen
(5c) nyttan *av*/*med* detta hjälpmedel

Förhållandet mellan lokativa och »grammatiska» prepositioner är en komplicerad fråga. Ralph (1984 s. 14) menar att »[det] gäller för de flesta primärt lokativistiska prepositioner att de också kan uppbära grammatikaliserade funktioner». Detta antas ske »genom en naturlig metaforisk utvidgning» (ibid.). På liknande sätt anser SAG (3 s. 101) att man i stället för den neutrala prepositionen *av* ofta väljer »en rumspreposition om relationen är eller kan metaforiskt tolkas som rumslig». Dessa resonemang tycks tyda på att prepositionen även i grammatisk användning tillskrivs en kvardröjande lokaliserande valör, vilken förklaras av dess »metaforiska utvidgning/tolkning». Man kanske här skulle kunna tala om att det föreligger »partiell grammatikalisering».

Någon sådan kvardröjande lokativ eller partitiv valör föreligger enligt min mening inte då prepositionen *på* används för att uttrycka kropps- eller kroppsdelstillhörighet i nominalfraser. Detta är inte detsamma som att säga att prepositionen där förvandlats till ett rent formelement, utan semantiskt innehåll. Det innebär endast att den utvecklats till ett primärt grammatiskt instrument och att dess specifika semantiska roll som markör av possessivitet mellan två nominala led måste härledas ur den semantiska relationen mellan dessa led och ur språkbrukarnas pragmatiska kunskaper om referenterna (SAG 3 s. 27). Possessiv betydelse är följaktligen ett synnerligen vagt och mångfacetterat fenomen som i sin mest generella användning endast avser något slag av »anknytning» (ibid.) mellan de båda ledens referenter.

Formellt kan possessivitet i nominalfraser uttryckas syntetiskt eller analytiskt. I svenskan uttrycks den när det gäller substantiv företrädesvis på syntetisk väg i form av kasusändelsen *-s*, som läggs till en nominalfras vilken attributivt bestämmer ett efterföljande nominalt huvudord. Som kasusformer räknas också i allmänhet de specifika genitivformerna av ett antal personliga pronomen: *hans*, *hennes*, *ens*, *dess*, *deras*. Genitiv är svenskans enda kasus, såvida man såsom tillhörande ett »grundkasus» (SAG 2 s. 112) inte uppfattar morfologiskt omarkerade nominala ordformer i kontradiktorisk relation till motsvarande genitiviska former: *flickans – flickan*.

Det kan ha sitt intresse att i detta sammanhang – och som en utgångspunkt för artikeln – anlägga ett kontrastivt perspektiv genom att jämföra svenskan med franskan och engelskan, två språk som uppvisar system som helt eller delvis avviker från det svenska med avseende på hur possessiv relation uttrycks i nominalfraser.

Den moderna franskan har, till skillnad från svenskan, inget kasus genitiv, och heller inget annat av de kasus som finns i latinet. Det förefaller därför inte meningsfullt att på franska förhållanden tillämpa begreppet »grundkasus». I

detta språk uttrycks redan från äldsta tid possessiva betydelseförhållanden på analytisk väg med hjälp av prepositionen *de*: *le livre de la jeune fille* (’flickans bok’), även om i den tidiga fornfranskan också oblikt kasus och prepositionen *à* förekom för att specifikt uttrycka ägande i fråga om personer (Togeby 1974 s. 53–55). Prepositionen *de* angav i latinet primärt utgångspunkt, ursprung och liknande (TLF 6 s. 717–737), motsvarande betydelser hos svenska prepositioner som *från* och *ur*. Det separativa betydelseelementet hos *de* lever kvar i den moderna franskan. Detta är dock sällan fallet i nominala förbindelser, där den separativa betydelsen normalt inte realiseras och där prepositionen uppträder helt grammatikaliserad i egenskap av syntaktiskt instrument för omskrivning av genitiv. Följaktligen är en fransk nominalfras som **les cris de la cour* (’ropen/skriken *från* gården’) inte grammatikalisk, eftersom relationen mellan frasens båda nominala led inte är av genitivisk natur (*’gårdens rop’), vilket i semantiska termer är liktydigt med att prepositionsfrasens nomen (’gården’) inte anger själva ljudkällan – som inte är explicit uttryckt – utan endast ljudkällans lokalisering. Franskan måste i detta fall ta sin tillflykt till ett verbalt inskott, vilket med prepositionsfrasen i adverbiell funktion bevarar prepositionens separativa betydelseinnehåll: *les cris qui venaient*/*venus*/*venant de la cour* (’ropen som kom/*komna/*kommande från gården’). Exempel (6), där i svenskan ett genitivattribut (*moderns*) och ett separativt prepositionsattribut (*från myrtenlunden*) hänför sig till ett gemensamt huvudord (*mummel*), belyser denna fundamentala skillnad mellan språken:

(6) Man hörde bara *moderns* lugnande mummel *från* myrtenlunden (Harry Martinson)
’On n’entendait que le murmure rassurant *de* la mère *venant du* bosquet de myrte’ (övers. Denise och Pierre Naert)

Det engelska språket å sin sida förenar det svenska – primärt syntetiska – och det franska – exklusivt analytiska – sättet att uttrycka possessivitet, dvs. dels morfologiskt i ett specifikt genitivkasus med suffixet -*s*, dels syntaktiskt i en attributiv prepositionsfras med prepositionen *of*, vars ursprungliga betydelse var ’away’, ’away from’, en betydelse som i princip inte realiseras i modern engelska men som lever kvar i den betonade formen *off*: *Get off the table!* (OED 10 s. 711). Bruket av engelskans *of* som possessivmarkör går tillbaka till 1000-talet och kan förmodligen förklaras av påverkan från franskans *de*, som redan i den äldsta franskan hade ersatt latinets kasusformer för att uttrycka possessivitet. Det kan dock inte uteslutas att »*of*-genitiven» utvecklades oberoende av sin franska motsvarighet. Klart är hur som helst att dess snabba spridning under seklen efter den normandiska erövringen måste tillskrivas påverkan från franskans *de*-omskrivning (OED 10 s. 711).

Både engelska (7a) och franska (7b) förfogar således över grammatikaliserade konstruktioner som tillåter dessa språk att på prepositionell väg uttrycka possessiva relationer. Svenskan har förvisso i fallet (7) ingen konstruktion motsvarande den engelska och den franska (7c), men kan å andra sidan ta sin tillflykt till en lokativ preposition (*på*) (7d), vilket också engelskan kan (*on*) (7e), men däremot inte franskan (7f), där »genitivprepositionen» *de* är obligatorisk (7b):

(7a) the roof *of* the house
(7b) le toit *de* la maison
(7c) *taket *av* huset
(7d) taket *på* huset
(7e) the roof *on* the house
(7f) *le toit *sur* la maison

Exempelserien i (7) ger upphov till frågan om prepositionen *på* i (7d) har övergått från att lokalisera till att enbart markera den aktuella relationen som possessiv eller om den upplåter sig för båda tolkningarna, vilket ju inte är fallet när distinktionen – som i engelska – uttrycks formellt genom valet av preposition: *on* (7e) – *of* (7a). Jag kommer i avsnitt 3 av artikeln att argumentera för att prepositionen *på* är unik i det svenska prepositionssystemet genom att den inte bara i uttryck för kropps(dels)tillhörighet har utvecklats till ett grammatiskt betingat förbindelseelement, utan att denna utveckling också gäller sakrelationer, där den »grammatiska» tolkningen dels kan vara exklusiv (som i t.ex. *benen på bordet* eller *motorn på bilen*), men dels också endast fakultativ, vilket är fallet då prepositionen *på*, som i t.ex. *taket på huset*, kan ses såsom uttryckande den rumsliga relation som den uttrycker i sin grundbetydelse. Prepositionen *på* har alltså kommit att inta den funktion av genitivmarkör som prepositionen *av*, till skillnad från franskans *de* och engelskans *of*, inte fyller på de lokaliserande uttryckens begränsade område.

Artikeln är disponerad på följande sätt: I avsnitt 2 redovisas ingående och analyseras dels hur prepositionen *på* generellt har behandlats i den språkvetenskapliga litteraturen, dels – och mera specifikt – vilken plats och vilka analyser som den specifikt kropps(dels)betecknande *på*-konstruktionen ges i denna litteratur. Avsnitt 2 är i sin tur indelat i tre delavsnitt, varav det första (2.1) avser studier som ser *på*-frasen antingen som rent lokaliserande eller såsom förmedlande en försvagad rumsbetydelse i en i hög grad grammatikaliserad fras, medan det andra (2.2) redovisar studier som uppfattar prepositionen *på* som grammatikaliserad men som semantiskt ser den som en markör av en del–helhetsrelation, dvs. som en partitiv markör. I delavsnitt 2.3, slutligen, behandlas

artiklar som betraktar prepositionen *på* som helt grammatikaliserad i dess egenskap av markör av possessivitet.

I artikelns andra huvudavsnitt (3) diskuterar jag i två delavsnitt och utifrån egen empiri hur begreppet possessivitet förhåller sig till begreppen lokativitet (3.1) och partitivitet (3.2). På basis av denna empiri argumenterar jag därvid för att analysera prepositionen *på* som en ren possessivmarkör i dess användning som länk i förbindelser där kropps(dels)tillhörighet uttrycks och för att denna analys inte exklusivt gäller kroppsuttrycken utan att den måste utsträckas till vissa förbindelser på sakuttryckens område.

I avsnitt 4 dras de mera generella slutsatserna av det material som presenterats och den diskussion som förts i avsnitt 3.

2. Bakgrund

2.1 Lokativitet

Den grundläggande studien av konkurrensen mellan svenskans två mest frekventa prepositioner *i* och *på* (Harstad 1999 s. 29–30), båda med lokativ grundbetydelse, är Lindén 1918. Denna studie har dock ingenting att säga om de båda prepositionernas grammatikaliserade användningar utan behandlar enbart konkurrensen dem emellan i egenskap av uttryck för strikt rumsliga relationer. Men inte heller med denna snävare inriktning ges någon generell karakteristik av hur prepositionerna *i* och *på* semantiskt förhåller sig till varandra för att uttrycka lokalisering. Vad som ges är en mängd detaljobservationer gällande konkurrerande bruk i specifika lexikala kontexter, alla strikt rumsliga. Lindén har följaktligen heller ingenting att säga om *på*-frasen för att beteckna »kroppsdelsägare».

Detta gäller också Harstad 1999, som är en brett upplagd studie över det moderna svenska prepositionsbruket. Harstads studie innehåller dock ett avsnitt (s. 28–39) som specialanalyserar just prepositionen *på*, också i förhållande till andra prepositioner, bl.a. *i*. I lokaliserande användning betecknar Harstad prepositionen *på* som »diffus» (s. 38) i sin beskrivning, detta i kontrast mot *i*, vars beskrivning är »mer exakt» (ibid.).

Harstad, till skillnad från Lindén, tar upp grammatikaliserade användningar av prepositionen *på*, som t.ex. i *skaka på huvudet*. Harstad tvekar emellertid att ta steget fullt ut och se prepositionens roll som helt grammati-

kaliserad. Han uppfattar prepositionens betydelse som »försvagad» (s. 35). Prepositionen har, menar han, »förlorat en stor del av sin ursprungliga betydelse och nästan helt grammatikaliserats» (s. 17). Däremot talar inte Harstad, anmärkningsvärt nog, om grammatikalisering i det av honom givna exemplet *källaren på La Couronne* (s. 36), trots källarens placering *under La Couronne* (som är namnet på en restaurang). Här föredrar Harstad att tala om »ett atypiskt sätt» att använda prepositionen *på*, ett ordval som dock är i linje med det faktum att Harstads analys av prepositionerna i svenskan tar sin teoretiska utgångspunkt i den så kallade *prototypteorin*, som här emellertid tillämpas grammatiskt snarare än semantiskt i syfte att definiera och karakterisera svenskans prepositioner (Harstad 1999 s. 14–16) utifrån deras grad av *grammatisk* »typiskhet» (s. 4).

En studie som däremot fokuserar prepositionernas prototypiska *betydelser* och som gör detta med en teoretisk förankring i den kognitiva semantiken är Ekberg 1991. I likhet med Lindéns utgörs ämnet för Ekbergs artikel av det konkurrensförhållande som de båda prepositionerna *i* och *på* står i till varandra. Begreppet »lokalisering» är centralt i Ekbergs studie: Hon tycks anse att både *i* och *på* i någon mening alltid är lokaliserande i sin betydelse, men att *i* bland svenskans prepositioner utgör »den märkta medlemmen» och *på* »den omärkta» (1991 s. 90). Den primära semantiska skillnaden består för Ekberg i att *i* – till skillnad från *på* – »tycks innefatta ett nödvändigt semantiskt drag, draget INNESLUTEN» (s. 99). *På* utmärks i detta avseende, anser hon, av »en synnerligen flexibel spatial betydelse» (s. 106): den kan uttrycka »en ospecificerad direkt lokalisering» (s. 101) (*grenarna på trädet*) eller i förhållande till *i* uppvisa »en mer allmänt lokaliserande betydelse» (s. 101), som i *fönsterna på huset*, en nominalfras som också medger en tolkning där »kontakt med en yta» (s. 101) inte föreligger utan där *på*-frasen endast betecknar »en allmän, direkt förknippning mellan det lokaliserade objektet och referensobjektet» (s. 101). Ekberg hänvisar i detta sammanhang till en artikel av Karl Gustav Ljunggren (1951), i vilken »denna tvetydighet hos lokativa *på*-fraser» (s. 101) diskuteras i anslutning till exemplet *tuppen på kyrktornet*, där den relation som *på* uttrycker kan ses som »en specifik lokativ relation» eller enbart som »en allmän förknippning utan någon specificering av lokaliseringens art» (s. 101). I sin artikel – som är ett ambitiöst försök till en generellt giltig definition av prepositionsbegreppet – talar Ljunggren om *på* såsom uttryckande ingenting mer än »affinity in general» och han för detta och andra exempel – som t.ex. *bottnen på korgen*, där betydelsen av *på* uppenbart inte är lokaliserande: *’bottnen *i* korgen’ – till ett stort antal fall av »faded instances» av prepositionsanvänd-

ning. Ljunggren nämner här parallelliteten med »the genitival type» (1951 s. 16) men utan att dra några vittgående slutsatser av den parallelliteten.

Varken Ekberg eller Ljunggren talar i sina artiklar om grammatikalisering och ingen av dem nämner *på*-konstruktionen för att ange kroppsdelstillhörighet, trots att denna konstruktion är synnerligen relevant för konkurrensen mellan *i* och *på* (*hjärtat på*/**i mig*) och trots att det i en fras som *bottnen på korgen* – anförd som exempel av både Ekberg och Ljunggren – råder oförenlighet mellan den lokalisering som *på* uttrycker lexikalt och den faktiska relation som det här är fråga om (jfr också *källaren på*/**i La Couronne* från Harstad 1999 s. 36).

Inte heller SAG ger några exempel på kroppsdelsuttryck med prepositionen *på*, vilket kan förefalla anmärkningsvärt med tanke på den höga frekvens som denna konstruktion uppvisar. Inte heller tycks i något enda fall SAG se den funktion som prepositionen *på* fyller såsom grammatikaliserad. I vilket fall förekommer inte termen grammatikalisering använd om prepositionen *på* i detta sammanhang. Däremot görs kopplingen mellan *på*-fras och motsvarande genitivuttryck (»possessivattribut»): »*locket på burken* ≈ *burkens lock*» (3 s. 34). Där ges också exempel på fall där *på* – och andra prepositioner – uppträder med »starkt försvagad rumsbetydelse» (2 s. 708). Det gäller nominalfraser som *locket på burken* och *örat på koppen*, i vilka »en rumspreposition» (3 s. 101) träder in »om relationen är eller kan metaforiskt tolkas som rumslig» (3 s. 101). Detta kan förvisso sägas gälla för de två anförda exemplen: ’locket sitter på burken’, liksom ’örat sitter på koppen’, men gör det inte i fall där det råder opposition mellan lexikal och reell lokaliserande betydelse: ’bottnen på/*underst i korgen’, ’hjärtat på/*i mig’.

Också SAOB (1957) företräder en lokativistisk syn på den relation som prepositionen *på* förmedlar i attributiv ställning. Men till skillnad från ovan redovisade studier, där denna syn är resultatet av analyser baserade på exempelmaterial som inte inkluderar *på*-frasen i kroppsdelsangivelser, så ges i SAOB talrika exempel på denna konstruktion, där *på* styr ord som betecknar dels »en helhet (ett föremål l. en person o.d.) varav ngt utgör den översta delen l. en upptill befintlig del» (1957 sp. 2575), dels »en helhet (ett föremål l. en person o.d.) varav ngt utgör (i sht en yttre) del» (sp. 2580). Båda användningarna – dvs. för att beteckna en överst eller upptill befintlig del och en »yttre» del – sägs vara vanligt förekommande i »prep.-uttr. som äro liktydiga med en genitiv av det styrda ordet (l. ett poss. pron.)» (sp. 2575, 2580). För att exemplifiera de båda användningarna ges, från kroppsuttryckens område, *huvudet på honom* (»upptill befintlig del») respektive *ögonen på honom* (»yttre del»).

Jag har i det föregående gett exempel på analyser som ser betydelsen hos prepositionen *på* dels såsom i alla sammanhang rent lokaliserande (Lindén, SAOB), dels såsom i vissa sammanhang förmedlande en »försvagad», »faded», »diffus» lokaliseringsidé (Harstad, Ekberg, Ljunggren, SAG). Endast Harstad betecknar denna betydelseförsvagning som ett fall av grammatikalisering, medan andra för att understryka prepositionens primärt grammatiska roll gör kopplingen mellan *på*-konstruktion och genitivkonstruktion (Ljunggren, SAG, SAOB). Det som förenar samtliga dessa framställningar är att prepositionen *på* betydelsemässigt så starkt förknippas med lokalisering att de aldrig är beredda att helt och hållet frånta *på* dess rumsliga betydelseelement och i vissa fall betrakta den som ett renodlat syntaktiskt instrument. Det är därför också symptomatiskt att dessa framställningar inte (förutom SAOB) illustrerar »kroppsdels-*på*», där prepositionens roll, som vi skall se, måste ses som primärt syntaktisk.

2.2 Partitivitet

En studie över prepositionen *på* som däremot tar upp dess användning i kroppsuttryck är Norén 1999. Hennes studie är ett försök till ny semantisk kategorisering av det rika exempelmaterial som ges i SAOB i den långa artikel som där ägnas prepositionen *på* (1957 sp. 2557–2703), en kategorisering som kompletteras av material från korpusen Press97. Studien är förankrad i kognitionsteori, med tanken om ett »Föremål» som genom prepositionen *på* relateras till ett »Område», en relation som i det prototypiska fallet är lokaliserande, men som genom t.ex. grammatikalisering kan förändras: Från att utgöra separata entiteter i prototypfallet kan de i en grammatikaliserad förbindelse bli till »del och helhet av samma företeelse» (Norén 1999 s. 285). Norén kan på så sätt sägas företräda en partitivistisk snarare än lokativistisk syn på den roll som prepositionen *på* spelar i dessa förbindelser. Hon markerar i en not (s. 287) den skillnad i synsätt i förhållande till Ekberg 1991 som hon därvid intar genom att tala om grammatikalisering om det som Ekberg ser som »en expanderad användning av grundbetydelsen» (not s. 287), dvs. den lokativa betydelsen.

Två av de fem exempel som Norén ger (s. 287) för att illustrera »del av helhets»-relationer är hämtade från kroppsuttryckens område: *Ett blodprov i hälen på alla barn* och *Ett slag i ansiktet på alla arbetslösa*, båda från Press97.

Norén noterar (s. 291) den höga frekvens som *på* i Press97 uppvisar i den betydelse där den »är grammatikaliserad till ’del av helhet’» (s. 291), liksom

hon också nämner möjligheten till tolkning av konstruktionen »som en variant till genitivattribut», varigenom hon ansluter sig till den syn som också företräds av flera lokativistiskt inspirerade forskare. Hon utesluter i detta sammanhang – och som slutkläm i artikeln – inte möjligheten att den syntetiska konstruktionen på sikt kan få se sig utkonkurrerad av den analytiska: »Och om grammatiska formord ökar sin domän på bekostnad av böjning kanske genitivattributen mer och mer får stryka på foten för konstruktioner med *på*» (s. 292).

I en monografi om den skandinaviska nominalfrasen (Julien 2005) ägnas några sidor åt den konstruktion som här sysselsätter oss. Av det som där sägs (s. 189) framgår klart att författaren ser relationen som partitiv i grammatikaliserade *på*-konstruktioner (»part–whole relations»; s. 189), men inte bara i dem som uttrycker kroppsdelstillhörighet, utan också i dem som uttrycker andra partitiva relationer:

> But when the possessee is a body part and the possessor is expressed as a common noun, an alternative in Norwegian [till konstruktionen *hovudet hennes Kari*] is to use the construction shown in (5.96b) [*hovudet på jenta*]. Here the possessor is contained in a PP headed by a preposition which is not the regular possessive P. Instead, it is the same preposition that is used to express part-whole relations generally, as we saw in (5.18) [*beinet på stolen*]. (S. 144)

Julien jämställer således användningen av *på* i kroppsdelsbetecknande (*hovudet på jenta*) och icke kroppsdelsbetecknande (*beinet på stolen*) förbindelser, vilket vi också såg Norén göra när hon exempelvis jämställer *hälen på alla barn* med *thet öffuersta på berghen* (från SAOB; 1541) (Norén 1999 s. 287), och vilket också är fallet i Faarlund et al. 1997 (s. 440 ff.), som under beteckningen *partitiv* behandlar såväl konstruktioner av typen *hodet på ham* som *håndtaket på døra* eller *setet på stolen* (jfr Johannessen et al. 2014 och Lødrup 2009 s. 223).

SAG intar i detta avseende en särställning eftersom man där ser »försvagad rumsbetydelse» (lokativ betydelse) som förenlig med »del–helhets-relation» (partitiv betydelse) (SAG 2 s. 707). I ett fall som »*toppen* {*på*/*av*} *isberget*» (SAG 3 s. 101) skulle *på* alltså samtidigt ange »partitivitet» (3 s. 101) och lokalitet.

2.3 Possessivitet

Två viktiga studier över bruket av prepositionen *på* när denna inte uppträder i sin lokativa grundbetydelse tar fasta på dess roll som possessivmarkör: Johannessen

et al. 2014 och Lødrup 2009. I den första studien behandlas »kroppsdels-*på*» endast subsidiärt som ett bland flera sätt att uttrycka »eierskapsrelasjoner», medan Lødrups långa artikel exklusivt behandlar denna konstruktion. Redan av artiklarnas titlar framgår det synsätt som författarna vill förmedla med sina artiklar, nämligen uppfattningen av prepositionen *på* som en markör av possessivitet (eller »eierskap») snarare än lokativitet eller partitivitet.

I Johannessen et al. 2014 (s. 76) deklareras redan inledningsvis i avsnittet rubricerat »Relasjonelle nomen: Kroppsdelar» (s. 75) att »[k]roppsdelsnomen kan ta possessive uttrykk med *på* i norsk, svensk og dansk» och som exempel ges bl.a. för svenskans del *huvudet på dem* och för danskans *munden på dig* (s. 76). I analysen av konstruktionen poängteras vidare att det possessiva *på* på ett fundamentalt sätt skiljer sig från det lokativa: »Possessiv-*på* har en annen betydning enn lokativt *på*.» (s. 79). Av den lokativa grundbetydelse »som innebærer at det som er i relasjonen hviler på overflaten av objektet til preposisjonen – helst horisontalt, men også vertikalt» (s. 79) finns ingenting kvar i kroppsdels-konstruktionen. Det argument som ges för att visa detta är att »kroppsdels-*på*» saknar semantisk relevans:

> Konstruerte eksempler som *tarmene på gutten* og *leveren på henne* viser at *på*-possessiven ikke har denne betydningen. Det er altså irrelevant at dette er kroppsdeler som er 'inni' oss, og ikke 'på' oss. (S. 79)

Denna analys utsträcks dock inte till att gälla uttryck för ägandeförhållanden utanför kroppsdelarnas område. Exempelvis är den analys som ges för en fras som *håndtaket på døren* densamma som ges av t.ex. Faarlund et al. (1997 s. 440 ff.) eller SAG (3 s. 101). Frasen betraktas här såsom förmedlande en »del–hele-relasjon» (s. 88), dvs. en partitiv snarare än possessiv relation.

Lødrups artikel (2009) ägnas som sagt helt och hållet åt en analys av prepositionen *på* använd för att ange kroppsdelstillhörighet. Och i likhet med Johannessen et al. (2014) företräder han en strikt possessivistisk syn på konstruktionen i fråga. Redan i artikelns inledning slås det fast att en fras som *hodet på ham* representerar en konstruktion som är »very different from the partitive construction» (s. 224). Han är dock enig med Johannessen et al. om att possessiviteten upphör och partitiviteten inträder när man går från person- till sakrelationer. Sålunda uppfattas av Lødrup en fras som *håndtaket på døra* (s. 233) som uttryck för en partitiv snarare än possessiv relation. Ett argument som anförs i detta sammanhang (s. 228–229) är att »non-restrictive modifiers» (*skitne* i 8–9) är förenliga med partitiver (8) men inte med possessiver (9), medan däremot »restrictive modifiers» (*skadede* i 10) är förenliga med possessiver (10):

(8) De pusset det *skitne* håndtaket på døra (cit. Lødrup 2009 s. 229)

(9) *De vasket det *skitne* hodet på ham (cit. ibid.)

(10) De vasket den *skadede* fingeren på ham (cit. ibid. s. 228)

Det som framför allt står i centrum för Lødrups artikel är frågan om *på*-konstruktionens syntaktiska konstituens. Utgör i en sats som (11) (Lødrup s. 226) *leveren på ham* en sammanhållen nominalfras med prepositionsfrasen som attributiv bestämning till kroppsdelsbeteckningen (*leveren*) eller bör *på*-frasen snarare ses som ett indirekt objekt till satsens verb (*fjerne*)?

(11) De måtte fjerne leveren *på* ham

Lødrup talar i det första fallet om en »BIP construction» (»Body part noun with Internal Possessor») (s. 224) och i det andra om en »BEP construction» (»Body part noun with External Possessor»). Han uppfattar båda tolkningarna som i lika grad acceptabla och påpekar i detta sammanhang BEP-konstruktionens likhet med den i franskan extremt vanliga konstruktion som Lødrup benämner »the dative external possessor construction» (s. 223 et passim), en konstruktion vars parallellitet med *på*-konstruktionen behandlas ganska ingående av Lødrup och som också varit föremål för kontrastiva studier i ett europeiskt perspektiv (König & Haspelmath 1998, Haspelmath 1999). Lødrup beskriver på följande sätt de båda möjliga tolkningar av den sats som exemplifieras i (11):

> Even if the verb *fjerne* 'remove' is a two-place verb, it occurs with three arguments in the BEP construction. The BEP construction adds an argument that is not part of the valency of the verb. In this respect, the BEP construction is like the dative external possessor construction. The possessor PP will be assumed to be an indirect object, again paralleling the dative external possessor construction. (S. 236)

> It was shown in section 3 that a sentence such as (55) above [*De måtte fjerne leveren på ham*] also has en analysis as a BIP construction. The option of analyzing the relevant sentences as BEP or BIP constructions has consequences for the assignment of semantic roles. With the BEP analysis, the verb has an extended valency, with one extra argument, which means that there is one extra role to assign. With the BIP analysis, on the other hand, the PP is a modifier of the noun, and the BIP noun phrase gets one role as a whole. (S. 236)

Det måste dock konstateras att likheten mellan de nordiska språkens *på*-konstruktion och franskans dativ-konstruktion är ganska ytlig, vilket också Lødrup medger (s. 239): »Norwegian does not have any direct equivalent of the dative external possessor construction.»

(12a) De måtte fjerne leveren *på ham*
(12b) Ils ont dû *lui* enlever le foie (min övers.)
(12c) *De måtte fjerne *ham* leveren

Vi skall återvända till denna fråga i avsnitt 3.

3. Diskussion

3.1 Possessivitet vs lokativitet

Jag anser, i likhet med Lødrup (2009) och Johannessen et al. (2014), att prepositionen *på* i kroppsuttryck av den typ som primärt sysselsätter oss i denna artikel är en renodlad possessivmarkör, dvs. ett grammatiskt element, som följaktligen varken förmedlar en lokativ eller en partitiv idé i egenskap av länk mellan de båda förbundna nominala leden. Användningen av *på* i denna roll kan ses som resultatet av en grammatikaliseringsprocess av det slag som Ralph (1984) anger som typiskt för vissa prepositioner i det svenska språket. För att beteckna denna process väljer jag termen *possessivering*. I ett uttryck som *hjärtat på honom* »possessiverar» således *på* en underliggande semantisk relation av lokalisering ('hjärtat är beläget i honom'). Det faktum att possessiveringen här är obligatorisk trots att dess preposition i sin lokaliserande betydelse inte uttrycker den semantiska idé av »inneslutning» som det är fråga om ('hjärtat är inneslutet i kroppen') utgör det starkaste argumentet för att betrakta prepositionen *på* som ett grammatiskt redskap. Vi har redan sett Johannessen et al. (2014 s. 79) framföra detta argument som ett bevis på den strikt grammatiska status som prepositionen *på* uppnått i denna konstruktion. En sats som (13a) är följaktligen med prepositionen *i* ogrammatikalisk trots hjärnans inneslutning i människans kropp:

(13a) Jag undrar vad som rör sig i hjärnan *på*/**i* den mannen

På-konstruktionens strikt grammatiska karaktär visas också av det faktum att den i en sådan sats är utbytbar mot en konstruktion med *s*-genitiv (13b), en parallellism som påpekas både i SAOB och SAG, i det senare fallet dock utan illustrerande exempel hämtade från kroppsuttryckens område. I SAOB:s fall är det symptomatiskt att de exempel som ges från detta område är sådana som är i linje med SAOB:s allmänna syn på *på*-konstruktionens lokaliserande natur: *huvudet på honom* (»överst/upptill befintlig del»), *ögonen på honom* (»yttre del»), medan man noterar en total avsaknad av exempel där det inte är fråga om

»överst», »upptill» eller »yttre» befintliga kroppsdelar eller kroppsorgan, utan där *på* markerar »inneslutning», som i t.ex. *hjärtat på mig* eller *hjärnan på mig*:

(13b) Jag undrar vad som rör sig i hjärnan *på* den mannen/den mannens hjärna

Det faktum att **hjärnan i den mannen* är en ogrammatikalisk nominalfras är inte heller kopplat till att denna fras i (13a), liksom i (14), är rektion i en prepositionsfras som intar den syntaktiska funktionen adverbial (**i hjärnan i den mannen*). Possessiv konstruktion genom *på*-fras eller *s*-genitiv är också av nöden i objekts- (15) och subjektsfunktion. Det senare fallet tycks endast återfinnas i satser med en verbfras i form av kopula + predikativ (16) (jfr Lødrup 2009 s. 230–231):

(14) Så, när de hade kommit ett stycke, såg han prövande upp på fadern, ryckte ett tag *i* armen *på honom* (Pär Lagerkvist) [= 'i hans arm']

(15) Alltid såg man de svarta fotsulorna *på honom* när han skyndade omkring därinne på sina ivriga fötter (Pär Lagerkvist) [= 'hans svarta fotsulor']

(16) Läpparna *på oss* var alldeles kalla av det kyliga källvattnet (Pär Lagerkvist) [= 'våra läppar']

Däremot är subjektsfallet mycket vanligt med *på*-frasen skild från sitt huvudord och placerad postverbalt i extraposition. Denna konstruktion förekommer dock endast i satser med passivt (t.ex. *Levern avlägsnades på honom*) eller med icke-ackusativt verb, dvs. ett verb vars subjekt inte är semantisk agent (jfr Lyngfelt 2007 s. 92–93, som föredrar termen *medialt verb* framför *icke-ackusativt verb*, eng. *unaccusative verb*). Det senare är synnerligen vanligt hos Pär Lagerkvist. Se exempel (17–22):

(17) Bara hjärtat *bultade* på honom

(18) Hon är gullhårig, alldeles burrig i huvudet, ögonen *tindrar* på henne

(19) Tobias stod alldeles förkrossad och hörde på detta. Läpparna *darrade* på honom och han kunde knappt få fram ett ord

(20) Bara modern suckade ibland och läpparna *skälvde* på henne när hon läste

(21) Han hördes inte heller, bad inte högt, men kinderna *glödde* på honom

(22) Axlarna *skakade* på henne och hon höll händerna för sitt rödburriga ansikte som för att dölja det

Splittringen inträffar normalt också i satser med kopula + predikativ, men är där inte, som vi såg av exempel (16), tvingande, vilket förefaller vara fallet i satser med icke-ackusativt verb:

(23) Ansiktet var alldeles stelt *på honom* (Pär Lagerkvist) [= 'Ansiktet på honom var …']

(24) […] – hon stod och såg hånfullt ner på mig och jag märkte för första gång att munnen blev lite sned *på henne* när hon log (Pär Lagerkvist) [= 'munnen på henne blev …']

Denna konstruktion aktualiserar frågan huruvida nominalfrasen här bör betraktas som en enda diskontinuerlig syntaktisk konstituent eller om dess formella splittring också bör anses medföra en funktionell sådan genom att åstadkomma en upplösning av det attributiva bandet till huvudordet och samtidigt en syntaktisk anknytning till satsens verb. Vi har redan sett Lødrup förespråka en sådan analys i satser där nominalfrasen står som objekt (15), men han tillämpar även denna analys på satser »with unaccusative and passive verbs» (2009 s. 231), dvs. på satser vars verb är »icke-ackusativa». Subjektet är således här i Lødrups ögon en »two constituent construction», med en *på*-fras hänförande sig till satsens »icke-ackusativa» verb (*bulta*, *tindra*, *darra*, *skälva*, *glöda*, *skaka* i 18–23). Konstruktionens »possessor» betraktas således som »external», eftersom *på*-frasen uppfattas som en del av verbets valens snarare än som ett underordnande led i en nominalfras. Det rör sig om vad Lødrup kallar en »BEP construction» (Lødrup 2009 s. 227–228, 231).

En liknande analys av från sitt huvudord skilda prepositionsfraser återfinns i SAG (3 s. 448–450), dock utan exempel hämtade från kroppsuttryckens område. I förhållande till nominalfrasen *handeln med Frankrike* rör det sig enligt SAG (s. 448), i en sats som (25), om ett fall av »adverbialiserat attribut»: separationen från huvudordet förmodas inte resultera i en diskontinuerlig nominalfras, utan i att en prepositionsfras som i direkt anslutning till sitt huvudord är attributiv i postverbal position blir adverbiell, dvs. syntaktiskt får »funktionen av adverbial i verbfrasen» (s. 448):

(25) I år har handeln ökat med Frankrike

Det närmaste SAG kommer kroppsdelsuttrycken med *på*-fras i sin exemplifiering av denna »adverbialisering» är de prepositionsfraser, med bl.a. prepositionen *på*, som »anger den helhet varav huvudordets referent är en oförytterlig del»: *Taket på huset är rött* > *Taket är rött på huset* (s. 448). Skillnaden i förhållande till ett exempel som (25) sägs här ligga i att »prepositionsfrasen också semantiskt uppfattas som (rumsangivande) bestämning i verbfrasen eller hela satsen» (s. 448).

Denna analys förefaller inte övertygande. Enligt min mening resulterar inte prepositionsfrasens extraponering i dess »adverbialisering» utan endast i att en sammanhållen nominalfras blir diskontinuerlig. Operationen påverkar således inte syntaktiskt prepositionsfrasens attributiva status. Detta visas redan av det faktum att varken satsen *I år har handeln ökat med Frankrike* eller *Handeln med Frankrike har ökat i år* besvarar frågan *Vad har ökat med Frankrike i år?* utan *Vad har ökat i* år?, lika litet som satsen *Taket är rött på huset* utgör ett svar på frågan *Var är huset rött?* En prepositionsfras som *med Frankrike* ingår inte i verbet *öka*:s valens, vilket däremot prepositionsfraser som *med 20 %*, *med inträdet i EU*, *med åren* osv. skulle göra:

(26) Handeln med Frankrike har *i år* ökat *med 20 %*

Diskontinuerliga nominalfraser är synnerligen vanliga i germanska och romanska språk. Nominalfrasens splittring är i allmänhet motiverad av hänsyn till meningens formella jämvikt utifrån de ingående satsledens längd. Splittringen är stilistiskt betingad om det, som i (25), i stort sett råder formell balans mellan meningens subjektsled (*handeln med Frankrike*) och predikatsled (*har ökat i år*) men om skillnaden i längd mellan leden är betydande, vilket inte minst är fallet i predikativa satser (dvs. i satser där predikatsledet utgörs av kopula + predikativ), så motiveras splittringen av denna volymskillnad och blir följaktligen snarare syntaktiskt betingad:

(27a) ’Klyftan är avsevärd mellan författarnas språkbruk och det som grammatikerna förespråkar’ (’Klyftan mellan …’)
(27b) ’The gap is considerable between the usage of the writers and that advocated by the grammarians’ (’The gap between …’)
(27c) L’écart est souvent considérable entre l’usage des écrivains et celui que préconisent les grammairiens (Robert-Léon Wagner) (’L’écart entre …’)

Diskontinuerliga nominalfraser är vanliga inte bara med attribut i form av prepositionsfraser (som i 25 och 27) utan också med andra typer av fraser och dessutom bisatser (Eriksson 1993 s. 191–195 et passim). Exempelvis är de mycket vanliga i meningar med final relativsats. Detta gäller såväl svenska som ett romanskt språk som franska. I en mening som (28) är det uppenbart att frasen *sur le port* (’i hamnen’) anger den aktuella restaurangens läge och inte på något sätt är kopplad till relativsatsens verb *connaître* (’känna till’). På samma sätt är det klart att prepositionsfrasen i (29) inte anger platsen för inköpet av den lilla gården (*la petite ferme*), utan endast dennas geografiska läge. Det framgår av dessa exempel att den splittrade nominalfrasen faller sig lika naturlig i svenskan som i franskan:

(28) Je vais vous amener à *un petit restaurant* que je connais *sur le port* (François Mauriac)
['Jag ska ta dig med till *en liten restaurang* som jag känner till *i hamnen*']

(29) A cette somme elle ajouta mentalement le prix d'estimation d'*une petite ferme* qu'elle avait achetée *entre Vertes et les Hauts Ponts* (Jacques de Lacretelle)
['Till denna summa lade hon i tanken det uppskattade priset för *en liten gård* som hon hade köpt *mellan Vertes och les Hauts Ponts*']

Samma kritik kan riktas, tycks det mig, mot Lødrups analys (2009) av *på*-frasen i kroppsdelsuttryck. Jag finner det svårt att dela hans åsikt att den av honom analyserade satsen *De måtte fjerne leveren på ham* (s. 236) skulle tillåta en BEP-tolkning vid sidan av den i mina ögon naturliga BIP-tolkningen och att denna möjlighet skulle bero på att *på*-frasen (*på ham*) här tillför verbet *fjerne* ett tredje argument, vilket visserligen normalt inte ingår i detta verbs valens men som i detta sammanhang ses som ett »extra argument» (s. 236) utifrån tesen om en »extended valency» hos verbet *fjerne*. Syntaktiskt betyder detta att frasen *på ham* med BEP-tolkningen analyseras som »indirect object» (s. 236) till detta verb. Men *fjerne* är inte ett verb som, i likhet med t.ex. *tänka* eller *bero*, »konstrueras med» prepositionen *på*.

Frånsett det faktum att ett verb som *fjerne* är funktionellt inkompatibelt med en *på*-fras betecknande kroppsdelstillhörighet – liksom *möta* är det med frasen *med Frankrike* (SAG), *känna till* med *i hamnen* (28) eller *köpa* med *mellan Vertes och les Hauts Ponts* (29) –, så utgörs, enligt min mening, det starkaste argumentet mot den föreslagna BEP-analysen av det förhållandet att prepositionen i den analyserade norska satsen förblir *på* även i extraposition (*Leveren måtte de fjerne på*/**i ham*; Lødrup 2009 s. 226), detta trots att det i denna sats är fråga om ett inneslutet kroppsorgan (*leveren*) och att man därför skulle förvänta sig prepositionsbyte (*på* > *i*) som en effekt av den »adverbialisering» som extraponeringen i sig, enligt SAG, medför. Det uteblivna prepositionsbytet visar, menar jag, att extraponeringen inte bryter det underordningsförhållande som *på*-frasen står i till huvudordet vid direkt anslutning utan att detta förhållande gör sig gällande också »på avstånd». *På*-frasen är således även i extraposition en attributiv bestämning med en strikt grammatisk uppgift, nämligen possessivmarkörens. Det rör sig följaktligen om en diskontinuerlig nominalfras. Denna analys är naturligtvis också tillämplig på exempel som (17–22), vars »icke-ackusativa» verb (*bulta*, *tindra*, *darra*, *skälva*, *glöda*, *skaka*) inte ens genom »extended valency» som argument kan ta *på*-fraser av den typ som sysselsätter oss här.

Det är dock viktigt att notera att det i fråga om »inneslutna» kroppsorgan som hjärta (30–31) eller ögon (32–33) kan ske en »adverbiell glidning», som då yttrar sig i prepositionsbyte: prepositionen som i den sammanhållna nominalfrasen var possessiv (*på*) blir i extraposition lokativ (*i*) och den fras som prepositionen inleder får därigenom adverbiell funktion och lokaliserande betydelse (30a). Om emellertid denna fras sammanförs med det kroppsdelsbetecknande substantivet (*hjärtat*, *ögonen*), resulterar denna »adnominalisering» i att den possessiva prepositionen *på* återinträder som förbindelselänk (30b) medan »adnominalisering» utan prepositionsbyte ger upphov till en sats vars grammatikalitet kan ifrågasättas (30c). Otvetydigt ogrammatisk blir en sats av denna typ om den omvandlas till en opersonlig sådan (30d). Dessa båda operationer kan ses som ännu två argument för att prepositionen *på* i detta sammanhang måste betraktas som ett grammatiskt instrument. »Normalkonstruktionen» illustreras således av exempel som (17) (*hjärtat*) och (18) (*ögonen*):

(30a) Hjärtat bankade *i honom*, ögonen var heta som om han haft feber (Pär Lagerkvist)
(30b) ’Hjärtat *på honom* bankade’
(30c) ?’Hjärtat *i honom* bankade’
(30d) ’Det bankade i hjärtat *på*/**i honom*’

(31) Nu var det överståndet för denna gången, hjärtat kändes riktigt lätt *i honom* (Pär Lagerkvist)

(32) Han satt där nedtyngd och mörk, med ett drag av bitterhet kring munnen, och ögonen glödde *i honom* med en farlig glöd (Pär Lagerkvist)

(33) Han strök sig över det korta, framåtkammade håret […] och de svarta ögonen glittrade *i honom* när han såg på mig (Pär Lagerkvist)

I alla hittills citerade exempel med possessiv *på*-fras är denna utbytbar mot *s*-genitiv eller possessivt pronomen, en fri konkurrens som illustreras av exempelpar som (34–35) och (36–37), hämtade från Google (sökning 2011-03-02). Denna fria konkurrens utgör i mina ögon ytterligare ett argument för den grammatiska tolkningen av prepositionen *på*:

(34) *Det vattnas i munnen på mig* när jag tänker mig sittandes i min soffa och spela GTA IV på högsta volym (www.cheops.nu/?m=200805)

(35) Denna kväll lagar Fritte nudlar med hemtorkad röra, samt färsk ingefära, *det vattnas i min mun* när jag känner dofterna (www.stebo.se)

(36) *Det gör ont i hjärtat på mig* när jag tittar på bilderna från i sommar (www.natasamirosavic.blogspot.com)

(37) *Det gör ont i mitt hjärta* när jag ser den där bilden (www.cutiepaj.blogg.se)

Konkurrensen inbegriper naturligtvis också den konstruktion i vilken »kroppsdelsägaren» inte är explicit angiven eftersom dennes identitet, i denna speciella konstruktionstyp, praktiskt taget alltid är given utifrån sammanhanget (jfr Lødrup 2009 s. 245–246). Explicit possessivmarkering medelst genitiv-*s* eller *på*-fras är här således strängt taget redundant. Det kan till och med vara så att konstruktionen utan explicit possessivmarkering är den mest frekventa (sökning på Google 2016-01-18):

(38a) det gör ont i *hjärtat* när … 736 träffar
(38b) det gör ont i *mitt hjärta* när … 622 träffar
(38c) det gör ont i *hjärtat på mig* när ... 9 träffar

Ibland tillkommer en fjärde konstruktion, nämligen den i vilken ett objektspronomen (*mig*) kombineras med prepositionsfrasens substantiv i bestämd form (*i hjärtat*):

(39) Det skar *mig i hjärtat* att se honom syssla med dessa välkända ting (Pär Lagerkvist)

En Google-sökning (2016-01-18) på sekvensen *det skär* [*hjärta*] *när* visar hur denna konstruktion kan förhålla sig frekvensmässigt till de tre övriga:

(40a) det skär i *hjärtat* när … 4 060 träffar
(40b) det skär i *mitt hjärta* när … 1 120 träffar
(40c) det skär i *hjärtat på mig* när … 598 träffar
(40d) det skär *mig i hjärtat* när … 65 träffar

Exempel (40d) representerar den typ som närmast förefaller motsvara den för de romanska språken karakteristiska konstruktionen med så kallad »possessiv dativ» (41a–c), vilken i princip inte existerar i svenskan (41d), förutom, kanske man kan anse, i några fall där verbet är intransitivt (t.ex. *räcka* och *nå*) och prepositionsfrasen adverbiell (*till vaderna*) (42), och framför allt i metaforiska uttryck av typen *stiga någon åt huvudet*, *stå någon upp i halsen*, *ligga någon varmt om hjärtat*. I svenskan är de vanligaste motsvarigheterna en konstruktion med ackusativt reflexivpronomen och adverbiell prepositionsfras: *tvätta sig om händerna*, eller en icke-reflexiv konstruktion med kroppsdelsbeteckningen som direkt objekt: *tvätta händerna*. Men en fransk possessiv dativ kan i svenskan också motsvaras av en *på*-fraskonstruktion i fall där *det skär mig i hjärtat*-typen inte förefaller tillämplig: *dröp om öronen på honom* > *’dröp honom om öronen’ (43):

(41a) franska: se laver les mains
(41b) spanska: lavarse las manos
(41c) italienska: lavarsi le mani
(41d) svenska: *tvätta sig händerna

(42) Byxorna räckte/nådde *honom* bara *till vaderna* ['bara till vaderna *på honom*']

(43a) Regnet dröp om öronen *på honom* (Josef Kjellgren)
(43b) 'La pluie *lui* dégouttait *des oreilles*' (övers. Philippe Bouquet)

Inte minst i subjektsfunktion är korrespondensen mellan *på*-fras och possessiv dativ tydligt framträdande (44a och 44d). Korrespondensen gäller också genitivkonstruktionen (44b och 44e), men däremot inte den genitivlösa konstruktionen (44c och 44f), eftersom franskan, i likhet med engelskan, har ett behov av att explicitera ägandeförhållanden, inte minst på kroppsdelsuttryckens område (46). Även exempel (45) illustrerar denna korrespondens och brist på sådan mellan svenskan och franskan:

(44a) Il était nerveux, *les* lèvres *lui* tremblaient (www.missionelsalvador.org/lettres.php)
(44b) 'Il était nerveux, *ses* lèvres tremblaient'
(44c) *'Il était nerveux *les* lèvres tremblaient'
(44d) 'Han var nervös, läpparna darrade *på honom*'
(44e) 'Han var nervös, *hans* läppar darrade'
(44f) 'Han var nervös, *läpparna* darrade'

(45a) *Le* cœur *lui* battait si fort qu'il dut s'arrêter pour reprendre haleine (Julien Green)
(45b) '*Son* cœur battait si fort qu'il …'
(45c) *'*Le* cœur battait si fort qu'il …'
(45d) 'Hjärtat *på honom* slog så hårt att han blev tvungen att stanna för att hämta andan'
(45e) '*Hans* hjärta slog så hårt att han …'
(45f) '*Hjärtat* slog så hårt att han …'

(46) *Orden* slöt med ett djupt, kurrande skratt, och *tungan* gömde sig åter inne i *munhålan* (Vilhelm Moberg)
'*Sa phrase* se transforma en un rire, une sorte de roucoulement rauque, et *sa langue* disparut d'entre *ses lèvres*' (övers. Raymond Albeck)

Däremot föreligger det inte, anser jag, någon korrespondens mellan romansk possessiv dativ och den skandinaviska konstruktionstyp som Lødrup benämner BEP, detta eftersom det inte, enligt min mening, existerar en konstruktion i vilken *på*-frasen är »external to the body part noun phrase» (2009 s. 247).

Det faktum att *på*-konstruktionen har en romansk motsvarighet i den s.k. possessiva dativen – vilken i sig måste betraktas som i hög grad grammatikaliserad –, liksom att den i svenskan konkurrerar inte bara med den konstruktion som har kroppsdelsbeteckningen i genitivform (*Hans hjärta bultade*) utan också med den som har denna beteckning i bestämd form (*Hjärtat bultade*) un-

derstryker ytterligare, tycks det mig, *på*-konstruktionens fundamentala karaktär av grammatiskt redskap.

3.2 Possessivitet vs partitivitet

Bland de framställningar som anlägger ett partitiviskt synsätt på den grammatikaliserade *på*-frasen, dvs. som ser relationen mellan huvudord och rektion i termer av »del av helhet», är det endast Norén 1999 och Julien 2005 som ger exempel från kroppsuttryckens område för att illustrera denna relation.

Norén anser, har vi tidigare konstaterat, att huvudord och rektion i grammatikaliserade *på*-förbindelser uttrycker respektive »del och helhet av samma företeelse» (1999 s. 285). Den fråga som då inställer sig är att avgöra »företeelsens» natur och dess eventuella karaktär av »helhet» i förhållande till den »del» som huvudordet betecknar. Frågan är således vilken relation som råder mellan huvudord och rektion i de två kroppsdelsexempel som Norén ger i sin artikel (s. 287) under rubriken »Grammatikaliserad betydelse» (47–48). Att det inte rör sig om en partitiv sådan framgår av att *barn* och *arbetslösa* inte kan sägas utgöra »helheter» till kroppsdelarna *häl* respektive *ansikte*. Huvudord och rektion befinner sig betydelsemässigt på olika plan: *häl* och *ansikte* är rent beskrivande ord – »expressiva sememer» i Adolf Noreens terminologi (1904–1912 s. 65), medan *barn* och *arbetslösa* primärt har refererande betydelse, närmare bestämt generisk sådan, understruken av bestämningen *alla*. Den semantiska »helhet» som svarar mot kroppsdelarna är snarare den mänskliga kroppen som sådan, uttryckt i ordet *kropp*. Att det verkligen förhåller sig så visas av att den possessiva *på*-frasen är förenlig med denna »helhet» i en nominalfras med *på*-frasen som attribut till ordet *kroppen* (49–50), ett argument vars bärkraft förstärks av att *på*-frasen som attribut till ordet *kroppen* även uppträder i extraposition (51). Det är till och med möjligt att på Google (sökning 2017-05-20) finna exempel – och helt naturliga sådana – i vilka uttrycken för kroppsdel (*hjärtat*, *muskel*, *ben*), kroppshelhet (*kroppen*) och »kropps(dels)ägare» (*mig*, *honom*) samexisterar i en och samma nominalfras (52–54). I dessa fall tycks rektionen undantagslöst ha pronominell form, och tillika »pronominell betydelse», i Noreens användning av termen *pronomen* (1904–1912 s. 66–67) som beteckning på en språklig enhet med referentiellt betingad betydelse (deiktisk eller anaforisk sådan; jfr Noreen s. 72–74):

(47) Ett blodprov i hälen *på alla barn* (Press97; cit. Norén s. 287)

(48) Ett slag i ansiktet *på alla arbetslösa* (Press97; cit. Norén s. 287)

(49) Det kryper i *kroppen på mig* när jag har för lite att göra (www.helahalsingland.se/bostadspuls/gunnar-har-ett-bed-and-beakfast-pa-sin-vind)

(50) Det syntes att råttan sprang runt *kroppen på mannen* med vesslan efter sig (sv.svenskanoveller.wikia.com/wiki/Råttfångaren)

(51) […] sedan svullnar ögonen och tungan och de kan inte tala ordentligt och *kroppen* blir alldeles röd *på dem* och det tränger ut orent blod genom huden (Pär Lagerkvist)

(52) Med tanke på Izas viltintresse stannade *hjärtat i kroppen på mig* samtidigt som jag hann tänka »Shit, ett rådjur. Nej, en räv. Nej, en Strimma (https://vallterrier.com/2007/05/)

(53) En vecka utan att sitta på hästryggen gör så att det kryper i *varenda muskel i kroppen på mig* (nouw.com/linastroom/2014/08)

(54) Då skulle de krossa *vartenda ben i kroppen på honom* (https://books.google.se/books?isbn=8791466393)

Enligt Julien utgör *på*-konstruktionen vid kroppsdelar (*hovudet på jenta*) ett specialfall av uttryck för »part-whole relations more generally» (2005 s. 189), därav användningen av prepositionen *på*, som i *beinet på stolen* (s. 144). Men exemplet *hovudet på jenta* illustrerar inte, enligt min mening, en »part–whole»-relation, därför att det referentiella *jenta* inte utgör semantisk »helhet» till kroppsdelsordet *hovudet*. Däremot illustrerar frasen *beinet på stolen* en semantiskt sett partitiv relation mellan de förbundna leden som genomgått possessivering i ett uttryck där den semantiska integrationen är fullständig, dvs. där »delen» utgör en helt integrerad del av »helheten»: en stol utan ben är inte längre en stol.

Graden av semantisk integration är lägre i t.ex. *motorn på bilen*, där samma betydelseinnehåll kan uttryckas lokaliserande: *motorn i bilen*: en bil förblir en bil också utan motor. Man kan i detta sammanhang jämföra två fraser som *besättningen på planet* och *passagerarna på planet*, där den förra, av naturliga skäl, uppvisar högre grad av semantisk integration än den senare, därav den fakultativa tillämpningen av possessivering i detta fall: *passagerarna i* > *på planet*, och obenägenheten att i ett sådant fall använda genitivkonstruktion: *planets passagerare* (jfr det naturligare *planets besättning*). Detta gäller knappast i det första fallet: *besättningen på* > ?*i planet*.

Den specifikt partitiva och »semantiskt mest neutrala prepositionen» (SAG 3 s. 100–101) *av* är dock möjlig vid sidan av *på* i vissa uttryck för komplett integrerade relationer: *framsidan av* > *på huset*, *toppen av* > *på berget*.

Till skillnad från Norén och Julien anser Lødrup (2009) och Johannessen et al. (2014) att kroppsdelskonstruktionens *på* inte är identiskt med det *på* som uppträder i förbindelser som uttrycker sakrelationer, som t.ex. i frasen *håndtaket på døra*/*døren*, vilken ges som exempel på partitivitet av både Lødrup (s. 233 et passim) och Johannessen et al. (s. 66, 88 et passim). Enligt min mening föreligger ingen principiell skillnad på prepositionen *på*:s användning i kroppsrelationer och i sakrelationer: Det rör sig i båda fallen om en analytisk variant av den morfologiska genitivkonstruktionen. Frasens *på* är således varken lokativ (jfr SAG 3 s. 101) eller partitiv, utan strikt possessiv: Varken handtagets placering *på* dörren eller dess status som integrerad del av dörren kan tas till intäkt för att betrakta relationen som lokativ respektive partitiv. Det skulle i så fall vara svårt att förklara det faktum att varken **benen under bordet* (lokativisering) eller **benen av bordet* (partitivisering) är möjliga vid sidan av *benen på bordet*, liksom att possessivering endast är fakultativ i vissa fall av »inre placering» och av semantiskt låg integrationsgrad i sakrelationer: *motorn på*/*i bilen*, och i fall av total integration uttryckt i form av den specifikt »partitiva» prepositionen *av*: *framsidan av*/*på huset*, *toppen av*/*på berget*.

4. Slutsatser

Prepositionen *på*, i likhet med *av*, intar en särställning i det svenska prepositionssystemet genom att i vissa fall av attributiv användning ha genomgått en grammatikaliseringsprocess som berövat den dess lokaliserande grundbetydelse och som förvandlat den till ett formelement vars centrala roll är densamma som substantivets genitiv-*s*, dvs. possessivmarkörens. Denna roll är primärt av grammatisk natur. Prepositionen svarar för den syntaktiska kopplingen mellan de båda nominala leden på så sätt att den tillförsäkrar att den prepositionsfras som den inleder skall uppfattas såsom syntaktiskt underordnad det nominala huvudledet. Men på samma sätt som det genitiva *s*-suffixet semantiskt markerar något slag av »tillhörighet», detta begrepp taget i vid mening, så gäller det också för genitivkonstruktionens analytiska motsvarighet, dvs. *på*-konstruktionen, att den uttrycker ett sådant tillhörighetsförhållande. På det område som står i centrum för denna studie, dvs. kropps- och kroppsdelsuttrycken, är tillhörighetsförhållandet osedvanligt renodlat och entydigt. Man kan här med fog tala om att tillhörigheten får karaktär av »ägande»: Människan »äger» sin kropp med dess delar och organ. Ett tecken på parallelliteten på detta

semantiska område mellan possessivkonstruktion och genitivkonstruktion är att den ena alltid tycks vara utbytbar mot den andra: *Pelles arm – armen på Pelle*; *hans kropp – kroppen på honom*. Denna utbytbarhet gäller inte sakuttrycken: *Pelles bok – *boken på Pelle*. Medan »ägandeförhållandet» dessutom är kontextuellt betingat på sakuttryckens område (*Här kommer äntligen Pelles taxi*), så är ägandebegreppet mer stabilt när det gäller kroppsuttrycken i så måtto att det inte tycks påverkas av kontextuella faktorer; det förefaller snarare lexikalt betingat: en fras som *armen på Pelle* (eller *Pelles arm*) tolkas oberoende av kontext såsom syftande på en av de båda armar som utgör delar av Pelles kropp.

Det som gäller för *på* gäller inte för övriga lokativa prepositioner i svenskan, inte ens dess alla kategorier mest frekventa preposition *i* (Harstad 1999), som i attributiva förbindelser aldrig företer någon effekt av en liknande desemantisering. Dess lexikala rumsbetydelse tycks alltid förbli mer eller mindre intakt, till och med i uttryck för »ägandeförhållanden» där varken possessiv (*på*) eller partitiv (*av*) preposition är möjlig, som i en nominalfras som *sidorna i boken*.

Grammatikaliseringen i fråga, definierad således som en possessivering av en underliggande lokativ relation, kommer klarast till uttryck i den konstruktion som primärt varit föremål för analys i föreliggande studie, dvs. den som via satsens verb uttrycker omständigheter kring kroppsdelar och kroppsorgan vars »possessor» *på*-frasens rektion anger. Det föreligger inte i denna konstruktion någon kvardröjande fastän »försvagad» idé av lokalisering, inte ens i de många fall där det rör sig om »yttre» kroppsdelar vars placering anges med *på* om prepositionsfrasen är adverbiell: ’Benen sitter *på* kroppen’. Det främsta argumentet för att betrakta prepositionen *på* som primärt grammatisk utgörs, har vi sett, av det faktum att valet av prepositionen *på* är obligatoriskt även i fråga om kroppsdelar och kroppsorgan med »inre» placering i kroppen: ’Munnen är belägen *i* kroppen’.

Inte heller kan prepositionen *på* i den analyserade »kroppsdelskonstruktionen» anses förmedla en partitiv relation mellan huvudord och rektion, dvs. den relation som prepositionen *av* prototypiskt förmedlar i attributiv ställning. Denna analys stöds främst, har vi konstaterat, av det faktum att prepositionens rektion här inte uttrycker den »helhet» varav kroppsdelsbeteckningen skulle utgöra en »del». Det rör sig således inte om en del–helhets-relation. Kroppsdelens »helhet» är kroppen i sig, inte den person som uppbär kroppen i fråga. *På*-frasen har renodlat possessiv status, vilket framgår allra tydligast av att den är kompatibel med både »delen» (*hjärtat på mig*) och »helheten» (*kroppen på mig*).

Det är slutligen viktigt att påpeka att possessiveringen enligt min mening (jfr Lødrup 2009 och Johannessen et al. 2014 för ett annat synsätt) inte begränsar sig till kroppsuttrycken, utan att den också kan påverka relationer mellan nominala led på sakuttryckens område. Problemet är att bestämma förutsättningarna för och omfattningen av denna utvidgning av *på*-konstruktionens användning. Det som är avgörande i detta sammanhang är, har vi konstaterat, graden av semantisk integration mellan de båda nominala leden. I de kropps(dels)betecknande uttrycken är denna integration hundraprocentig i så måtto att kropp och kroppsdelar är inalienabla element i beskrivningen av den person som prepositionens rektion refererar till. Detta är förklaringen till att genitiv- eller possessivkonstruktion ofta får karaktär av pleonasm i fall där bestämd form är tillräcklig, ett fenomen som vi sett exempel på i konkurrensen mellan satser som *Hans hjärta bultade*, *Hjärtat bultade på honom* och *Hjärtat bultade*.

Sakuttrycken utgör en mindre homogen grupp än kroppsuttrycken med avseende på den semantiska relationen mellan överordnat och underordnat nominalt led. Den fullständiga inalienabilitet som karakteriserar kropp och kroppsdelar i förhållande till dess »ägare» återfinns inte med samma systematik på sakuttryckens område: »Sakdelar» uppvisar till skillnad från kroppsdelar variation med avseende på graden av »nödvändighet» i den semantiska »anknytningen» (SAG 3 s. 27) till den »sak» som det är fråga om. Följande princip tycks kunna formuleras utifrån den empiri som presenterats i diskussionsavsnittet: Tendensen till possessivering ökar med den semantiska integrationsgraden men blir till regel först då denna grad når upp till den nivå där prepositionen *på* som grammatikaliserad possessivmarkör förenar beskrivande och refererande led i en tätt sammanhållen nominal förbindelse. Semantisk integrationsgrad och grammatisk kohesionsgrad sätter således gränser för *på*-konstruktionens utbredning på sakuttryckens område.

Litteratur

Ekberg, Lena, 1991: Den lokativa användningen av *i* och *på*: en privat opposition i betydelsedomänen DIREKT LOKALISERING. I: Språk och stil NF 1. S. 89–108.

Eriksson, Olof, 1980: L'étiquette /fixée/ sur la valise – l'étiquette de la valise – l'étiquette de valise. I: Studia Neophilologica 52:2. S. 389–414.

Eriksson, Olof, 1993: La phrase française. Essai d'un inventaire de ses constituants syntaxiques. (Romanica Gothoburgensia 42.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein & Vannebo, Kjell Ivar, 1997: Norsk referansegrammatikk. Oslo: Universitetsforlaget.

Harstad, Fredrik, 1999: Prepositioner och prepositionsbruk. En analys av svenskans prepositioner och prepositionsbrukets förändring under perioden 1965–1997. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet.) Göteborg: Göteborgs universitet.

Haspelmath, Martin, 1999: External possession in a European areal perspective. I: Payne, Doris L. & Barshi, Immanuel (red.), External Possession. Amsterdam: John Benjamins. S. 109–135.

Johannessen, Janne Bondi, Julien, Marit & Lødrup, Helge, 2014: Preposisjoner og eierskapsrelasjoner: et menneskesentrert hierarki. I: Johannessen, Janne Bondi & Hagren, Kristin (red.), Språk i Norge og nabolanda. Ny forskning om talespråk. Oslo: Novus Forlag. S. 65–97.

Julien, Marit, 2005: Nominal Phrases from a Scandinavian Perspective. Amsterdam: John Benjamins.

König, Ekkehard & Haspelmath, Martin, 1998: Les constructions à possesseur externe dans les langues de l'Europe. I: Feuillet, Jack (red.), Actance et valence dans les langues de l'Europe. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 525–606.

Lindén, Oskar, 1918: Lokal inessiv med *i* och *på*. I: Språk och stil, 18. S. 227–241.

Ljunggren, Karl Gustav, 1951: Towards a Definition of the Concept of Preposition. I: Studia Linguistica 5. S. 7–20.

Lyngfelt, Benjamin, 2007: Mellan polerna. Reflexiv- och deponenskonstruktioner i svenskan. I: Språk och stil NF 17. S. 86–134.

Lødrup, Helge, 2009: External and Internal Possessors with Body Part Nouns: The Case of Norwegian. I: SKY Journal of Linguistics 22. S. 221–250.

Noreen, Adolf, 1904–1912: Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning. Femte bandet. Lund: Gleerups.

Norén, Kerstin, 1999: Prepositionen *på* i grammatik och lexikon. I: Andersson, Lars-Gunnar, Lundquist, Aina, Norén, Kerstin & Rogström, Lena (red.), Svenskans beskrivning 23. Lund: Lund University Press. S. 283–292.

OED = The Oxford English Dictionary, volume 10 (second edition). Oxford: Clarendon Press 1989.

Ralph, Bo, 1984: Svenskans grundläggande prepositioner. (Färsk forsk 7.) Göteborg.

SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts Ordbok.

SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien, tjuguförsta bandet. Lund: Gleerups 1957.

TLF = Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle, tome 6. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique 1978.

Togeby, Knud, 1974: Précis historique de grammaire française. Köpenhamn: Akademisk Forlag.

När barnet blir expert

Förklaringar av ord och procedurer i det digitala spelet Growtopia

Av ÅSA PALVIAINEN och ARJA PIIRAINEN-MARSH

Abstract

Palviainen, Åsa, asa.palviainen@jyu.fi, Professor, Department of Language and Communication Studies, University of Jyväskylä; *Piirainen-Marsh, Arja*, arja.piirainen-marsh@jyu.fi, Professor, Department of Language and Communication Studies, University of Jyväskylä: "When the child becomes the expert: explaining words and procedures in the digital game Growtopia". *Språk och stil* NF 28, 2018, pp. 48–77.

The ability to explain word meanings is central to a child's language development and socialisation into different domains of language use. In previous research explanations have been shown to be linked to cognitive and linguistic development as well as academic language and discursive skills. This paper analyses what kinds of linguistic and discursive competences are put to use in explanation activities in interactions between an 8-year-old bilingual child (Albin) and his mother around a digital game. The data comes from a larger data set of video-recordings and field observation of children's interactions around games. The analysis focuses on explanation sequences in which the child explicates the meaning of objects and procedures in the game world. The analysis shows how explanations are initiated, how they unfold in interaction and how they make relevant asymmetrical roles for the participants, allowing the child to construct a position of knowledge with regard to the game, an important part of his life world. More specifically, the analysis elucidates how Albin's explanations highlight semantic features and relations that are meaningful for him and how he employs a wide range of linguistic and other semiotic resources in constructing his explanations in a context-sensitive way. The findings shed light on linguistic, interactional and multimodal features of explanations as a discourse activity and provide a window into practices of two-way language socialization in the family.

Keywords: word explanations, explanatory discourse, video games, language socialization.

Att förklara ord och termer kräver såväl samtalspragmatiska som metalingvistiska och språkliga förmågor. Detta innebär att man ska kunna avgöra hur mycket förkunskaper samtalspartnern har och anpassa sig efter det samtidigt som man ska kunna reflektera över själva orden och deras betydelse i sig och formulera sig adekvat. I denna diskursaktivitet finns en inbyggd asymmetrirelation där den ena parten – den som förklarar – besitter kunskap som den

andra parten – den som efterfrågar och mottar förklaringen – inte har. Förmågan att förklara och definiera ord är något som utvecklas under hela barndomen, bl.a. genom interaktion med föräldrar (Snow m.fl. 1991). Att studera barns och föräldrars samkonstruerade förklaringssekvenser fungerar på detta sätt som ett fönster in i språkliga socialiseringsprocesser och -praktiker. I föreliggande studie ska vi få se exempel på hur denna typ av diskursaktivitet rentav fungerar som tvåvägssocialisering: barnet socialiserar in mamman i en viss spelvärld medan barnet i sin tur socialiseras in i hur man deltar i och genomför förklaringssekvenser på svenska.

I fokus för studien är den åttaårige pojken Albin och hans stora intresse för det digitala spelet Growtopia och dess värld som innehåller ett myller av spelspecifika ord och termer. I ett antal samtal (ca 90 minuter video- och audioinspelat material från hemmiljön) mellan honom och mamman förklarar han ord och procedurer i spelet för henne. Mamman känner inte sedan tidigare till hur spelet fungerar och denna aktivitet innebär därför att samtalsrollerna blir ombytta jämfört med den gängse föräldra–barn-asymmetrin: barnet blir experten – den som sitter inne med sakkunskapen om spelvärlden – medan mamman agerar novis och den som efterfrågar kunskapen (jfr Blum-Kulka 2002). Albins uppgift att berätta om Growtopiavärlden på svenska blir dessutom en komplex, metalingvistisk uppgift. Han är simultant tvåspråkig i finska och svenska medan Growtopia är engelskbaserat. Hans spelspråk (med vänner) är främst finska. Att förklara spelvärlden och dess begrepp på svenska, för sin mamma, är alltså i sig en ganska krävande uppgift.

När det gäller barns förmåga att förklara finner man i tidigare forskning två huvudsakliga paradigm där det ena betonar hur förklaringar ingår som en del av interpersonellt samspel och utgör en särskild typ av diskursaktivitet (t.ex. Aukrust 2004, Blum-Kulka m.fl. 2010, Morek 2015), medan det andra har rötter i kognitivism och psykolingvistik och närmast handlar om hur barnet lyckas koppla mentala representationer med språklig form, ofta mer specifikt, förmågan att definiera termer i dekontextualiserad form (t.ex. Watson 1984, Snow 1990, Snow m.fl. 1991, Benelli m.fl. 2006). I föreliggande studie ser vi dessa två traditioner som kompletterande varandra. Vi utgår i vår analys således från en syn där förklaringar utgör en typ av diskursaktivitet som inbegriper samarbete mellan två individer (barnet och mamman) och studerar samtidigt hur Albin språkligt formulerar innehållet när han förklarar spelrelaterade begrepp och vad det säger oss om hans uppfattning av Growtopiavärlden.

De konkreta forskningsfrågor som vi söker svar på i studien är: 1. Vad karakteriserar förklaringarna som aktivitet och handling mellan barnet och mam-

man? 2. Vad, i form av semantiska egenskaper och relationer, lyfter Albin fram som centralt och betydelsefullt för objekten och procedurerna i Growtopiaspelvärlden? 3. Hur och med vilka språkliga och multimodala medel lyfts dessa förklaringar fram?

Vad gäller digitalt spelande har ordförråd och tillägnande av L2-vokabulär (engelska) i samband med det studerats (t.ex. Sylvén & Sundqvist 2012, Sundqvist & Wikström 2015) men såvitt vi erfar har inte barns explicita förklaringar av termer från spelvärlden tidigare undersökts, inte heller i internationell kontext. Vi har heller inte funnit tidigare studier där man undersökt barns förklaringar på svenska. Föreliggande studie fyller således tydliga luckor i forskningen.

I det följande inleder vi med att diskutera vad som avses med förklaringar, dels som diskursaktivitet och dels vad gäller förklarande och definierande av ord och vi redogör då även för tidigare studier. Vi beskriver sedan Growtopia som spel innan vi presenterar själva den empiriska studien.

1. Förklaringar

1.1 Förklaringar som diskursaktivitet

Förklaringar i samtal mellan individer uppstår som svar på att endera parten explicit eller implicit har uttryckt eller upplevt en förståelsebrist vilket gör att ny klargörande information behövs för att målet med interaktionen ska kunna uppnås (Barbieri m.fl. 1990, Blum-Kulka 2002, Aukrust 2004, Blum-Kulka m.fl. 2010). Förklaringar ger svar på frågor som varför, hur eller vad i relation till ett begrepp, förhållanden eller handlingar som har kommit i fokus för uppmärksamheten (Morek 2015).

Förklaringar som diskurs har undersökts ganska flitigt i klassrumsmiljö, där de har konstaterats vara en mycket central aktivitet (Dalton-Puffer 2007, Mortensen 2011, Waring m.fl. 2013). Även om man har betonat vikten av interaktion i hemmet för att utveckla förmågan att förklara (t.ex. Snow m.fl. 1991) har familjeinteraktion dock förhållandevis sällan undersökts ur det här perspektivet (se dock Blum-Kulka 2002, Morek 2015).

Tidigare forskning har visat att barn redan från ett och ett halvt års ålder kan uttrycka rättfärdigande av egna handlingar (Blum-Kulka m.fl. 2010). Barbieri m.fl. (1990) visade i en studie av treåringar och deras lek med varandra att deras förklaringar var vanliga, pragmatiskt koherenta och relevanta för aktiviteten men också att de begränsade sig starkt till här-och-nu. I en studie där Blum-

Kulka m.fl. (2010) jämförde förklaringar i naturlig interaktion mellan 4–5-åriga respektive 9–10-åriga vänner, fann de att de äldres förklaringar i högre grad än de yngres var dekontextualiserade vilket visar att förklaringar fortsätter att utvecklas upp i skolåldern (se även Dalton-Puffer 2007). Det är också först då förklaringar innehåller tillräckligt med bakgrundsuppgifter och ny information för att utgöra fullständiga förklaringar.

Förklaringar kan initieras såväl av att samtalspartnern explicit efterfrågar ett klargörande (t.ex. »Vad menar du med X?» eller »Varför X?») som att den förklarande individen själv uppfattar att något behöver förklaras utan att det explicit efterfrågas, t.ex. genom ett tolkande av ickeverbala signaler. Flera studier med fokus på barns förklaringar inom ramen för spontan interaktion (t.ex. Aukrust 2004, Blum-Kulka m.fl. 2010) visar att den senare typen, dvs. självinitierade eller spontana förklaringar, är den klart vanligaste och det redan från tidig ålder. Blum-Kulka m.fl. (2010 s. 447) konstaterar att detta tyder på att små barn redan tidigt är känsliga för att avläsa situationen och har en förmåga att förutsäga när samtalspartnern behöver kompletterande information. Även i vuxen–vuxen-interaktion har man funnit att självinitierade förklaringar dominerar (Antaki 1994).

Förklaringar har i sig en inneboende komponent av asymmetri i det att endera parten, dvs. den som ger ny information, besitter mer information än den andra, som behöver den klargörande, saknade sakinformationen. Detta ger den som förklarar en expertstatus. Det finns dock olika rollfördelningar och sociala förväntningar som gör situationen mer komplex än så, i synnerhet när parterna är vuxna respektive barn. Aukrust m.fl. (1998) undersökte förklaringssekvenser under måltidssamtal i familjer med barn i förskoleåldern och fann att barnen jämfört med de vuxna oftare gav förklaringar som svar på explicita frågor (från föräldrarna) och också oftare explicit bad om förklaringar (från föräldrarna). Föräldrarna initierade i klart högre grad själva förklaringar än barnen. Morek (2012) visade att barn i vissa familjer inte alls ges utrymme för att ge förklaringar. I dessa fall tar föräldrarna helt och hållet en auktoritativ roll som innehavare av kunskap och expertis och den som erbjuder förklaringar.

Asymmetriska förälder–barn-förhållanden med tillhörande turtagningsmönster kan ses som en slags övning i turtagning och samtalsfärdigheter som sedan utvecklas vidare i skolan (Aukrust 2004, Blum-Kulka m.fl. 2010, Morek 2015). I klassrummet är det sedan läraren som står för förklaringarna och barnen, eleverna, är underförstått de som efterfrågar dem (Blum-Kulka 2002). I den föreliggande studien är asymmetrirelationen den omvända i det att mamman normalt sett innehar expertrollen i egenskap av förälder men i det här fallet är det barnet som är expert och den som så att säga agerar som lärare (jfr Mor-

tensen 2011, Morek 2015). Albins uppgift blir att vägleda mamman i den rika terminologi som finns i spelvärlden Growtopia. I hans fall blir det dessutom en metalingvistisk övning där tre språk finns med i bilden.

1.2 Att förklara och definiera ord

Morek (2015) beskriver den typiska strukturen i förklaringssekvenser inom ramen för samtal så att den består av fem komponenter: 1. etablerande av gemensamt ämne; 2. etablerande av ett (eller flera) *explanandum* (*explananda*) (dvs. något som någondera parten inte känner till eller förstår, eller inte antas känna till eller förstå); 3. själva förklaringen (elaborerande av betydelsen, funktionen eller logisk struktur av något); 4. avslutande av förklaringen (mottagarens signalerande av förståelse) och 5. övergång till följande aktivitet/återgång till föregående aktivitet. I den aktuella studien är det alltså ord från spelet Growtopia som är *explananda* (jfr fas 2) och som förklaras av Albin (fas 3).

Ordförklaringar kan göras på många sätt. Waring m.fl. (2013) skiljer på animerade (multimodala) och analytiska (verbala) förklaringar av ord. I animerade förklaringar kombineras verbala beskrivningar med exempelvis gester eller pekningar vilket gör dem kommunikativt effektiva men också kontextberoende. Analytiska förklaringar, t.ex. synonymer och parafraser, vilar helt på verbalt innehåll. Ordförklaringar är centrala i t.ex. L2-undervisning och Mortensen (2011) har kunnat visa att lärare använder sig av såväl visuella hjälpmedel som prosodi, synonymer, parafraser, översättningar och gester för att förklara (se t.ex. Mortensen 2011).

Ett specialfall av analytisk ordförklaring är den formella definitionen. Dalton-Puffer (2007) ser definitioner som en central del av förklaringar och hon beskriver skillnaden mellan dem som att definitionen riktar sig så att säga inåt, mot ordet som definieras, medan förklaringar till sin essens är sociala då de »riktar sig utåt, gentemot mot en interaktionspartner som har uttryckt ett förståelseproblem eller där talaren antar att denne har ett sådant problem» (ibid. 139–140, egen översättning). När ett ords betydelse har blivit problematiserat, blir således utmaningen för den förklarande parten att å ena sidan pragmatiskt anpassa sin förklaring efter kontexten, avläsa samtalspartnerns behov och ha en förståelse för vad motparten har för förhandskunskaper, och å andra sidan erbjuda tillräckligt med språklig information för att ordets konventionella betydelse ska framgå och skiljas från andra (Benelli m.fl. 2006).

Den formella definitionen består i sin konventionella form av termen som ska definieras och en parafrastisk konstruktion som i sin tur består av kopula (är/*be-*

tyder), en överordnad term samt ett eller flera komplement som specificerar medlemmen och skiljer den från andra i kategorin. Exempel på en sådan välformad definition – hämtad från det aktuella materialet (exempel 4) – är *ney may* (dvs. det som definieras) är *en hund* (överordnad kategori) *som har coola glasögon, kostar 3 diamond locks, och är jätteliten* (specificerande komplement). Om definitionen är välformad fungerar den som en dekontextualiserad ordboksdefinition som kan förstås av alla i en viss kultur: i det aktuella exemplet är definitionen välformad för dem som känner till Growtopiaspelvärlden. Den formella definitionen har således en konventionell språklig struktur och står för överenskomna betydelser, är till sin natur metalingvistisk och utgör explicit (snarare än implicit) redogörelse för ett visst ords betydelse (Watson 1984).

Att definiera ord och begrepp är en typisk skolaktivitet och något barn får mycket träning i (Benelli m.fl. 2006). Förmågan att definiera har främst undersökts inom ramen för kognitivistiska och psykolingvistiska forskningsparadigm där man intresserat sig för hur barnet lyckas koppla mentala representationer med språklig form och i vilken mån de utförda definitionerna är välformade och dekontextuella. Dessa experimentella studier (t.ex. Watson 1984, Snow 1990, Snow m.fl. 1991, Benelli m.fl. 2006) finner i stort sett samma utvecklingsmönster som man funnit för förklaringar i allmänhet (jfr ovan): Barn under skolålder ger ofta idiosynkratiska och personliga förklaringar av ords betydelse och har svårigheter att skilja mellan relevant och irrelevant information. Under de första skolåren är runt 50 % av definitionerna korrekt utformade medan redan en 10–11-åring är mycket skicklig på att definiera. Man har också funnit en korrelation mellan metalingvistisk medvetenhet och förmågan att definiera (Benelli m.fl. 2006).

2. Vokabulär som en del av en spelvärld – Growtopia

Så kallade *massive multiplayer online games* (MMOG) bygger på att man måste samarbeta, interagera och kommunicera med andra spelare inom ramen för spelet (Reinhardt & Thorne 2016). Vokabulären spelar en central roll; den är spelspecifik och nödvändig för att spelaren ska kunna delta och avancera och inte minst känna delaktighet i spelgemenskapen. Detta innebär att spelaren måste lära sig enskilda ord och betydelser vilket kan ske genom interaktion med själva spelkontexten (exempelvis genom att läsa inbyggda instruktioner och beskrivningar), genom konsultation av spelrelaterade www-sajter, tittande på gaming-klipp på YouTube (uppladdade filmer eller streamningar gjorda av

andra spelare) eller genom att interagera med och fråga sina medspelare (Thorne m.fl. 2012, Sundqvist & Wikström 2015). Då många spel är engelskbaserade kan digitalt spelande ha en positiv effekt för språkinlärning generellt och ordförrådsinlärning i ett andraspråk specifikt (Sylvén & Sundqvist 2012, Reinhardt Thorne 2016). När den huvudsakliga fokusen ligger på att kommunicera för att uppnå gemensamma mål blir ordförrådsinlärningen ett slags biprodukt (Sundqvist & Wikström 2015).

Spelet Growtopia beskrivs officiellt som en *creative sandbox platformer massively multiplayer online game* och laddas ner som app på android eller iOS-system.[1] I spelet kan man bl.a. bygga hus och världar och till spelet hör tusentals tillbehör man kan skaffa sig genom att odla, handla med särskilda valutor eller genom att byta och förhandla med andra spelare (se figur 1 för en skärmdump från spelet). Growtopia är vidare ett multimodalt semiotiskt system (Steinkuehler 2007) och kräver en komplex samordning av rörelse och syn. I bakgrunden hörs musik men plattformen i sig stöder inte muntlig kommunikation. I stället kommunicerar spelarna med varandra genom olika chatt-system. När man »pratar» med varandra syns texten man skriver i pratbubblor ovanför ens avatar (jfr figur 1). Skriftliga instruktioner och objektbeskrivningar i spelet är på engelska men det är upp till spelarna att avgöra vilket/-a språk man chattar och förhandlar på. I anslutning till ens avatar syns en flagga som visar vilket land man kommer ifrån.

Figur 1. Skärmdump från Growtopia.[2]

[1] Källa: https://itunes.apple.com/app/growtopia/id590495115?mt=8
[2] Källa: http://www.growtopiagame.com/images/screens/screen1.png

Albin läste alltså alla instruktioner och objektsbeskrivningar på engelska och han skrev såväl på engelska som finska – och vid enstaka tillfällen på svenska – när han interagerade med andra spelare. Han spelade ibland med sina finskspråkiga kompisar och pratade då samtidigt, huvudsakligen på finska men med viss terminologi och fraser på engelska, via exempelvis Skype. Spelet diskuterades också livligt när kompisarna träffades ansikte mot ansikte och Albin tittade ofta på gaming-videor på YouTube. Sådana YouTube-klipp är ofta (men inte alltid) utan tal varför spelvokabulären huvudsakligen tillägnats genom visuella kanaler (läsande, tittande, skrivande, chattande) samt i IRL-samtal med finskspråkiga kompisar.

3. Metod och material

3.1 Informanten och materialinsamling

Föreliggande studie ingår som en del av ett mångårigt projekt om digitalt spelande, språklig interaktion och språkinlärning hos barn och ungdomar i olika åldrar (se t.ex. Piirainen-Marsh & Tainio 2009a, 2009b, 2014). Genom personliga kontakter fick forskarna vetskap om Albin, hans flerspråkiga färdigheter och flitiga digitala spelande på fritiden. Familjen engagerades i projektet och informerades om dess syften. Pojken var medveten om att data samlades in för att undersöka hans flerspåkighet i allmänhet och hans intresse för digitalt spelande i synnerhet och han ställde sig positiv till att dela med sig av sina intressen. Under två års tid (2015–2017) genomfördes inspelningar av spelsessioner samt intervjuer med Albin av såväl forskarna som av föräldrarna själva. Även artefakter (såsom teckningar relaterade till spelandet) och föräldranoteringar ingick i materialet som helhet.

Materialet som nyttjas här samlades in av familjen under ett par veckors tid vid årsskiftet 2015/2016. Albin var då åtta år och nio månader och gick i årskurs två i en finskspråkig skola i Finland. I hemmet talade pappan huvudsakligen finska med honom och mamman svenska. Albin var simultant tvåspråkig men något starkare i finska då det var hans skolspråk, omgivningen var finsk och de flesta vännerna var finskspråkiga. Då studien genomfördes hade Albin ännu inte fått någon formell engelskundervisning i skolan men trots detta hade han tillägnat sig en förhållandevis hög färdighet i engelska. Denna hade han skaffat sig bl.a. genom digitalt spelande, mediekonsumtion och vid enstaka tillfällen då han träffat engelsktalande personer i hemmet, i skolmiljö eller på resor (jfr Muñoz & Lindgren 2011, Sylvén & Sundqvist 2012).

I materialet som här analyseras ingår aktiviteter där Albin berättar om Growtopia för sin mamma, huvudsakligen på svenska. Han hade vid denna tidpunkt spelat Growtopia i cirka två månader. Mamman hade svenska som förstaspråk men även goda färdigheter i engelska och finska. Materialet omfattar audio- och videoinspelningar av tre situationstyper: fyra videoinspelningar där Albin kommenterar och berättar om Growtopia för mamman medan han spelar det på en iPad (totalt 54 minuter), en videoinspelning där han kommenterar gaming-videoer på YouTube på en iPad (4 minuter) samt tre audioinspelningar av samtal under promenader utomhus där mamman och pojken pratar om Growtopia under fria former (27 minuter). De senare samtalen spelades in med hjälp av inspelningsfunktionen på mammans iPhone.

3.2 Analys

Det audio- och videoinspelade materialet transkriberades enligt samtalsanalyskonventioner (transkriptionsnyckel återfinns i slutet av artikeln).[3] Fokuset i analyserna ligger på förklaringar som diskursaktivitet och på innehållet i barnets förklaringar av specifika termer som hör till Growtopiavärlden. För analysen utnyttjar vi tidigare studier som har gjorts om barns förklaringar, såväl ur interaktionella perspektiv (t.ex. Blum-Kulka m.fl. 2010, Dalton-Puffer 2007 och Morek 2015) som kognitivt-språkliga (t.ex. Watson 1984 och Benelli m.fl. 2006).

I analysprocessen urskiljde vi först de spelrelaterade termerna och excerperade förklaringssekvenserna (Morek 2015), dvs. samtalskontexten i vilka termerna och de tillhörande förklaringarna ingick. Vi undersökte hur och med vilka medel speltermerna introducerades och förklarades av pojken, hur eventuella missförstånd identifierades och hanterades samt hur deltagarrollerna förhandlades om som en del av interaktionen. Inom ramen för detta undersökte vi om Albin själv initierade förklaringarna (s.k. spontana förklaringar, Aukrust 2004, Blum-Kulka m.fl. 2010) eller om de uppstod som svar på att mamman explicit (eller implicit) efterfrågade dem.

Vi kategoriserade vidare de spelrelaterade termerna enligt objekt (substantiv/egennamn) samt processer (verb) samt för förklaringarnas semantiska komponenter. Då det saknas etablerade heltäckande analysmodeller för förklaringar (Dalton-Puffer 2007) utnyttjade vi för komponentanalysen av objektför-

[3] Författarna vill tacka Cajsa Ottesjö som utförde transkriptionerna samt Institutionen för språk- och kommunikationsstudier vid Jyväskylä universitet som finansierade arbetet.

klaringar huvudsakligen kategorier från elementen som utgör formella definitioner (Watson 1984) medan vi för procedurer induktivt sökte efter semantiska relationer (så som taxonomiska eller kausala relationer; jfr Dalton-Puffer 2007). Stegen i analysprocessen illustreras i figur 2.

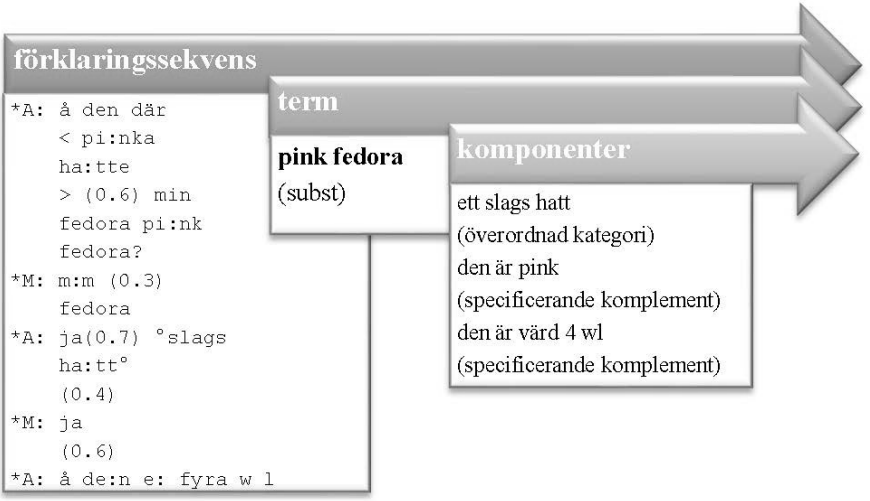

Figur 2. Stegen i analysprocessen: exemplet pink fedora (substantiv).

Även om samtalen huvudsakligen försiggick på svenska innehåller materialet rikligt med influenser från engelska (spelspråket) och finska (Albins andra modersmål). Fokuset i denna studie ligger inte på tvärspråklighet i sig men kommenteras ändå i viss mån då det är intressant såväl ur ett pragmatiskt som ett metalingvistiskt perspektiv hur Albins olika språkresurser utnyttjas.

4. Förklaringar av objekt och procedurer i Growtopia

Totalt excerperades 51 spelrelaterade termer i materialet. I tabell 1 återfinns dessa indelade enligt substantiv/egennamn och verb.

I den första kategorin fanns såväl klara exempel på substantiv (t.ex. *eyes*) och egennamn (*Yrö*; namn på spelare), som mer oklara fall (*ney may*; namn på en viss sorts hund). Dessa behandlas här som en gemensam kategori där alla syftar på objekt. De flesta termerna som Albin omtalade var på engelska (t.ex. *crystal cape* eller *trade scam*) men det finns också exempel på svenska termer

Tabell 1. Spelrelaterade termer enligt ordklass, i bokstavsordning. Benämningarna återges i den språkliga form Albin själv använde dem.

Substantiv eller egennamn (n=43)	a t m benedict bubble wings cape of shadow chatt city packer clothes pack crystal cape crystal dragon diamant diamond lock dirt emerald lock eyes farmen	floating leaf gems golden angels golden pickaxe growboard growtoken hacker kristalldrake legend legendarynamnet legendariska saker legendary wings mejlbox ney may nightmare devils	nothingness tausta pink fedora science station tausta night trade locker trade scam walmart wampire cape washipaul washipound world lock world scam yrö
Verb (n=8)	chatta droppa hacka (ngn)	mejlboxa overpeja reporta	scamma trejda

(*kristalldrake*), något enstaka fall av finska (*tausta*; fi. ’bakgrund’) samt även exempel på lexikala (*legendarynamnet*) eller morfologiska (*city packer*) blandningar. Vad gäller verben kan man se ett ordbildningsmönster där ordstammen är engelsk men ordet är böjt enligt svensk morfologi, t.ex. *reporta* och *overpeja* (jfr Bergroth 2008). I de följande avsnitten analyseras och diskuteras objekt (4.1) respektive procedurer (4.2) skilt var för sig.

4.1 Förklaringar av objekt i Growtopia

Objekt i form av avatarer, världar och deras attribut spelar en mycket central roll i Growtopia och engagerar Albin. Det första utdraget som diskuteras här (exempel 1) kommer från ett av samtalen mellan Albin och mamman medan de är utomhus och promenerar. Albin är den som initierar och leder aktiviteten. Så kallade försekvenser (Lindström 2008) som framkallar en minimal respons hos mamman (rad 1–2, 11–13, 15–16, 22–24) är vanliga: dessa försekvenser fungerar som en försäkran om mammans uppmärksamhet och gör det möjligt för Albin att elaborera och förklara vidare.

I fokus för samtalet är här *Washipaul*, en Growtopiaspelare och avatar som Albin förklarar har fått epitetet *the legend*. Sekvensen inleds med att Albin berättar om saker han gillar i Growtopia och där ingår Albins egen värld *Washipaund* (rad 1–3). Denna tur följs av ett reparationsinitiativ (Lindström 2008) från mammans sida eftersom hon inte till fullo tycks ha uppfattat vad han pratar om och ber honom därför om klargörande (rad 5).[4] Albin identifierar bristen på förståelse och repeterar då ordet (rad 7) och tycks sedan ta tillfället i akt att elaborera på ämnet och börja berätta om *Washipaul* och förklara vilken status han har i spelgemenskapen (raderna 9–11; turerna med förklaringar är markerade med pilar).

EXEMPEL 1: Washipaul the legend

```
  1   *A:  vet du va j- gilla också i gro:wt↑ophia
  2   *M:  °nä:°
  3   *A:  min vä:rld washipau:n:d
  4        (0.9)
  5   *M:  va sa du mi:n vä:rld,
  6        (0.6)
  7   *A:  heter (0.2) < washipau:n:d
  8        (1.0)
→ 9   *A:  (washipa:ul) (0.4) (ä den ö) (0.4) ä: (0.5)
  10       berö::mdaste (0.2) gro:wtophiaspelare (0.4)
  11       å: vet du va: han ä (0.4) helt °rikas:te°
  12       (0.4)
  13  *M:  °oke::j°°
  14       (0.4)
  15  *A:  vet du va mamma
  16  *M:  °m:h°
  17       (0.6)
→ 18  *A:  hans na:mn ä faktiskt 'nu: (0.2) < wåshipaul'>
  19       (0.2) och  (.) t:he < le:gend >
  20       (0.3)
  21  *M:  the [legend
  22  *A:  [(å) va:rför
  23       (0.3)
  24  *M:  nä:
  25       (0.3)
→ 26  *A:  ku:n ((fi. för)) (0.3) om man ha leg- alla
  27       legendariska sakerna (0.2) dom kostar nåt
  28       (0.2) emera:ld lock en emerald lock
  29       är tvåhundra diamond lock (0.6) och en diamond
  30       lock ä hundra we:l ((wl=world lock)) (0.7) (liksom)
  31       (1.0) å han har de bäs- spelets bästa (0.3) sa:ken
  32       (0.3) legendary wi:ngs
```

[4] Turen är ett exempel på ett öppet reparationsinitiativ (»va sa du») men också lucklämnande fråga (»en värld») i det att mamman väntar sig att Albin upprepar och fyller i den saknade informationen (»heter Washipaund») (Lindström 2008 s. 156–160).

```
  33        (0.8)
  34  *M:   >va hette re< (0.3) ledgen
  35        (0.3)
  36  *A:   dary wings
  37  *M:   leg- legen[dary wings
→38  *A:              [om man ha a:lla då få man legendaryna:mnet
  39        (0.9)
```

Förklaringen av *Washipaul* innehåller många andra speltermer som han i sin tur förklarar och definierar. Mamman får alltså veta att *legend* är ett epitet man får som resultat av att man tillskansat sig något (rad 26–27, 38). Förklaringssekvensen visar också den viktiga plats som valutor av olika slag spelar i Growtopia: priser och värden i form av *locks* (sv. (häng)lås) och *gems* är vanligt förekommande i Albins beskrivningar av objekt i spelvärlden (rad 26–30) liksom ett visst objekts relativa värde (jfr rad 31). Slutligen visar transkriptionsutdraget på hur beskrivning av en term nödvändiggör beskrivningar av en rad andra: för att få mamma att förstå vad som menas med *legend* levererar Albin en kedja av sammanhängande och av varandra beroende definitioner (rad 28–32).

Även följande förklaringssekvens (exempel 2), där speltermen *nothingness tausta* introduceras, inleds av Albin genom en försekvens med påföljande minimal respons från mamman (rad 40–41).

EXEMPEL 2: En tausta som heter nothingness

```
  40  *A:   vet du va kanske gö ja¿
  41  *M:   °nä°
  42        (0.5)
→43  *A:   >vet du va< allt de där man gör världa. om man vill
  44        gör den kä:nd (0.4) då måste man ha en ta:usta
  45        ((fi. bakgrund)) hete not=hingness.(0.7) den e
  46        fe:mti w l
  47  *M:   °°u hu:°° (0.5) °°ja°°
→48  *A:   ja: å så (1.3) då ä- den hä- de bara he:lt (0.5)
  49        sva:rt kolsvart (0.4) men den e jä:ttedy:r
  50        (0.3)
  51  *M:   va betyde no:thingness då
  52  *A:   den ä: bara helt to:m
  53  *M:   ja pre:cis ingenting¿
  54  *A:   ja:
  55        (4.7)
→56  *A:   >me jä:ttemånga köpe- köper dom fö nittife:m w l
  57        (0.5) nästan för en de: l ((d l=diamond lock))
  58  *M:   asså man köper ingen=ti:ng för en massa (1.3) w l
  59        eller [d l
  60  *A:         [de ä ingen bra idé a(tt) köpa sånt va man inte
  61        vill ha: onödit fö mycke
```

Albin förklarar i den här sekvensen vikten av att skaffa sig en viss skärmbakgrund (bakgrund = fi. *tausta*) till ens egen värld om man vill uppnå ett kändisskap inom spelgemenskapen (rad 43–46). Denna konstateras vara mycket värdefull (rad 49) men även att »jättemånga» till och med är beredda att betala mer för den än vad den egentligen kostar (rad 56–66). Han refererar här till sin expertis och sitt medlemskap i spelgemenskapen och positionerar sig gentemot andra spelare. Han stöds i sin slutsats om övervärderingen av mamman (rad 58–59).

Inskjuten i denna sekvens finns en fråga som mamman ställer där hon undrar om Albin vet vad det engelska ordet *nothingness* betyder (rad 51). Hon tar således tillfället i akt att vända det till en slags inlärnings- (eller kunskapskontroll)-situation. I och med detta ändras rollerna tillfälligt så att mamman intar sin föräldra-/lärarroll och Albin blir barnet/eleven (jfr Blum-Kulka 2002). När Albin har gett ett svar och mamman bekräftat med en översättning av ordet (rad 52–53), återgår interaktionen till föregående rollfördelning där Albin är den som leder aktiviteten.

I en tidigare inspelning har Albin berättat om en annan typ av *tausta* – den enda spelterm han konsekvent använder på finska – som heter *night* (exempel 3). Den svenska samtalskontexten tycks trigga honom att göra en översättning av ordet trots att han vet att mamman kan engelska.

(Exempel 3) de va en sån där tausta va kostar 5 w l å den heter night en natt på engelska den ser ut lite nattlig den e ganska cool

Beskrivningen av *tausta night* påminner om den för *tausta nothingness* i exempel 2. Det tycks alltså finnas vissa gemensamma kategorier av egenskaper – värden, visuella attribut och värderingar – som Albin lyfter fram i sina objektsbeskrivningar.

I följande utdrag (exempel 4) introducerar Albin ett objekt som heter *ney may*. En avatar kan utöver att bära attribut som vingar även ha exempelvis husdjur, i det här fallet ett hund. Sekvensen inleds av Albin med en uppmärksamhetskallare och en försekvens som syftar till att engagera mamman i det som intresserar honom, dvs. ett möjligt införskaffande av ett åtråvärt objekt (rad 62–65). Introducerandet av objektet leder till en längre betydelseförhandling mellan honom och mamman.

EXEMPEL 4: en hund som heter ney may

```
  62  *A:   mamm:a nån gång i Gro:wtopia vill ja försöka spara
  63        till (.) (tre d l) vet du va ja ska göre
  64  *M:   nä
→ 65  *A:   köpa en sån (hun) vem gö så hä: ((härmar ett djur))
```

```
  66        (1.6)
  67  *M:   jaha:
  68  *A:   å vet du va den ha
  69  *M:   °n[ä°
→70  *A:     [dom ha coola glasögonen
  71        (0.4)
  72  *M:   °oke:j°
  73        (2.7)
→74  *A:   de kostar tre: d l
  75        (5.6)
  76  *P:   skönt vara ut ((kommentar till mamman))
  77  *M:   jätteskönt ((svarar pappan))
  78        (6.4)
→79  *A:   vet du va den hete < (ney may) > (1.0) (li:sch)
  80        < (ne:y [ma::u) >
  81  *M:           [*heh*
  82        (0.5)
  83  *M:   < nu: mau >
  84        (0.8)
  85  *A:   (         ) >(eiku)< ((fi. nej utan))
  86        (0.7)
  87  *A:   emm e: y: (0.3) m: a: (0.3) y:
  88        (0.3=
  89  *M:   °jaha:° (0.5) >va va de [som hette så va de en vä:rld
  90  *A:                           [(kni::tsch)
  91        (0.5)
  92  *A:   nä: nej den he:te ren där (ketter) (va gö så hä:r)
  93        ((imiterar djuret))
  94        (0.5)
  95  *M:   ja:: se ut som en ka:tt °jaha:°
  96        (0.5)
  87  *A:   nä de ingen katt
  98        (0.9)
  99  *M:   °°okej°°
→100 *A:   de en hu:nd
 101        (1.0)
→102 *A:   de en hund vem de ä jä:tteliten de en såhär (titta)
 103        (3.2) ((gör sig liten))
 104 *M:   °[jaha:°
 105 *A:    [den ha bara glas[ögon (      ) (2.0) vet du va
```

Genom sekvensen framkommer att *ney may* är av överkategorin hund, har ett visst värde och innehar vissa visuella attribut (raderna 65, 70, 74, 100, 102). Förklaringarna han gör är i hög grad animerade (Waring m.fl. 2013), dvs. han ackompanjerar sina verbala beskrivningar med gester som visar dels hur objektet beter sig (raderna 65, 92–93) och dels vilken egenskap objektet har (raderna 102–103).

Kännetecknande för sekvensen som helhet är att den innehåller reparationssekvenser. Den första reparationssekvensen gäller uttalet av namnet på objektet (rad 79–89). Efter att Albin två gånger nämnt *ney may* signalerar mamman osäkerhet innan hon försöker upprepa namnet. Albin godkänner inte hennes uttals-

version utan använder en diskurspartikel på finska – *eiku* (ung. ’nej utan’) – innan han börjar korrigera uttalet genom att bokstavera namnet.[5] Mamman signalerar att hon har förstått. Den andra reparationssekvensen (rad 89–100) inbegriper en förhandling om det semantiska innehållet av begreppet – i själva verket vilket som är dess semantiska överkategori – och mamman frågar Albin om *ney may* är exempel på ett slags värld (rad 89). Albin nekar och gör en animerad förklaring för att förtydliga vad han syftar på (en hund). Mamman missuppfattar detta som en katt (raderna 92–95) vilket Albin korrigerar till hund (raderna 100–103). Sekvensen avslutas med att mamman signalerar att hon fått klarhet och i och med detta avslutas förklaringssekvensen.

En viktig aspekt av Growtopiaspelet är att man kan skaffa tillbehör till avataren som förutom visuella egenskaper (jfr ovan) även har funktionella, dynamiska sådana. Följande exempel är hämtade från en videoinspelning där Albin visar gaming-videor på YouTube på en iPad. Det är alltså andra spelare som har laddat upp videor där de spelar Growtopia. Nedanstående förklaringssekvens (exempel 5) inleds med att han har skrivit in *crystal cape* i sökfältet och väljer ut ett klipp. I denna kontext, till skillnad från de övriga som presenterats ovan, har alltså såväl Albin som mamma delad tillgång till visuell information.

EXEMPEL 5: Det kommer kristaller, crystal cape

```
  106 *A:    {å se:n få vi se {gilla du dom hä- den hä:r
  107        crystal {cape me:r.
  108 *Atyp:            {väljer klippet: Growtopia|Buying Crystal Cape!
  109 %com:                   {laddning av klipp börjar
  110        (12.1)
  111 %com: filmklippets förtexter visas från och med här till
  112        ->
  113        (9.2)
  114 *P:    ((hostar))
  115        (2.2)
  116 *A:    vi måste vä:nta?
[[fyra turer borttagna mellan mamman och pappan motsvarande 30 sekunder]]
  117 %com:            } förtexterna försvinner
  118 %com:                        {klippet syns på skärmen
  119        (2.4)
  120 *P:    n::ff
  121        (1.5)
→ 122 *A:    så: den ä ganska {coo:l den dä ca:pen nä man gick
  123        dä kom de kri:sta:ll såg du
  124 *A:                     {pekar på skärmen med pekfingret
  125        och tar sedan bort det
  126        (0.7)
```

[5] Albin bokstaverar det dock felaktigt så att första bokstaven blir ett *m* istället för *n*.

```
  127 *M:    n↑e::j de gö ja inte.
  128 %com: A gör klippet till fullskärm
  129        (2.7)
  130 *A:    vänta
  131        (1.0)
  132 *A:    dä komme e:n
→133         {titta se: du ·h nä den ho:ppa å gå:r då
  134        komme krista:lle
  135 %com: {A pekar på objektet och följer med fingret när
  136        den rör sig
  137 *M:    °jaha:::ah°
  138        (0.3)
  139 *M:    °ja de va ju va:ckert°
  140        (2.5)
→141 *A:    den e dy:r också
  142        (0.3)
  143 *M:    °m:hm°
```

Det tar en stund innan klippet har laddats upp på iPaden och förtexterna har tagit slut men så snart avataren med objektet Albin vill visa dyker upp på skärmen pekar han ut den för mamma och påpekar dess dynamiska egenskaper (rad 122–124). Ögonblicket är dock snabbt över och när Albin kontrollerar med mamma om hon uppfattade det svarar hon nekande (rad 123, 127). Albin drar då upp klippet till fullskärm för att förbättra synligheten och när capen dyker upp nästa gång flaggar han för den (»titta»), pekar på den och följer dess rörelser med fingret (raderna 133–136, se även figur 3). Denna gång uppfattar mamma capen och bekräftar insikt, förståelse och värdering (»det ju var vackert») (rad 137–139). De deiktiska elementen i förklaringssekvensen förutsätter att Albin och mamman har delad visuell åtkomst för att den ska bli lyckad.

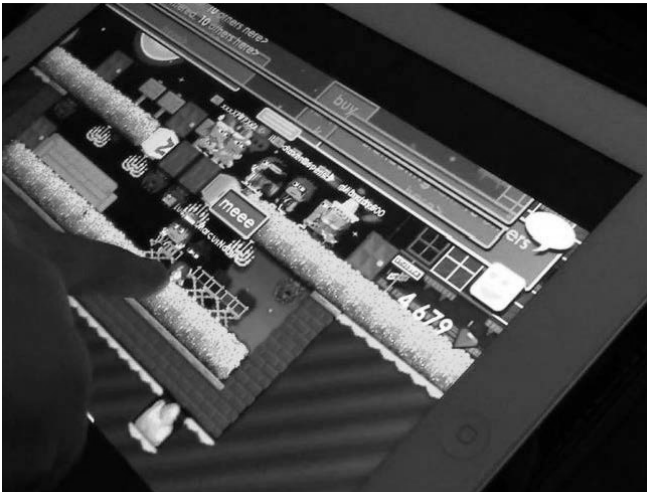

Figur 3. Skärmdump från videofilmad sekvens där Albin visar crystal cape och följer avatarens rörelser med pekfingret (rad 133–136 i exempel 5).

Cape är alltså exempel på en överordnad kategori i Growtopia. I en annan sekvens i samma videoinspelning presenterar han *cape of shadow* (exempel 6).

(Exempel 6) den här capen heter cape of shadow, när man hoppar kommer det en varjo (fi. 'skugga')

Capen, som alltså köps som ett tillbehör till ens avatar, är exempel på attribut som avataren kan ta på sig och klä sig med vissa dynamiska egenskaper; i exempel 6 gäller det att den genererar en skugga. Albin använder sig här av den finska motsvarigheten: *varjo*. I Growtopia finns även objekt som man kan åka på och som klassificeras som brädor. Under en av promenaderna konstaterar Albin att en *growboard* är ett exempel på en *eldig bräda*. I följande extrakt förklarar Albin vad en *floating leaf* är (exempel 7).

(Exempel 7) de är typ som en board men det är bara en slags löv och sen kommer det lövar när man flyter på den

Albin klassificerar först *floating leaf* som ett slags *board*, men inte som en prototypisk sådan. Han menar istället att den tillhör en annan, besläktad kategori: *en slags löv* som *man flyter på*. Liksom för de två beskrivna caperna ovan, har attributet egenskapen att något utsöndras från det när man rör sig. Man kan också notera att Albin i sin förklaring samtidigt gör översättningar från engelska till svenska (*floating – flyter* och *leaf – löv*).

Tabell 2a. Komponenter i Albins definitioner av objekt i Growtopia: överordnade kategorier (Y). Benämningarna återges i den språkliga form Albin själv använde dem.

Överordnad kategori: *X är (en/ett (slags)) Y (som Z)*
sak/grej
namn
värld
hund
vingar/wings
bräda/(typ som en) board
spelare
tausta
lock
scam
cape
drake/dragon
(nån slags) mat
(en slags) hatt
(en slags) diamant
(en slags) löv

Tabell 2b. Komponenter i Albins definitioner av objekt i Growtopia: objektets specificerande egenskaper (Z). Benämningarna återges i den språkliga form Albin själv använde dem.

Beskrivning: *X har/är egenskapen Z*	**Värdering – objektivt pris**: *X kostar/är värd/motsvarar Z*
gul	5 000 gems
(helt) svart, kolsvart	40 000 gems
violett	4 w l
pink	5 w l
bara helt tom	11 w l
nattlig	20 w l
eldig	50 w l
jätteliten	3 d l
har glasögon/kemikalier	29 d l
heter night/nothingness/washipaul	
helt rikaste	
berömdaste	
svensk	
Medel/funktion: *med X kan man/gör man/händer Z*	**Värdering – subjektiv/relativ egenskap**: *X värderas som Z*
skapa kända världar	(ganska) dyr, kostar (ganska) mycket
bli känd	(jätte)värdefull
bli scammad	(jätte)bra
bli legend	(jätte)cool, ganska cool
tjänar	(jätte)dåliga
flyta	(spelets) bästa (saken)
hoppa och gå	spelets näst bästa
komma/-er kristaller/löv/en skugga	jättefin
sätta på	cute
äta	ingen bra idé (att köpa)/inget bra köp
vända ut-och-in	inte bra
	onödiga

Sammanfattningsvis kan man konstatera att Albins förklaringar av objekten innehåller rikligt av sådana taxonomiska komponenter som karakteriserar formella definitioner, även om inte alla enskilda termförklaringar nödvändigtvis utgör fullformade definitioner med såväl överordnad term som specificerande komplement. I tabell 2a återges de överordnade kategorierna som förekommer i materialet och i tabell 2b de specificerande komplementen.

De specificerande komplementen som förekommer är av fyra huvudsakliga typer (se tabell 2b). Vad gäller den första typen, egenskapsbeskrivningar, använder Albin sig av färgord som *gul* och *svart* men även *nattlig* eller *liten*. Tilltalande och särskiljande visuella attribut spelar en mycket stor roll för själva

spelidén med Growtopia. Vi kan här också se en inverkan från pojkens övriga språkrepertoar i form av *violett* (jfr fi. *violetti*), i stället för det gängse sverigesvenska *lila*, och *pink* (fi. *pinki*, eng. *pink*) istället för *rosa*. Den andra typen av förklaringskomponent bygger på medel och funktion, dvs. vad man kan utföra med ett objekt, t.ex. *flyta* på eller *hoppa* med det, eller vad som kan hända med det, t.ex. att det *kommer kristaller* eller *löv* från objektet. Även dessa dynamiska objektsegenskaper är viktiga i spelet. Den tredje typen av specificerande komplement är sedan mycket typisk och central för Growtopia-världen, dvs. vilket faktiskt värde ett objekt har i termer av *gems* och *locks*. Dessa är fastställda genom objektsbeskrivningar och »prislistor» som finns med som en del av själva spelet och förutsättningen för att spelarna ska kunna handla med objekt och förhandla om priserna är att man delar denna för spelgemenskapen konventionella kunskap. Den fjärde och sista typen bygger också på värderingar. Dessa kan vara konventionella och bygga på delad kunskap i spelvärlden, t.ex. att ett visst objekt anses vara *coolt*, *värdefullt* och eftertraktansvärt men de kan också värderas subjektivt, t.ex. att en viss hund är *cute*. Värderingar av objekten är också relativa: ett objekt kan vara (*ganska*) *dyrt*, vara *spelets* (*näst*) *bästa sak*. I vissa fall är det oklart om det gäller Albins subjektiva eller spelgemenskapens konventionella värdering, t.ex. när ett objekt är *bra* eller *dåligt*.

Som diskursaktivitet kan vi se att sekvenserna följer vissa mönster där Albin i hög grad är den drivande kraften då han initierar förklaringar och kontrollerar att mamman har förstått. Mamman stöttar med minimala responser, ber om klargöranden när behov uppstår och signalerar då hon har uppnått förståelse. Sekvenserna bekräftar rollfördelningen inom denna diskursaktivitet: Albin som förklarande expert och mamman som intresserad mottagare av förklaringar. Endast vid ett tillfälle kastas rollerna tillfälligt om när mamman kontrollerar att Albin förstår ett visst engelskt ord (exempel 2).

4.2 Förklaringar av procedurer i Growtopia

Förutom objekt spelar procedurer en viktig roll i Growtopia. Vi kunde urskilja åtta spelspecifika procedurrelaterade termer (se tabell 1) och dessa kan hänföras till tre huvudsakliga typer av semantiska relationer.

Sekvensen i exempel 8 är hämtad från en av utomhuspromenaderna och i fokus står handlingen att *trejda*. Diskursaktiviteten utmärks här av mammans explicita begäranden av klargöranden (rad 144, 152, 167) som i synnerhet topikaliserar procedurer åtföljda av Albins förklaringar av desamma. Denna turför-

delning gör att aktiviteten drivs framåt och att resultatet blir en slags samproducerad narrativ.

Sekvensen inleds med en fråga från mammans sida (rad 144) och Albin svarar och introducerar *trejda* tillsammans med den svenska översättningen *köpa* (rad 145–147).

EXEMPEL 8: Så trejdar jag

```
  144 *M:   va sa du att du skulle göra me: va hette han Yrö
→ 145 *A:   a: (0.8) så (trejda ja) (0.6) (köpa) (1.3) me (0.4)
  146       hundrafemti (0[.6) (fem w l (0.5) (som) (de hä)
  147       boarden
  148 *P:               [((hostar))
  149 *M:   °aha°
  150 *A:   boa:rd
  151       (0.5)
  152 *M:   men hu gör du när du tre:jda me honom då
  153       (0.5)
→ 154 *A:   ja ba sä:tter dit den där di:amond locken och
  155       femtifem w l (0.4) å sen sätte han den där floating
  156       lea:f å sen nä (0.7) ja köpt den (1.3) vet du va
  157       (ho) då gör de. (å så) (sätte) ja på: (där) klicka
  158       två gånger på den (0.9) å sen kommer de en brä::da
  159       dit
  160       (1.1)
  161 *M:   men du sa att du måste: skri:va nånting till honom
  162       först
→ 163 *A:   ja:a kautta ((fi. snedstreck)) m c g (0.9) Y:ro (0.7)
  164       å sen c g väli ((fi. mellanslag)) Y:ro
  165       *M: °m:°
  166 *A:   å sen e ä:mnet va man vill skriva till honom
  167 *M:   me va va de du sa a(tt) du skulle skriva
  168       (1.1)
→ 169 *A:   ö:h jag köper din (1.1) floating lea:f (1.1) fö:rr
  170       (1.4) för hundrafemtifem (w/g) l
  171       (0.4)
  172 *M:   de skriver du på svenska
  173 *A:   °a°
  174 *M:   °°hå°°
```

En närmare titt på den excerperade förklaringen av *trejda* visar hur Albin återger själva proceduren vid trejdandet genom användningen av temporala konnektorer som är typiska för narrativer: (*å*) *sen*, (*å*) *då* och (*å*) *så* (rad 154–159). Denna typ av förklaring benämner vi *procedurell förklaring* och är en sekvens berättad i presens och med en inbyggd tidsordning vars delsekvenser binds samman med konnektorer. Den procedurella förklaringen har likheter med instruerande i att den steg för steg förklarar vad man ska göra för att uppnå ett visst mål (se t.ex. Lindwall m.fl. 2015) men åtminstone inledningsvis beskriver Albin proceduren genom första person (*jag*) vilket gör det till en mer personlig

narrativ. I denna sekvens är det i hög grad mammans explicita frågor som styr hans redogörelser och befäster Albins roll som expert och mammans roll som den vetgiriga. Möjligtvis påverkar utformningen av mammans frågor också den språkliga formen i Albins förklaringar vad gäller exempelvis pronomina och tempus.

I Albins beskrivningar hör till spelproceduren *trejda* att man skriver med särskilda, konventionaliserade formler i ett chattfönster: förkortningar, snedstreck, mellanslag och hela fraser (rad 163–164, 169–170). Albin beskriver således proceduren på en teknisk och kontextualiserad nivå, som om han faktiskt genomför handlingen där och då och har en skärm framför sig. Han använder sig av deiktiska pronomen (som *där* och *dit*) som inte kan förankras i den fysiska situationen där Albin och mamman befinner sig (på promenad ute), utan endast på en föreställd skärm. För att förklaringen ska vara pragmatiskt lyckad krävs att mamman känner till hur skärmen och spelgränssnittet ser ut och delar den imaginärt med honom. Det framgår inte av utdraget om mamman till fullo förstår dessa förklaringar.

I Albins spontana förklaringar av procedurer i Growtopia flyter enstaka erfarenheter och händelser han har upplevt i spelvärlden ibland ihop med beskrivningar av procedurer i tredje person. Under samtalet under en av promenaderna berättar Albin engagerat om besvikelsen han upplevde då det kom en *hacker* och *hackade hans värld*. Albin förlorade sin värld till hackern och *reportade* då honom till moderatorerna som bannlyste hackern. Denna egenupplevda narrativ (återgiven i första person) övergår sedan i en kausal förklaring (återgiven i tredje person) av vad det innebär att *scamma* någon (exempel 9). I denna sekvens är det Albin själv som initierar förklaringarna och mammans minimala responser (rad 178, 180, 182) fungerar bekräftande. Sekvensen avslutas med att mamman signalerar att hon har förstått förklaringen (rad 187).

EXEMPEL 9: Alltså man kan inte längre scamma

```
→175 *A:  °man kan sc(ä)mma° (0.6) >vet du va< man kan inte
  176     längre göra sånt dä (0.5) world scams (    )
  177     man har droppat en gre:j
  178 *M: °jaa°
  179 *A: å sen säljer man vä:rlden
  180 *M: °jaa°
  181 *A: >å vet du va:<
  182 *M: [°ja°
→183 *A: [nu kanma de inte längre gö:ra så å sälja att de
  184     fi:nns nånting (0.9) dro:pp:at (0.6) man
  185     kan inte längre gö:r de (0.2) >elikä< ((fi. alltså))
  186     man kan inte längre sca:mm:a
  187 *M: °aha:°
```

Som framgick ovan i Albins förklaring av att *trejda* ingår det i spelkonventionerna att man samarbetar och förhandlar om vilka objekt man ska handla med. Det gör man genom att *droppa* objektet/-n i fråga (jfr rad 153–159 i exempel 8) och sedan får man betalning tillbaka i form av *locks* eller inbyte av objekt. Att *scamma* någon är således att bryta mot denna samarbetsregel då man behåller ett objekt utan att betala för det (rad 175–179).

Vi ser denna förklaring som exempel på typen *kausal förklaring*: dessa inbegriper en orsaksrelation och uttrycks med hjälp av *om/när... så/då* ... De kausala förklaringarna innehåller naturligt en slags tidsordning och påminner därför om procedurella förklaringar (jfr exempel 8). En väsentlig skillnad finns dock i att kausala förklaringar är hypotetiska och villkorliga: i sekvensen ovan (exempel 9) konstateras att en *world scam* inträffar *om* en värld säljs *när* ett objekt har droppats. Kausala hypotetiska förklaringar är vanliga i Albins beskrivningar av såväl processer som objekt. Av följande förklaring framgår att ett ätande av *benedict* leder till ett visst resultat:

(Exempel 10) om man äter benedict innan man ska ta gemmena då får man istället för hundra, tusen gems

En liknande orsaksrelation syns när Albin beskriver fördelen med att *mejlboxa* framför att chatta:

(Exempel 11) om man vill mejlboxa den där mejlboxen är bra när dom [medspelarna] inte är online man skickar meddelande dit å sen när den kommer online så står meddelandet där

Vi kan här notera att Albin använder pronomen i tredje person, *man*, i stället för första person *jag* eller *vi*.

I den tredje och sista förklaringstypen, den så kallade *habituella*, ingår verbet *brukar* och Albin hänvisar då till endera hans egna eller spelgemenskapens vanor och bruk. I exempel 12 förklarar Albin först vad själva rutinen *overpeja* innebär och konstaterar sedan att det är något han i regel bara gör när han tycker att det finns en anledning till det och det är värt det:

(Exempel 12) eller så köper jag till och med åttifem w l ... om de e min dröm unelma (sv. dröm) liksom jag har alltid velat ha då brukar jag overpeja

Vanemönstret kan också vara kollektivt där *vi* refererar till spelgemenskapen:

(Exempel 13) vi brukar inte prata i mejlboxen det gör vi i chatten

Det är här viktigt att notera att en förklaring kan omfatta flera relationer samtidigt (Dalton-Puffer 2007). I exempel 12 ser vi t.ex. en habituell förklaring men den innehåller samtidigt en orsaksrelation (*om... så...*) och eventuellt också en

taxonomisk sådan där *overpeja* beskrivs som en viss typ av *köphandling*. På samma sätt – även om Albins beskrivningar av objekt i avsnitt 4.1 huvudsakligen är egenskapsbaserade och taxonomiska – finns det också kausalitet i många av förklaringarna (t.ex. exempel 5, rad 133–134). Av förklaringssekvensen i exempel 9 framgår också en inbyggd taxonomisk relation i förklaringen, där *scam* är den överordnade kategorin till *world scam* och *trade scam*.

Som diskursaktivitet liknar de två förklaringssekvenserna återgivna i detta avsnitt dem vi sett tidigare. Albin är således den insatte experten och den som i allmänhet spontant initierar förklaringarna. Det gemensamma målet är att han på ett lyckat sätt ska förmedla kunskapen till mamman. I exempel 8 spelar mamman dock en mycket aktiv roll i meningsförhandlandet där hon explicit efterfrågar saknad information. Det kan vara en biprodukt av inspelningssituationen där mamman var medveten om forskarnas intresse för Albins spelvärld och klargöranden därför ansågs nödvändiga, men inte desto mindre fungerade frågorna för att generera komplexa förklaringar och Albin blev varse att mamman var intresserad av det han berättade genom att hon ställde initierade frågor.

5. Diskussion

Inledningsvis ställde vi oss tre forskningsfrågor som vi här behandlar i tur och ordning. Den första forskningsfrågan gällde vad som karakteriserar förklaringarna som handling mellan Albin och mamman och förklaringssekvenserna som diskursaktivitet. Det fanns vissa återkommande strukturer i samtalssekvenserna som alla i grund och botten speglade det faktum att Albin hade rollen som domänexpert och mamman som vetgirig novis. För i stort sett alla förklaringssekvenser gällde att Albin uppfattade ett kunskapsgap hos mamman och därför initierade en förklaring. Spontana, självinitierade förklaringar har även i tidigare forskning visat sig vara de vanligast förekommande (t.ex. Aukrust 2004, Blum-Kulka m.fl. 2010). Albin utnyttjade ofta försekvenser (Lindström 2008) för att få möjligheten att introducera en term och öppna för en elaborering av en förklaring: en försekvens följdes av att mamman gav en minimal respons och inviterade till att fortsätta vilket ledde till att Albin introducerade en spelterm eller gav en förklaring till densamma. Mamman stod i sin tur för frågor och reparationsinitiativ av såväl öppen typ, som utfrågande som partiell upprepning/lucklämnande (Lindström 2008). Albin svarade och bemötte mammans initiativ med reparationer. I ett par förklaringssekvenser ser vi att meningsförhandlingen och reparationen pågick över många turer och att Albin

inte gav upp förrän han hade försäkrat sig om att budskapet hade gått fram och att mamman hade förstått. Först när mamman signalerat förståelse avslutades förklaringsekvensen och samtalet gick vidare (jfr Morek 2015).

Den andra frågan gällde vad Albin lyfter fram som centralt och betydelsefullt i Growtopiaspelvärlden, i termer av semantiska egenskaper och relationer. Från analysen kunde vi se att objekten i hög utsträckning definierades genom visuella och dynamiska särdrag samt genom för spelkontexten unika särdrag i form av värderingar. Att objekten (=symboler) laddas med värden (konventionella, objektiva, subjektiva) och sätts i relation till varandra är själva kärnan i spelet och möjliggör förhandlandet spelarna emellan. Tidigare forskning om barns förklaringar och definitioner (t.ex. Barbieri m.fl. 1990, Aukrust 2004) visar att (yngre) barn kan ha problem med att skilja på relevant (dekontextualiserad) och irrelevant (idiosynkratisk) information. På basis av denna studie kan man fråga sig var gränsen mellan relevant och irrelevant går. I ordboksdefinitioner spelar exempelvis värderingar av objekt en obetydlig (eller obefintlig) roll medan de i spelkontexten och -gemenskapen är helt avgörande och skiljer dem från varandra. Även överordnade kategorier (som t.ex. *lås*) har i verkliga livet en formell betydelse men i spelet har de fått nya och centrala betydelseinnehåll ('ett betalningsmedel som man kan handla med'). Det handlar således om för spelgemenskapen konventionella betydelser och även om de inte kan klassas som formella ordboksdefinitioner innehåller de i allra högsta grad för spelet relevanta specificerande komplement. Förklaringar och definitioner är således kontextspecifika och innehavande av sådan kunskap visar barnets expertis inom en viss domän och medlemskapet i en viss spelgemenskap.

Albins beskrivningar av spelprocedurer utgjordes av tre huvudsakliga förklaringstyper. Den typiska procedurella förklaringen bestod av en sekvens av händelser som bands samman med konnektorer; den kausala förklaringstypen inbegrep en orsaksrelation; medan den habituella förklaringstypen innehöll referenser till regelbundna principer och vanor inom spelgemenskapen. Karakteristiskt för förklaringarna av procedurer var att Albin använde personliga pronomen med olika syften: *jag* för att referera till sig själv som spelare, *vi* för att referera till spelgemenskapen och *man* för att på ett hypotetiskt sätt hänvisa till gemenskapens vanor och procedurer. Albin använde vidare oftast presens vilket förstärker en känsla av engagemang och här-och-nu och involverande av mamman. Gemensamt för objekts- såväl som procedurförklaringar var att de ofta var komplexa och inflätade: en termförklaring kunde i sin tur innehålla andra termer och förklaringar. Likaså kunde en och samma förklaring innehålla flera olika semantiska relationer.

Den tredje och sista forskningsfrågan gällde hur och med vilka språkliga och multimodala medel Albin lyfte fram sina förklaringar. Vi kunde alltså konstatera att Albins förklaringar i hög grad var analytiska och innehöll typiska komponenter för verbala definitioner med överordnade semantiska kategorier och specificerande komplement. Det fanns också gott om exempel på översättningar mellan Albins olika språk. Trots att pojken visste att mamman kunde engelska översatte han explicit vissa ord från engelska till svenska. Albins andra modersmål finska syntes också, t.ex. i användningen av vissa substantiv, i upprepning av finskt ord efter dess svenska motsvarighet och i användandet av finska diskurspartiklar i annars svenskt tal. Att definiera är i sig inte en »bilingual skill» (jfr Snow m.fl. 1991) men i och med sin flerspråkighet kunde pojken i sina förklaringar dra nytta av sina olika språkliga resurser och utnyttja förmågan att analysera och översätta mellan språk (Malakoff & Hakuta 1991). Med tanke på att Albins primära spelspråk var engelska respektive finska var uppgiften att förklara på svenska rätt krävande. Det finns dock ingen evidens i materialet för att detta skulle ha erbjudit problem för Albin och det uppstod inte heller rent språkliga missförstånd, vilket säkerligen också berodde på att mamman hade färdigheter i alla de tre språken som nyttjades. Materialet visade vidare exempel på kontextualiserade animerade förklaringar (Waring m.fl. 2013). Albin utnyttjade gester och animeringar för att komplettera den verbala förklaringen och reda ut missförstånd och i det fallet det fanns en delad visuell resurs (YouTube-klipp på en iPad) utnyttjade han pekningar för att få mamman att förstå objektets i fråga egenskaper. Samtidigt fanns exempel på kontextualiserade och tekniska förklaringar som var utmanande för mamman som inte hade så mycket förkunskaper.

Sammantaget kan vi se att förklaringar kräver insatt sakkunskap, förmåga att kunna särskilja väsentliga komponenter och språkligt formulerande, men det är också i högsta grad en interaktiv aktivitet och ett samarbetsprojekt som kräver insatser av såväl den som förklarar och den som efterfrågar kunskapen (jfr Dalton-Puffer 2007).

6. Avslutning

Föreliggande fallstudie är ett bidrag till existerande forskning om förklaringar i familjekontext i allmänhet och om barns förklaringar i synnerhet. Studien vi-

sar inte bara på hur barns ordförråd speglar deras intressen (jfr Szpotowicz 2009) utan även hur barn, i det här fallet Albin, väljer att förklara och dela med sig av sitt intresse. Digitala spel och sociala medier, som i hög grad domineras av engelska, har kommit att utgöra en betydande del av barns livsvärldar och genom att undersöka barns förklaringar av dem ser man också hur deras expertis reflekteras och uttrycks språkligt genom dem.

Förklaringar som diskursaktivitet mellan barn och föräldrar är värdefulla att studera av flera skäl. Denna studie särskilt vill betona den dubbelriktade socialiseringsaspekten; dels får föräldern en inblick i barnets värld och socialiseras in i den, och dels handlar det om en tränings- och inlärningsmöjlighet för barnet. Albin måste här utnyttja hela sin språkliga, pragmatiska och kunskapsmässiga repertoar för att lyckas dela med sig av spelvärlden på ett fruktbart sätt. I tvåspråkige Albins fall handlar det dessutom om att han genom samarbetet med mamman socialiseras in i aktiviteten hur man man genomför förklaringar på svenska. Det ger honom en möjlighet att utveckla sina metalingvistiska och flerspråkiga kompetenser. Även om förklaringar är kontextspecifika, består förklaringssekvenser av en viss struktur och rollfördelningar (t.ex. Morek 2015) och erfarenheterna och färdigheterna kan generaliseras vidare till andra kontexter (Aukrust 2004, Blum-Kulka m.fl. 2010). Förklaringar som diskursaktivitet mellan föräldrar och barn har undersökts förvånansvärt lite (se dock Aukrust m.fl. 1998 och Morek 2012) och såvitt vi vet inte alls tidigare i svensk kontext. Vidare forskning behövs således.

Genom mammans positiva engagemang för barnets intressen upplyfter hon barnets expertis. Ur ett pedagogiskt perspektiv hjälper interaktionen i hemmet – på ett lekfullt sätt med barnets intressen i första rummet och med respekt för dennes expertis – alltså barnet att träna på att förklara och definiera. Man kan också vända på perspektivet och konstatera att barns digitala världar och intressen från fritiden kan lyftas in i det formella klassrummet. Growtopia och liknande spel, vars världar i hög grad bygger på taxonomiska relationer, dynamiska egenskaper och spelprocedurer, kan med fördel utnyttjas i exempelvis engelsk- eller svenskundervisning (notera att Albin redogjorde för den engelska Growtopia-världen på svenska).

Förklaringar och definitioner av ord inom ramen för spelkontext är föga undersökt och det behövs därför vidare forskning om vad som eventuellt gör dem unika och även hur de utnyttjas inom ramen för själva spelaktiviteten. Detta inbegriper även vidare studier av förklaringar utförda mellan jämnåriga spelare och hur flerspråkighet och multimodalitet tar sig uttryck i interaktionen. Slut-

ligen erbjuder studien med sina analysverktyg och fynd också goda möjligheter för jämförande semantiska analyser av förklaringar av begrepp från andra digitala spelvärldar.

Litteratur

Antaki, Charles, 1994: Explaining and arguing. London: Sage.

Aukrust, Vibeke Grøver, 2004: Explanatory discourse in young second language learners' peer play. I: Discourse Studies 6. S. 393–412.

Aukrust, Vibeke Grøver & Catherine E. Snow, 1998: Narratives and explanations during mealtime in Norway and US. I: Language in society 27. S. 221–246.

Barbieri, Maria Silvia, Federica Colavita & Nora Scheuer, 1990: The beginning of the explaining activity. I: Children's Language, red. av Gina Conti-Ramsden & Catherine E. Snow. Hillsdale, NJ: Lawrence Earlbaum Associates. S. 245–271.

Benelli, Beatrice, Carmen Belacchi, Gianluca Gini & Daniela Lucangeli, 2006: 'To define means to say what you know about things': the development of definitional skills as metalinguistic acquisition. I: Journal of Child Language 33. S. 71–97.

Bergroth, Mari, 2008: Learning to be a good player. I: Proceedings of the [player] conference, red. av Olli Leino, Gordon Calleja & Sara Mosberg Iversen. IT University of Copenhagen. S. 87–112.

Blum-Kulka, Shoshana, 2002: Do you believe Lot's wife is blocking the way to Jericho? Conconstructing theories about the world with adults. I: Talking to adults, red. av Shoshana Blum-Kulka & Catherine E. Snow. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. S. 85–117.

Blum-Kulka, Shoshana, Michal Hamo & Talia Habib, 2010: Explanations in naturally occurring peer talk: Conversational emergence and function, thematic scope, and contribution to the development of discursive skills. I: First Language 30(3–4). S. 440–460.

Dalton-Puffer, Christiane, 2007: Discourse in Content and Language Integrated Learning (CLIL) Classrooms. Amsterdam: John Benjamins.

Lindström, Jan, 2008: Tur och ordning. Introduktion till svensk samtalsgrammatik. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Lindwall, Oskar, Gustav Lymer & Christian Greiffenhagen, 2015: The sequential analysis of instruction. I: The handbook of classroom discourse and interaction, red. av Numa Markee. Malden, MA: Wiley Blackwell. S. 142–157.

Malakoff, Marguerite & Kenji Hakuta, 1991: Translation skill and metalinguistic awareness in bilinguals. I: Language processing in bilingual children, red. av Ellen Bialystok. New York: Cambridge University Press. S. 140–166.

Morek, Miriam, 2012: Kinder erklären: Interaktionen in Familie und Unterricht im Vergleich. Tübingen: Stauffenburg.

Morek, Miriam, 2015: Show that you know – Explanations, interactional identities and epistemic stance-taking in family talk and peer talk. I: Linguistics and Education 31. S. 238–259.

Mortensen, Kristian, 2011: Doing word explanation in interaction. I: L2 learning as social practice: Conversation-analytic approaches, red. av Gabriele Pallotti & Johannes Wagner. Honolulu, HI: University of Hawai'i. S. 135–162.
Muñoz, Carmen & Eva Lindgren, 2011: Out-of-school factors: the home. I: ELLiE. Early language learning in Europe, red. av Janet Enever. British Council. S. 103–124.
Piirainen-Marsh, Arja & Liisa Tainio, 2009a: Prosodic repetition as a resource for participation in the activity of playing a video game. I: The Modern Language Journal 93(2). S. 153–169.
Piirainen-Marsh, Arja & Liisa Tainio, 2009b: Collaborative game-play as a site for participation and situated learning of second language. I: Scandinavian Journal of Educational Research 53(2). S. 167–183.
Piirainen-Marsh, Arja & Liisa Tainio, 2014: Asymmetries of knowledge and epistemic change in social gaming interaction. I: The Modern Language Journal 98(4). S. 1022–1038.
Reinhardt, Jonathon & Steven Thorne, 2016: Metaphors for digital games and language. I: The Routledge handbook of language learning, red. av Fiona Farr & Liam Murray. London: Routledge S. 415–430.
Snow, Catherine E., 1990: The development of definitional skill. I: Journal of Child Language 17. S. 697–710.
Snow, Catherine E., Herlinda Cancino, Jeanne de Temple & Sara Schley, 1991: Giving formal definitions: a linguistic or metalinguistic skill? I: Language processing in bilingual children, red. av Ellen Bialystok. New York: Cambridge University Press. S. 90–112.
Steinkuehler, Constance, 2007: Massively multiplayer online gaming as a constellation of literacy practices. I: E-learning 4(3). S. 297–318.
Sundqvist, Pia & Peter Wikström, 2015: Out-of-school digital gameplay and in-school L2 English vocabulary outcomes. I: System 51. S. 65–76.
Sylvén, Liss Kerstin & Pia Sundqvist, 2012: Gaming as extra-mural English L2 learning and L2 proficiency among young learners. I: ReCALL 24(3). S. 302–321.
Szpotowicz, Magdalena, 2009: Factors influencing young learners' vocabulary acquisition. I: Early learning of modern foreign languages. Processes and outcomes, red. av Marianne Nikolov. Bristol: Multilingual Matters. S. 195–211.
Thorne, Steven L., Ingrid Fischer & Xiaofei Lu, 2012: The semiotic ecology and linguistic complexity of an online game world. I: ReCALL 24(3). S. 279–301.
Waring, Hansun Zhang, Sarah Chepkuri Creider & Catherine DiFelice Box, 2013: Explaining vocabulary in the second language language classroom: A conversation analytic account. I: Learning, Culture and Social Interaction 2. S. 249–264.
Watson, Rita 1984: Towards a theory of definition. I: Journal of Child Language 12. S. 181–197.

Transkriptionsnyckel

(0.2)	Paus mätt i tiondels sekunder
[mm]	Överlappande tal
°mm°	Sägs med lägre volym än det omgivande talet

ja:	Förlängt ljud
.ja	Sägs under inandning
·h	Hörbar inandning
h	Hörbar utandning
ord	Betonad stavelse
javi-	Hörbart avbrott
>ord<	Sägs snabbare än omgivande tal
< ord >	Sägs långsammare än omgivande tal
(ord)	Osäker tolkning av vad som sagts
((nickar))	Kommentar till det som sker eller säjs; översättning av ord
*A:	Albin
*M:	mamma
*P:	pappa
*Atyp:	Skrivande på skärm

Den intima ledaren?

Om ledarartiklar, informalisering och språklig förändring

Av SANNA SKÄRLUND

Abstract

Skärlund, Sanna, sanna.skarlund@nordlund.lu.se, Ph.D., Centre for Languages and Literature, Lund University: "The intimate opinion? Opinion articles, informalization and language change." *Språk och stil* NF 28, 2018, pp. 78–111.

Public language is generally considered to have become more informal in the Western world in the past few decades. The same holds true for Swedish public language and the language of Swedish newspapers in particular. However, two former studies of opinion articles in five Swedish newspapers revealed that the language used in this genre was surprisingly unchanged during the time period 1945–2000. This article replicates the two former studies by analysing 36 Swedish opinion articles from 2015 from a quantitative perspective. The results of the analysis are then compared to those of the earlier studies to see if, and to what extent, tendencies of informalization have now become noticeable in the opinion articles. It is demonstrated that there are indeed signs of informalization in the articles from 2015. Words and sentences have become shorter, colloquial expressions (such as swear words) are used, and both incomplete sentences and personal pronouns in first and second person are more frequent than before. On the other hand, subordinate clauses are more common in the articles from 2015 than in 1985–2000. Since subordinate clauses in former studies of Swedish have been considered a formal trait, this is quite unexpected. In the article, it is argued that the connection between subordination and formal language is more complex than has sometimes previously been acknowledged –, and that subordinate clauses have different functions, not all of them characterizing a formal style.

Keywords: opinion articles, informalization, Swedish, language change, stylistic change, corpus stylistics.

1. Inledning

Många språkforskare har framhållit att svenskt offentligt skriftspråk från andra halvan av 1900-talet och framåt präglas av en högre grad av informalisering eller intimisering än tidigare (se t.ex. Mårtensson 1988b s. 146, Lagerholm 2013

Tack till Erik Wellanders fond och Wahlgrenska stiftelsen, som med sina generösa bidrag finansierat den forskning som ligger till grund för artikeln. Jag vill också tacka två anonyma granskare för många värdefulla synpunkter på en tidigare version av artikeln och Philippe Collberg för hjälp med bisatsanalysen och kloka kommentarer till ett tidigare artikelutkast.

s. 34). I en krönika i *Svenska Dagbladet* (SvD) kallar Josephson (2014) intimiseringen »en huvudlinje i pågående språkhistoria», och konstaterar att vi språkbrukare sedan du-reformen runt 1970 hela tiden vill »förskjuta vårt språkbruk ett snäpp mot det nära, vardagliga och informella». En sådan utveckling är enligt Josephson (2004 s. 96) också tydlig i tidningsspråket, vilket har närmat sig talspråket och nu i vissa fall kan liknas vid ett vardagligt samtal. Som exempel tar han upp tidningarnas bruk av *du*-tilltal till läsaren och användandet av vardagliga formuleringar.

Inom vissa tidningsgenrer förefaller dock språket förbli förhållandevis stabilt. I Svenssons (1993) undersökning av ledarartiklar 1945–1985 är det mest slående resultatet hur oföränderlig ledargenren har varit under den undersökta perioden. När Håkansson (2003) följde upp Svenssons undersökning med en studie av ledare från 1990 och 2000 var också hans övergripande slutsats att det visserligen sker vissa förändringar men att »en stor konstans fortfarande råder» i ledarna (s. 227). Båda dessa författare konstaterar dock att syntaxen förenklas över tid. Hellström (2011 s. 27 f.), som redogör för svensk forskning om ledarspråk, drar av tidigare studier slutsatsen att »ledarspråket visserligen förändrats över tid men mindre och långsammare än en del andra tidningsgenrer».

Hur ser då språket i ledarna ut idag? Att denna tidigare så trögrörliga genre har förändrats anser i alla fall Josephson (2014), som i den nyss nämnda krönikan i SvD konstaterar att denna tidnings ledare uppvisar många intimiserande språkdrag och inte alls längre är uppbyggda av en sådan »distanserad utredarprosa» som en gång var typisk för genren. Som exempel på förändringen nämns att ledarskribenter idag kan skriva *jag* och använda direkt anföring, att meningar kan inledas med interjektioner som *Nå* och *Ja*, och att ofullständiga meningar och satsradningar inte är ovanliga.

För att ta reda på huruvida ledarspråket verkligen har utvecklats i riktning mot en mer informell stil följer jag i den här artikeln upp Svenssons (1993) och Håkanssons (2003) undersökningar med en studie av ledare från 2015. De två bakomliggande hypoteser som fungerar som utgångspunkt för undersökningen är dels att den syntaxförenkling som både Svensson och Håkansson konstaterar ske över tid kommer att ha gått ännu längre i ledarna 2015, dels att ledarna från 2015 i högre grad än äldre sådana texter präglas av den informalisering som anses utmärkande för nutida offentligt språkbruk.

Svenssons och Håkanssons undersökningar är huvudsakligen kvantitativa, och min studie är därför också till största delen kvantitativ. För att resonemanget ska bli tydligt för läsaren anför jag emellertid också en del belysande

exempel ur materialet. Holm (2016 s. 212) slår fast att en kvantitativ metod gör det möjligt att säkerställa värden som visar skillnader mellan texter »som vi möjligen hade kunnat upptäcka och beskriva utan siffror men då med lägre grad av säkerhet». Det antagande som ligger bakom den här undersökningen är att kvantitativa förändringar i offentligt språkbruk också kan säga någonting relevant om samhällsutvecklingen i stort.

Konstaterandet att det offentliga språket präglas av en högre grad av informalisering än tidigare har närmast blivit en vedertagen sanning inom svensk språkforskning, men hur och i vilken utsträckning sådana tendenser visar sig har ännu inte utretts i någon större utsträckning. Därmed finns ett stort behov av att underbygga de allmänna påståenden som görs med systematiska undersökningar. Även om det inte längre stämmer att »så gott som varje vuxen person i landet regelbundet läser någon eller några dagliga tidningar» (Grahn 1965 s. 3), är morgontidningarnas språk fortfarande relevant som undersökningsobjekt eftersom det »bildar en sorts normalmönster för sakprosa», och i decennier har varit och fortfarande är »språkvetenskapens främsta källa för att utröna hur skriftspråkskonventionerna ser ut» (Språkriktighetsboken 2005 s. 30). Att språket på tidningarnas ledarsidor antas ha förändrats är särskilt intressant eftersom denna genre alltså tidigare har ansetts språkligt konservativ. Om ledarspråket uppvisar drag av informalisering kan utvecklingen förväntas ha gått ännu längre inom andra tidningsgenrer.

I följande avsnitt 2 beskriver jag kort resultatet av Svenssons (1993) och Håkanssons (2003) undersökningar, liksom några andra studier av svenska ledarartiklar. Därefter diskuterar jag i avsnitt 3 vilka faktorer tidigare forskare har ansett kännetecknа ett informellt språk. I avsnitt 4 presenteras det material och de metoder som har använts i undersökningen. Efter detta följer resultatredovisningen i avsnitt 5–8. Artikeln avslutas med en sammanfattande diskussion i avsnitt 9.

2. Tidigare studier av ledarartiklar

Svensson (1993) analyserade ledartexter från perioden 1945–1985, och Håkansson (2003) undersökte motsvarande material från 1990 och 2000. Tillsammans med deras resultat gör min studie av ledare från 2015 det möjligt att spåra förändringar av kvantitativa slag inom ledargenren under en period omfattande hela 70 år (1945–2015).

Som framgick i föregående avsnitt var dock det mest påfallande draget i Svenssons (1993) undersökning inte förändring, utan tvärtom hur konstant språkbruket varit inom ledargenren. Enligt honom sker det »förbluffande få förändringar» under den analyserade perioden (s. 173). Varken för ordklassfrekvenser, ordstruktur, ordanvändning eller textuppbyggnad lyckas Svensson påvisa några större skillnader i materialet. Den enda tydliga utveckling han finner i texterna är att bisatserna minskar under den sista analyserade perioden 1975–1985. Svenssons slutsats blir därmed att »det inte tycks inträffa några stora förändringar i ledarartiklarnas språk under efterkrigstiden» (s. 119 f.). Enligt honom skulle detta kunna bero på att texterna endast läses av en liten krets van vid ett avancerat språk, och att genren inte heller har behövt konkurrera med teve, vilket inneburit att det inte funnits samma behov av att följa med i pågående språkutveckling som inom andra genrer.

När Håkansson (2003) genomförde en uppföljande studie av de flesta av de kvantitativa mått som undersöktes av Svensson var också hans övergripande slutsats att ledarspråket på många sätt var konstant. I hans material från 1990 och 2000 syns främst en viss fortsatt syntaxförenkling, en minskad nominalkvot och ett ökat antal personliga pronomen men skillnaderna är inte dramatiska.

Det finns också några andra studier vars resultat är relevanta för den här undersökningen. Till dessa hör Grahns (1965) genomgång av ledare i DN från 1964, Vallhovs (1970) analys av ledare i *Aftonbladet* från samma år och Hellströms (2011) avhandling om ledare från 1971 i åtta tidningar (fem morgontidningar, en landsortstidning samt *Expressen* och *Aftonbladet*). Dessutom fungerar resultaten i Strands (1984) avhandling som jämförelsematerial, både hans beskrivning av ledare i DN 1976 och hans analys av reportage i fem morgontidningar från samma år. Westmans (1974) undersökning av informativa nyhetsartiklar från 1970 (i tre morgontidningar, *Expressen*, *Aftonbladet* och tidskriften *Vi*) har också i några fall använts för jämförelser.

3. Vad kännetecknar informellt språkbruk?

Som framgick i artikelns inledande avsnitt ser många språkforskare en ökad grad av informalisering som ett utmärkande drag för språket i vår tid. Fairclough (1992 s. 147 ff.) diskuterar hur det västerländska samhället har genomgått ett skifte ifråga om kulturella värderingar, så att formalitet, professionalism och elitism anses mindre önskvärt och istället informalitet,

naturlighet och vanlighet värderas högt. Fairclough (1995 s. 11 f.) menar att en sammanblandning mellan offentlig och privat sfär kännetecknar det nutida samhället, och är en effekt av större sociala och kulturella förändringar i västvärlden, såsom demokratisering, ifrågasättande av auktoriteter samt att populärkultur och vanliga människors värderingar har tilldelats högre status.

I Sverige förefaller detta skifte ifråga om kulturella värderingar ske parallellt med du-reformen runt år 1970. Enligt Löfgren (1988 s. 191) är det, om hänsyn tas till en rad olika informaliseringsfenomen, »uppenbart att det är perioden c:a 1965–1975 som utgör vattendelaren i utvecklingen» som den period då informaliseringen på allvar slår igenom.

Hur informalisering ska definieras och vilka språkliga drag som ska räknas som exempel på informalisering är emellertid långt ifrån självklart. Enligt Mårtensson (1987 s. 64 f.) kan fenomenet beskrivas som att »informella stildrag som varit knutna till språkbruket inom den privata sfären fått fäste i myndigheternas texter till medborgarna». Men det är inte enbart myndigheter som har anammat ett mer informellt språk. Lagerholm (2013 s. 34) nämner att ett intimare och ledigare språk präglar såväl myndighetskommunikation som massmediespråk, och Fairclough (1995 s. 10) diskuterar hur en ökning av den informella, samtalande stilen är tydlig i media. Fairclough ger också tre exempel på denna samtalande stil: användandet av ett vardagligt språk, återgivningen av andras tal och sättet att berätta om ett skeende i presens.

Det förändrade tilltalsskicket efter du-reformen lyfts ofta fram som ett informaliseringsdrag för svenskans del (se t.ex. Svensson 1993 s. 39). Mårtensson (1988a s. 123 ff.) beskriver hur språket har fått en mer personlig ton, vilket tar sig uttryck i mer direkt tilltal till läsaren av broschyrer från myndigheter. Skärlund (2017 s. 223) nämner på liknande sätt *du*-tilltal till läsaren och läsartillvända frågor som utmärkande för informell tidningstext. Vidare har sjunkande nominalkvot och ett ökat antal personliga pronomen setts som en förändring i riktning mot ett mer informellt språk i ledarartiklar (Håkansson 2003 s. 226 f.).

Svensson (1993 s. 38 f.) tar upp syntaxförenkling, stilförskjutningar mellan strikt och vardaglig prosa och användandet av talspråkliga ordformer i skrift som typiskt för informellt offentligt språkbruk. Liknande slutsatser framförs av Institutet för språk och folkminnen, som i en diskussion om framtidens svenska på sin webbplats nämner att informella drag som meningsfragment och satsradningar kommer att öka i tidningsspråk och att »slang, dialektala uttryck, svordomar och sexualord blir vanligare i offentligt tal, till

exempel i medier». Att talspråkliga kortformer av verb såsom *sa* och *ska* förekommer i skrift nämns också ofta vid diskussioner om det offentliga språkets informalisering (se t.ex. Mårtensson 1988b s. 129 f.), liksom att sammansatta ordformer som *inköpa* byts ut mot *köpa in* (se Hellspong & Ledin 1997 s. 262).

Sammantaget finns det alltså en rad olika språkliga drag som i tidigare forskning har identifierats som typiska för ökad informalisering av offentligt språkbruk i allmänhet (och i några fall för ökad informalisering av just ledarartiklar). I detta och föregående avsnitt har följande nämnts:

1. syntaxförenkling
2. fler satsradningar och fler ofullständiga meningar
3. lägre nominalkvot
4. möjlighet att inleda meningar i ledarartiklar med interjektioner
5. fler personliga pronomen, särskilt *du*-tilltal till läsaren och *jag* om skribenten själv
6. möjlighet att använda direkt anföring i ledarartiklar
7. användandet av presens i beskrivningar av skeenden
8. fler läsartillvända frågor
9. fler vardagliga och talspråkliga ordformer i skrift; förutom fler kortformer av verb och färre sammansatta ordformer även mer slang, svordomar och sexuella ord.

Den syntaktiska utvecklingen (punkt 1) liksom andelen nominala ord (punkt 3) är språkliga drag som analyserats av Svensson (1993) och Håkansson (2003). I det följande undersöker jag också resterande sju punkter i ledare från 2015, liksom i de ledare från 1985 som Svensson analyserade ett stickprov från. En närmare beskrivning av materialet och hur jag har gått till väga presenteras i nästa avsnitt.

4. Metod och material

Undersökningen har genomförts med hjälp av lix-räknare på nätet, sökfunktionen i Word, konkordansprogrammet AntConc 3.2.4w, Språkbankens annoteringsverktyg Sparv samt manuellt utifrån närläsning av ledarna. Eftersom den lix-räknare jag har använt mig av (https://www.lix.se/) räknar ny mening efter

kolon (vilket innebär att ord som *SSU:s* räknas som två meningar), och dessutom analyserar tankstreck som enskilda ord, har materialet först bearbetats så att alla tankstreck och kolon exkluderats. Enbart stora skiljetecken (punkt, utropstecken och frågetecken) har fått utgöra grafiska meningsgränser.[1]

Svensson (1993) analyserade ett stickprov ur ledare från morgontidningarna *Arbetarbladet*, *Arbetet*, *Dagens Nyheter*, *Skånska Dagbladet* och *Svenska Dagbladet*, omfattande fem dagar i veckan per tidning (måndag–fredag) och vart tionde år 1945–1985, med dagar slumpvis fördelade över året. I Håkanssons (2003) material ingick samma fem tidningar, förutom att *Skånska Dagbladet* hade bytts ut mot *Sydsvenska Dagbladet* och att undersökningen endast omfattade tre dagar i veckan per år för åren 1990 och 2000.

Jag har följt Håkansson i valet av tidningar med ett undantag: *Arbetet*, som lades ned år 2000, har fått utgå ur undersökningen. I likhet med Svensson har jag inkluderat ledare från veckans alla dagar. Samma veckonummer har endast fått förekomma en gång. Vilken dag som var aktuell slumpades fram med hjälp av ett slumptalsprogram. I tabell 1 redovisas de datum som kom att ingå i undersökningen.

Tabell 1. Datum för ledarmaterialet 2015.[2]

	Måndag	Tisdag	Onsdag	Torsdag	Fredag
Arbbl	11 maj	7 april	10 juni	10 dec.	27 feb.
DN	7 sept.	13 jan.	3 juni	28 maj	13 mars
SDS	12 okt.	17 mars	18 nov.	23 april	6 feb.
SvD	19 okt.	28 april	2 sept.	23 juli	25 sept.

I Svenssons och Håkanssons studier nämns inte vilken ledare som väljs från varje dag; jag har antagit att det rör sig om den artikel som är placerad överst på ledarsidan. En genomgång av de datum från 1985 som Svensson analyserade visar att det i hans tidningar alltid finns en osignerad ledare på denna plats. För de 20 dagar som jag har valt ut från 2015 förekommer emellertid i två av tidningarna (Arbbl och SvD) inte några osignerade ledare alls i mitt urval.

I materialet har alla artiklar på ledarsidan längre än 150 ord inkluderats, dvs. osignerade och signerade ledare, kolumner och krönikor, skrivna av redaktionsmedlemmar eller av gästskribenter. För att inte enskilda skribenter ska få

[1] I Björnssons (1968 s. 68) ursprungliga redogörelse för lix räknades ny mening också vid stor bokstav efter kolon (men inte vid liten).
[2] Arbbl = *Arbetarbladet*, DN = *Dagens Nyheter*, SDS = *Sydsvenska Dagbladet*, SvD = *Svenska Dagbladet*.

en otillbörligt stor påverkan på materialet har dock författare till signerade artiklar endast fått förekomma en gång var. Detta har inneburit att vissa artiklar har strukits.

Med ovannämnda begränsningar blev tyvärr materialet från *Arbetarbladet* betydligt mindre än det från övriga tidningar, till följd av att denna tidning återkommande använder sig av samma två ledarskribenter. Därför har kravet på att en skribent inte får förekomma mer än en gång inte följts i detta material; istället har alla artiklar på ledarsidan från de utvalda dagarna inkluderats.

Sammanlagt utgörs materialet av 10 osignerade och 26 signerade ledare, de senare skrivna av 22 namngivna skribenter.[3] Eftersom osignerade ledare och andra huvudledare språkligt skulle kunna skilja sig en del från övriga ledarsidestexter (t.ex. krönikor) har jag också ur materialet urskilt ett mindre delmaterial vilket enbart består av den artikel för dagen som är osignerad, alternativt störst uppslagen på ledarsidan (totalt 20 artiklar). Genom att använda mig av dessa huvudledare för jämförelser kan jag visa att skillnader i resultat mellan mitt material och de tidigare undersökningarna inte enkelt låter sig förklaras av olikheter i vilken typ av artiklar som har analyserats.

För att göra det möjligt att genomföra vissa analyser manuellt har jag dessutom i likhet med Svensson och Håkansson använt mig av ett stickprov ur materialet. I detta ingick de nyss nämnda 20 huvudledarna med 200 ord var, räknade 100 ord in i artikeln och 200 ord framåt, samt hela den mening som innehöll det tvåhundrade ordet.[4] Materialets omfång (rubriker, bildtexter och författarnamn borträknade) framgår av tabell 2.

Tabell 2. Materialets storlek i antal ord 2015.

Tidning	Hela materialet	Huvudledare	Stickprov
Arbbl	3 360	1 970	1 028
DN	4 180	3 201	1 059
SDS	3 498	1 845	1 035
SvD	4 214	2 621	1 068
Totalt	*15 252*	*9 637*	*4 190*

Svenssons (1993) stickprov uppgick till ca 5 000 ord per år vart tionde år 1945–1985, medan Håkanssons (2003) stickprov utgjordes av 3 133 ord (1990) respektive 3 075 ord (2000).

[3] Artiklarna är fördelade enligt följande: Arbbl: 9 signerade ledare; DN: 5 osignerade och 3 signerade; SDS: 5 osignerade och 4 signerade; SvD: 10 signerade ledare.

[4] I fyra fall var texterna för korta för att räkningen skulle kunna påbörjas 100 ord in i artikeln. Jag inkluderade då de 200 sista orden.

För att det ska vara möjligt att göra jämförelser över tid även för språkliga drag som inte tidigare har studerats av Svensson och Håkansson, har jag förutom de ovannämnda ledarna från 2015 också analyserat 25 ledarartiklar från 1985 ur vissa aspekter. Dessa 25 artiklar är desamma som de Svensson analyserade stickprov ur. De datum som Svensson och jag har studerat från 1985 är (för alla de fem aktuella tidningarna): 19/8, 9/7, 26/6, 28/2 och 30/8. Eftersom jag inte har haft tillgång till detta material elektroniskt har analysen genomförts manuellt, utifrån närläsning av artiklarna. Detta innebär tyvärr också att jag inte har någon uppgift om hur stort materialet från 1985 är i antal ord.

5. Grafiska meningar och bisatser

I Svenssons (1993 s. 100 f.) undersökning blev bisatserna färre i ledare mellan 1975 och 1985. Denna utveckling fortsatte i Håkanssons material 1990–2000, där också meningarna blev kortare. I det följande redovisar jag meningslängd och bisatsfrekvens för materialet från 2015. Dessutom redogör jag för användningen av satsradningar och icke-huvudsatsformade grafiska meningar i ledare från 1985 och 2015.

5.1 Meningslängd

Den grafiska meningslängden sjönk i Håkanssons material från 17,1 ord/mening 1990 till 14,6 ord/mening 2000.[5] I mina studerade artiklar från 2015 är motsvarande siffror 14,9 för hela materialet och 14,6 för huvudledarna, dvs. exakt samma meningslängd i huvudledarna från 2015 som i Håkanssons texter från 2000.

I Grahns (1965 s. 4) undersökning av ledare i DN 1964 var meningslängden 20,4 ord per grafisk mening och Vallhov (1970 s. 208) fann en liknande siffra för ledare i *Aftonbladet* samma år: 20,3. I Hellströms (2011 s. 35) ledare från 1971 varierade meningslängden mellan olika tidningar, från 16 ord/mening i *Expressen* till 22 i *Norrskensflamman*. Ett genomsnitt över de åtta tidningar hon undersökte ger 18,6. Enligt Strand (1984 s. 28) hade ledarna i DN 1976 en liknande meningslängd: 18,4. Resultaten från dessa olika studier visas i figur 1, där de jämförs med mina huvudledare.

[5] Svensson (1993) redovisar tyvärr endast genomsnittlig makrosyntagmlängd för sitt material.

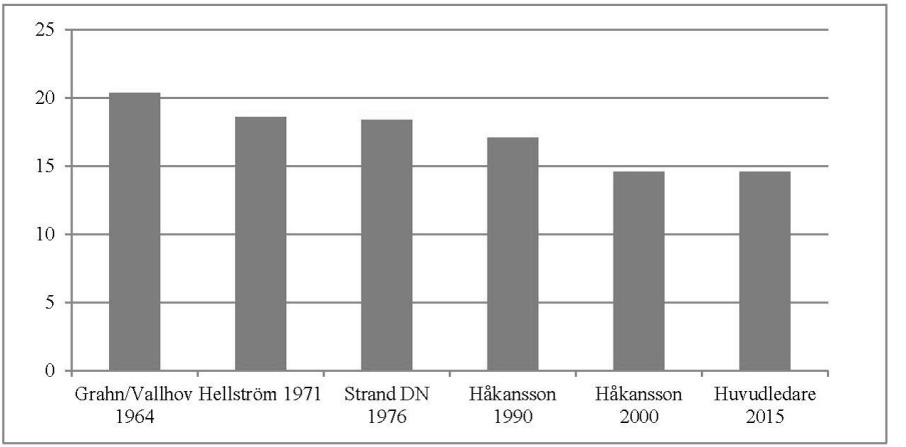

Figur 1. Genomsnittlig meningslängd i ledare från sex olika tidpunkter (ord/grafisk mening).

Av figur 1 framgår att ledare under 2000-talet innehåller betydligt kortare grafiska meningar än under 1960- och 1970-talet. Meningarna är också kortare på 2000-talet än de var i Håkanssons material från 1990. Däremot syns inga skillnader mellan mina huvudledare från 2015 och Håkanssons ledare från 2000.

5.2 Bisatsfrekvens

Andelen bisatser är i Svenssons (1993 s. 100 f.) ledare relativt stabil under hela perioden 1945–1975, för att därefter sjunka markant, från 51,8 bisatser per 1 000 ord 1975 till 38,8 år 1985. I de nyhetsartiklar han analyserar från 1985 är dock motsvarande siffra betydligt högre, 51,3 bisatser (s. 124), och detsamma gäller ledare från fackförbundstidningar, där andelen är 47,4 (s. 152). I själva verket framstår ledarna från morgontidningar 1985 som avvikande; i ledare 1945–1975, nyhetsartiklar 1945–1985 och ledare i fackförbundspress 1945–1985 ligger bisatsfrekvensen alltid i närheten av 50 bisatser per 1 000 ord (i genomsnitt 50,2), och den lägsta siffran i övrigt är 46,7 i nyhetstexter från 1955. Det går inte heller att se någon tydlig utveckling över tid i de övriga analyserade texterna, förutom att värdena för 1985 i alla tre materialen är lägre än 1975.

Svenssons stickprov från ledare i morgontidningar 1985 förefaller alltså innehålla ovanligt få bisatser. Andelen bisatser i Håkanssons (2003 s. 219) un-

dersökning är emellertid ännu lägre: 37,3 per 1 000 ord 1990 och 34,5 år 2000. Som en jämförelse kan också nämnas att Westmans (1974 s. 133) analyserade tidningstexter från 1970 innehöll 38,0 bisatser per 1 000 ord. Den betydande skillnad som syns i bisatsfrekvens mellan Westmans informativa tidningstexter från 1970 (38,0 bisatser/1 000 ord) och Svenssons nyhetsartiklar från 1975 (52,8 bisatser/1 000 ord) kan ha att göra med att det i Westmans material förutom tre morgontidningar också ingår två kvällstidningar och en tidskrift. Skillnaden skulle dock också kunna tyda på att andelen bisatser varierar mycket i olika texter, och att det krävs ett stort analyserat material för att få ett tillförlitligt värde på denna punkt.

Både Svensson och Håkansson anger att de i analysen följer Teleman (1974). Också jag har följt Teleman (1974), och som bisatser räknat alla satser som där kategoriseras som underordnade satser.

I mitt stickprov är bisatsfrekvensen oväntat hög: hela 51,6 bisatser per 1 000 ord.[6] Bisatserna är därmed betydligt vanligare än i Svenssons ledartexter från 1985 (som innehöll 38,8 bisatser/1 000 ord) och Håkanssons undersökning 1990–2000 (med 37,3 respektive 34,5 bisatser/1 000 ord). Detta är mycket förvånande eftersom det förväntade resultatet var det omvända: att bisatserna skulle ha minskat över tid. En bidragande orsak till det oväntade resultatet kan möjligen vara att det i mitt stickprov förekommer en del bisatser i efterställda anföringssatser (totalt 9 stycken, dvs. 2,1 per 1 000 ord; i exempel (1) nedan syns 3 av dessa). I Svenssons (1993 s. 100) ledare från 1985 uppgår sådana bisatser (av honom kallade omkastade bisatser) till endast 0,6 per 1 000 ord. En annan möjlig delförklaring skulle kanske kunna vara att det i mitt stickprov finns ett tiotal bisatser i anförda referat: *Statsminister Stefan Löfven (S) deklarerade att…*; *En kolumnist i Aftonbladet slog fast att...* Sådana partier var måhända inte lika vanliga i Svenssons och Håkanssons stickprov som i mitt material. Även om anföringssatser som dessa räknas bort är dock andelen bisatser fortfarande betydligt högre i mitt stickprov än i de tidigare undersökningarna.

Ett exempel från materialet på en passage innehållande ett flertal bisatser, varav några i anföringssatser, är följande (bisatser understrukna, andragradsbisatser kursiverade):

[6] Materialet analyserades av mig vid två olika tillfällen med två månaders mellanrum och av en kollega vid ett tillfälle. Resultatet av dessa analyser var mycket likartat, förutom att några bisatser förbisågs vid varje genomgång. Totalt innehöll stickprovet 216 bisatser fördelade på 272 grafiska meningar, dvs. 0,79 bisatser per mening. Motsvarande värden för Håkanssons material bör vara 0,64 år 1990 och 0,50 år 2000, utifrån de siffror han anger för bisatsfrekvens per 1 000 ord och grafisk meningslängd.

(1) Sahlin blev som mest intressant när samtalsämnet var arbetsmarknadens trösklar. Då talade hon om hur vi i Sverige försvårar för människor att komma in på arbetsmarknaden. Det här bör vi titta på, menade den forna S-ledaren,[7] men poängterade samtidigt att hon inte pratade om lönerna *som det tjatas om jämt*. Nej, det handlade mer om hur snäva vi är i vår syn på kvalifikationer, menade Sahlin: »Varför är det så få [jobb] som är möjliga att söka ens *när man kommer som vuxen från ett annat land?*», frågade hon sig. »Är det inte sådana hinder vi borde fundera över lite oftare?» (SvD 2015-04-28)

Detta exempel (innehållande 9 förstagradsbisatser och 2 andragradsbisatser), liksom några andra liknande passager i materialet, drar upp genomsnittet för andelen bisatser en hel del, och det är förstås möjligt att stickprovet inte är helt representativt i detta avseende.

5.3 Satsradningar och icke-huvudsatsformade grafiska meningar

Satsradningar är ett av de språkliga drag som Josephson (2014) tar upp i sin krönika som typiskt för informell stil i ledarartiklar. I hela mitt material finner jag totalt 18 satsradningar (1,1 per 1 000 ord; 1,8 per 100 grafiska meningar). I de 20 huvudledarna är motsvarande siffra 11 stycken (vilket ger samma andel per 1 000 ord och 1,7 per 100 meningar). En jämförelse med hela de 25 ledare från 1985 som Svensson (1993) analyserade ett stickprov från visar att det i dessa texter förekommer 14 satsradningar. Även om jag tyvärr inte vet hur stort materialet från 1985 är i antal ord går det i alla fall knappast att slå fast att satsradningar skulle ha ökat dramatiskt i ledare över tid. I själva verket kan 14 sådana i 25 artiklar 1985 tänkas vara en likvärdig siffra med 11 satsradningar i 20 artiklar 2015 (båda materialen innehåller 0,6 satsradningar per artikel).[8]

Betydligt vanligare än satsradningar i ledarna är icke-huvudsatsformade grafiska meningar. I materialet som helhet hittar jag 58 meningar som antingen inte innehåller något finit verb alls (52 st.) eller vilka utgörs av en fristående bisats (6 st.). Av dessa förekommer 36 i de 20 huvudledarna, vilket innebär att det inte heller på denna punkt går att se några större skillnader mellan huvud-

[7] Teleman (1974 s. 188) räknar finala anföringssatser som satsled i makrosyntagmen. Enligt honom ser sådana anföringssatser ut som huvudsatser men fungerar som bisatser, trots att de logiskt egentligen är överordnade det anförda. Jag har följt Telemans analys.

[8] Det kan förstås vara så att ledarna 2015 är kortare än 1985; i så fall har andelen satsradningar per 1 000 ord ändå ökat. Att de nyare artiklarna är kortare är inte osannolikt eftersom textmängden i svensk dagspress enligt en undersökning minskat under perioden 1980–2010, från en ytandel på 45 % till 27 % (Frigyes 2010).

ledare och övriga ledare (andelen är 3,8 per 1 000 ord för hela materialet och 3,7 för huvudledarna, eller 5,7 respektive 5,4 per 100 meningar). I min genomgång av 25 ledare från 1985 finner jag endast 13 icke-huvudsatsformade grafiska meningar, vilket innebär att sådana måste ha blivit betydligt vanligare över tid. Se (2)–(3) för ett exempel (i fet stil) från 1985 respektive 2015:

(2) Även om de borgerliga lärt av misstagen 1983, då man trodde på en promenadseger, kan ingen seger tas ut i förskott. **Vare sig på den ena eller andra sidan. Precis som i Sverige.** (Arbbl 1985-08-30)

(3) **Hopp.** Det är vad valresultatet i Turkiet innebär. **Hopp om en jämlikare, mer demokratisk framtid. För alla. Inklusive kurderna.** (Arbbl 2015-06-10)

Som framgår av dessa exempel är det inte ovanligt att flera icke-huvudsatsformade grafiska meningar förekommer tillsammans.

5.4 Sammanfattning av drag som rör grafiska meningar och bisatser

De grafiska meningarna är i ledare från åren 2000 och 2015 i genomsnitt betydligt kortare än i ledare från 1960- och 1970-talen. Mellan 2000 och 2015 går det däremot inte att se några skillnader i meningslängd alls.

Andelen bisatser är oväntat betydligt högre 2015 än i Svenssons ledare från 1985 och Håkanssons material 1990–2000. Att andelen bisatser skulle ha stigit dramatiskt i ledare efter 2000 framstår emellertid inte som helt sannolikt. En rimligare tolkning är kanske att materialet från 2015 inte är representativt på denna punkt. En annan förklaring skulle kunna vara att ledarna från 2015 innehåller fler bisatser i citat och referat än de äldre texterna. Med tanke på att Svenssons ledare från 1985 avviker markant från de övriga tidningstexter han har analyserat från detta år (nyhetsartiklar och ledare i fackförbundspress) är en annan möjlighet att det är hans material som innehåller ovanligt få bisatser. En sådan slutsats motsägs dock av att även Håkanssons värden är mycket lägre än mina. Det är ju inte så troligt att alla dessa tre stickprov (1985, 1990 och 2000) skulle vara avvikande i detta avseende. Sammanfattningsvis skulle det behövas en genomgång av ett större material för att kunna säga någonting säkert om utvecklingen av andelen bisatser över tid.

Förekomsten av satsradningar verkar inte ha genomgått någon tydlig förändring i ledare mellan 1985 och 2015. Däremot har de icke-huvudsatsformade grafiska meningarna blivit betydligt vanligare i texterna under denna period.

6. Ordklassfrekvenser

Svensson (1993 s. 102) framhåller att ordklassfrekvenserna i materialet »måste sägas vara mycket märkliga» eftersom de är så påfallande lika under hela perioden 1945–1985. Den enda signifikanta skillnaden i hans material rör andelen pronomen, som minskar över tid. Också Håkanssons (2003 s. 220) slutsats är att »ordklasserna fördelar sig i princip likadant år 2000 som år 1990». I hans ledare ökade dock tvärtom andelen pronomen något mellan de två analyserade åren. I nästa avsnitt redovisar jag ordklassfördelningen i ledare från 2015. I fem efterföljande avsnitt redogör jag sedan särskilt för de förändringar som gäller räkneord, verb, egennamn, interjektioner och pronomen.

6.1 Ordklassfördelning

Materialet från 2015 har analyserats med Språkbankens annoteringsverktyg Sparv. Även om jag har använt ett annat program för annoteringen än Håkansson är resultatet förvånansvärt likt det han fann i ledare från 1990 och 2000. Det liknar också till stor del den ordklassfördelning Svensson redovisar för materialet från 1985. I tabell 3 jämförs våra resultat (både Håkansson och jag har till skillnad från Svensson analyserat hela våra respektive material, inte bara stickproven).

Den något lägre andelen substantiv i Svenssons texter kan antagligen ha att göra med den högre andelen idiom i detta material (kategoriserade som Övriga i tabell 3). Vidare förklaras säkert den låga andelen pronomen i mina ledare av att Sparv placerar många pronomen i kategorin determinerare, tillsammans med bestämd och obestämd artikel. Om denna kategori slås ihop med pronomenen blir resultatet genast mindre oväntat (andelen pronomen uppgår då till 12,5 %). Att andelen adjektiv är lägre och andelen particip högre i mitt och Svenssons material än i Håkanssons beror på samma sätt sannolikt på olika sätt att annotera materialet.

Andelen konjunktioner är lägre och andelen subjunktioner högre i Svenssons material än i de senare undersökningarna. Det sistnämnda är särskilt förvånande eftersom andelen bisatser, som framgick av avsnitt 5.2, är mycket lägre i Svenssons ledare 1985 än i mitt stickprov från 2015. Om konjunktioner och subjunktioner slås ihop syns dock inga större skillnader över tid, och det får väl anses sannolikt att skillnaden 1985–1990 snarare har med olikheter i kategoriseringsprinciper att göra än att det skulle ha skett en dramatisk förändring

Tabell 3. Ordklassfördelning i ledare 1985–2015, i procent.

	Svensson 1985	Håkansson 1990	Håkansson 2000	Hela materialet 2015
Substantiv	26,0	28,2	27,2	27,6
Verb	16,5	16,5	16,8	18,1
Pronomen	12,2	11,9	13,7	7,5
Prepositioner	11,6	13,4	12,6	12,6
Adverb	8,3[9]	9,0	8,2	8,8
Adjektiv	8,2	9,3	9,8	7,6
Konjunktioner	3,8[10]	4,8	4,8	4,9
Räkneord	3,3[11]	1,0	1,2	1,3
Subjunktioner	2,9	2,0	1,9	2,0
Particip	2,1	0,6	0,7	1,4
Infinitivmärke	1,7	1,7	2,0	1,8
Partiklar	1,0	1,0	0,8	1,1
Interjektioner	0,05	0,1	0,0	0,05
Determinerare	–	–	–	5,0
Övriga[12]	2,7	0,5	0,3	0,1

i satsernas struktur under dessa fem år. Att andelen subjunktioner är närmast konstant 1990–2015 kan kanske också indikera att de olikheter i bisatsfrekvens som redovisades i avsnitt 5.2 inte skulle kvarstå om andelen bisatser analyserades i hela ledarna, och inte enbart i stickprov från dessa.

6.2 Räkneord

För kategorin räkneord, undantaget *en/ett*, beskriver Svensson (1993 s. 105) hur hans material visar på stigande frekvenser under perioden 1955–1985. (Han anger dock tyvärr inte några värden för hur stor andelen sådana räkneord är; i hans redovisning ingår obestämd artikel bland räkneorden.) Också i Svenssons studerade nyhetsartiklar ökar andelen räkneord undantaget *en/ett* över tid, och utgör 1985 strax under 2 % av orden (s. 134). I Håkanssons undersökning ökar andelen räkneord från 1,0 % (1990) till 1,2 % (2000), medan mitt material

[9] I Svenssons (1993 s. 103) genomgång ingår partiklar i gruppen adverb, men det anges (på s. 107) att dessa 1985 utgör 11,1 % av adverben, som totalt uppgår till 9,3 % av orden detta år. I tabell 3 har jag delat upp Svenssons adverb i adverb och partiklar.

[10] I Svenssons (1993 s. 103) tabell ingår konjunktioner och subjunktioner i samma grupp, men han redovisar också (på s. 107) att dessa ordklasser utgör 3,8 % respektive 2,9 % av orden 1985.

[11] I Svenssons (1993) undersökning är obestämd artikel inkluderad bland räkneorden. Mitt annoteringsprogram kategoriserar den istället som determinerare. Av Håkanssons (2003) redogörelse framgår inte till vilken kategori obestämd artikel har förts, men den kan av siffrorna att döma knappast vara inkluderad bland räkneorden.

[12] Till Övriga räknas idiom (Svensson, Håkansson) respektive utländska ord (mitt material).

innehåller ännu något fler sådana ord: 1,3 %.[13] Ett exempel på en räkneordstät passage syns i (4):

(4) Statistik Sveriges television presenterade på onsdagen visade att mellan **2004** och **2013** har jobben vid statliga verk, myndigheter och bolag i Sverige ökat med **9273**. Men de statliga jobben har bara blivit fler i storstäderna, med **9934**. I glesbygdskommuner har statliga jobb minskat med **864**. **90** procent av nästan **10000** fler jobb har hamnat i **fyra** län, där Stockholm, Göteborg, Malmö och Uppsala ligger. (Arbbl 2015-05-11)

I detta exempel, liksom ett annat i materialet, anförs statistik som bevis på det problem skribenten vill diskutera.

6.3 Verb

Andelen verb utgör, som framgår av tabell 3 ovan, 16,5–16,8 % av orden 1985–2000. I mitt material uppgår verben istället till 18,1 %. Eftersom också andelen particip är högre i mina texter än i Håkanssons ledare bör det inte vara olikheter i hur sådana ord har analyserats som ligger bakom skillnaden. I Svenssons undersökning ökar andelen verb under perioden 1945–1965, och minskar sedan 1965–1985. Se figur 2, i vilken andelen verb i Svenssons (1945–1985), Håkanssons (1990, 2000) och mitt (2015) material presenteras.

Som framgår av figur 2 är andelen verb i mitt material i princip densamma som i Svenssons (1993 s. 103) ledare från 1965. Det verkar alltså inte röra sig om en linjär utveckling från en mer nominal till en mer verbal stil sett till hela perioden 1945–2015. För kvoten mellan substantiv och verb 1985–2015 blir siffrorna 1,6 (1985), 1,7 (1990), 1,6 (2000) och 1,5 (2015). Den högre andelen verb i mina texter avspeglar sig alltså inte oväntat i en något lägre N/V-kvot, om hänsyn enbart tas till substantiv och verb.[14]

6.4 Egennamn

I Svenssons (1993 s. 104 f.) undersökning visade en närmare analys av olika typer av substantiv att andelen egennamn ökade över tid. (Håkansson redovisar

[13] Jag har gått igenom de 207 ord som programmet kategoriserar som räkneord manuellt och funnit 3 felaktigt kategoriserade belägg (alla V för Vänsterpartiet som räknats som fem). När dessa räknas bort uppgår de 204 räkneorden till 1,3 % av alla ord.

[14] N/V-kvot kan också beräknas med antalet substantiv + particip + prepositioner dividerat med antalet verb + adverb + pronomen, men eftersom många pronomen av programmet Sparv kategoriseras som determinerare är det svårt att beräkna en sådan kvot för mitt material.

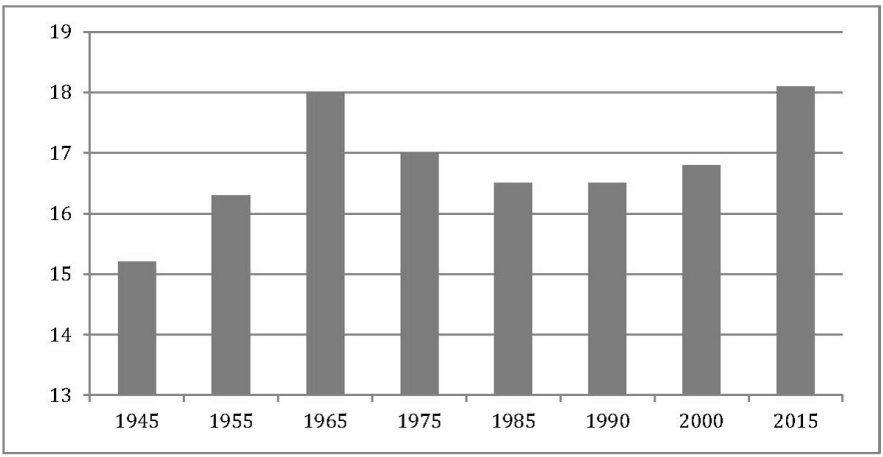

Figur 2. Andel verb i ledare 1945–2015 (%).

inte andelen egennamn i materialet.) Av en graf framgår att det rör sig om ca 12–13 egennamn per 100 substantiv 1985, vilket motsvarar 3,1–3,4 % av orden i materialet. I mitt material är denna siffra betydligt högre: 4,6 %.[15] I Westmans (1974 s. 73) undersökning uppgick andelen egennamn i informativa tidningstexter till 2,9 %, medan andelen egennamn i Strands (1984 s. 74) studie av reportage i morgontidningar från 1976 var lik min: 4,5 %.[16]

6.5 Interjektioner

Interjektioner var nästintill obefintliga i såväl Svenssons och Håkanssons ledare som i Westmans (1974) informativa tidningstexter. Även i mitt material finns endast ett fåtal ord som annoteringsprogrammet kategoriserar som interjektioner, totalt 7 stycken (3 *ja*, 2 *nej*, 1 *visst* och 1 *joråsåatteeeh*). Interjektionen *ja* inleder i två exempel en mening, och detsamma gäller i ett fall vardera *nej* och *visst*. Se följande exempel ur huvudledare 2015:

(5) Stad och land hand i hand. Så löd en paroll som hördes oftare förr. Land syftar på landsbygden. **Ja,** på småorts-Sverige där även städer upp till strax under residensstadsnivå inräknas. (Arbbl 2015-05-11)

[15] Bland de 702 ord som Sparv kategoriserar som egennamn har jag endast funnit ett felaktigt kategoriserat belägg. Majoriteten av egennamnen är namn på personer.
[16] Strand anger siffror för »personnamn» och »övriga namn»; dessa är här sammanslagna.

(6) Socialdemokraterna och Miljöpartiet har inte funnit varandra. Det finns inte många beröringspunkter, inte mycket gemensamt i vare sig sakpolitik eller partikultur. **Visst,** de kan komma överens i vissa sakfrågor. (DN 2015-01-13)

Josephsons (2014) påpekande om att meningar i ledare idag kan inledas med interjektioner som *Nå* och *Ja* stämmer alltså. Någon motsvarighet har jag inte funnit i de 25 analyserade ledarna från 1985.

6.6 Pronomen

I de analyserade stickproven från ledare 1945–1985 förekommer enligt Svensson (1993 s. 106) inte pronomenet *jag* överhuvudtaget, och det finns endast enstaka exempel på *vi* och *våra*. Detta menar Svensson inte är särskilt förvånande eftersom ledarskribenterna företräder en institution eller en politisk rörelse. Gellerstam (1976 s. 83 f.) påpekar att »[i] en tidningsledare kan skribenten inte säga […] 'jag är säker på att' utan måste formulera något i stil med 'det råder ingen som helst tvekan om att'. Spelreglerna säger att man måste objektivera sina åsikter.»

Detta är dock någonting som tycks ha ändrats över tid. Min genomgång av 25 ledare från 1985 visar att personliga pronomen i första och andra person (inklusive possessiva sådana) i dessa förekommer totalt 17 gånger (varav 2 *ni*, 2 *vår/vårt*, 1 *oss* och 12 *vi*; *jag* och *du* förekommer alltså inte alls). I Håkanssons (2003 s. 221 f.) studie ökade sådana pronomen från 11 belägg i 15 artiklar 1990 till 37 stycken år 2000 (detta år förekom *jag* och *du* en gång vardera; inga sådana belägg fanns 1990). Eftersom Håkansson för denna del av undersökningen har analyserat hela artiklarna (7 017 respektive 8 445 ord), uppgår andelen personliga pronomen i första och andra person i hans material till 1,6 (1990) respektive 4,4 (2000) per 1 000 ord. I hela mitt material från 2015 (15 252 ord) förekommer sådana pronomen hela 118 gånger, dvs. 7,7 gånger per 1 000 ord. Majoriteten av dessa pronomen utgörs av orden *vi* (46 st.), *jag* (25 st.) och *du* (11 st.). En hel del av beläggen (30 st.) förekommer dock i citat. I huvudledarna är andelen personliga pronomen i första och andra person något lägre: 65 stycken, dvs. 6,7 per 1 000 ord, varav 24 i citat. Se figur 3, i vilken Håkanssons resultat jämförs med mina huvudledare.

Andelen pronomen i första och andra person har alltså ökat påtagligt i materialet, och Josephsons (2014) påpekande om att ledarskribenter idag kan skriva *jag* stämmer. I huvudledarna förekommer emellertid *jag* endast en gång i en kontext som inte utgörs av ett citat: *Jag är böjd att hålla med Kommunal*. Be-

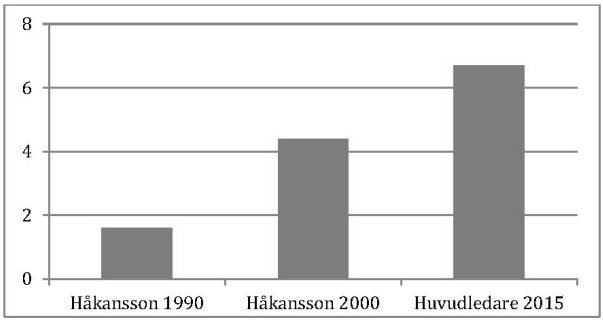

Figur 3. Andel personliga pronomen i 1:a och 2:a person per 1 000 ord i ledare 1990–2015.

tydligt oftare använder däremot ledarskribenterna pronomenet *vi*. I några fall syftar *vi* på tidningen som helhet, men oftast är det Sveriges befolkning i stort som inkluderas i *vi*:et (se (7)). *Du* används istället ibland i ledarna som en ersättning för *man* (se (8)).

(7) Svensk relationsstatus till USA: Det är komplicerat. Ett ickenormativt, öppet förhållande. Helst vill **vi** att USA är där när **vi** behöver det, med trygghet och en varm försvarskram. Men själva drabbas **vi** av svår klaustrofobi inför tanken att avkrävas lojalitet. **Vårt** Gripenplan flyger vart det vill! Men som med de flesta öppna förhållanden är en sådan relation inte riktigt hållbar i längden. En dag sitter man där alldeles själv med sitt Gripenplan. Inte så kul i en krigssituation. (SvD 2015-09-02)

(8) Kraven på den som råkar ut för ett trauma är uppenbarligen höga. Har **du** blivit skjuten, ska **du** bokstavera namnet på platsen **du** befinner **dig** på, **ditt** språk ska vara vårdat och sociala konventioner följas, **du** ska även gärna vara artig när **du** blir ifrågasatt, trots att **du** är traumatiserad, rädd, skadad och i chock. (Arbbl 2015-02-27)

Du med en syftning som inkluderar läsaren är dock inte särskilt vanligt förekommande; förutom de 6 beläggen i passagen ovan finns endast 2 andra sådana exempel.

6.7 Sammanfattning av ordklassfrekvenser

Ordklassfördelningen är i materialet från 2015 mycket lik den Håkansson fann i ledare 1990 och 2000, och skiljer sig inte heller i någon större utsträckning från Svenssons material 1985. Många av de olikheter som ändå finns kan san-

nolikt förklaras av att olika kategoriseringsprinciper har använts vid annoteringen.

Ökningen av andelen räkneord 1990–2015 är förvisso liten, men i linje med Svenssons (1993 s. 133 f.) diskussion om fler räkneord som ett tecken på ett förvetenskapligande av samhällslivet, där många beslut utgår från utredningar vars resultat redovisas i siffror. Eftersom vi idag lever i ett samhälle som antagligen i ännu högre grad än 1985 är inriktat på att företeelser ska vara mätbara, är det möjligt att ökningen av räkneord i materialet också speglar en ökning i offentliga texter generellt.[17]

Ledarna från 2015 innehåller fler verb än texterna 1985–2000, vilket skulle kunna tyda på att ledarspråket har närmat sig talspråket mer. Lagerholm (2013 s. 67 f.) sammanfattar forskning om muntlig och skriftlig stil med att vi i skrift är mer nominala, i tal mer verbala.

I Svenssons (1993 s. 105) undersökning ökade andelen egennamn över tid, vilket han menar kan vara en konsekvens av en tilltagande personcentrering inom politiken och det offentliga samtalet. Att andelen egennamn i mitt material är ännu högre skulle kunna tyda på att denna personcentrering tilltagit ytterligare sedan 1985, så att texterna idag i ännu större utsträckning fokuserar på enskilda personers agerande. Det faktum att två av tidningarna (Arbbl och SvD) inte innehöll några osignerade ledare alls i mitt urval speglar kanske också denna ökade personcentrering. Det tycks finnas en utveckling mot att vem som står bakom en text har blivit viktigare; namnet på den journalist som skrivit en ledare, krönika eller kommentar nämns ofta tydligt redan i rubriken på morgontidningarnas hemsidor, vanligen tillsammans med en bild av denna person.

Interjektioner är på det hela taget ovanliga, men i materialet från 2015 finns exempel på att sådana ord inleder meningar.

Att andelen personliga pronomen i första och andra person har ökat i ledarna över tid framgår tydligt av undersökningen. Enligt Håkansson (2003 s. 221) kan fler personliga pronomen tyda på att texterna har blivit mer personliga än tidigare. Ökningen skulle dock också till viss del kunna vara en avspegling av att texterna från 2015 innehåller mer citerat talspråk än tidigare (se vidare avsnitt 8.1). Sådana citat innehåller nämligen ofta personliga pronomen. Det är inte heller otänkbart att det faktum att enbart hälften av huvudledarna i materialet från 2015 var osignerade kan ha gjort personliga pronomen mer frekventa.

[17] Jfr t.ex. Ledin och Machin (2015), som diskuterar hur granskning och resultatmätning blivit en viktigare del av den offentliga sektorns verksamhet.

7. Ordstruktur och ordanvändning

I Svenssons (1993) material gick det inte att se någon utveckling över tid när det gällde de långa orden (minst 7 bokstäver). Däremot minskade ordvariationen fram till 1975, för att därefter åter öka 1975–1985. I Håkanssons (2003) ledare minskade andelen långa ord något, och ordvariationen fortsatte att öka. I följande avsnitt beskriver jag först hur stor andelen långa ord är i ledarna från 2015, och därefter vad olika ordvariationsmått kan säga om hur språket i ledare har förändrats över tid.

7.1 Ordlängd

För de långa orden (minst 7 bokstäver) fann Svensson (1993 s. 108) ingen tydlig utveckling över tid; 1985 uppgick de till 31,9 %. I Håkanssons (2003 s. 222 f.) ledare minskade långorden något, från 31,1 % (1990) till 29,9 % (2000).

I hela mitt material är andelen långa ord ännu något lägre än i Håkanssons undersökning, 28,6 %, och nästan exakt samma siffra gäller huvudledarna (28,7 %). Sett till perioden 1985–2015 verkar de långa orden alltså minska, från 31,9 % i Svenssons material 1985 till 28,7 % i huvudledarna 2015. Se figur 4, i vilken Svenssons och Håkanssons resultat jämförs med huvudledarna från 2015.

Westman (1985 s. 117) förklarar att hon inte har kunnat finna någon tydlig korrelation mellan meningslängd och andel långa ord i texter, varken åt det ena

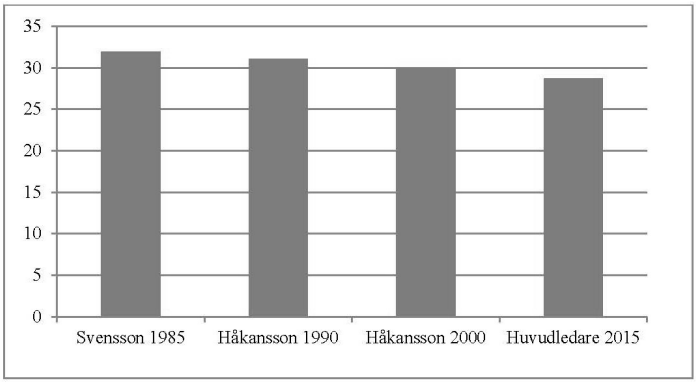

Figur 4. Andel långa ord (minst 7 bokstäver) i ledare 1985–2015 (%).

eller det andra hållet, men hon nämner också att det kan finnas »en sorts kompensatoriskt förhållande» (s. 119) mellan dessa, på så sätt att man för att precisera sig antingen kan bygga ut satsen med bisatser och satsförkortningar eller ta till mer specialiserade ord, vilket resulterar i fler långa ord. Svensson (1993) anger tyvärr inte genomsnittlig grafisk meningslängd för sina ledare, men för mitt material från 2015, Håkanssons undersökning 1990–2000 samt Strands (1984 s. 28) ledare i DN 1976 och Vallhovs (1970 s. 208) ledare i *Aftonbladet* 1964 presenteras en jämförelse i figur 5.

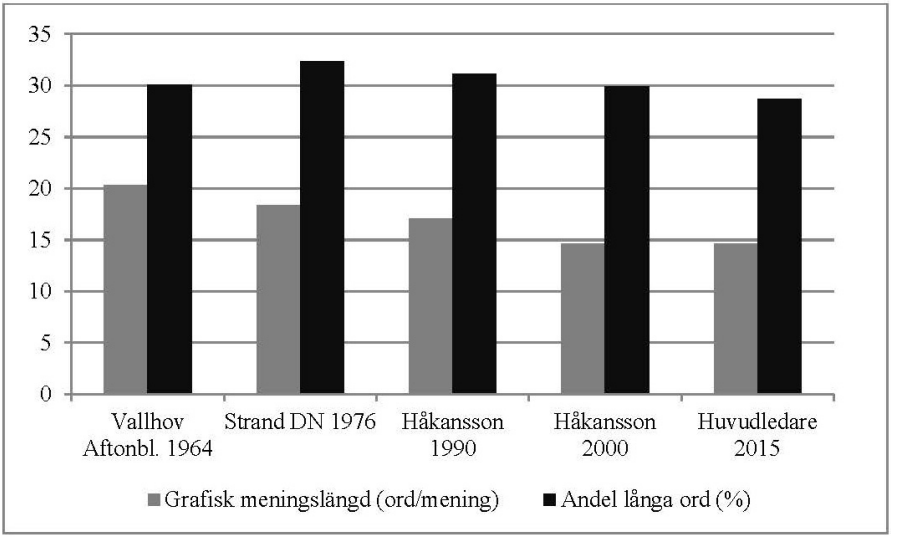

Figur 5. Jämförelse mellan grafisk meningslängd och långa ord i ledare.

Som framgår av figur 5 framträder inte något kompensatoriskt förhållande i de analyserade texterna. Bortsett från ledarna i *Aftonbladet* verkar det snarare som om de två måtten följs åt: ledare med långa meningar innehåller också en högre andel långa ord än ledare med kortare meningar. Skillnaderna är dock små; ett större material skulle behöva analyseras för att man ska kunna dra några säkra slutsatser på denna punkt. Svensson (1993 s. 171) konstaterar att »det från olika håll framförda antagandet att meningslängden skulle samspela med ordlängden» inte får något entydigt stöd i hans studie. Detta påpekande verkar alltså gälla också för min undersökning.

Svensson anger inte läsbarhetsindex (lix, vilket utgör summan av den genomsnittliga grafiska meningslängden och andelen långa ord) för sitt material. I Strands (1984 s. 28) studie av ledare i DN 1976 var lix 51. I Håkans-

sons ledare sjönk lix från 48 år 1990 till 45 år 2000. I hela mitt material är motsvarande siffra 44, medan huvudledarna har ett lix på 43. Att lix är något lägre i mina ledare än i Håkanssons material från 2000 beror helt på att andelen långa ord har sjunkit (den grafiska meningslängden är ju densamma, se figur 5).

7.2 Ordvariation

Svensson (1993 s. 108) använder sex olika mått för ordvariation i ledarna, av vilka Håkansson också redovisar värden för fem: antal graford per 100 ord (dvs. type/token-kvot), antal engångsord per 100 ord, antal engångsord per 100 graford, det sammanlagda antalet ord som förekommer minst 10 ggr per 100 ord och antalet olika sådana högfrekventa graford per 100 graford.

I Svenssons (1993 s. 108 f.) undersökning visar dessa olika mått att ordvariationen minskar i ledare fram till 1975, för att därefter öka under det sista tidsintervallet 1975–1985. Håkanssons (2003 s. 224 ff.) analys tyder på en fortsatt ökning av ordvariationen, men eftersom hans stickprov är mindre än Svenssons är det tveksamt om det alls går att jämföra deras resultat. Håkansson (2003 s. 225) påpekar själv att antalet graford per 100 ord är känsligt för variation i textlängd (jfr också Westman 1974 s. 183). En kortare text kommer ju per automatik att innehålla fler olika ord i förhållande till hela texten, och detsamma gäller antal ord som endast förekommer en enda gång. På motsvarande sätt kommer en kortare text också att innehålla färre högfrekventa ord.

I själva verket ger de olika mått som Svensson har använt sig av olika resultat när storleken på det material som analyseras varieras. Se tabell 4, i vilken Svenssons värden för 1985 jämförs med Håkanssons ledare från 1990 och 2000 samt hela mitt analyserade material, huvudledarna och stickprovet.

Tabell 4. Fem mått på ordvariation i olika ledarmaterial.

	Svensson 1985	Håkansson 1990	Håkansson 2000	Hela 2015	Huvudled. 2015	Stickprov 2015
Antal ord	4 765	3 133	3 075	15 252	9 637	4 190
Graford/100 ord	41,8	44,3	45,8	30,3	33,6	41,6
Engångsord/100 ord	30,7	32,8	34,8	21,0	23,6	30,8
Engångsord/100 graford	73,5	74,0	76,1	69,3	70,0	74,0
+10 ord/100 ord	37,7	35,7	35,4	52,0	48,5	38,1
+10 graford/100 graford	2,2	2,1	2,3	3,7	3,6	2,6

Att jämföra hela mitt analyserade material (15 252 ord) eller huvudledarna (9 637 ord) med Svenssons och Håkanssons ledare är, som framgår av tabell 4, inte möjligt eftersom värdena i mitt material minskar (de tre första) respektive ökar (de två sista) i takt med att materialet blir större. Håkanssons siffror är också till största delen de förväntade i förhållande till Svenssons undersökning; eftersom hans material är mindre bör värdena för de första tre måtten vara högre, och för de sista två lägre, än Svenssons siffror.[18]

Eftersom det är svårt att säga någonting om utvecklingen utan att jämföra material av exakt samma omfång utökade jag stickprovet med delar av huvudledarna tills det omfattade samma antal ord som Svenssons material från 1985. Detta nya utökade stickprovsmaterial innehöll i förhållande till ledarna från 1985 något färre olika ord och färre engångsord, liksom fler olika högfrekventa ord vilka också användes oftare. Särskilt för de högfrekventa graforden finns en tydlig skillnad mellan materialen. Se tabell 5.

Tabell 5. Fem mått på ordvariation 1985 och 2015.

	Svensson 1985	Utökat stickprov 2015
Antal ord	4 765	4 765
Olika graford/100 ord	41,8	40,3
Engångsord/100 ord	30,7	29,3
Engångsord/100 graford	73,5	72,7
+10 ord/100 ord	37,7	40,2
+10 graford/100 graford	2,2	2,9

Ordvariationsindex (OVIX) anses inte vara lika känsligt för textlängd som antalet graford per 100 ord, vilket gör det användbart för jämförelser av texter av olika storlek. Måttet ges av någon av följande formler, vilka ger samma värden (log kan också bytas ut mot ln, dvs. naturliga logaritmer; resultatet blir detsamma):

1/(log(2-(log(types)/log(tokens)))/log(tokens)) (se t.ex. Hultman 1994 s. 62)
log(tokens)/log(2-(log(types)/log(tokens))) (se t.ex. Strand 1984 s. 33)

I mitt material ligger OVIX på 82 (hela materialet och huvudledarna) respektive 83 (stickprovet). Eftersom både Svensson och Håkansson anger antal graford per 100 ord för sina stickprov, samt stickprovens omfång i antal ord, är det möjligt att beräkna antal graford i stickproven och därmed även OVIX för

[18] Ett undantag utgörs av andelen högfrekventa graford per 100 graford år 2000, där Håkansson redovisar ett något högre värde än Svensson, trots att hans material är mindre, vilket tyder på att ledarna 2000 verkligen har en större andel högfrekventa graford än 1985.

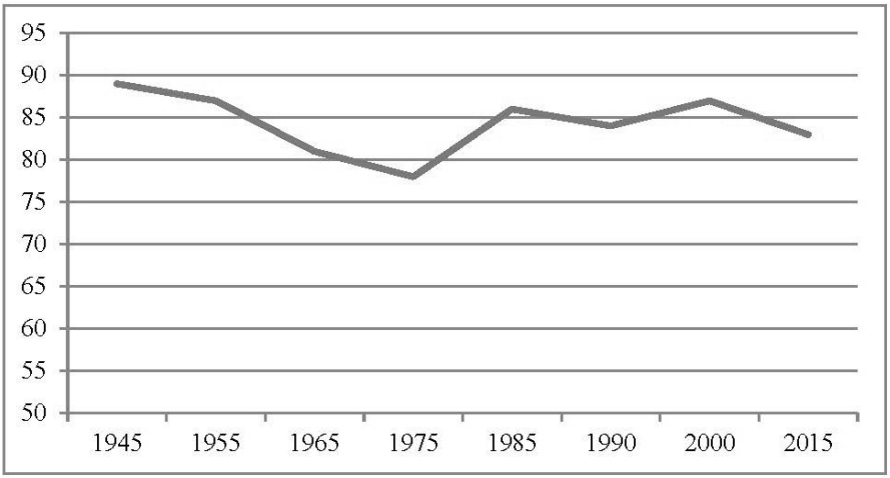

Figur 6. OVIX i ledare 1945–2015.[19]

dessa. Resultatet av denna uträkning visar att ordvariationen minskar fram till 1975, men sedan ökar 1975–1985. Därefter varierar OVIX: det sjunker något 1985–1990, ökar 1990–2000 och minskar sedan åter 2000–2015. Se figur 6.

I figur 6 är det svårt att se några mönster i utvecklingen. Eftersom stickproven inte är särskilt stora skulle variationen antagligen också kunna bero på slumpen. I mina ledare är dock OVIX nästan detsamma i hela materialet som i stickprovet, 82 respektive 83, trots att det förra materialet är mer än tre gånger större än det senare.

7.3 Sammanfattning av ordstruktur och ordanvändning

I Håkanssons undersökning minskade andelen långa ord (minst 7 bokstäver), och i mina ledare är andelen sådana ord ännu lägre. Detta innebär att de långa orden gradvis har blivit ovanligare i de studerade ledarna 1985–2015. Det kan

[19] Håkansson (2003) redovisar OVIX för hela de ledare han har studerat från 1990 och 2000 (7 017 respektive 8 445 ord): 73,8 respektive 73,3. Att värdena avviker från det OVIX jag har räknat ut för hans stickprov (där OVIX är 84 respektive 87) innebär sannolikt att Håkansson (liksom Hultman & Westman 1977 s. 56), har beräknat OVIX för var och en av de 30 texter som ingår i materialet och redovisar medel- eller medianvärdet för dessa texter, och inte som jag (och Strand 1984 s. 34) analyserat OVIX för alla texterna tillsammans. Som Strand (1984 s. 33) visar ger den senare uträkningen betydligt högre värden än den förra (i Westmans tidningstexter var medianvärdet för OVIX 67,6, medan OVIX beräknat på hela hennes tidningsmaterial var 81,6; jfr Hultman & Westman 1977 s. 56 med Strand 1984 s. 34).

också konstateras att andelen långa ord och genomsnittlig meningslängd inte verkar stå i något kompensatoriskt förhållande till varandra i ledartexter. Snarare följer de samma utveckling: båda minskar över tid. Detta får till följd att även texternas lix minskar.

Att jämföra hur varierat ordförrådet är i material av olika omfång visar sig vara mycket svårt. Sammantaget tyder dock de olika mått jag har analyserat på att huvudledarna från 2015 har ett mindre varierat ordförråd än ledarna från 1985: de innehåller fler olika högfrekventa ord vilka också används oftare, och förefaller också innehålla något färre olika ord och färre engångsord än 1985. Ordvariationsindex (OVIX), vilket inte anses lika känsligt för textlängd, är också lägre 2015 än 1985, men eftersom OVIX varierar under perioden 1945–2015, och är något högre i Håkanssons stickprov från 2000 än i Svenssons ledare från 1985, är det svårt att se någon tydlig utveckling över tid för detta mått. En möjlig tolkning är att skillnaderna mellan 2015 och 1985 inte tyder på en linjär utveckling mot ett mindre varierat språk utan är ett utslag av slumpmässig variation i materialet.

8. Andra tecken på informellt språkbruk

I detta avsnitt går jag igenom de övriga språkliga drag från listan i avsnitt 3 som inte tidigare har diskuterats. Först redogör jag för bruket av direkt anföring i ledarna, liksom hur presens används i beskrivningar av skeenden. Därefter tar jag upp läsartillvända frågor. Slutligen presenteras exempel på vardagliga och talspråkliga ordformer, likväl som prov på ett mer formellt språkbruk. Hela mitt material från 2015 har i dessa tre delar jämförts med hela de ledare från 1985 som Svensson analyserade stickprov från.

8.1 Direkt anföring och användandet av presens

I hela materialet från 2015 förekommer 42 citat. I de 20 huvudledarna är motsvarande antal 28, vilket är exakt samma antal som jag funnit i de 25 ledarna från 1985. Citaten återfinns emellertid i större utsträckning i citerat talspråk i huvudledarna 2015 än 1985 (2015 utgör talspråk 57 % av de 342 citerade orden, medan motsvarande siffra 1985 är 41 % av 335 ord i citat). Ett exempel från 2015 innehållande citerat talspråk presenteras i (9):

(9) I »104 dagar» räknas motsättningarna inom den nya regeringen upp en efter en. Energipolitiken. Förbifarten, där de inte ens var överens om vad de var överens om. Bromma flygplats. **»Jag upplever inte att vi säger olika saker i regeringen»**, försöker Fridolin – se där en tänkbar valslogan 2018. (DN 2015-01-13)

Att ledarskribenter kan använda direkt anföring, såsom Josephson (2014) nämner, står utifrån exempel som (9) klart. Detta är emellertid knappast något nytt fenomen, utan förekommer också i ledarna från 1985. Se (10) från 1985:

(10) Men inte ens en mirakelman som Kjell-Olof Feldt kan ensam vinna kriget mot inflationen. Han behöver hjälp från alla håll, inte minst den borgerliga oppositionen. **»Ni skulle kunna hjälpa Sverige, i stället hetsar ni aktörerna att höja priserna»**, dundrade Feldt i sin sista replik. (Arbbl 1985-02-28)

Presensformen används i några fall i materialet från 2015 i beskrivningar av skeenden där en händelse dramatiseras eller spelas upp inför läsaren. Se följande exempel:

(11) »**Kan** du börja skärpa dig i stället för att kalla mig för jävla idiot. **Vill** du ha hjälp?» En 17-årig pojke har blivit skjuten och **ringer** SOS Alarm. Hans vän **ligger** redan död bredvid honom, även han skjuten. En ung, skottskadad pojke, vars kamrat redan **är** död, **näpsas** alltså av en larmoperatör. (Arbbl 2015-02-27)

Några liknande dramatiserade passager har jag inte kunnat finna i materialet från 1985.

8.2 Läsartillvända frågor

I hela mitt material förekommer 25 frågor markerade med frågetecken, varav 11 i huvudledarna. En stor del av dessa återfinns i citat (11 respektive 7 stycken); övriga frågor riktas till läsaren. I materialet från 1985 förekommer 18 frågor (varav 4 i citat eller referat). Av de 14 frågor som inte uppträder i citat i materialet från 2015 kan 9 huvudsakligen ses som retoriska; de besvaras antingen direkt av skribenten själv eller så framstår svaret som helt självklart. Bland motsvarande 14 frågor i materialet från 1985 är det 4 som på samma sätt har ett givet svar. Ett par exempel ur materialet från 2015 presenteras i (12)–(13):

(12) Ska inte Folkpartiet ta ansvar för kommunal skolverksamhet eftersom man vill förstatliga skolan? Kan Vänsterpartiet slå ifrån sig allt ansvar för utvecklingen i de privata klassrummen eftersom det inte vill ha friskolor? Knappast. (DN 2015-09-07)

(13) Ärligt, skulle de riktiga släckarproffsen vid storbranden i Västmanland i somras verkligen velat ha ett antal tvångsinkallade halvamatörer irrande omkring i den heta, sotiga skogen? […] Ärligt, vill vi själva – när vi är oförmögna att sköta vårt mest privata – utlämnas åt osnutna personers nyckfullhet och amatörism, sedan må de vara pliktplacerade eller traineer? (SDS 2015-04-23)

Öppna frågor riktade till läsaren påträffas alltså ganska sällan i ledarna från 2015; fler sådana exempel finns i texterna 1985.

8.3 Informella och formella ordformer

Ifråga om verbens kortformer är *ska* helt dominerande över *skall* i materialet från 2015 (50 belägg gentemot 4); däremot är *sade* vanligare än *sa* (5 respektive 2 exempel). I ledarna från 1985 är det jämnt mellan *ska* och *skall* (17 respektive 16 belägg), och även i detta material är *sade* vanligare än *sa* (3 respektive 1 exempel).

Exakt vilka andra uttryck i materialet som ska räknas som vardagliga och talspråkliga kan diskuteras. Jag tror dock att de flesta skulle hålla med mig om att åtminstone vissa av orden *dan*, *fumlat*, *klura ut*, *platsar*, *påhugg*, *ratta runt*, *rigga om*, *släckarproffsen*, *stökiga*, *svikare*, *ungar* och uttrycken *fan tro't* och *jävla idiot* ur materialet från 2015 ska räknas dit (det sistnämnda förekommer i citatet i (11) ovan). Vissa skulle kanske även tycka att *favoritgäng*, *fredagsmys*, *hippt*, *krama ur*, *krystad*, *kul*, *Pisa-chockerna*, *ruttna företag*, *rykande färska*, *skälla ut*, *styra kosan* och *tjatas om* hör till denna grupp. Ett par svordomar förekommer alltså (*fan*, *jävla*; båda i huvudledare), liksom vissa ord som de flesta antagligen skulle räkna som slang (t.ex. *fulades ut*, *hostat upp* och *sjutton spänn*); däremot finner jag inte några sexuella ord i ledarna. På det hela taget utgör också dessa vardagliga ord trots allt en liten del av det totala materialet, även om de kan tyckas ganska iögonfallande.

Att avgöra vilka ord i ledarna från 1985 som ansågs vardagliga vid den tidpunkt artiklarna publicerades är förstås ännu svårare. Men kanske kan alla eller vissa av uttrycken *frågan är het*, *hanka sig fram*, *hymla med*, *härva*, *klibbar fast*, *konstrar*, *käbblet*, *loppet är kört*, *nedsabling*, *skulle sitta bra*, *ta hem spelet i valspurten* och *trasslat in sig* räknas till denna grupp. Även i detta material finns alltså en hel del ord som sannolikt räknades till informellt språkbruk när artiklarna skrevs.

I materialet från 2015 finns också ord från en mer traditionellt skriftspråklig stilnivå. *Dock* förekommer 14 gånger (mot 109 *men*) och även *allokeras*, *erhål-*

ler, *författa*, *må*, *närvara*, *näpsas*, *torde*, *ty*, *tämligen*, *undlät* och *vidta åtgärder* återfinns i texterna. En hel del verb sammansatta med preposition finns också i materialet, t.ex. *inkommit*, *inräknas*, *inträdde* och *utkrävas*.

Också i materialet från 1985 finns ord med tydlig skriftspråklig prägel. Orden *ej*, *må*, *torde* och *tämligen* finner jag flera exempel på (i SvD används *må* fyra gånger), och andra ord som kanske skulle kunna räknas till denna grupp är *ballistiska*, *därav*, *fullödiga*, *fylkats*, *förtörnad*, *habil*, *härav*, *häri*, *härom*, *ingalunda*, *kalkyleras*, *måst*, *nödsakad*, *otadligt*, *skrivningen*, *synes*, *således*, *sålunda*, *tillika*, *tillstå*, *ty*, *utomordentligt*, *vedergällning*, *vederlägga*, *vindföringen* och *ändalykt*. Mest slående är hur många verb sammansatta med preposition som förekommer i materialet 1985 vilka i nutida texter sannolikt skulle ha formulerats med partikel eller på annat sätt: *fördöljas*, *företar*, *förevarit*, *förmenar*, *förtiger*, *inmäter*, *inrymma*, *insmyger*, *inställa*, *sammanträffa*, *uppställer* osv.

Om vi ser till ordvalet förefaller det också finnas en viss stilskillnad mellan de olika tidningarna 1985: Arbbl och *Arbetet* verkar innehålla fler vardagliga ord och färre tydligt skriftspråkliga uttryck än DN, *Skånska Dagbladet* och SvD. Antalet personliga pronomen i första och andra person, satsradningar och icke-huvudsatsformade grafiska meningar är också betydligt fler i Arbbl än i övriga tidningar.[20] Motsvarande stilskillnader mellan olika tidningar har jag inte lagt märke till i huvudledarna från 2015 (t.ex. förekommer uttrycket *jävla idiot* i Arbbl, *fan tro't* i DN, *fumlat* i SDS och *fulades ut* i SvD; det är inte heller en tidning som dominerar ifråga om de tre nyss nämnda språkliga dragen).

8.4 Sammanfattning av andra tecken på informellt språkbruk

En jämförelse mellan mina huvudledare från 2015 och ledare från 1985 visar att citat med direkt anföring inte är något nytt påfund i ledartexter, även om andelen citerat talspråk har ökat över tid. I ledarna från 2015 händer det också att en händelse dramatiseras med en beskrivning i presens.

Frågor markerade med frågetecken återfinns 2015 oftast i citat, vilket inte är fallet i ledarna 1985. Det är också tydligt att ledarskribenterna 2015 oftast ställer frågor med givna svar, vilket inte är lika vanligt 1985. Detta stämmer väl överens med ett av de viktigaste resultaten av Svenssons (1993 s. 167) undersökning, att »den diskussion som är själva kärnan i det offentliga samtalet i

[20] I Arbbl förekommer 13 personliga pronomen, 5 satsradningar och 6 icke-huvudsatsformade grafiska meningar; övriga tidningar innehåller som mest 3 belägg av något av dessa språkliga drag.

ökande grad har ersatts av en demonstration av färdiga åsikter». Svensson menar att så uppenbart är fallet i de riksdagsanföranden 1945–1985 han har analyserat, men ser inte någon motsvarande utveckling i ledare. Möjligen visar min undersökning att sådana tendenser också finns i ledare, efter 1985.

Såväl vardagliga som mer formella ordformer förekommer i ledare både 1985 och 2015. De äldre ledarna framstår idag förvisso som mer traditionellt skriftspråkliga, men det är inte självklart att de ansågs lika formella 1985 som de gör idag. Den språkliga stilen verkar också skilja sig mer mellan olika tidningar 1985 än 2015.

9. Sammanfattande diskussion

I det föregående har jag redogjort för hur totalt 36 ledarartiklar publicerade 2015 i fyra olika morgontidningar (*Arbetarbladet*, *Dagens Nyheter*, *Sydsvenska Dagbladet* och *Svenska Dagbladet*) språkligt liknar och skiljer sig från äldre ledare, främst utifrån jämförelser med Svenssons (1993) och Håkanssons (2003) undersökningar av ledare från 1985 respektive 1990 och 2000. Utgångspunkten för undersökningen var ett antagande om att ledargenren har förändrats över tid så att texterna från 2015 dels kan förmodas ha en mer förenklad syntax än tidigare, dels väntas innehålla ett mer informellt språkbruk. Vi har nu möjlighet att formulera några slutsatser om huruvida dessa två antaganden stämmer.

I tabell 6 sammanfattas hur utvecklingen av de informella drag som togs upp i avsnitt 3 har sett ut i ledare 1985–2015.

Tabell 6 visar att det för de flesta av de studerade dragen har skett en förändring i den förväntade riktningen, mot ett mer informellt språk över tid. Men undantag finns. I förhållande till år 2000 är den grafiska meningslängden oförändrad 2015, och texterna innehåller betydligt fler bisatser 2015 än 1985–2000. Dessutom har antalet läsartillvända frågor minskat i huvudledarna 2015 i jämförelse med 1985. Därtill finns drag som inte verkar ha förändrats i någon större utsträckning alls: antalet satsradningar tycks stabil och direkt anföring återfinns i ledare både 1985 och 2015.

Att svara på om den språkliga komplexiteten har minskat eller inte i ledarna över tid är inte helt enkelt. Svaret är ja om kortare och mer fragmentariska grafiska meningar med kortare ord ur ett eventuellt mer begränsat ordförråd ska räknas som ett mindre komplext språk. Om man med språklig komplexitet där-

Tabell 6. Förändringar av informella drag i ledare 1985–2015.

Informellt drag	Förändring 1985–2015
1. syntaxförenkling	kortare grafiska meningar 2015 än 1985–1990 men ingen förändring 2000–2015; fler bisatser 2015 än 1985–2000
2. fler satsradningar och ofullständiga meningar	liknande antal satsradningar 2015 och 1985; fler icke-huvudsatsformade meningar 2015 än 1985
3. lägre nominalkvot	större andel verb 2015 än 1985–2000; liknande andel substantiv 1990–2015
4. meningsinledande interjektioner möjliga	sådana förekommer 2015 men inte 1985
5. fler personliga pronomen, särskilt *du*-tilltal till läsaren och *jag* om skribenten själv	fler personliga pronomen 2015 än 1985–2000; *jag* och *du* förekommer 2015 men inte 1985
6. direkt anföring möjlig	sådan förekommer både 2015 och 1985
7. användandet av presens i beskrivningar av skeenden	dramatisering i presens förekommer 2015 men inte 1985
8. fler läsartillvända frågor	färre sådana i huvudledare 2015 än 1985
9. fler vardagliga och talspråkliga ordformer	större andel *ska* av *ska/skall* 2015 än 1985; färre verb sammansatta med preposition 2015 än 1985; svordomar förekommer 2015 men inte 1985, däremot inte sexuella ord

emot främst avser bisatsfrekvens måste svaret istället bli att materialet snarare pekar i motsatt riktning, mot en mer komplicerad syntax.

Huruvida andelen bisatser verkligen är ett rättvisande mått på syntaktisk komplexitet kan dock diskuteras. Svensson (1993 s. 119 f.) tycks anse det, eftersom han ser färre bisatser som ett tecken på att syntaxen förenklas. Lagerholm (2013 s. 63) beskriver det emellertid som omtvistat hur bisatsfrekvens ska tolkas, och framhåller att även om det finns tendenser till fler bisatser i mer formella texter finns också exempel på det motsatta. Enligt Hultman och Westman (1977 s. 190) visar undersökningarna inom projekten Skrivsyntax och Talsyntax också tydligt att talspråket inte, som man tidigare trott, utmärks av färre bisatser än skriftspråket. Lagerholms (2013 s. 70) slutsats är att total bisatsfrekvens inte är särskilt relevant, utan att det också handlar om olika bisatstyper, hur långa bisatserna är och vilken funktion och position de har i satsen. En närmare utredning av olika bisatstypers förhållande till syntaktisk komplexitet skulle vara ett lämpligt ämne för en större framtida studie.

Svensson (1993 s. 170 ff.) sammanfattar sin undersökning med att konstatera att det finns en tilltagande förenkling över tid i alla hans fyra studerade material, vilken tyder på förändrade åsikter om hur texter ska se ut. Utifrån mitt analyserade material går det att ana att idealet för texters språkliga utformning

har förändrats ytterligare sedan Svenssons undersökning. Ett exempel är en önskan om att de grafiska meningarna ska vara kortare än tidigare. För att åstadkomma kortare meningar bryts ibland en bisats eller fras ut och får bilda en fristående icke-huvudsatsformad grafisk mening. Ett annat exempel är att autencitet, naturlighet och personlighet tycks ha blivit viktigare.[21] Av den anledningen används mer citerat talspråk, personliga pronomen, vardagliga ord och dramatiseringar i presens, och meningar kan inledas med interjektioner på ett sätt som ger intryck av spontant talspråk och dialog med läsaren (även om denna dialog, som vi såg i diskussionen om läsartillvända frågor i avsnitt 8.2, ibland kan vara mer skenbar än i de äldre ledarna). Ytterligare ett exempel är att mätbarhet verkar ha blivit viktigare över tid. Därför förekommer statistik och fler sifferuppgifter som argument i texterna. Slutligen har vem som gör något eller uttalar sig om något antagligen fått större betydelse. Detta har fått till följd att de osignerade ledarna har blivit ovanligare och att andelen egennamn ökat i texterna.

Allt detta är tendenser som syns i ledarna, och vilka antagligen också kännetecknar många andra offentliga texter. För att kunna säga någonting säkert om utvecklingen över tid generellt skulle det dock behövas en undersökning av ett större material med texter från varierande genrer.

En intressant fråga är om ledarartiklarnas språk har närmat sig övriga tidningsgenrers, eller om språket inom alla texter har förändrats i samma riktning och utsträckning så att ledarna, vilka traditionellt varit ett »reservat för distanserad utredarprosa» (Josephson 2014), fortfarande befinner sig på samma avstånd från övriga tidningsgenrer stilmässigt. Att jag nästan inte har funnit några skillnader alls mellan de analyserade huvudledarna och hela mitt material (i vilket även t.ex. krönikor skrivna av gästskribenter förekommer) tyder kanske på att det har skett en stilutjämning. Även denna fråga skulle sannolikt kunna besvaras med en undersökning av ett större material från fler genrer.

Litteratur

AntConc, fritt tillgängligt konkordansprogram som kan laddas ned på http://www.laurenceanthony.net/software/antconc/ [hämtad 2017-12-12].

Björnsson, Carl-Hugo, 1968: Läsbarhet. Stockholm: Liber.

Fairclough, Norman, 1992: Discourse and social change. Cambridge: Polity.

Fairclough, Norman, 1995: Media discourse. London: Edward Arnold.

[21] Jfr Sarrimo (2010 s. 86), som diskuterar offentlighetens inriktning på det dokumentära, verkliga och autentiska: »Idag genomsyras vårt offentliga samtal i skilda medier av ett till synes vardagligt, intimt och bekännande tal med fakta- och sanningsanspråk.»

Frigyes, Paul, 2010: Vart tog texten vägen? I: Journalisten 12. S. 4–10.
Gellerstam, Martin, 1976: Förtegna fraser – ett bidrag till konsten att undertrycka information. I: Språket i spalterna, red. av Lars Alfvegren. Lund: Studentliteratur. S. 79–112.
Grahn, Lars, 1965: Det moderna tidningsspråket. I: Språkvård 4. S. 3–11.
Hellspong, Lennart & Ledin, Per, 1997: Vägar genom texten: handbok i brukstextanalys. Lund: Studentlitteratur.
Hellström, Gunilla, 2011: Saco-SR-konflikten 1971 – en analys av opinionsbildning i tidningsledare. Diss. Stockholm studies in Scandinavian philology N.S. 55. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
Holm, Lisa, 2016: Lexikala profiler i några nutida romaner. I: Svenskans beskrivning [Elektronisk resurs]: [SvB.] 34, Förhandlingar vid trettiofjärde sammankomsten för svenskans beskrivning, Lund den 22–24 oktober 2014, red. av Anna W. Gustafsson m.fl. Lund: Lunds univ. S. 201–213.
Hultman, Tor G, 1994: Hur gick det med OVIX? I: Språkbruk, grammatik och språkförändring: en festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994. Lund: Institutionen för nordiska språk, Univ. S. 55–64.
Hultman, Tor G. & Westman, Margareta, 1977: Gymnasistsvenska. Lund: LiberLäromedel.
Håkansson, David, 2003: Ledarspråk i förändring? En kvantitativ undersökning av språket i en dagstidningsgenre under 1990-talet. I: Språk och stil NF 13. S. 215–228.
Institutet för språk och folkminnen (odat.): Hur ser framtidens svenska ut? Tillgänglig: http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakradgivning/fragor-och-svar-om-sprak.html [hämtad 2016-12-21].
Josephson, Olle, 2004: Ju: ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige. Stockholm: Norstedts ordbok.
Josephson, Olle, 2014: Snart är vi alla intima i offentligheten. I: Svenska Dagbladet 2014-04-07. Tillgänglig: https://www.svd.se/snart-ar-vi-alla-intima-i-offentligheten [hämtad 2017-02-17].
Lagerholm, Per, 2013: Muntligt och skriftligt i Sverige och svenskan. Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
Ledin, Per & Machin, David, 2015: Universitetet som en multimodal marknadsplats: Designen av en nyliberal managementdiskurs. I: Språk och stil NF 25. S. 5–37.
Lix-räknare: https://www.lix.se/ [hämtad 2017-12-12].
Löfgren, Orvar, 1988: En svensk kulturrevolution? Kampen mot soffgruppen, slipsen och skåltalet. I: Hej, det är från försäkringskassan! Informaliseringen av Sverige, red. av Orvar Löfgren. Stockholm: Natur och kultur. S. 174–206.
Mårtensson, Eva, 1987: När myndigheterna blev du med oss. Om informaliseringen av det offentliga språket. I: Två uppsatser om språkbrukets informalisering, red. av Eva Mårtensson & Cecilia Falk. Lund: Inst. för nordiska språk. S. 25–78.
Mårtensson, Eva, 1988a: Den familjära myndigheten: Intimiseringen av det offentliga språket. I: Hej, det är från försäkringskassan! Informaliseringen av Sverige, red. av Orvar Löfgren. Stockholm: Natur och kultur. S. 105–127.
Mårtensson, Eva, 1988b: Förändringar i 1900-talets svenska – en litteraturgenomgång. I: Offentlighetsstruktur och språkförändring, red. av Eva Mårtensson & Jan Svensson. Lund: Inst. för nordiska språk. S. 101–217.

Sarrimo, Cristine, 2010: Liza Marklund och den feministiska litteraturfabriken. Om sanning, lögn och medielogik i Gömda-debatten. I: Tidskrift för genusvetenskap, nr 4. S. 79–106.

Skärlund, Sanna, 2017: Man, en och du: generiska pronomen i svenskans historia. Diss. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 76. Lund: Lunds universitet.

Sparv. Språkbankens annoteringsverktyg tillgängligt på https://spraakbanken.gu.se/sparv/ [hämtad 2017-12-12].

Språkriktighetsboken. 2005: Stockholm: Norstedts akademiska förlag.

Strand, Hans, 1984: Nusvenskt tidningsspråk: kvantitativa studier av reportage i morgon-, kvälls- och veckopress. Diss. Stockholm studies in Scandinavian philology N.S. 17. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.

Svensson, Jan, 1993: Språk och offentlighet: om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten. Lund: Lund Univ. Press.

Teleman, Ulf, 1974: Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska. Lund: Studentlitteratur.

Vallhov, Birgit, 1970: Olika kriterier för läsbarhet: en jämförelse mellan två metoder att mäta olika texters läsbarhet. I: Nysvenska studier 50. S. 202–245.

Westman, Margareta, 1974: Bruksprosa: en funktionell stilanalys med kvantitativ metod. Lund : LiberLäromedel/Gleerup.

Westman, Margareta, 1985: Den tilltagande samhällsregleringens inverkan på skriftspråket efter 1945. I: Språk og samfunn i Norden etter 1945: rapport fra et symposium i Mariehamn 7.–10. mai 1984. Oslo: Nordisk språksekretariat. S. 106–125.

Subjektsegenskaper i förändring

Indefinita subjekt i fornsvenskt lagspråk

Av MINNA SANDELIN

Abstract

Sandelin, *Minna*, minvar@utu.fi, Ph.Lic., Dept. of Scandinavian Languages, School of Languages and Translation Studies, University of Turku, Finland: "Subject characteristics in change: indefinite subjects in Old Swedish legal language". *Språk och stil* NF 28, 2018, pp. 112– 141.

In Old Swedish, the placement of the subject was tied to its function in the information structure of the clause: rhematic subjects, which are semantically indefinite and introduce a new referent to the text, were most often postverbal. The study analyses such subjects in Old Swedish legal language in relation to the order of constituents in the clause, the position of the clause in the text, and the structure of the subject. Three questions are posed: 1. What order of constituents is found in clauses with semantically indefinite subjects? 2. Do these clauses appear in initial, medial, or final position in paragraphs and subparagraphs? 3. What structure does a semantically indefinite subject have? The corpus consists of all main clauses (n=210) and subordinate clauses (n=28) with indefinite subjects in three sections of the Law of Uppland. An indefinite subject seldom (5.2%) appears in the preverbal position in main clauses, while this is common in subordinate clauses (71.4%). In over 93% of main clauses, the subject appears postverbally as the second or third constituent, but placement as the fourth constituent is rare. The main clauses are often verb-initial conditional clauses in which the preverbal position is not a possibility. The clauses tend to appear in initial or medial position in the text, in the introduction to a paragraph or a subparagraph. The subjects are mainly short, bare nouns, but they can also be combined with numerals, pronouns, or relative clauses.

Keywords: Early Old Swedish, indefiniteness, subject, information structure, word order, topic prominence, Law of Uppland.

1. Inledning

Ledföljden i fornsvenska karaktäriseras ofta som friare än i modern svenska. Ändå var den fornsvenska satsdelsordningen relativt låst i flera avseenden. Detta gällde framför allt det finita verbet som redan i fornsvenskan hade sin normala plats som det andra ledet i huvudsatsen (Wessén 1965 s. 206). Däremot var innehållet i fundamentet och i positionerna efter det finita verbet i mittfältet mer öppna för variation i fornsvenska. Detta tyder enligt Håkans-

son (2010) bl.a. på att pragmatiska faktorer som t.ex. tema och rema reglerade ledföljden i fornsvenska i högre grad än i modern svenska, där ledföljden i stället huvudsakligen styrs av satsdelsfunktioner. Skillnaden framträder inte minst när det kommer till subjektet som i fornsvenskan saknade en egen position i satsen och därmed kunde placeras friare än i dagens svenska. Syftet med denna artikel är att närmare beskriva hur pragmatiska och syntaktiska faktorer samverkade i fornsvenska. Jag ska redovisa en studie av subjektet och dess samband med satsens ledföljd och textposition samt av subjektets struktur. Studien begränsas till indefinita subjekt, eftersom dessa har en tydlig pragmatisk roll som uttryck för en ny referent och därmed en central informationsstrukturell funktion. Studien fokuserar på fornsvenskt lagspråk, en texttyp som kan antas uppvisa de mest ålderdomliga dragen i bevarade texter på svenska.

Övergången från en pragmatiskt styrd ledföljd till en syntaktisk ordningsföljd sker successivt i svenskan och den leder bland annat till inskränkta placeringsmöjligheter för subjektet.[1] Denna process kan tänkas pågå i olika takt i de fornsvenska texttyperna. Föreliggande studie fokuserar på det konservativa lagspråket, där de pragmatiska funktionerna kan antas dominera ledföljden längre än i den övriga fornsvenska prosan. Enligt tidigare studier (Wessén 1965 s. 211) avviker i lagspråket ledföljden generellt från den i de andra texttyperna. Det är ändå knappast så att subjektets pragmatiska funktion speglas enbart genom ledföljden, utan även subjektets form är relevant att undersöka. Ett rematiskt subjekt innehåller en ny referent som har en semantiskt indefinit betydelse. I denna studie är det relevant att analysera hur denna indefinithet uttrycks med språkliga medel i lagspråket som t.ex. saknar obestämd artikel.[2] Ett tredje perspektiv i min studie rör informationsstruktur på textnivån. Enligt tidigare forskning (Bleckert 1993 s. 31) kan satsernas placering i texten ha betydelse för deras utformning, dvs. för ledföljden och subjektets form. Vad gäller satser med ett indefinit subjekt utgår jag från hypotesen att de placeras tidigt i texten för att den nya referenten ska kunna etablera sig som diskursämne under textens lopp och prövar detta antagande mot bakgrund av lagarnas genretypiska struktur med balkar, flockar och paragra-

[1] Samma tendens kan beläggas i andra germanska språk, och i flera undersökningar av äldre germanska språk har informationsstrukturens relevans betonats (se t.ex. Burridge 1993 för medeltida holländska, Haugan 2000 för fornvästnordiska, Kemenade 2009 för forn- och medeltidsengelska och Hinterhölzl 2010 för fornhögtyska).

[2] I sin undersökning av s.k. existentiella satser i fornsvenskan behandlar Varho (1995) satser som har samma informationsstruktur som existentialsatser i modern svenska och analyserar bl.a. strukturen hos det indefinita subjektet.

fer. En balk fungerar som ett samlingsställe för rättsfall inom ett visst ämnesområde. Beskrivningen av konkreta rättsfall sker dock inom mindre helheter i balken, dvs. flockar och paragrafer och det är dessa kontexter som avses med termen *text* i denna studie (Sandelin 2012 s. 190 f.).

Traditionellt har ledföljdsförändringar förklarats med hänvisning till morfologiska (Wessén 1965 s. 213) eller stilistiska (Ståhle 1958 s. 77 ff.) faktorer. I nyare forskning har man däremot poängterat att förskjutningar i förhållandet mellan informationsstrukturen och syntaxen är avgörande för förändringar i ledföljden (Sundqvist 2002 s. 7, Faarlund 2003 s. 130, Hinterhölzl 2010 s. 286 ff.). Detta innebär att det förekommer variation mellan språk och mellan olika diakrona stadier av ett och samma språk gällande i vilken mån och på vilket sätt de pragmatiska funktionerna inkorporeras i den syntaktiska strukturen.[3] Li & Thompson (1976) diskuterar detta typologiska fenomen i termer av topik- och subjektprominens som jag återkommer till senare i artikeln. Medan satsens organisering motiveras av syntaktiska regler i subjektprominenta språk är den primära ledföljden i topikprominenta språk styrd av den pragmatiska dimensionen med kategorier som tema och rema. De pragmatiska faktorernas centrala roll för ledföljden i fornsvenskan tyder på en högre grad av topikprominens än vad som är fallet i modern svenska. Detta utesluter dock inte att subjektet i många fall hade samma egenskaper i fornsvenska som i modern svenska i den meningen att det rent pragmatiskt svarade mot satsens tema och placerades initialt i satsen.

Hur långt övergången från topikprominens till subjektprominens hann framskrida under fornsvensk tid är svårt att uppskatta, men ett mått på graden av förändringen kan sammanfallet mellan kategorierna tema och subjekt utgöra. Ett enkelt sätt att mäta detta sammanfall är att undersöka andelen subjekt i fundamentet. Om tema och subjekt tenderar att sammanfalla med varandra, är det förväntat att subjektet i större utsträckning placeras initialt i satsen, dvs. i fundamentet. Av tidigare forskning att döma verkar detta dock inte vara fallet i fornsvenskan i och med att subjektet – oavsett dess funktion som tema eller rema – ofta står postverbalt i satsen (Tisell 1975 s. 67, Platzack 1980 s. 29, Håkansson 2006 s. 123).[4] I nordiska medeltidslagar verkar subjektets postverbala placering dock enligt Jörgensen (1987 s. 136) framför allt korrelera med den pragmatiska funktionen som

[3] För skillnader mellan t.ex. svenska och tyska se Bohnacker & Rosén 2009 s. 142–171.

[4] I genomsnitt 45–70 % av satserna står subjektet postverbalt. Även Marit Christoffersens undersökning av subjekt i den norska Magnus Lagabøters landslov från tidigt 1300-tal uppvisar samma tendens (Christoffersen 1993 s. 49, 105–123).

rema.[5] Av Jörgensens studie framgår det inte vad subjektets postverbala placering exakt innebär. Vi vet inte hur mycket placeringen avviker från den i modern svenska och om den postverbala placeringen avser placering omedelbart efter det finita verbet eller senare i satsen. Den andra hypotesen i min studie är att rematiska subjekt även i fornsvenskt lagspråk placeras postverbalt, vilket skulle bidra till kategoriseringen av fornsvenskan som ett topikprominent stadium av svenska. Vidare är det oklart i fall rematiska subjekt även kan stå preverbalt.

I denna studie avser jag att utifrån tidigare forskningsresultat precisera bilden av rematiska subjekt i fornsvenskt lagspråk. De huvudsakliga forskningsfrågorna kan sammanfattas som följer. En eventuell samverkan mellan de tre undersökta aspekterna utgör en del av analysen.

- Vilken ledföljd används i fornsvenska lagar för att introducera en referent som språkligt uttrycks med ett semantiskt indefinit subjekt?
- Vilken struktur har ett semantiskt indefinit subjekt?
- I vilka textpositioner förekommer satser med ett semantiskt indefinit subjekt? Påverkar textpositionen satsens utformning?

Materialet i studien består av tre balkar i Upplandslagen (UL): kyrkobalken (KkB), jordabalken (JB) och tingmålabalken (TB). Dessa tre balkar handlar innehållsmässigt om vitt skilda områden inom det juridiska fältet och syftet med att inkludera dem är att fånga upp så många former som möjligt av indefinita subjekt. I datainsamlingen har Upplandslagens A-handskrift (B Ups 12) daterad till år 1300 använts (Schlyter 1834, s. i–lxxx). Antalet undersökta satser är 238, vilket omfattar alla aktiva huvudsatser (210 satser) och bisatser (28 satser) med ett semantiskt indefinit subjekt i de tre balkarna. De utgör cirka 14 % av den totala satsmängden i dessa balkar. Jag återkommer till excerperingen i avsnitt 4.

Studien är disponerad på följande sätt. I det närmast följande avsnittet diskuteras informationsstruktur och de pragmatiska funktionerna *tema* och *rema* av vilka speciellt *rema* utgör den grundläggande kategorin i analysen i denna studie. Därefter dryftar jag specifika frågor kring subjektsegenskaper i ett diakront perspektiv och återkommer till begreppet topik- och subjektprominens. Indefinithet ägnas ett eget avsnitt som samtidigt utgör en övergång till den empiriska

[5] I modern svenska är det vanligt att undvika satser med ett rematiskt led i fundamentet (jfr *En katt sitter på trappan* med *Det sitter en katt på trappan*/*På trappan sitter det en katt*). Danska tillåter över huvud taget inte indefinita subjekt i fundamentet (Heltoft 1994 s. 155–165).

delen av artikeln. I samband med indefinithet diskuteras principer och problem i excerperingen. Härefter ligger fokus på de tre forskningsfrågorna (ledföljd, subjektets struktur och satsernas textposition). Analysen av satser med ett indefinit subjekt har både kvalitativa och kvantitativa inslag och jag håller mig till traditionell grammatisk terminologi (SAG). Avslutningsvis summeras analysen i en sammanfattning.

2. Informationsstruktur

Informationsstruktur är utan tvekan en av de mest relevanta kohesionsmekanismerna i alla välformade texter. I detta avsnitt ger jag först en översikt över centrala delar av informationsstrukturen, varefter avsnittet fortsätter med en diskussion kring de centrala pragmatiska funktionerna tema och rema. För syftet med denna studie är det mest relevant att kunna identifiera funktionen som rema.

Informationsstruktur kan beskrivas som ett samspel mellan tre överlappande delområden (se figur 1) som här hänvisas till som kontextuella, kognitiva och språkliga faktorer. Kontexten avser det sammanhang som den aktuella kommunikationen utgår ifrån; i skrivna texter är det vanligtvis det som står tidigare i samma text, i muntlig kommunikation har den utomspråkliga situationen större relevans. Även olika typer av implicit information som skribenten och läsaren delar med varandra kan räknas hit.[6] Kognitiva faktorer handlar om de val som aktualiseras hos skribenten i skrivsituationen. Avsikten med texten avgör vilka olika referenter som tas upp och ges en skriven form. Enligt SAG (del 1 s. 216) kan en *referent* vara en »faktisk, fiktiv eller hypotetisk företeelse som talaren hänvisar till med språkliga uttryck, särskilt nominalfraser. Referenten kan vara konkret eller abstrakt, individuativ eller dividuativ, ental eller flertal etc. […]». Det förhållande som uppstår mellan en referent och en nominalfras, dvs. referens, kan beskrivas som ett semantiskt drag i nominalfrasens betydelse (t.ex. Halliday & Ruqaiya 1976 s. 31–87, Dahl 2003 s. 35–38). Hur tillgänglig eller närvarande en viss referent är för läsaren avgör vilken kognitiv status referenten har. Utifrån detta kan de referentiella betydelserna enligt SAG (del 3 s. 150 f.) indelas i fyra typer: definit, indefinit, svagt referentiell och interrogativ betydelse. För föreliggande studie är indefinit betydelse den centrala.

[6] Eftersom jag utgår från skriven text omtalar jag sändare och mottagare som skribent och läsare.

Vid indefinit referens vill skribenten att läsaren ska kunna »etablera en verklig eller tänkt referent i sin föreställning om den verkliga världen eller i en fiktiv värld (SAG 3 s. 150)». Skribenten utgår då från att läsaren inte unikt kan identifiera den referent som den indefinita nominalfrasen står för (Livia har *en trevlig man* och *två små pojkar*; Det kom *domherrar* och åt upp kornen). Bland de indefinita nominalfraserna kan utifrån deras betydelse vidare urskiljas tre typer: icke-specifika, specifika och generiska nominalfraser. En icke-specifik nominalfras (Han ska köpa *två segelbåtar* när han får råd) hänvisar till en referent som avser någon tänkt, men inte specifik individ i en viss klass av referenter. Med en specifik nominalfras anges däremot en referent som skribenten antar existera (Jag såg *många militärer* på stan) och som ofta dessutom ingår i en begränsad grupp av referenter (*en av mina vänner*, *en dam som jag jobbar med*). Nominalfraser med generisk betydelse (*Persondatorer* är faktiskt mycket användbara) avser vilken som helst referent som representerar en viss klass av referenter (SAG 3 s. 169–175).

När en referents kognitiva status ska ges en språklig form i en text handlar det om det tredje området inom informationsstrukturen, dvs. olika språkliga faktorer. I många språk, inklusive modern svenska, är det semantiskt indefinita respektive definita nominalfraser som fungerar som uttryck för referenter med olika pragmatiska funktioner. Närmare bestämt innebär detta att rema korrelerar med indefinita nominalfraser, medan tema och definithet har ett nära samband. Bruket av nominalfraser som uttryck för tema och rema har gjort att informationsstrukturen av många forskare (t.ex. Lambrecht 1994 s. 3) setts som en del av det grammatiska systemet i ett språk. I mer topikprominenta språk kan nominalfrasens position i ledföljden tänkas spela en större roll för dess tolkning som tema eller rema än den morfologiska markeringen. En ytterligare språklig faktor är prosodi i muntliga kontexter. De tre områdena inom informationsstruktur sammanfattas i figur 1.

KONTEXTUELLA FAKTORER	KOGNITIVA FAKTORER	SPRÅKLIGA FAKTORER
• situationskontext • textkontext • implicit information	• referenter och referens • kognitiv status • avsikt och strategi	• pragmatisk funktion • (in)definita nominalfraser • ledföljd • prosodi

Figur 1. Kontextuella, kognitiva och språkliga faktorer inom informationsstruktur.

De pragmatiska funktionerna tema och rema och deras underkategorier utgör kärnan i diskussionen kring informationsstruktur. I sin definition av informationsstruktur utgår Svenska Akademiens grammatik (SAG 1999) från funktionerna tema, rema och bakgrund. Temat är en logisk utgångspunkt för satsen, »det som satsen talar om», medan remat är något som sägs om temat, »det som man säger om det som man talar om». I och med att remat innehåller något nytt om temat, är remat satsens informativa tyngdpunkt (del 3 s. 402). Bakgrund realiseras genom rums- och tidsadverbial och annat som »inte tillhör det som talaren egentligen vill ha sagt (remat) eller det som han främst säger det om (temat)» (del 1 s. 156). Kännetecknande för SAG:s definition är att den ställer informationsstrukturella kriterier på fundamentet, som ska bestå av ett »satsled med viss textuell eller informationsdynamisk funktion» (del 4 s. 689). Eftersom fundamentet är den ena av subjektets typiska positioner i modern svenska innebär denna definition ett tydligt utslag av sammanfallet mellan subjektet och temat. Enligt de undersökningar som hänvisats till i inledningen (Tisell 1975, Platzack 1980, Jörgensen 1987, Håkansson 2006) står subjektet inte i samma utsträckning i fundamentet i fornsvenskan, varvid sammanfallet mellan subjektet och temat inte var lika uppenbart som i modern svenska.

För att kunna analysera just historiska textkorpusar har Petrova & Solf (2009 s. 144–153) skapat en kumulativ modell som de har tillämpat i sin studie av ledföljdsvariation i en medelhögtysk översättning från latin. Petrova & Solf avgränsar kontexten till den aktuella texten, vilken vanligtvis är den enda kontext som är tillgänglig vid äldre texter. Den nivå i modellen som konkret anknyter till satssyntaxen och som även min studie fokuserar på är diskursreferenternas informativa status (*informational status of discourse referents*).[7] Med den avser Petrova & Solf motsättningen mellan *given*, *new* och *accessible* eller med andra ord mellan tema och rema och deras underkategorier.[8] Dessa definieras av Petrova & Solf som satsled som är bärare av referenter med olika pragmatisk status; tema står för »explicitly pre-mentioned referents», medan rema innehåller »referents introduced to context for the

[7] Modellen består av tre nivåer som fångar upp olika aspekter (*basic distinctions*) på informationsstruktur. Här presenteras den nivå som har relevans för identifieringen av rema i min studie. De två övriga analysnivåerna (topik–kommentar och fokus–bakgrund) saknar samma konkreta anknytning till referenterna i satsen som tema–rema-nivån har. För modeller på tre nivåer som har tillämpats på moderna texter se t.ex. Molnár 1991 s. 65 f.

[8] Petrova & Solf använder begreppen *tema* och *rema* synonymt med *given* och *new*. I fortsättningen väljer jag att tala om tema och rema.

first time» (s. 145). Mellan huvudkategorierna tema och rema finns fyra semi-aktiva underkategorier (*accessible,* ACC) som har en speciell relevans för situationen eller en nära anknytning till temat respektive remat. Av dessa fyra anknyter en till remat (*anchoring*) och avser specifikt indefinit referens (*en av mina vänner, en person som jag jobbar med*). De tre övriga underkategorierna (t.ex. *shared familiarity, sf*) anknyter till temat. Petrova & Solfs pragmatiska kategorier illustreras med hjälp av de medelhögtyska exemplen 1–2 (Petrova & Solf s. 151 f.).

1.	siu$_{\text{TEMA}}$	uuarun	rehtiu	beidu	fora	gote$_{\text{ACC(sf)}}$
	de	voro	rättfärdiga	båda	framför	gud
	'de var rättfärdiga båda framför gud'					

2.	uuarun	thô	hirta$_{\text{REMA}}$	In	thero	lantskeffi$_{\text{TEMA}}$
	voro	där	fåraherdar	i	den	trakten
	'det var fåraherdar i den trakten'					

Exempel 1 innehåller två refererande uttryck, det personliga pronomenet *siu* 'de' och substantivet *gote* 'gud'. Av dessa kan *siu* enligt Petrova & Solfs definition entydigt identifieras som tema: ett personligt pronomen som tyder på att referenten har omtalats tidigare i samma text. Däremot är *gote* enligt modellen semi-aktiv (*sf*) och har definit betydelse. Därmed har *gote* anknytning till tema och tolkas som »Gud» i modellen. Exempel 2 introducerar satsens subjekt, *hirta* ('fåraherdar'), som rema. Förutom subjektet innehåller satsen ett refererande uttryck till i frasen *In thero lantskeffi* ('i den trakten') som Petrova & Solf tolkar som satsens tema. Den övriga satsen i ex. 1 och ex. 2 står enligt modellen utanför analysen.

Petrova & Solfs tanke om semi-aktiva underkategorier återfinns hos en del andra forskare. Exempelvis Lambrecht (1994 s. 74–116) menar att skribenten aktiverar referenter med olika grad av identifierbarhet hos läsaren. Samtidigt introducerar hen oidentifierbara, dvs. nya referenter som läsaren inte kan aktivera ur minnet eller kontexten. En ny referent (rema) kan vara oidentifierbar på två sätt, antingen icke-specifikt oidentifierbar (*ett tåg*, *en bok*) eller specifikt oidentifierbar (*en av skolans lärare*, *en lärare som jag gillar*). Lambrechts rema omfattar sålunda Petrova & Solfs rematiska underkategori *anchoring*. En definitiv olikhet mellan Petrova & Solf och Lambrecht är att Lambrechts syn på de pragmatiska funktionerna omfattar förutom själva referenterna även relationerna mellan referenterna (Lambrecht 1994 s. 49). Att information även består av satsinterna relationer betyder i praktiken att den

inte nödvändigtvis avgränsas av enstaka satsled och därför inte låter sig segmenteras utifrån dem.[9]

Beroende på vilka forskningsfrågor eller vilken typ av språk som är aktuella, kan alla de ovan presenterade synsätten tillämpas vid informationsstrukturell analys. Vad gäller syftet med min studie utgör remat den pragmatiska funktion som är viktigast att kunna identifiera, eftersom de undersökta subjekten undantagslöst ska vara uttryck för en ny referent och sammanfalla med rema. Med tanke på detta utgår jag i min analys från Petrova & Solfs syn på rema som en referent som nämns för första gången i en text, dvs. en flock eller en paragraf i min studie. Den specifikt indefinita underkategori som Petrova & Solf använder i anslutning till remabegreppet, dvs. *anchoring* kommer jag däremot att behandla som en fullvärdig rematyp i enlighet med Lambrecht, eftersom denna kategori också uttrycker indefinit referens. Att i likhet med Lambrecht analysera även relationer mellan referenter som en del av informationsstrukturen är däremot irrelevant i föreliggande studie i och med att remat alltid sammanfaller med subjektet i mitt material.

Av diskussionen i det föregående framgår det att informationsstruktur i äldre språkstadier inte nödvändigtvis låter sig beskrivas med modeller avsedda för moderna språk (t.ex. SAG), speciellt när det är fråga om subjekt som genomgått en rad förändringar i diakront perspektiv. En del centrala olikheter mellan subjekt i fornsvenska och modern svenska ska belysas i det följande avsnittet.

3. Subjekt i fokus för språkförändringar

Som har påpekats tidigare dominerar topik- och subjektprominens i språk i olika grad, och språk befinner sig på olika stadier vad gäller dessa egenskaper såväl synkront som diakront (Li & Thompson 1976 s. 461–484). Huruvida ett språk primärt utmärks av att pragmatiska eller syntaktiska principer används i organiseringen av ledföljden återspeglar en typologisk olikhet mellan språk eller mellan olika diakrona stadier av ett språk. Till exempel har svenskan genomgått en förändring i detta avseende. En jämförelse av tidigare forsknings-

[9] Olika hierarkiska modeller är ett vanligt sätt att beskriva de pragmatiska förhållandena i en sats. För fler modeller se Prince 1981, Ariel 1990 och Gundel m.fl. 1993. En modell som har tillämpats även på fornengelska är Pragskolans kommunikativa dynamik (Firbas 1992 s. 127–134).

resultat (tabell 1 och 2) visar tydligt att en förändring i placeringen av subjektet har ägt rum i olika texttyper sedan fornsvensk tid.[10]

Tabell 1. Andelen subjekt i fundament i fornsvenska texttyper (enl. Tisell 1975 s. 67, Platzack 1980 s. 29 och Wollin 1983 s. 73).

fornsvenska texttyper	subjekt i fundament i genomsnitt
prosakrönikor	31 – 55 %
översättningslitteratur	30 – 53 %

Tabell 2. Andelen subjekt i fundament i nusvenska texttyper (enl. Westman 1974 s. 155 och för lagtexternas del enl. Benson 1974 s. 229).

nusvenska texttyper	subjekt i fundament i genomsnitt
broschyrer	66 %
tidningar	63 %
läroböcker	64 %
debattartiklar	63 %
lagtexter	63 – 72 %

De nusvenska och fornsvenska texttyperna (i tabell 1 och 2) är inte direkt jämförbara men tendensen är tydlig: subjektet placeras mycket mer sällan i fundament i fornsvenska än i nusvenska.[11] Rak ledföljd är ändå »naturlig» (Wessén 1965 s. 207) i fornsvenskan överlag, vilket samtidigt antyder att tema och subjekt ofta sammanföll redan i fornsvenska satser. Vad gäller fornsvenska lagtexter menar Wessén (s. 211) å andra sidan att emfatisk ledföljd med t.ex. satsinitialt adverbial eller objekt är så högfrekvent att den kan betraktas som den normala i denna texttyp (ex. *Halvän vägh skal hvar þerrä läggia*).

En rad genomgripande språkförändringar i det svenska språksystemet och däribland en större sannolikhet för sammanfall mellan tema och subjekt har gett subjektet en annorlunda och mer central status som satsled. I modern svenska har utvecklingen nått ett stadium där tendensen hos subjekt och tema att sammanfalla med varandra är stark (Ekerot 1995 s. 101 ff., Dahl 2003 s. 35 ff.). Detta betyder för det första att subjektet i likhet med temat gärna placeras initialt i satsen. För det andra kan sammanfallet bero på att man gärna väljer ut ett sådant satsled till subjekt som uttrycker en känd referent och som därför

[10] I tabell 1 och 2 görs ingen skillnad mellan indefinita och definita subjekt.

[11] På denna punkt är fornsvenska annorlunda än en del andra äldre språk. Enligt Meklenborg Salvesen & Bechs studium (2014) av fornengelska (år 700–1100) och fornfranska (år 842 – ca 1350) står ca 61 % respektive 51 % av subjekten i fundament i dessa språk.

även kan sammanfalla med temat. Däremot är indefinita subjekt mindre prototypiska i modern svenska men ändå kännetecknande för t.ex. existentialsatser (Sundman 1980), som *Det sitter en fågel i björken* och *På trappan står det en kruka*.[12] Det är på sin plats att påpeka att subjektet i fornsvenskan skiljde sig från subjektet i modern svenska även i andra avseenden än i fråga om sammanfall med temat. Exempelvis krävde subjektet inte ett expletivt subjekt som platshållare (ex. *Liggær lik a wighwalli*), eftersom subjektet saknade en egen plats i satsen, vilket konstaterades i inledningen.[13]

Bakom den förändrade relationen mellan tema och subjekt finns det novationer dels i subjektets status som satsled och dels i det svenska språksystemet i stort. Däremot torde man kunna anta att de informationsstrukturella konventionerna har förblivit oförändrade under tidens gång. Subjektets tilltagande synlighet i struktureringen av satsen innebär att tyngdpunkten successivt har glidit från informationsstrukturen till syntaxen. Som Jörgensen (1987 s. 159 ff.) poängterar, kunde denna process i teorin tänkas fungera också i motsatt riktning, dvs. ju längre bakåt i tiden man går, desto större betydelse får den informativa vikten. Så småningom torde man komma till ett språkligt stadium där satsledsföljden helt styrs av pragmatiska principer och ledens satsdelsfunktion endast signaleras av böjningssystemet. Ett germanskt språk där detta syns tydligt är fornhögtyska, ca 750 – ca 1050 (Hinterhölzl 2010).

Att kasusböjningen under senare fornsvensk tid från och med 1400-talet kraftigt minskar i betydelse (Delsing 2014) har i tidigare forskning ofta åberopats som en väsentlig förklaring till syntaktiska förändringar (t.ex. Wessén 1965 s. 212 f., Falk 1993 s. 41 f.).[14] Det avtagande bruket av kasusmarkörer drabbar subjektet mer indirekt, eftersom det sedan gammalt vanligen står i kasus nominativ, dvs. dess morfologiska gestalt genomgår i de flesta fall ingen förändring.[15] Däremot leder den försvagade morfologin till en fastare ledföljd med inskränkningar i placeringen av satsled och därmed även av subjektet. Föreställningen om en direkt kausal relation mellan en morfologisk impuls och en syntaktisk förändring blir dock grundligt ifrågasatt i nyare forskning (Sundqvist 2002, Reintges 2009, Hinterhölzl 2010), som i stället poängterar speciellt de pragmatiska funktionernas betydelse i liknande komplexa språkförändringsprocesser.[16] En ofta diskuterad ledföljdsföreteelse i detta sammanhang är den

[12] Att dessa rematiska satsled är subjekt är alla forskare inte ense om.
[13] För framväxten av expletivt subjekt i svenskan se Falk 1993.
[14] En diskussion kring olika kategorier av förklaringar i samband med språkförändringar finns i Håkansson 2016.
[15] För oblika subjekt se Falk 1997.
[16] För interna och externa orsaker till språkförändring se Falk 1999.

mellan predikatet och dess bestämningar (OV/VO) i ett flertal språk (fornsvenska: Delsing 1999, isländska: Hróarsdóttir 2000, fornengelska: Westergaard 2010) varvid objektets pragmatiska funktion har lyfts fram som en relevant faktor för dess placering.[17]

Jag har ovan belyst subjektet i fornsvenskan och redogjort för hur subjektets relation till temat har förändrats i diakront perspektiv. I denna förändring är informationsstruktur en central faktor. I den empiriska delen av artikeln står satserna med ett indefinit subjekt i fokus och därför ska den inledningsvis (avsnitt 4) handla om ytterligare en språklig faktor inom informationsstrukturen, nämligen indefinithet.[18] Eftersom indefinithet har att göra med språkliga uttryck för nya referenter och identifiering av dem i en konkret text, inkluderas i diskussionen även principer och problem i excerperingen.

4. Att uttrycka indefinithet i fornsvenska lagar

Den del av informationsstrukturen som hittills inte har diskuterats är de språkliga faktorerna (se figur 1). Dessa avser i skrivna texter främst nominalfraser som används för att ge de pragmatiska funktionerna samt deras underkategorier språkliga uttryck. Som sagts tidigare kan förhållandet mellan en referent och en nominalfras vara antingen definit, indefinit, svagt referentiellt eller interrogativt (SAG del 3 s. 150 f.). De nominalfraser som uttrycker indefinit referens kan vidare indelas i icke-specifika, specifika och generiska. Datainsamlingen i denna studie omfattar alla de tre indefinita betydelsetyperna, men jag upprätthåller inte någon indelning dem emellan, eftersom den inte är relevant för min analys av det fornsvenska materialet.

När det gäller att markera indefinita nominalfraser finns det stora olikheter mellan modern svenska och fornsvenska vad gäller morfologiska och syntaktiska markörer. I modern svenska är det vanligt att beskriva indefinithet negativt genom avsaknad av definithetsmarkörer, dvs. definita attribut (*min*, *dessa*), bestämd form av substantivet (*katten*) eller av adjektiv (*lilla*) och adjektiviskt böjda ord (*den blåögde*). I stället kan indefinithet markeras med t.ex. obestämd artikel (*en psykolog*), räkneord (*fem flickor*) eller olika pronomen (*sådan,*

[17] Ett preverbalt objekt tolkas oftare som tema än ett postverbalt objekt. OV-ledföljd förekommer framför allt vid pronominella objekt men även vid objekt med bestämd artikel, genitivattribut eller räkneord. Till VO-ledföljden bidrar bl.a. objektets tyngd.

[18] De övriga delområdena, dvs. kontextuella och kognitiva faktorer behandlades i avsnitt 2.

någon) (SAG 3 s. 150). Även olika syntaktiska strategier för att fördröja en indefinit nominalfras kan utnyttjas, såsom existentialsatser (*Det ligger en katt under bänken*), presentering (*Det är en dam här som vill prata med dig*) och passivering (*Hon ringdes upp av en gammal vän*). Vilka indefinithetsmarkörer som är relevanta i fornsvenskan och därmed vid excerperingen av UL ska resten av detta avsnitt fokusera på.

Markering av indefinithet respektive definithet varierar kraftigt mellan olika texter och den fornsvenska tiden kan karaktäriseras som dynamisk i fråga om utvecklingen inom denna kategori (Stroh-Wollin 2015 s. 108). Något grammatiskt krav på att markera indefinithet morfologiskt existerade inte i fornsvenskan, utan ett substantiv försågs med determinerare (räkneord, pronomen) endast när det behövdes för att kunna ge det semantiskt rätt innebörd (Delsing 1993 s. 26 f.). Nakna substantiv (*præstær, konæ, bondæ*) var högfrekventa och de kunde beroende på kontexten vara antingen semantiskt indefinita eller definita.[19] En morfologiskt omarkerad nominalfras kunde inte utan vidare tolkas som indefinit, eftersom inte heller definita nominalfraser markerades systematiskt i lagarna. Morfologisk markering av definithet är sällsynt i lagarna men förekommer dock, t.ex. *bonden*, *þe þrir þingxmæn*, *bokinni*.

Tidigare forskning bygger på den generellt accepterade hypotesen att obestämd artikel universellt har sitt ursprung i räkneordsfunktioner (t.ex. Heine 1997 s. 71) som genom en gradvis diakron utvecklingsprocess når en tydlig artikelfunktion. Heine (s. 71–73) räknar med fem utvecklingsstadier: I) räkneord, II) presentationsmarkör, III) markör för specifik referens, IV) markör för icke-specifik referens och V) generaliserad artikel.[20] I fornsvenska texter förekommer *en/ett* på stadierna I–IV. Enligt tidigare forskning tolkas visserligen alla förekomster av *en*/*ett* i de fornsvenska lagarna som räkneord (Wessén 1965 s. 47, Skrzypek 2012 s. 156) eller har betydelser som är besläktade med räkneordsfunktionen, t.ex. *ensam*, *samme*, *någon* (Schlyter 1877 s. 135, Söderwall 1884–1918 s. 220–221). I många fall sker detta dessutom i kontrast till ett annat räkneord (*Nu delæ byæ* ***twe*** *um iorþ* ***enæ*** UL JB: 22) eller till ett pronomen (*æru* ***flere*** *.i. eþe. æn* ***en***. UL KB: 19).[21]

[19] Detta gäller även äldre stadier av andra nordiska språk, jfr Börjars 2016 s. 10: »Old Norse differs crucially from modern Scandinavian languages in that noun phrases need not contain any explicit marker of definiteness in order to receive a definite interpretation. The same holds for indefiniteness».

[20] De svenska termerna II–IV är hämtade från Brandtler & Delsing 2010.

[21] Bland utvecklingsstadierna befinner sig modern svenska enligt Brandtler & Delsing (2010 s. 22) på det fjärde stadiet där artikeln har nått en närmast generisk funktion och kan även syfta på en icke-specifik referent. Det finala femte stadiet kännetecknas av att obestämd artikel används även för plurala substantiv och ämnesord (Heine 1997 s. 73).

Avsaknaden av obestämd artikel ger i de fornsvenska lagarna andra förutsättningar att uttrycka indefinithet än i texttyper med en mer utvecklad artikelkategori. Bortsett från nakna substantiv skedde markering av indefinithet i övrigt ofta med hjälp av indefinita pronomen (t.ex. *annæt*, *nokor, ængin*) eller räkneord (*twe, sæxtan*). Förhållandena i fornsvenskt lagspråk kan jämföras med andra språk som saknar obestämd artikel. I fornhögtyska är det enligt Petrova (2015 s. 213–215) nakna nominalfraser som är det omarkerade sättet att ange indefinit referens. Förutom dem räknar Petrova upp indefinita pronomen, räkneordet *ein* och interrogativer som mer markerade uttryckssätt för specifikt indefinita nominalfraser. Liknande sätt att uttrycka indefinita nominalfraser påträffas allmänt såväl i andra äldre artikellösa språkformer (jfr t.ex. med fornvästnordiska; Faarlund 2004 s. 55–80) som i moderna språk utan artikelkategori.

Även ledföljd kan användas för att markera indefinithet. Hypotesen för denna studie är att rematiska subjekt står postverbalt i satsen och vi vet att det i tidigare forskning om ledföljd på olika sätt har antytts att kommunikativa behov är en faktor att räkna med i organiseringen av satsen. Exempelvis skriver Wessén (1965 s. 205) om »uttrycksbehovet» som en ledföljdsprincip i narrativa satser och avser därmed närmast emfas. Emfas är speciellt utmärkande för tal, men är en högfrekvent företeelse även i det fornsvenska lagspråket, där det leder sitt ursprung från den muntliga lagtraderingen. Vidare anser Wessén att »varje avvikelse från den normala ordföljden [läs: rak ordföljd, jfr a.a. s. 206] kan tjäna till att framhäva vissa satsled». En sådan avvikelse kunde då vara ren inversion som enligt Wessén framför allt används för att införa nya subjekt (s. 217). I sin undersökning av nordiska medeltidslagar nämner Jörgensen (1987 s. 156–159) principen om informativ vikt som innebär bl.a. att led med givet innehåll går före led med nytt innehåll som »med något mindre precision kan uttryckas så att tematiska led går före rematiska led» (s. 157). Detta är ett typiskt drag för topikprominenta språk, där de pragmatiska faktorerna styr ledföljden i hög grad.

Som jag har konstaterat ovan är det på flock- och paragrafnivå där nya subjekt införs i UL och därför är dessa kontexter centrala vid excerperingen. En omständighet som framkommit vid närläsningen av UL är en viss inkonsekvens som präglar flock- och paragrafindelningen. Detta har påpekats även av bl.a. Holmbäck & Wessén (1933 s. xxii) som menar att det i UL »ej sällan går en viktigare gräns inom en flock än mellan närstående flockar» och att man i balkarna möter »ej alltid en klar disposition av stoffet». I tolkningen av subjektets indefinithet respektive definithet innebär detta att det inte alltid är enkelt att avgöra när man övergår till att behandla en ny referent (Sandelin 2012) eller

när det i stället är fråga om att aktivera en tidigare omnämnd referent (Skrzypek 2012 s. 82, 103). Detta blir aktuellt speciellt när den morfologiska markeringen saknas, vilket ofta är fallet i UL.

Markörerna för indefinithet som jag diskuterat i detta avsnitt utgör ett stöd vid excerperingen av de tre undersökta balkarna i UL. Vid identifieringen av indefinita subjekt i lagtext är dock tolkningen av det semantiska förhållandet mellan referenten och nominalfrasen det primära excerperingskriteriet, medan den morfologiska markeringen endast mer sporadiskt är till hjälp. Genom närläsning är det i de allra flesta fall möjligt att avgöra om ett subjekt hänvisar till en semantiskt indefinit referent eller inte.[22] I det närmast följande avsnittet redogör jag för de resultat som analysen av det excerperade materialet avkastat.

5. Resultat

Den följande resultatredovisningen är disponerad utifrån de forskningsfrågor som har presenterats tidigare i studien. Analysen inleds med en kartläggning av ledföljden och fortsätter sedan med satsernas textposition och subjektets struktur. I samband med dessa tre faktorer redogörs även för deras eventuella samverkan i materialet.

5.1 Ledföljd i satser med indefinit subjekt

Som nämnts i inledningen är det på grundval av tidigare undersökningar motiverat att anta att fornsvenska är ett mer topikprominent språk än modern svenska, vilket betyder att ledföljden främst styrs av pragmatiska faktorer. En av hypoteserna i denna studie är att indefinita subjekt står postverbalt i satsen, dvs. ledföljden är någon annan än rak. Satserna i materialet är övervägande huvudsatser (210 satser) och bisatserna är relativt få (28 satser). Man kan på grundval av denna fördelning dra slutsatsen att bisatserna över huvud taget mer sällan har ett semantiskt indefinit subjekt och i stället införs ett sådant subjekt vanligtvis genom en huvudsats.

I de undersökta tre balkarna har huvudsatserna med indefinit subjekt i stort sett två alternativa ledföljder: V1 och V2. Till gruppen V2 hör alla huvudsatser

[22] Oklara fall har jag valt att utesluta ur materialet.

som har predikatet på andra plats, dvs. rak ledföljd (ex. *engin præstær. ma ok bökær köpæ*) och inversion (inv) med adverbial eller objekt i fundamentet (ex. *Nu ær swinæ smughæ a kirkiu garþi*). Till kategorin V1 hör däremot de huvudsatser som inleds av predikatet. Med andra ord är det enbart i V2-satser med rak ledföljd som subjektet kan stå preverbalt. V1-ledföljden är kännetecknande för den juridiska genren i och med att den förekommer allmänt i lagbud; lagbudets kausativa försats (eller försatser) formuleras prototypiskt som en frågeformad konditionalsats (ex. *kiöpir man iorþ aff andrum*), medan verbet i dess eftersats vanligtvis står i modus konjunktiv (konj) och är likaså av typen V1 (ex. *witni þæt tolff mæn*).[23] Frågeformade konditionalsatser (ffk), som här räknas som huvudsatser, utgör majoriteten av V1-satserna i materialet.[24] I bisatser varierar ledföljden mellan rak och inverterad. Fördelningen mellan ledföljdstyperna (rak, inv, ffk och konj) framgår av tabell 3.

Tabell 3. Ledföljden i materialet.

ledföljd	huvudsats (n=210)	bisats (n=28)	totalt (n=238)
rak	11 / 5,2 %	20 / 71,4 %	31 / 13,1 %
inv	93 / 44,3 %	8 / 28,6 %	101 / 42,4 %
ffk	96 / 45,7 %	–	96 / 40,3 %
konj	10 / 4,8 %	–	10 / 4,2 %

I jämförelse med tidigare studier av subjektets placering i fornsvenska satser följer fördelningen i UL samma mönster. Av huvudsatserna har ca 95 % någon annan än rak ledföljd, vanligtvis inversion eller ffk-ledföljd. Konjunktiviska satser är lika ovanliga som de med rak ledföljd. Däremot har drygt två tredjedelar av bisatserna rak ledföljd medan resten är inverterade. I det följande redogör jag först för ledföljden i huvudsatser och därefter i bisatser.

Huvudsatser med ett postverbalt subjekt är till och med vanligare i UL än i andra fornsvenska genrer (jfr t.ex. Platzack 1980 s. 29, Wollin 1983 s. 73, Håkansson 2006 s. 123).[25] Härtill bidrar framför allt det rikliga bruket av ffk-satser (ex. 3–4) som försats i lagbud. Drygt 90 % av V1-satserna i materialet är ffk-satser, medan de konjunktiviska satserna (5–6) är avsevärt färre. Lagbuden verkar alltså följa ett mönster där ett indefinit subjekt införs i försatsen och uppfattas som definit i den konjunktiviska eftersatsen (t.ex. *Dræper man præst.*

[23] Dessa eftersatser kallas i fortsättningen för konjunktiviska satser (konj).
[24] För dessa satsers syntaktiska status se Magnusson 2001.
[25] I dessa tidigare studier ingår både definita och indefinita subjekt varför resultaten inte är direkt jämförbara.

ællr klærk ællr sarghær fullum sarum. vm syknæn dagh þa böte han kirkiunni sex markær fore banz malit. KkB/XVII).

3. Dræper **man** annæn vm hælghændagh. (KkB/XVII)[26]
4. Læggiæ **mæn** bolagh samæn. (JB/XVI)
5. gangi **twe löti** a bondæns lot. ok þriþiungin a husfrunnær. (JB/IV)
6. standi **wizorþ** fore hanum. (TB/VII)

Vid V1-ledföljd står det indefinita subjektet normalt som andra led. I ett fåtal satser har denna plats visserligen reserverats för adverbialled (7), negation (8) eller objekt (9), varvid det indefinita subjektet placeras som tredje led i satsen. Subjektet står aldrig som senare led än det tredje vid V1-ledföljd.

7. witnæ swa **tolff mæn**. (JB/IX)
8. komi aldrigh **lyktæ ran** .i. minnæ æn þre markær. ok .i. sokn ok æi .i. giæld. (TB/III)
9. klandær þæt **nokor** innæn nat ok iamlangæ. (KkB/XIV)

Bruket av ffk-satser verkar vara mer genremässigt än informationsstrukturellt betingat i UL. Satsens viktigaste nyhet anges av det initiala verbet som meddelar vad handlingen i lagbudet går ut på (*dræpær*, *þryzkæs*, *kiöpir*, *givær*). Subjektet – även om det inför en ny referent – får en mer undanträngd roll och består av ett vanligt och ofta förekommande substantiv (*man*, *bonde*).

Vid sidan om V1-ledföljd är inverterad V2-ledföljd högfrekvent i huvudsatserna i materialet (44,3 %). I de för lagspråket kännetecknande *nu-*, *þa-* och *þær*-inledda satserna står subjektet normalt som tredje led (10–11). En senare placering som fjärde led är ovanlig, men dock inte omöjlig, t.ex. om subjektet föregås av ett objekt (12) eller om predikatet i sin helhet placeras före subjektet (13). Några gånger inleds en inverterad huvudsats med objekt (14) eller negation (15). Senare placeringar än som fjärde led förekommer inte i huvudsatser med inversion i materialet.[27]

10. Nu kan **nokot** .i. kirkiu skruþ bristæ. (KkB/III)
11. þær skal **domæri** a þingi wæræ. (TB/II)
12. Nu kan man ællr kono. **aldær ællr sott** hændæ. (JB/XXI)
13. Nu kan up brinnæ **kirkiæ** aff liusi ællr elde. þem klokkæri in bar. (KkB/VI)
14. þæt skulu **tolff mæn** witæ fyrr æn eþren swærs. (JB/XXIII)
15. æi skal **ænkkiæ** buþkafflæ bæræ. […] ok æi **þorppæ karl** sum .i. skoghom bor (TB/I)

[26] I exemplen är det indefinita subjektet markerat med fetstil.
[27] I satsschemat för fornsvenska satser ingår inte att subjektet placeras som fjärde led (Delsing 1999 s. 156).

Rak ledföljd är ovanlig i huvudsatser men den kan användas i dem i samband med ett nekande subjekt (16) och för att skapa emfas eller kontrast (17).

16. engin **præstær**. ma ok bökær köpæ. ellær skriwa latæ. (KkB/III)
17. **Broþir** ma kiöpæ aff bröþær sinum. ok **systir** aff systur sinni. (JB/III)

Det indefinita subjektets placering i förhållande till predikatet i huvudsatser framgår av tabell 4. I inverterade huvudsatser står subjektet antingen som tredje eller fjärde led, medan det i frågeformade och konjunktiviska satser står som andra eller tredje led. Uppemot 40 % av subjekten intar en position direkt efter det finita verbet (VSX vid ffk och konj), och i drygt hälften (53,9 %) av huvudsatserna står subjektet som tredje led (XVS el. VXS), dvs. i inverterade satser samt i ffk-satser och konjunktiviska satser.

Tabell 4. Ledföljden och det indefinita subjektets placering i huvudsatser.

	preverbalt	postverbalt			
subjekt	rak	inv	ffk	konj	totalt (n=210)
1. led (SVX)	11	–	–	–	11 / 5,2 %
2. led (VSX)	–	–	80	3	83 / 39,5 %
3. led (XVS)	–	90	–	–	90 / 42,9 %
3. led (VXS)	–	–	16	7	23 / 11,0 %
4. led (XVXS)	–	3	–	–	3 / 1,4 %

Placeringen som fjärde led (XVXS) förekommer i 1,4 % av huvudsatserna (inv). Den är marginell, men samtidigt ett bevis på fornsvenskans möjlighet att anpassa subjektets placering efter satsens informationsstruktur.[28] I ex. 18 kan placeringen av det rematiska subjektet som fjärde led tänkas bero på objektets pragmatiska funktion som tema. Även objektets korthet (*þæt*) i jämförelse med subjektet (*twe præstir ok twe böndær aff andrum soknum)* kan vara en bidragande orsak till ordningsföljden.[29]

18. þa skuþi þæt **twe præstir ok twe böndær aff andrum soknum**. hwat husin æru aff wanroct fordærvæþ ellær æi. (KkB/II)

[28] Denna placering är främmande t.ex. för fornengelska och fornfranska, där ett postverbalt subjekt kan stå som andra eller tredje led men inte senare (Meklenborg Salvesen & Bech 2014 s. 205). Ledföljden i satser med ett postverbalt subjekt varierar i dessa språk mellan VS, VSX, VXS och VXSX.

[29] I modern svenska kan ett tungt led postponeras t.ex. om det är »strukturellt mer komplext (t.ex. utgörs av bisats), starkare betonat eller mera rematiskt» (SAG del 3 s. 554).

Rak ledföljd förekommer i endast ca 5 % av huvudsatserna och då som sagt vid ett nekande eller emfatiskt subjekt. Med tanke på att rak ledföljd setts som standardledföljden också i fornsvenskan (Wessén 1965 s. 206) är det frapperande att andelen satser med denna ledföljd är så ytterst låg i materialets huvudsatser. Den låga andelen kan tänkas sammanhänga just med subjektets funktion som rema. Andelen definita subjekt i preverbal position kan tänkas vara större, varvid indefinithet skulle korrelera tydligt med postverbal position.[30] Av tabell 5 framgår vilken ledföljd de undersökta bisatserna har.

Tabell 5. Ledföljden och det indefinita subjektets placering i bisatser.

	preverbalt	postverbalt	
subjekt	rak	inv	totalt (n=28)
2. led (sSVX)	20	–	20 / 71,4 %
4. led (sXVS)	–	8	8 / 28,6 %

Bisatser med inversion är ovanliga i materialet (8 satser). I inverterade bisatser följs subjunktionen (s) i de flesta fall av en negation (19), men även t.ex. ett objekt är möjligt (20). Då placeras subjektet som fjärde led i satsen.

19. at æi kombær **þing** mot kununx buþi. (TB/I)
20. æn þöm **fatöct** hændir **ællr aldær**. (JB/XXI)

Över två tredjedelar av bisatserna har rak ledföljd (SVX) efter inledande subjunktion. Rak ledföljd (21) är den normala i fornsvenska bisatser över lag (Delsing 1999 s. 156).

21. Swa oc **æn mæn delæ. wiþ kirkiu um iorþ.** æ hwat iorþ þæt hælzt ær. þa a þæt undir lanzlagh standæ. (KkB/XX)

Vad gäller ledföljden kan hypotesen om postverbal placering av indefinita subjekt i UL bekräftas för huvudsatsernas del. Placeringen är delvis identisk med modern svenska (XVS, *På bordet ligger en bok*), men samtidigt tillåter fornsvenskan mer variation. Modern svenska saknar predikatinledda narrativa satser (VSX/VXS) med det indefinita subjektet som andra respektive tredje led (**Ligger en bok på bordet*/ **Ligger på bordet en bok*) som drygt hälften av huvudsatserna i det fornsvenska materialet representerar. I bisatserna i UL är däremot rak ledföljd (sSVX) överlägset vanligast, men även ett

[30] Någon undersökning av definita subjekt i fornsvenska finns inte att jämföra med.

litet antal inverterade bisatser med en sen placering av subjektet (sXVS) förekommer.

Det finns en klar skillnad mellan fornsvenskt lagspråk och modern svenska beträffande postverbala indefinita subjekt. Placeringen i fornsvenska kan varieras allt efter de pragmatiska förhållandena i satsen, medan den i modern svenska är låst till en plats i mittfältet. Denna flexibilitet tyder på att fornsvenskt lagspråk i fråga om ledföljd är mer topikprominent än modern svenska.

5.2 Textposition

Till forskningsfrågorna i denna studie hör att också analysera var i en flock eller en paragraf satserna med ett indefinit subjekt förekommer. Att utreda detta är relevant med tanke på att de indefinita subjektens uppgift är att införa nya diskursreferenter och det är naturligt att anta att detta sker relativt tidigt i texten. Då har den specifika referenten möjlighet att etablera sig under textens lopp.

Av figurerna 2, 3 och 4 framgår det hur textpositionen varierar hos huvud- och bisatserna med indefinit subjekt i de tre undersökta balkarna i UL. Flockarna är numrerade och paragraferna (§) är markerade.[31] Flockindelningen är systematiskt införd i Upplandslagens A-handskrift. Däremot är paragrafindelningen av senare datum och härstammar från Schlyter (1834 s. lxxii). Paragrafindelningen utnyttjas ändå som stöd i analysen av satsernas textposition. Satserna med indefinit subjekt är angivna med ett streck (|) och de övriga satserna motsvaras alla av en punkt (·).

Vid analys av satsernas textposition skiljer jag mellan initial, medial och final position. Initial position avser satser som inleder en flock eller en paragraf, medan de satser som avslutar dessa har en final position. Resten av satserna har en medial position. På grundval av figurerna 2, 3 och 4 kan man konstatera att en sats med indefinit subjekt mycket sällan (5 ggr) avslutar en flocks inledning, en flock eller en paragraf. I stället är det vanligare att en sats med indefinit subjekt inleder en flock eller en paragraf, vilket är fallet i en dryg tredjedel av materialet.[32] Dessa subjekt har potential att utvecklas till centrala diskursreferenter i texten, men om de verkligen gör det kommer inte att redogöras för i denna studie. Hypotesen om de undersökta satsernas tidiga placering i texten är därmed

[31] Flera av de kortare flockarna saknar paragrafindelning. De längre flockarna innehåller en inledande del (inledning) som efterföljs av ett antal paragrafer. En sats som står i inledningen i en paragraflös flock, står således samtidigt inne i flocken.
[32] Dessutom inleds JB med en sats med indefinit subjekt.

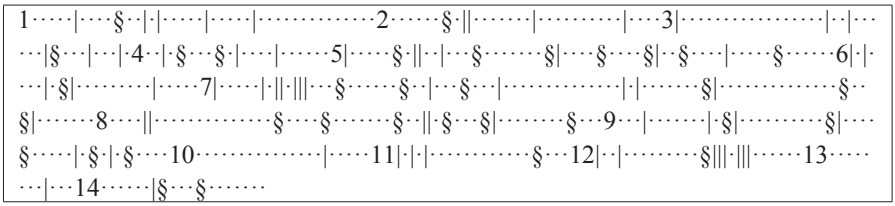

Figur 2. Textposition hos satser med indefinit subjekt i TB i UL.

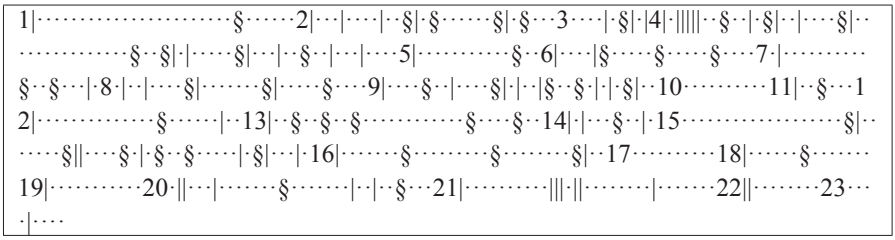

Figur 3. Textposition hos satser med indefinit subjekt i JB i UL.

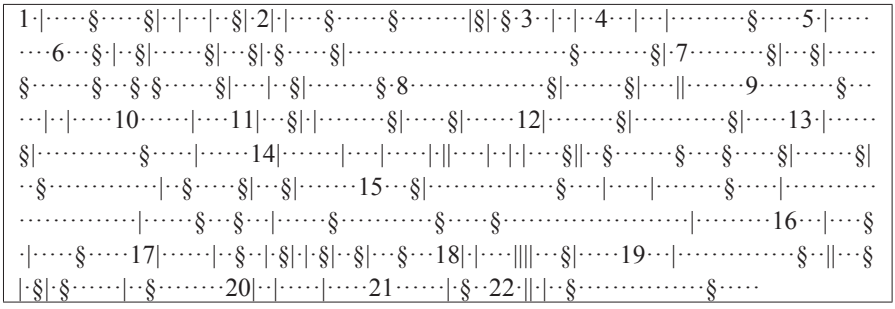

Figur 4. Textposition hos satser med indefinit subjekt i KkB i UL.

delvis korrekt. Att en tredjedel av satserna med indefinit subjekt inleder en flock eller en paragraf innebär å andra sidan att de initiala satserna allt som oftast i stället har ett definit subjekt eller att satsen helt enkelt är subjektlös. Detta utesluter inte att dessa satser kan innehålla andra indefinita satsled, dvs. att det är något annat satsled än subjektet som är uttryck för en ny referent. Allra vanligast införs ett indefinit subjekt medialt i den inledande delen eller i en paragraf.

Indefinita subjekt verkar förekomma relativt jämnt fördelat i balkarna och endast i JB finns två flockar helt utan indefinita subjekt (X och XVII). I en och

samma flock inför indefinita subjekt ofta flera nya referenter, vilket säger något om innehållet i texten, dvs. att det inte fokuserar någon enstaka referent, utan sammanväver ett flertal perspektiv på ett och samma diskursämne. En intressant fråga i detta sammanhang är vidare huruvida satsernas textposition korrelerar med deras ledföljd, dvs. om en specifik ledföljd är mer kännetecknande i en viss textposition än i de övriga. I tabell 6 kombineras satsernas textposition och ledföljd.

Tabell 6. Textposition i förhållande till ledföljd.

textposition		V1 ffk	V1 konj	V2 rak	V2 inv	totalt
initialt i	balk	1	–	–	–	1 / 0,4 %
	flock	14	–	–	14	28 / 11,8 %
	§	12	-	6	35	53 / 22,3 %
medialt i	inledning	34	3	14	26	77 / 32,3 %
	§	35	5	10	24	74 / 31,1 %
finalt i	inledning	–	2	1	–	3 / 1,3 %
	§	–	–	–	1	1 / 0,4 %
	flock	–	–	–	1	1 / 0,4 %
totalt		96 / 40,3 %	10 / 4,2 %	31 / 13 %	101 / 42,4 %	238 / 100 %

Som konstaterats står cirka två tredjedelar av satserna medialt i en inledning eller en paragraf och detta är den vanligaste textpositionen oberoende av ledföljd. Speciellt vanlig är den mediala positionen dock vid frågeformad ledföljd och inversion. Resultatet förstärks ytterligare om man bortser från den senare tillkomna Schlyterska paragrafindelningen. Av tabell 6 kan man utläsa en svag tendens att satser med ett indefinit subjekt har inverterad ledföljd, när de inleder en paragraf. Bland de tre textpositionerna förekommer rak ledföljd vanligtvis i satser som står medialt i en inledning eller en paragraf. Bisatser med rak ledföljd står allt som oftast efter sin huvudsats och detta är anledningen till att de mer sällan inleder en kontext. De konjunktiviska satserna förekommer inte alls som inledande satser, vilket förklaras av deras roll som eftersats i lagbud. Oberoende av satsens ledföljd är den finala textpositionen sällsynt och representeras i materialet av endast några ströfall. Det går med andra ord knappast att dra några entydiga slutsatser vad gäller satsernas textposition i förhållande till ledföljden. Detta kan bero på att ledföljden i lagspråket påverkas centralt av flera faktorer, inte minst av lagbudsstruktur, emfas, rytm och allitteration.

5.3 Det indefinita subjektets struktur

Den tredje faktorn som ska analyseras i denna studie, vid sidan om ledföljd och textposition, är det indefinita subjektets struktur. Detta är relevant, eftersom sätten att markera indefinithet morfologiskt eller lexikalt var delvis annorlunda i fornsvenska än i modern svenska. Subjekten kan strukturellt indelas i fyra grupper som alla diskuteras separat i detta avsnitt.

Den största gruppen bland de indefinita subjekten består av nakna substantiv (66 %), dvs. antingen enkla ord, sammansättningar eller avledningar (22–26) som saknar determinerare. Av dessa avser ca 76 % levande referenter, vanligtvis personer (t.ex. *man*, *bonde*, *vittne*) eller andra varelser (t.ex. *gud*, *fä*). Substantivet *man/män* är överlägset vanligast i denna grupp och det är subjektet i cirka två tredjedelar av satserna med naket subjekt, inklusive sammansättningarna med *man* som efterled (t.ex. *fangæman*).

22. Nu aghær **bonde** vm sunnudagh til kirkiu komæ. (KkB/XIII)
23. ær **hærr** a landi. (JB/XX)
24. kombær **buþkaffli** östæn .i. by. (TB/I)
25. kombær **garþæ fall** a. (JB/XV)
26. ær **forhælgh** a. þöm dagh. (TB/V)

Inom denna grupp finns det flera subjekt som består av två samordnade led, som till exempel *aldær ællr sott*, *kall ok kærling*, *inlax fæ. ællr bolax fæ*, *bonde ellr husfru*, *fastæ ællr forhælgh*, *witwillingær ællr owormaghi*. Även subjekt med adjektivattribut förekommer, t.ex. *goþær bonde ællær husffru, mæn wighir ok wælförir*.

De andra grupperna är betydligt mindre än den med nakna subjekt. En av dem består av subjekt som innehåller ett räkneord (15,5 %). De flesta av dessa består av ett räkneordattribut och ett substantiviskt huvudord (27–28). Även självständigt använda räkneord påträffas i materialet (29). I ett fall finns även ett adjektivattribut inskjutet (30). Nästan hälften av subjekten i denna grupp består av den genretypiska frasen *tolff mæn*, som i *þa witin þæt tolff mæn* (TB/IX).

27. þa skuþi þæt **twe præstir ok twe böndær aff andrum soknum**. (KkB/II)
28. þær skulu **fiuri fastær ok tiughu** at wæræ. (JB/IV)
29. Delæ **twer** um iorþ enæ. (JB/XIX)
30. þær skulu **twe bolfastir mæn** wiþ wæræ. (KkB/XIV)

I samband med diskussionen om indefinithet kom det fram att det inte finns någon obestämd artikel belagd i det fornsvenska lagspråket. Utan kontext kunde

ett i *will æi* ***ett barn*** *wiþ takæ* (JB/XXI) tolkas som antingen ett räkneord eller artikel. Av kontexten nedan (31) framgår det dock att det här är fråga om specifik indefinithet, dvs. ett barn bland flera barn i familjen:

31. Nu kan man ællr kono. aldær ællr sott hændæ. þa a þæn barn hans föþæ ok uppi haldæ til döþræ daghæ.[…] hawær þæn barn æptir sik. ett. tu. ællr flere. […] hwart barn a faþur ok moþor uppi haldæ. […] will æi **ett barn** wiþ takæ[…]. (JB/XXI)

Subjekt som innehåller ett pronomen förekommer i en liten utsträckning i materialet (ca 14 %). Subjekten består då antingen av ett ensamt pronomen (32–33) eller ett pronomen med ett substantiv som huvudord (34).

32. dræpæ **flere** en man vm hælghæn dagh. (KkB/XVII)
33. ær **annær** þær. (TB/II)
34. **engin præstær**. ma ok bökær köpæ. ellær skriwa latæ. utæn sins biskups orloff. ok sokninnæ goþwiliæ. (KkB/III)

Subjekt med en relativsats utgör den minsta gruppen i materialet (ca 5 %). Huvudordet i subjektet är då ett pronomen (35) eller ett substantiv (36–37).

35. **hwar sum sökir annæn .i. friþi**. böte þre. markær. (TB/XII)
36. Nu kan **man þæn iorþeghandi ær .i. sokninnj** fellæ niþær kirkiu bygning. (KkB/I)
37. **Hwilkin præstær sum kirkiu byggir aff nyu utæn sins biskups orloff oc sokninnæ goþwiliæ.** böte .IX. markær. (KkB/I)

De indefinita subjekten med en relativsats är grafiskt sett de längsta subjekten i materialet. Relativsatsen gör subjektet specifikt indefinit, dvs. det är vilken som helst av referenterna i en grupp med vissa egenskaper (t.ex. *þæn æncti sar*, *þæn minnæ ær æn fæmptan ara*, *þe a þingi waru*).

Bortsett från subjekten med en relativsats är de indefinita subjekten i materialet förhållandevis korta. Detta förefaller naturligt, eftersom ett subjekt som uttrycker en ny referent sällan är möjligt att beskriva särskilt ingående. Tänker man å andra sidan på den kommunikativa situationen gör en kort och väl avgränsad remadel det enklare för mottagaren att ta till sig den nya informationen, medan ett mer utbyggt rema skulle kräva mer av mottagaren. Ett mer utbyggt rema kan enligt Vagle m.fl. (2004 s. 175) ses som ett typiskt talspråkligt drag. Huruvida de från början muntligt traderade lagarna kan tänkas bära spår av denna informationsstrategi är svårt att uppskatta. Andelen satser med indefinit subjekt är ca 14 % av den totala satsmängden i de tre balkarna, varför de inte kan sägas vara särskilt utmärkande för det fornsvenska lagspråket. Det kan i

och för sig finnas satser med elliptiska indefinita subjekt som inte inkluderats i det undersökta materialet. Den stora majoriteten av subjekten i balkarna är ändå definita.

Det återstår att se om subjektets struktur har ett samband med ledföljden eller textpositionen. Av materialet framgår att ett naket substantiv eller ett substantiv med räkneord kan införas med såväl rak, inverterad som frågeformad ledföljd i huvudsatser, men allra vanligast är ett naket subjekt dock vid frågeformad ledföljd och inversion. I bisatserna är subjektet vanligtvis ett naket substantiv oberoende av ledföljd. Att ett subjekt innehåller en determinerare eller ett attribut som tydligt markerar indefinithet (räkneord eller ett indefinit pronomen) verkar inte bidra till rak ledföljd. I satser med ett pronominellt subjekt påträffas övervägande frågeformad ledföljd. Hos subjekt med en relativsats är det svårare att urskilja tendenser i valet av ledföljd. Man kan dra slutsatsen att subjektets struktur inte i betydande mån korrelerar med ledföljden och detsamma kan sägas om dess relation till textpositionen.

6. Avslutande diskussion

Satser med ett semantiskt indefinit subjekt utgör en relativt marginell del av textmassan i UL i jämförelse med satser med ett definit subjekt. Ett indefinit subjekt har dock en tydlig pragmatisk roll som uttryck för en ny referent och därmed en central informationsstrukturell funktion i fornsvenska. I denna artikel har syftet varit att undersöka satser med ett indefinit subjekt i fråga om ledföljd och textposition samt subjektets struktur. Studien utgick från två hypoteser: ett indefinit subjekt står postverbalt i satsen och satserna med indefinit subjekt placeras tidigt i texten, dvs. flocken eller paragrafen.

Hypotesen om subjektets postverbala placering i stället för en placering satsinitialt verifieras i materialet för huvudsatsernas del. Studiens resultat är att det indefinita subjektet i 95 % av huvudsatserna står postverbalt, dvs. som andra, tredje eller till och med som fjärde led. En extremt sen placering av subjektet (XVXS) är ändå sällsynt. Preverbal placering gäller främst bisatser (sSVX). Placeringen är i många fall identisk med den i modern svenska (XVS). Däremot förekommer indefinita subjekt i fornsvenskan i sådana ledföljder (VSX, VXS) som inte existerar i narrativa satser i modern svenska.

Det verkar uppenbart att det i stället för syntaktiska regler är informationsstrukturen som i stor utsträckning styr ledföljden i satser med ett indefinit sub-

jekt i fornsvenskan. Fundamentet reserveras åt temat, medan subjektet – som under fornsvensk tid saknade en egen satsposition – står i olika positioner senare i satsen. Att rematiska led gärna placeras senare i satsen är i sig ingen nyhet, men fornsvenskans möjlighet att anpassa subjektets postverbala placering allt efter de övriga satsledens pragmatiska funktioner (t.ex. objektets) kan tas som ett tecken på hög grad av topikprominens. I detta avseende har subjektet genomgått en radikal förändring när vi jämför fornsvenskan med dagens mer subjektprominenta och syntaxstyrda svenska. Däremot kan det inte på grundval av resultaten dras några slutsatser om hur frekventa satserna med indefinit subjekt är i fornsvenska i jämförelse med modern svenska.

Å andra sidan kan det indefinita subjektets remafunktion knappast ses som den enda orsaken till dess postverbala placering i det fornsvenska lagmaterialet. En bidragande faktor i sammanhanget är den genretypiska satsstrukturen med många lagbud som består av ffk-satser med ett indefinit subjekt. I dessa satser är ett preverbalt subjekt en syntaktisk omöjlighet. Även andra uttrycksbehov (t.ex. emfas eller rytm) kan påverka subjektets placering, men dessa har inte undersökts i studien.

Vad gäller satsernas textposition är resultaten däremot mer splittrade. Den hypotes som formulerades i inledningen utgick från att satser med ett indefinit subjekt huvudsakligen placeras tidigt i flocken eller paragrafen. Oavsett ledföljd förekommer satser med ett indefinit subjekt initialt eller medialt antingen i flockens inledande del eller i någon av paragraferna. Detta verkar naturligt eftersom den initiala och även den mediala textpositionen möjliggör för den nya referent som subjektet innehåller att utvecklas till en diskursreferent i texten. Detta förklarar även varför en sats med ett indefinit subjekt ytterst sällan står som sista sats i texten. Så här långt är hypotesen korrekt. Däremot är det något oväntat att de satser som inleder en flock eller en paragraf i de flesta fall har ett definit subjekt eller alternativt är subjektslösa, vilket framgick indirekt vid närläsningen av materialet. Att detta har att göra med den senare tillkomna flock- och paragrafindelningen kan inte helt uteslutas. Huruvida de referenter som införs initialt eller medialt tenderar att bli långvarigare diskursreferenter än de som införs finalt, är en fråga som inte kan besvaras inom ramen för denna studie.

De indefinita subjekten kännetecknas av en enkel struktur oberoende av vilken ledföljd eller textposition satserna har. Detta betyder att subjektet i de flesta fall består av ett kort naket substantiv som avser konkreta levande varelser, men det kan även innehålla t.ex. ett räkneord, ett pronomen eller i några fall en relativ bisats. Det rematiska subjektet är kort och väl avgränsat i jämförelse

med resten av satsen som innehåller mer känd information, vilket kan tänkas göra det enklare för mottagaren att ta till sig informationen i subjektet. Detta drag med kort remadel kan hänga ihop med lagtexternas bakgrund i muntlig tradering eller svårigheten att ge ett subjekt som inför en ny referent en mer ingående beskrivning.

Material

UL = Upplandslagen. SSGL III. Utg. av C.J. Schlyter. Stockholm 1834.

Litteratur

Ariel, Mira, 1990: Accessing noun-phrase antecedents. London: Routledge.

Benson, Sven, 1974: En studie i grundlagspropositionens språk. I: Arkiv för nordisk filologi 89. Lund: Gleerup. S. 214–232.

Bleckert, Lars, 1993: Några centrala frågor om satsens linearitet med utgångspunkt i de äldsta nordiska texterna. I: Studier i svensk språkhistoria 3, utg. av Lars Wollin. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. S. 31–41.

Bohnacker, Ute & Rosén, Christina, 2009: Fundamentet i svenskan och tyskan – syntax och informationsstruktur. Ett problemområde för språkinlärning och undervisning. I: Språk och stil 19. Uppsala. S. 142–171.

Brandtler, Johan & Delsing, Lars-Olof, 2010: Framväxten av obestämd artikel i svenska. Definithet, specificitet och polaritet. I: Svensson och svenskan, red. av Gunilla Byrman, Anna Gustafsson & Henrik Rahm. Lunds universitet. S. 24–36.

Burridge, Kate, 1993: Syntactic change in Germanic: Aspects of Language Change in Germanic with particular Reference to Middle Dutch. (Amsterdam Studies in the theory and history of linguistic science 89.) Amsterdam: Benjamins.

Börjars, Kersti, Harries, Pauline & Vincent, Nigel, 2016: Growing Syntax: The Development of a DP in North Germanic. I: Language 92: 1. S. e1–e37.

Christoffersen, Marit, 1993: Setning og sammenhang. Syntaktiske studier i Magnus Lagabøters landslov. (ADH-serien 65.) Agder distriktshøgskole. Kristiansand.

Dahl, Östen, 2003: Grammatik. Lund: Studentlitteratur.

Delsing, Lars-Olof, 1993: The Internal Structure of Noun Phrases in the Scandinavian Languages. A Comparative Study. Department of Scandinavian Languages. University of Lund.

Delsing, Lars-Olof, 1999: Från OV–ordföljd till VO–ordföljd. En språkförändring med förhinder. I: Arkiv för nordisk filologi 114. S. 151–232.

Delsing, Lars-Olof, 2014: Stora katastrofen – med för- och efterskalv. Om kasussammanfallet i fornsvenska. I: Studier i svensk språkhistoria 12. Variation och förändring, red. av Maria Bylin, Cecilia Falk & Tomas Riad. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 60.) S. 27–46.

Ekerot, Lars-Johan, 1995: Ordföljd, tempus, bestämdhet. Föreläsningar om svenska som andraspråk. Malmö: Gleerups.

Faarlund, Jan Terje, 2003: The grammaticalization of movement. Word order change in Nordic. I: Historical Linguistics 2001: Selected papers from the 15th International Conference on Historical Linguistics, vol. 237, red. av Barry J. Blake & Kate Burridge. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 129–142.

Faarlund, Jan Terje, 2004: The Syntax of Old Norse: With a survey of the inflectional morphology and a complete bibliography. New York: Oxford University Press.

Falk, Cecilia, 1993: Non-referential subjects in the History of Swedish. Department of Scandinavian Languages. University of Lund.

Falk, Cecilia, 1997: Fornsvenska upplevarverb. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 49.) Lund: Lund University Press.

Falk, Cecilia, 1999: Om interna och externa förklaringar till språkförändringar. I: Alla tiders språk. En vänskrift till Gertrud Pettersson november 1999, red. av Inger Haskå & Carin Sandqvist. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 55.) Institutionen för nordiska språk. Lund: Institutionen för nordiska språk. S. 88–95.

Firbas, Jan, 1992: Functional sentence perspective in written and spoken communication. Studies in English language. Cambridge: Cambridge University Press.

Gundel, Jeanette K., Hedberg, Nancy & Zacharski, Ron, 1993: Cognitive Status and the Form of Referring Expressions in Discourse. I: Language 69: 2. S. 274–207.

Halliday, M.A.K. & Ruqaiya, Hasan, 1976: Cohesion in English. London: Longman.

Haugan, Jens, 2000: Old Norse Word Order and Information Structure. Department of Scandinavian Studies and Comparative Literature. Norwegian University of Science and Technology. Trondheim.

Heine, Bernd, 1997: Cognitive Foundations of Grammar. Oxford: Oxford University Press.

Heltoft, Lars, 1994: S-modus og perifrastisk modus. I: Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994, red. av Nils Jörgensen, Christer Platzack & Jan Svensson. Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet. S. 155–165.

Hinterhölzl, Roland, 2010: Information Structure and unmarked word order in (Older) Germanic. I: Information Structure: Theoretical, Typological, and Experimental Perspectives, red. av Malte Zimmermann & Caroline Féry. Oxford: Oxford University Press. S. 282–303.

Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, 1933: Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Östgötalagen och Upplandslagen. Stockholm: Hugo Gebers förlag.

Hróarsdóttir, Thorbjörg, 2000: Word Order Change in Icelandic: From OV to VO. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.

Håkansson, David, 2006: Subjekt och topik i svenskan. I: Svenskans beskrivning 28, red. av Per Ledin, Lena Lind Palicki, Christina Melin, Gunvor Nilsson, Karolina Wirdenäs & Håkan Åbrink. Örebro universitet. S. 119–128.

Håkansson, David, 2010: Svenskans topikalisering i diakron belysning. I: Svenskans beskrivning 30, red. av Cecilia Falk, Andreas Nord & Rune Palm. Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet. S. 133–143.

Håkansson, David, 2016: Förklaringar i språkhistorisk forskning. I: Historia och språkhistoria. Studier i svensk språkhistoria 13, red. av Daniel Andersson, Lars-Erik Edlund, Susanne Haugen & Asbjørg Westum. Institutionen för språkstudier. Umeå universitet & Kungl. Skytteanska Samfundet. (Nordsvenska.) S. 103–117.

Jörgensen, Nils, 1987: Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A 38.) Lund: Lund University Press.

Kemenade, Ans van, 2009: Discourse relations and word order change. I: Information Structure and Language Change: New Approaches to Word Order Variation in Germanic, red. av Roland Hinterhölzl & Svetlana Petrova. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 203.) Berlin/New York: Gruyter. S. 91–118.

Lambrecht, Knud, 1994: Information structure and sentence form. Topic, focus, and the mental representation of discourse referents. Cambridge: Cambridge University Press.

Li, Charles & Thompson, Sandra, 1976: Subject and Topic: a new Typology of languages. I: Subject and Topic, red. av Charles L. Li. New York: Academic Press. S. 459–489.

Magnusson, Erik 2001: Den frågeformade konditionalsatsen i 1734 års lag. En diskussion kring några olika analysalternativ av satstypens syntaktiska status. (MISS 35.) Göteborg.

Meklenborg Salvesen, Christine & Bech, Kristin 2014: Postverbal subjects in Old English and Old French. I: Corpus-based Studies in Contrastive Linguistics, red. av Signe Oksefjell Ebeling, Atle Grønn, Kjetil Rå Hauge & Diana Santos. (Oslo Studies in Language 6 (1).) Oslo. S. 202–228.

Molnár, Valéria, 1991: Das TOPIK im Deutschen und im Ungarischen. (Lunder germanistische Forshungen 58.) Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Petrova, Svetlana & Solf, Michael, 2009: On the methods of information-structural analysis in historical texts: A case study on Old High German. I: Information Structure and Language Change: New Approaches to Word Order Variation in Germanic, red. av Roland Hinterhölzl & Svetlana Petrova. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 203.) Berlin/New York: Gruyter. S. 121–160.

Petrova, Svetlana, 2015: Synchronic variation and diachronic change in the expression of indefinite reference: evidence from historical German. I: Zeitschrift für Sprachwissenschaft, vol. 34. S. 213–246.

Platzack, Christer, 1980: Meningsbyggnaden i några fornsvenska prosakrönikor. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie D. Meddelanden 13.) Institutionen för nordiska språk: Lund.

Prince, Ellen, 1981: Toward a taxonomy of given-new information. I: Radical Pragmatics, red. av Peter Cole. New York. S. 223–255.

Reintges, Chris, 2009: Spontaneous syntactic change. I: Historical Syntax and Linguistic Theory, red. av Paola Crisma & Giuseppe Longobardi. Oxford University Press.

SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Sandelin, Minna, 2012: Upplandslagen – hur hänger den ihop? I: Studier i svensk språkhistoria 12. Variation och förändring, red. av Maria Bylin, Cecilia Falk & Tomas Riad. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 60.) S. 187–200.

Schlyter, C. J. (utg.), 1834: Uplandslagen. Samling af Sweriges Gamla Lagar. Tredje bandet. Norstedt & söner: Stockholm.
Schlyter, C.J., 1877: Ordbok till samlingen af Sweriges gamla lagar. Samling af Sveriges Gamla Lagar. 13. bandet. Lund.
Skrzypek, Dominika, 2012: Grammaticalization of (in)definiteness in Swedish. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. (Seria filologia skandynawska nr 14.) Wydawnictwo Naukowe UAM. Poznan.
Ståhle, Carl Ivar, 1958: Syntaktiska och stilistiska studier i fornnordiskt lagspråk. (Acta Universitatis Stockholmiensis. New series, Stockholm studies in Scandinavian philology 2.) Stockholm.
Stroh-Wollin, Ulla, 2015: Från gammal man till den gamla mannen: Definitmarkering i fornsvenska nominalfraser med adjektivattribut. I: Arkiv för nordisk filologi 130. S. 101–138.
Sundman, Marketta, 1980: Existentialkonstruktionen i svenskan. Åbo. Åbo Akademi.
Sundquist, John D., 2002: Morphosyntactic change in the History of the Mainland Scandinavian Languages. Ann Arbor.
Söderwall, K. F., 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Första bandet. Lund.
Tisell, Carin, 1975: Syntaktiska studier i Bonaventuras betraktelser över Kristi liv. Ett bidrag till kännedomen om språket i yngre fornsvensk religiös litteratur. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Serie 11.) Stockholm: Almqvist & Wiksell.
Vagle, Wenche, Sandvik, Margareth & Svennevig, Jan, 2004: Tekst og kontekst. En innføring i tekstlingvistikk og pragmatikk. Bergen: Cappelen.
Varho, Minna, 1995: Liggær lik a wighwalli ærræt ok undæt. Existentialkonstruktionen i fornsvenskan. En undersökning av de äldsta existentiella satsstrukturerna i det svenska skriftspråket. Licentiatavhandling. Nordisk filologi. Åbo universitet. Åbo.
Wessén, Elias, 1965: Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
Westergaard, Marit, 2010: Cue-based Acquisition and Information Structure Drift in Diachronic Language Development. I: Diachronic studies on information structure: Language Acquisition and Change, red. av Gisella Ferraresi & Rosemarie Lühr. (Language, context and cognition 10). Berlin/New York: De Gruyter. S. 87–116.
Westman, Margareta, 1974: Bruksprosa. Lund: Liber.
Wollin, Lars, 1983: Svensk latinöversättning. II. Förlagan och produkten. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Häft. 252.) Lund.

Förortssvenska i grindvakters öron

Perceptioner av migrationsrelaterad språklig variation bortom inlärarspråk och förortsslang

Av ELLEN BIJVOET

Abstract

Bijvoet, Ellen, ellen.bijvoet@nordiska.uu.se, Associate Professor, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: "Suburban Swedish from a gatekeeper point of view – perceptions of migration-related language variation beyond learner language and suburban slang". *Språk och stil* NF 28, 2018, pp. 142–175.

In Sweden, over the few past decades, a large amount of research has been conducted on new urban youth styles, here called *suburban slang*. More recently, some researchers have begun to focus on the way young individuals from multilingual suburbs speak in more formal situations, here called *suburban Swedish* – i.e. Swedish close to standard but with a suburban touch, due to, in particular, phonological features indexing *suburb*. Among the general public, these two ways of speaking are often lumped together under popular labels such as *immigrant Swedish* or *Rinkeby Swedish.* As a result, widespread negative attitudes towards the well-known suburban slang risk "rubbing off" on suburban Swedish. This may cause serious problems for the speakers, e.g. if this occurs in a job interview.

This danger of negative evaluation was investigated in a folk-linguistic listener study on gatekeeper perceptions. Ten speech stimuli from young adult speakers (among which two samples each of suburban Swedish and suburban slang) were evaluated by 95 gatekeepers (employment officers, student counselors and teachers). A range of data types was analyzed: attitude scales, variety labeling, assessments of the speakers' occupational level and linguistic background, as well as group discussion data. Results show, among other things, that suburban-sounding speech (slang as well as suburban Swedish) correlates highly with gatekeepers' low ratings of the speakers' occupational level. Moreover, the participating gatekeepers lack adequate terminology to differentiate between these two ways of speaking. This implies that sociolinguistic awareness raising should receive more critical attention within the educational sector, including the training for various professions in the public and private sector.

Keywords: folk linguistics, perceptions of language variation, sociolinguistic awareness, language attitudes, migration-related language variation, suburban slang, suburban Swedish, gatekeeping.

Jag tackar mina kolleger Kari Fraurud, Lennart Larsson, Catrin Norrby och Karin Senter samt två anonyma granskare för värdefulla kommentarer till en tidigare version av denna artikel.

Nya former av språklig variation väcker ofta starka reaktioner. I den här artikeln presenteras en lyssnarstudie om uppfattningar av och attityder till olika former av migrationsrelaterad språklig variation bland några kategorier av grindvakter. Med grindvakt avses personer »vars handlingar kan få tydliga konsekvenser för andra personers karriärutveckling» (Hertzberg 2003 s. 20), t.ex. arbetsförmedlare, rekryterare och studievägledare.[1] Begreppet *migrationsrelaterad språklig variation* omfattar olika sorters språklig variation som kan relateras till de senaste decenniernas invandring till Sverige.

Syftet med studien är att bidra till en bättre förståelse av språkperceptioners roll i rekryteringsprocesser och i rekommendationer för vidare utbildning.

Att utöva inflytande över vem som ges tillträde till arbetsmarknaden och högre utbildning och vem som nekas ingår i de deltagande grindvakternas yrkesroll. Ett sådant beslut bör vila på riktiga och relevanta bedömningar av kompetensen hos de sökande, både språklig och annan. Grindvakternas perceptioner av olika sätt att tala spelar en central roll i sådana bedömningar. I mötet med personer som är i fokus för den här studien, nämligen de som uppfattas tala »svenska med något utländskt», måste grindvakterna därför kunna identifiera vilken sorts språklig variation det handlar om. Handlar det om *brytning*, dvs. om andraspråksvariation hos inlärare? Eller är det fråga om någon form av sociolingvistisk variation i svenska som ofta förknippas med ungdomar och unga vuxna med rötter i storstädernas mångspråkiga bostadsområden, från slangpräglade ungdomsstilar (*förortsslang*) till en mer standardnära svenska med »en klang av förorten» (här kallad *förortssvenska*)?[2]

Resultaten visar att många grindvakter saknar en begreppsapparat för att kunna differentiera mellan dessa olika former av migrationsrelaterad språklig variation, vilket ibland försvårar möjligheterna att kunna göra adekvata bedömningar. Sådana brister i bedömningen drabbar särskilt unga med bakgrund i stigmatiserade förortsområden.

[1] En något vidare förståelse av begreppet träder fram hos Erickson & Shultz (1982) som beskriver *institutional gatekeeping* som »korta möten mellan två personer som inte har en nära relation till varandra, där en av dem [= grindvakten] har befogenhet att fatta beslut som påverkar den andres framtid» (s. xi, min översättning).

[2] En numera ganska vedertagen uppfattning bland språkforskare är att språk och varieteter inte kan förstås som homogena och avgränsbara enheter utan att de bör ses som sociokulturella, ideologiska konstruktioner. I enlighet med denna syn bör kategoriserande begrepp som *rinkebysvenska* eller *ungdomsspråk* – som innebär ett för starkt fixerande – undvikas. Även om jag i stort delar denna syn menar jag att vi forskare ändå i vissa situationer och för vissa syften behöver förenkla den komplexa språkliga verkligheten och tala i termer av varieteter, t.ex. för att bidra till att olika former av språklig variation ska ses och ges erkännande eller för att motverka utbredda negativa stereotyper. Det är på detta sätt beteckningar som t.ex. *brytning*, *förortsslang* och *förortssvenska* används här.

Sociolingvistisk variation i storstädernas mångspråkiga bostadsområden

Att i diskussionen om »svenska med något utländskt» skilja mellan å ena sidan andraspråksvariation hos inlärare och å andra sidan sociolingvistisk variation är inte kontroversiellt, men att göra en skillnad mellan olika former av sociolingvistisk variation – nämligen förortsslang och förortssvenska – är mindre vanligt och mer komplext. Jag börjar därför med att reda ut dessa sistnämnda begrepp.

Under flera decennier har det, såväl i media som bland forskare, riktats stor uppmärksamhet mot olika former av förortsslang. Svensk förortsslang är idag relativt väl utforskad.[3] Slangen har studerats utifrån flera olika angreppssätt: deskriptiva (t.ex. Kotsinas 1988, Ganuza 2008, Bodén 2011); etnografiska (t.ex. Engblom 2004, Haglund 2005, Kahlin 2008, Jonsson 2013); språkideologiska (t.ex. Milani 2010, Stroud 2013) och folklingvistiska (t.ex. Bijvoet & Fraurud 2013). Resultat från ett storskaligt projekt om språk och språkbruk bland ungdomar i mångspråkiga storstadsmiljöer i Sverige (SUF, se bidragen i Young Urban Swedish 2011) tyder på att förortsslangen inte låter sig beskrivas som en sammanhållen och välavgränsad varietet, utan att det i stället föreligger en hög grad av inter- och intraindividuell heterogenitet (Boyd & Fraurud 2010). Detta bekräftas också av de perceptionsstudier som genomförts inom ett omfattande projekt om sociolingvistisk medvetenhet och språkattityder (SALAM[4], se t.ex. Bijvoet & Fraurud 2012, 2013, 2016). Bland andra viktiga insikter som forskningen har genererat kan nämnas att förortsslang för många ungdomar utgör ett av flera olika sätt att tala svenska som ingår i deras språkliga repertoar och att det finns en stor medvetenhet om när, med vem och för vilka syften det fungerar att använda slangen.

På senare tid har forskare också börjat intressera sig för frågan vad som sker med språket när dessa ungdomar blir vuxna och kanske lämnar ungdomsstilen bakom sig. Eller vad händer i situationer där talarna förväntas eller väljer att tala en mer standardnära svenska? Runfors (2009), Bijvoet & Fraurud (2008,

[3] Forskarintresset för nya slangspråk har varit stort också i flera andra europeiska länder. Det visar ett stort antal temanummer av tidskrifter (se referenslistan), antologier (Youngspeak in Multilingual Perspective 2009; Ideological Constructions and Enregisterment of Linguistic Youth Styles 2010; Multilingual Urban Scandinavia. New Linguistic Practices 2010; Ethnic Styles of Speaking in European Metropolitan Areas 2011; Language, Youth and Identity in the 21st Century 2015) samt populärvetenskapliga böcker som publicerats (t.ex. Nortier 2001, Wiese 2012).

[4] SALAM-projektet (*Sociolinguistic Awareness and Language Attitudes in Multilingual Contexts*, RJ 2006–2012) är en folklingvistisk lyssnarstudie bland 343 ungdomar från gymnasieskolor i olika delar av Stockholm.

2016), Eliaso Magnusson & Stroud (2012), Young (2014) och Senter (u.a.) beskriver hur ungdomar och unga vuxna i sådana situationer, när de talar »fin svenska» och undviker språkdrag som de förknippar med slangen (särskilt slangorden), ändå identifieras av många som hemmahörande i en mångspråkig förort. Tyder detta på att en ny sociodialektal variation med »en klang av förorten» håller på att växa fram?

Den första som väckte frågan om det *utöver* förortsungdomarnas gruppspråk kan tänkas finnas förutsättningar för en utveckling av nya sociodialekter var Fraurud (2004),[5] som efterlyste longitudinella fallstudier där man »följ[er] ungdomar som säger sig tala rinkebysvenska vidare in i vuxen- och arbetslivet, för att observera vilka språkliga drag som eventuellt överlever i deras vuxenspråk» (s. 37). Bristen på systematisk kunskap om en sådan tänkbar språkförändring bidrog dock till att Fraurud (och senare även Bijvoet & Fraurud, t.ex. 2006) inte ville namnge – och därmed bidra till en reifiering av – denna form av språklig variation. Under flera år har vi därför endast i mycket försiktiga ordalag vågat tala om en eventuell utveckling av »något tredje», dvs. en tredje form av migrationsrelaterad språklig variation, utöver inlärarsvenska och förortsslang (se Bijvoet & Fraurud 2013).

Systematisk kunskap saknas än idag, men allt fler observationer, bl.a. under fältarbetet till en etnografisk studie (Senter u.a.), stöder hypotesen om att en sådan utveckling är på gång. Behovet av en mer differentierad begreppsapparat för att kunna beskriva de unga talarnas språkliga val gör sig allt mer gällande. För att kunna skilja förortsungdomars gruppspråk från den mer standardnära svenska som ungdomarna använder med t.ex. lärare och andra vuxna har Runfors (2009) introducerat begreppsparet *inåtriktad svenska–utåtriktad svenska*. Och i en engelskspråkig artikel föreslår Bijvoet & Fraurud (2016) termen *suburban Swedish* för den senare formen av språklig variation – som en kontrast till det relativt etablerade *suburban slang*. Vårt beslut att introducera en beteckning bör ses som ett strategiskt essentialistiskt val (jfr Bucholtz 2003). Beslutet motiveras av en vilja att tillmötesgå unga talare som vi kommit i kontakt med genom vår egen och andras forskning, talare som (indirekt) har uttryckt ett behov av en term för detta sätt att tala som de t.ex. beskriver som »det låter förort blandat med riktig svenska» och »såhär ren svenska men man märker [att talaren kommer från en mångspråkig förort]» (Senter 2015 s. 22). Behovet av en

[5] Dialektfrågan har även berörts av Kotsinas (1988), men då i samband med en diskussion kring hur förortsungdomarnas gruppspråk (för vilket hon infört beteckningen *rinkebysvenska*) bör klassificeras. Med utgångspunkt i ett antal traditionella dialektkriterier testar Kotsinas om denna form av språklig variation kan betraktas som en ny regional dialekt. Hennes slutsats blir att den uppfyller de flesta, men ej alla kriterier, och att en klassifikation som dialekt därför inte är lämplig. I senare publikationer väljer hon därför att tala om *ungdomsspråk* (t.ex. Kotsinas 1994).

term motiveras också av att den här sortens språkliga variation blir allt mer utbredd. Den hörs t.ex. allt oftare på radio och TV, inte som tidigare endast bland personer som intervjuas utan nu även bland programledare och reportrar i nyhetsrapportering och dokumentärer.

I föreliggande artikel används den svenskspråkiga motsvarigheten till begreppsparet *suburban Swedish–suburban slang*, nämligen *förortssvenska–förortsslang*. Som redan påpekats saknas i stort sett ännu systematiska beskrivningar av förortssvenska. Utifrån de observationer som gjorts kan dock konstateras att förortssvenska framför allt skiljer sig från förortsslang genom avsaknaden av slangord, men att det också finns drag som är gemensamma för båda sätten att tala, både uttalsmässiga (bl.a. en staccatoartad prosodi) och grammatiska (t.ex. brott mot V2-regeln).

Vad gäller uttalsnivån har Young (2014) genomfört en sociofonetisk analys av det han betecknar som *Swedish contemporary urban vernacular*[6] och bl.a. beskrivit dess talrytm. Intrycket av staccato-rytm är resultatet av en minimerad durationskontrast mellan två på varandra följande vokaler, konstaterar Young. Han fann även ökade mängder av det apikala r-ljudet, främre upphöjda varianter av det långa y-ljudet samt en överdrivet tydlig artikulation av intervokalt g-ljud. Resultaten av ett lyssnartest visade att den minimerade vokaldurationskontrasten starkast påverkade lyssnarbedömningarna; det är ett indexikalt drag[7] som väcker associationer till talare med bakgrund i mångspråkiga storstadsmiljöer.

I material från SALAM-projektet och från föreliggande studie har även ett annat iöronfallande uttalsdrag noterats (ett drag som inte har beskrivits av Young), nämligen finalstavelserna på satsnivå. Dessa avviker både melodiskt och durationellt från östmellansvenskt standarduttal på följande sätt:

1. intonationen sjunker inte finalt utan den är jämn eller stiger något
2. obetonade finalstavelser får en markant förlängning.[8]

[6] Begreppet *Contemporary urban vernacular* myntades av Rampton (2010) och har fått en viss spridning, bl.a. Young (2014) och Aarsæther m.fl. (2015), som dock tillämpar begreppet på lite olika sätt (se Bijvoet & Fraurud 2016 s. 21). I Youngs användning täcker begreppet ett kontinuum från förortsförankrade, slangpräglade ungdomsstilar till en mer standardnära svenska med »en klang av förorten».

[7] Indexikalitet definieras på följande sätt: »a sign (a word, a gesture, a glance, a hairstyle, or anything else that can be meaningful) is indexical if it is related to its meaning by virtue of co-occurring with what it is taken to mean» (Johnstone 2016 s. 633).

[8] Jag vill tacka fonetiker Mikko Korunen, Jyväskylä universitet, för hjälp vid analys och beskrivning av detta uttalsdrag. Enligt Korunen är det adekvat att välja östmellansvenskt standarduttal som referens eftersom studiens talare alla är födda eller bor i Mälardalsområdet.

Att detta drag är utbrett, åtminstone i Stockholmsområdet, har även noterats av Senter, i samband med materialinsamlingen till hennes kommande doktorsavhandling (Senter u.a.).

Observationerna hittills visar också att förortssvenska – liksom förortsslang – inte låter sig beskrivas som en homogen, väl avgränsad varietet. Det finns nämligen stor variation mellan olika talare i hur de framställer denna standardnära svenska med förortsklang; allt från att endast ha ett mycket svagt uttal som indexerar förortsförankring till att tala med en stark staccato-artad prosodi, förlängda finalstavelser med stigande tonhöjd, eventuellt i kombination med ytterligare förortsindexerade drag (grammatiska och/eller uttalsmässiga). Det som dock är gemensamt för talarna är att de verkar ha en lägre grad av kontroll av den egna användningen av förortssvenska – till skillnad från förortsslang som de aktivt kan välja bort (jfr Eliaso Magnusson & Stroud 2012).

Risk för förväxling

Det ovan beskrivna staccato-uttalet och de förlängda finalstavelserna med stigande tonhöjd är mycket framträdande språkdrag. Dragen förknippas oftast med den välkända förortsslangen men finns alltså också i den mer standardnära förortssvenskan. Detta kan tänkas vara en orsak till att förortssvenska ibland förväxlas med förortsslang (se t.ex. Bijvoet & Fraurud 2008, 2016). En sådan förväxling möter man särskilt bland personer som inte är bekanta med mångspråkiga miljöer, som tror sig känna igen en talare på grund av hens uttal (»staccato», »annorlunda melodi»), vilket de förknippar med en viss grupp (»förortsungdomar som talar slang»). Och i ett nästa steg görs eventuellt ytterligare kopplingar till egenskaper som ofta tillskrivs denna stigmatiserade grupp (»har ett dåligt språk», »är stökiga») (jfr Stroud 2013, Jonsson 2013).[9] En förväxling med förortsslang kan alltså leda till att negativa attityder aktiveras. Detta är självklart alltid beklagligt, men särskilt allvarligt blir det om sådana förväxlingar sker i situationer som är avgörande för unga människors möjlighet till social och samhällelig inkludering, t.ex. i institutionella samtal som rör bostad, utbildning och arbete. I sådana situationer

[9] Jfr följande citat från hiphop-låten *Ainaziz*: »Tror för att man bryter att man också bryter lagen» (Latin Kings album *Mitt kvarter* med gästartisten Fille Leiva Wenger). Fille förklarar i TV-programmet *I love Språk* (UR 2009, avsnitt 27) att man blir dömd i förväg om man bryter eller talar förortsslang: »så tror de direkt att man är kriminell».

kan en felaktig bedömning bidra till att försvåra deras möjligheter att få bostad, tillträde till högre utbildning och arbetsmarknaden, dvs. den kan bidra till social exkludering.[10]

Låt oss här fokusera på arbetsmarknaden. Återkommande rapportering de senaste decennierna bekräftar att utlandsfödda av olika anledningar (inte minst strukturell diskriminering) har svårare att ta sig in på arbetsmarknaden än »etniskt svenska» personer (se t.ex. Neergaard 2004, Behtoui 2006, Ahmed & Ekberg 2009, SCB 2015, Asplund, Tovatt & Thalberg 2017, SCB 2017, ESF 2017). Det är dessutom så att de, när de väl kommit in, är överrepresenterade i yrken med lägre löner och sämre anställningsvillkor. Neergaard (2006b) kallar detta fenomen *underordnad inkludering*. Begreppsparet inkludering–exkludering räcker alltså inte för att beskriva dessa individers position på arbetsmarknaden, utan även överordning- och underordningsaspekten bör ingå i beskrivningen menar Neergaard och betonar att »medan inkludering–exkluderingsdimensionen fokuserar på segregering och utestängning riskerar den att osynliggöra en vertikal maktanalys» (s. 178). Forskning visar att risken att hamna i arbetslöshet eller lågstatusjobb också är avsevärt högre för invandrares barn, dvs. för ungdomar som är födda i Sverige med invandrade föräldrar (Tovatt 2016, Schierup & Urban 2016).

Det finns alltså fog att tala om en etnifierad arbetslöshet (Neergaard 2006a, Schierup 2006) och Tegsjö, utredare vid Statistiska Centralbyrån, undrar (SCB 2005 s. 77): »Är det fråga om specifika brister i matchningen på grund av otillräcklig kompetens, otillräckliga språkkunskaper eller svag efterfrågan på jobb på vissa lokala arbetsmarknader?» Ett antal språkligt inriktade studier bekräftar att tal med utländsk brytning – något som utmärker de flesta vuxna inlärare av ett språk – försvårar tillträdet till vissa yrken (se t.ex. Thorstensson 2010, Boyd & Bredänge 2013).[11] Men det finns, såvitt jag vet, ingen språkvetenskaplig forskning kring en eventuell koppling mellan språket hos Sverigefödda ungdomar i förorten och deras exkludering från eller underordning i arbetslivet. I en etnologisk studie av arbetsförmedlares förståelse av de

[10] *Social exkludering* definieras som »en process där människor stängs ute från områden de behöver kunna delta i för att vara fullvärdiga medlemmar i samhällsgemenskapen» (Dahlstedt m.fl. 2016 s. 16).

[11] Att man i platsannonser ofta – och till synes omotiverat – kräver »perfekt svenska i tal och skrift» för vitt skilda typer av jobb har också uppmärksammats av både Arbetsförmedlingen och DO. I syfte att förebygga diskriminering rekommenderas på dessa myndigheters hemsidor arbetsgivare att undvika språkkrav som inte är rättmätiga (se https://www.arbetsformedlingen.se/For-arbetsgivare/Artiklar-och-nyheter/Undvik-att-diskriminera/Diskriminering-i-annonstexter.html och http://www.do.se/globalassets/stodmaterial/stod-hundra-mojligheter-rekrytera-utan-diskriminera2.pdf, 2018-07-30).

hinder och möjligheter som ungdomar med invandrarbakgrund möter i arbetslivet (Hertzberg 2003) framgår dock att flera av de intervjuade arbetsförmedlarna skyller ungdomarnas problem att ta sig in på arbetsmarknaden på »dåliga kunskaper i svenska» (s. 149). Några arbetsförmedlare nämner även ungdomarnas användning av »rinkebysvenska» som något som ligger dem i fatet (s. 161). För att få ett jobb måste man ha en »perfekt svenska», menar de intervjuade – utan att närmare beskriva vad det står för (se även Stroud 2013 s. 336; Neergaard 2006b s. 171).

Föreställningar som dessa – att unga med mångspråkig förortsbakgrund har »ett dåligt språk» och talar slang även i formella situationer (som på anställningsintervju) – är vanliga och sprids även i media.[12] Mina egna erfarenheter från drygt 15 års forskning om språk och språkbruk bland ungdomar med rötter i mångspråkiga storstadsmiljöer är dock att dessa unga är mycket medvetna om språkets roll för tillträde till vidare studier och arbete, och om vikten av att kunna variera sitt språk i olika situationer. Dessa ämnen diskuteras gärna av ungdomarna. I följande utdrag (inspelade under fokusgruppsamtal inom ramen för SALAM-projektet) resonerar några unga om hur man bör tala när man går på anställningsintervju:[13]

- alltså de som pratar med slangord alltså de eh (.) leker tuffa (.) att visa sig (.) men när det gäller jobb (.) det funkar inte när man är tuff och söker jobb (.) då måste man prata fin svenska och som sagt det går inte att vara tuff när man söker ett jobb för chefen går inte efter en tuff tjej eller kille (.) de vill ha en som har bra svenska (.) som pratar tydlig svenska och så
- då pratar jag mycket långsammare och jag använder ingen typ så här slang och svärord
- ren svenska (.) ingen brytning ingen rinkebysvenska (.) alltså det är som en sådan svenska som typ exakt alla kan förstå utan att så här behöva tänka efter vad de sa (.) ingen slang och ingenting bara ren svenska

Citaten vittnar om att dessa unga är helt på det klara med att det i en sådan situation inte är lämpligt att tala förortsslang. Uppfattningar som dessa är snarare

[12] Så skriver t.ex. en journalist i tidningen Publikt (Fackförbundet ST, 2007-09-11) i en recension av filmen *Ett öga rött* att huvudrollsinnehavaren »reagerar mot 'överdrivet blattesnack', och att det är uppenbart att ett sådant språk kan vara till nackdel för en när man söker arbete». Och en skribent i tidningen Metro (2006-04-27) frågar sig: »Den acceptansen 'Rinkebysvenskan' får är positiv på ett sätt, men hur är det egentligen om man inte talar 'korrekt' svenska och använder ord som jaoow, guzz, abri och så vidare på arbetsintervjun?».

[13] Exemplen i artikeln har transkriberats ortografiskt, men med markörer för kort paus (.); längre paus (/); avbrott -; stigande intonation ↑ samt utelämnad passage […]. Även metakommentarer har skrivits inom hakparenteser. Yttrandena har återgivits ordagrant vilket innebär att även tvekljud och omtagningar har tagits med.

regel än undantag (se även t.ex. Eliaso Magnusson 2010, Eliaso Magnusson & Stroud 2012, Svendsen & Marzo 2015). Man kan därför fråga sig om arbetsförmedlarna i den ovan refererade intervjustudien (Hertzberg 2003) gjorde en riktig bedömning då de fastslog att de unga arbetssökande använde förortsslang i rekryteringssamtalen. En annan möjlig tolkning är att ungdomarna talade »svenska med en klang av förorten», dvs. förortssvenska, som av arbetsförmedlarna förväxlades med slangen.[14]

Studiens syfte, frågeställningar och upplägg

Mot bakgrund av det ovan beskrivna är det angeläget att studera uppfattningar av och attityder till olika former av migrationsrelaterad språklig variation (med särskilt fokus på förortssvenska) bland olika kategorier av grindvakter, inte bara arbetsförmedlare och rekryterare utan också yrkes- och studievägledare samt betygsättande lärare. De forskningsfrågor som studien söker svar på är: (1) Skiljer dessa grindvakter mellan olika sorters språklig variation? (2) Vilka beteckningar använder de för olika sätt att tala? (3) Hur bedömer de språket – och dess talare? Är det så att ett »enspråkigt, infött» uttal bedöms mer positivt än uttal med »något utländskt»? Och *om* det är så, gäller detta då generellt, t.o.m. om man skulle jämföra mycket informella, enspråkiga samtal med formella samtal på någon form av förortsindexerad svenska eller svenska med brytning?

Det är alltså språklig perception (i vid bemärkelse) som studeras i den här undersökningen. Med ett folklingvistiskt angreppssätt (jfr Bijvoet & Fraurud 2016) eliciterades perceptionsdata genom ett lyssnarexperiment där sammanlagt 95 deltagare på olika sätt fick bedöma ett antal talprov från talare med olika språklig och social bakgrund. Lyssnarna var dels yrkesverksamma grindvakter (16 personer inom arbetsmarknad och utbildning), dels blivande grindvakter (75 studenter, varav majoriteten lärarstudenter, i svenska eller svenska som andraspråk). Dessutom deltog en specialgrupp av mycket rutinerade lyssnare i undersökningen (fyra medicinskt utbildade personer som arbetar på en larmcentral för akut telefonrådgivning).

[14] Ett exempel på sådana förväxlingar ges av en av ungdomarna (en 18-årig tjej med förortsbakgrund) som Karin Senter följer under fältarbetet inför sin kommande avhandling. Efter en anställningsintervju där tjejen – enligt egen utsago – hade använt ett formellt språk fick hon ett mejl där bemanningsföretaget meddelade att hon inte fick jobbet med hänvisning till hennes olämpliga språk och användning av slangord (Senter, muntlig kommunikation, september 2017).

Som stimuli användes 10 talprov, utvalda ur ett större material med 53 inspelningar av simulerade mobilsamtal där de valdes som jag bedömde som mest autentiska och som gav en jämn spridning mellan inlärare, enspråkiga talare och flerspråkiga talare med förortsbakgrund. Talproven bestod av korta samtal (25–30 sek.) med i princip samma budskap. För att få in både mer formella och mer informella samtalsstilar ombads talarna (samtliga unga män mellan 20 och 29 år) att ringa två olika mottagare – en chef på jobbet och en nära kompis – och meddela att de satt fast i bilkö och därför skulle bli försenade. Ingen skriftlig förlaga tillhandahölls. Från två talare användes både samtalet till kompisen *och* samtalet till chefen (dvs. de utgör en s.k. *matched guise*); från övriga sex talare valdes antingen det formella eller det informella talprovet (se tabell 1).

Tabell 1. Talproven i presentationsordning: nummer, kodnamn, språklig bakgrund, ålder, tid i Sverige, typ av samtal.

Talnr	Kodnamn	Enspråkig; flerspråkig förortsbakgrund; inlärare	Ålder	År i Sverige	Samtal chefen	Samtal kompis
T1	Bosse	enspråkig	25	hela livet	X	
T2	Diego	inlärare	24	3 år	X	
T3	Serdar	flerspr. förortsbakgrund	28	hela livet	X	
T4	Olle	enspråkig	25	hela livet		X
T5	Ibrahim	flerspr. förortsbakgrund	20	hela livet	X	
T6	Gino	inlärare	28	2,5 år	X	
T7	Serre	flerspr. förortsbakgrund	28	hela livet		X
T8	Lasse	enspråkig	29	hela livet		X
T9	Luigi	inlärare	21	1 år	X	
T10	Ibbe	flerspr. förortsbakgrund	20	hela livet		X

De två matched guise-talarna i studien, Ibrahim/Ibbe[15] och Serdar/Serre, är båda unga män som är födda och uppvuxna i en mångspråkig förort till en mellansvensk storstad. Från dessa två talare användes alltså både det formella och det informella talprovet som stimulusprov. För att minimera risken att lyssnarna skulle lägga märke till att det fanns två matched guise-talare med i studien presenterades deras två versioner aldrig i direkt anslutning till varandra utan flera andra talprov presenterades däremellan (se tabell 1). De två samtalen från var och en av dessa talare skiljer sig mycket, framför allt när det gäller ordförråd och prosodi, men också med avseende på grammatik och talhastighet. I samtalet till kompisen (Ibbe och Serre) använder båda talarna

[15] Namnen som används i artikeln, både för talare och lyssnare, är fingerade. I själva experimentet presenterades talproven med ett nummer (talare 1–talare 10), ej med namn.

förortsslang: språket innehåller många slangord, grammatiska avvikelser från svenskt standardspråk, ett starkt staccato-uttal och ett snabbt taltempo. Språket i samtalet till chefen (Ibrahim och Serdar) kan i båda fallen snarare beskrivas som en mer standardnära svenska med en »klang av förorten», dvs. förortssvenska. Dessa samtal innehåller inga slangord men det finns en svag staccato-rytm samt en viss förlängning av obetonade finalstavelser. Samtalen inleddes så här:

Ibrahim: hej hej (/) [= paus då den fiktiva mottagaren svarar] jag tänkte bara säga till dig att jag kommer att komma lite sent
Ibbe: shoo vad händer (.) var är du ↑ (.) är ni där eller ↑ (/) [= paus då den fiktiva mottagaren svarar] ait ait hörru tänkte bara säga till dig kvickt att jag fastnat i trafiken (.) fett lång kö alltså

Serdar: hej hur är det ↑ (/) [= paus då den fiktiva mottagaren svarar] jo det är bra tack det är bra (.) lite småstressad bara (.) är alla där ↑
Serre: ah kusse vad händer ↑ hur mår du ↑ (/) [= paus då den fiktiva mottagaren svarar] jo det är lugnt det är lugnt (.) hörru är alla där eller ↑

Tre av de övriga sex talproven – Diego, Gino och Luigi – producerades av talare som har invandrat till Sverige i 20-årsåldern, och som talade svenska med olika grader av brytning (med inflytande från i tur och ordning spanska, italienska och italienska). Diego har minst brytning, Luigi mest. Dessa tre talare gjorde i stort sett inga språkliga anpassningar beroende av vem som var den tänkta mottagaren till mobilsamtalet (chef eller kompis). Detta är inte på något sätt förvånande: att kunna göra sådana stilistiska justeringar är en färdighet som kommer sent under inlärningen av ett nytt språk. För dessa tre inlärare användes samtalen till chefen som stimulusprov.

Tre talprov var mobilsamtal från talare som identifierade sig själva som enspråkiga: Bosse, Olle och Lasse. Alla tre är födda och uppvuxna i en mellansvensk storstad. Två av dem, Bosse och Olle, gjorde inte heller några större språkliga anpassningar när de bytte samtalsmottagare. De talade en mycket standardnära svenska även i det informella samtalet (dvs. samtalet till kompisen) och ändrade inte sitt sätt att tala nämnvärt för att uppnå en högre formalitetsgrad i samtalet till chefen. Bosses samtal till chefen respektive Olles samtal till kompisen valdes ut som stimulusprov. Hos den tredje enspråkiga talaren, Lasse, skilde sig de två samtalen mycket. I samtalet till sin chef använde Lasse inga slangord och taltempot var lugnt. Samtalet till kompisen innehöll en del slanguttryck (svenska och engelska) och talhastigheten var hög. För att kunna utreda forskningsfråga (3) ovan valde jag att använda Lasses informella samtal som stimulusprov.

Lyssnarna i studien fick information om att de skulle få lyssna på – och sedan bedöma – 10 talprov med snarlikt innehåll från unga vuxna män i åldern 20–29 år. De fick inte veta att samtalen var fingerade och att talarna hade fått instruktionen att ringa olika mottagare (en kompis och en chef). Experimentet genomfördes i två steg. Efter en första uppspelning fick lyssnarna fylla i ett antal attitydskalor (ett talprov i taget) i en skriftlig enkät, och efter en andra uppspelning fick de i tur och ordning svara på ett yrkesgissningstest, föreslå en term för den sortens svenska som användes i det aktuella talprovet samt gissa talarens språkliga bakgrund (en- eller flerspråkig) och vistelsetid i Sverige. Slutligen fick de försöka beskriva vad det var i språket som de särskilt hade lagt märke till, som hade påverkat dem i hur de hade svarat. I anslutning till enkätundersökningen genomfördes fem fokusgruppsamtal med de yrkesverksamma grindvakterna och med medlemmarna i specialgruppen där olika sorters språklig variation diskuterades (se tabell 2).

Tabell 2. Grindvakterna: kodnamn, arbetsområde, deltagande i lyssnarexperiment och fokusgruppsamtal.

Grindvakter	Arbetsområde	Lyssnar-experiment	Fokusgrupp-samtal
Alice, Alva, Amanda	Arbetsmarknad: rekryterare och arbetsförmedlare	X	X
Agnes, Andrea, Annika, Astrid		X	X
Ulrika, Ulva, Una, Undis, Urban	Utbildning: studie- och yrkesvägledare	X	X
Ulla, Ulvhild, Unni, Ursula		X	X
Sigrid, Smilla, Sofia, Stina	Specialgrupp: anställda vid larmcentral för akut telefonrådgivning	X	X
75 studenter	Lärarutbildning Svenska och Svenska som andraspråk	X	–

Fokusgruppdiskussionerna gav ytterligare kvalitativa data i form av 5,5 timmars inspelningar. Detta material utgjorde ett viktigt stöd för tolkningen av enkätdata.

Resultat

I det följande presenteras undersökningens huvudresultat. Först redovisas svaren på uppgiften att beteckna de olika talproven, sedan följer resultaten från yrkesgissningsuppgiften och attitydskalorna. Slutligen presenteras data från fokusgruppsamtalen.

I själva testsituationen presenterades de olika talproven i den ordning som framgår i tabell 1. För presentationen av undersökningens resultat har dock, i figurerna som presenteras nedan (figur 1–3) talarna ordnats så att de tre enspråkiga talarna presenteras till vänster i figurerna, de tre inlärarna till höger och i mitten de fyra talproven från de två tvåspråkiga talarna födda i Sverige (dvs. matched guise-talarna Ibrahim/Ibbe och Serdar/Serre). Denna ordningsföljd följer i stort sett (med undantag av den avancerade andraspråkstalaren Diego) ett index baserat på lyssnarbedömningar av talarnas vistelsetid i Sverige och språkliga bakgrund (se tabell 3). Indexvärdena kan variera från 1 (= uppfattad som mest enspråkig och infödd) till 4 (= uppfattad som mest nyanländ).

Tabell 3. Talarnas index på skalan *infödd enspråkig svenskhet – mest nyanländ*.

	Olle	Lasse	Bosse	Ibrahim	Serdar	Ibbe	Serre	Diego	Gino	Luigi
Index	1,01	1,16	1,26	2,21	2,26	2,41	2,48	2,21	2,92	3,39

Av utrymmesskäl kan inte lyssnarbedömningarna av samtliga talare rapporteras lika utförligt, utan fokus är på de två matched guise-talarna. Jämförelser med andra talare görs när så bedöms relevant.

Beteckningar för olika sätt att tala

Svarsfrekvensen på den öppna frågan att föreslå en term för den sortens svenska som användes i det aktuella talprovet var hög: i genomsnitt 92 % – och för vissa talprov (Ibbe och Serre) närmare 100 %. Frågan genererade en del mer eller mindre etablerade beteckningar (t.ex. *rinkebysvenska*, *invandrarsvenska*, *dialekt*, *brytning*, *rikssvenska*), men också många nybildningar och omskrivningar (t.ex. *brytningssvenska* eller *med något multietniskt språkligt över sig*). Framför allt dessa nybildningar och omskrivningar innehåller en hel del information som inte hade kommit fram om flervalsfrågor med givna svarsalternativ hade använts.

För bearbetning av dessa data gjordes som ett första steg en inventering av vilka betydelsekomponenter som kunde urskiljas i de olika beteckningarna. Ett svar kan innehålla en eller flera komponenter: svaret *lite 'gungande' dialekt, med brytning* innehåller t.ex. både komponenterna *dialekt* och *brytning*. Som ett andra steg sammanfördes sedan innehållsmässigt besläktade komponenter i tre vidare kategorier (jfr Bijvoet & Fraurud 2008):

1. Icke-standard: migrationsrelaterad variation (t.ex. *bruten*, *inlärar-*, *förort*, *ghetto*, *utländsk*)
2. Icke-standard: annan variation (t.ex. *mellansvensk*, *arbetar-*, *ungdom*, *dialekt*)
3. Standard/prestige (t.ex. *vanlig*, *riks-*, *norm-*, *bra*, *fin*)

Även en kategori *Övrigt* inrättades för i sammanhanget mer ovidkommande svar (t.ex. *snabbtalad* eller *osäkert språk med begrepp*).

För att kunna urskilja uppfattningar om olika sorters migrationsrelaterad variation (kategori 1 ovan) har slutligen i ett tredje steg en mer fingraderad indelning av denna breda kategori gjorts i sex underkategorier. Två underkategorier som var relativt enkla att urskilja var:

i. förort (omfattande komponenter som relaterar till mångspråkig förortsmiljö, t.ex. *ghetto*, *blatte*, *förort*, *rinkeby*, *multietnisk*)
ii. inlärare (omfattande komponenter som tydligt beskriver att talaren håller på att lära sig svenska, t.ex. *nysvenska*, *accent*, *utländsk*)

Komponenterna *brytning*, *andraspråk* och *invandrare* har fått utgöra tre egna underkategorier eftersom materialet visar att dessa beteckningar i princip kan stå för all möjlig »svenska med något utländskt». Komponenten *andrageneration* låter sig inte heller på ett självklart sätt inordnas i någon av de övriga kategorierna, varför även denna komponent utgör en egen underkategori.

Figur 1 visar hur de olika kategorierna fördelar sig över de tio talproven. För de tre enspråkiga talarna Olle, Lasse och Bosse används nästan uteslutande beteckningar som speglar att dessa talprov uppfattas som någon form av enspråkig svenska. Detta är helt i linje med de uppskattningar som gjordes av talarnas placering på skalan *infödd enspråkig svenskhet – mest nyanländ* (se tabell 3) där Olle har indexvärde 1,01, Lasse 1,16 och Bosse 1,26.

När det gäller inlärarna Diego, Gino och Luigi träder ett intressant mönster fram. I fråga om den avancerade andraspråkstalaren Diego är lyssnarna oeniga: det är lika många som beskriver hans talprov som *normal* eller *vanlig* svenska som de som uppfattar det som *brytning*, och endast ett fåtal associerar till *inlärare* eller *invandrare*. För Gino och Luigi, som inte har kommit lika långt i sin andraspråksinlärning, ökar användningen av beteckningen *brytning* något jämfört med Diego. Men en betydligt mer iögonfallande skillnad är att lyssnarna för dessa två talare i mycket högre utsträckning väljer beteckningar som placerar Ginos och Luigis talprov i kategorierna *inlärare*, *invandrare* och *andraspråk* och att de i mindre utsträckning använder beteckningar som indikerar nå-

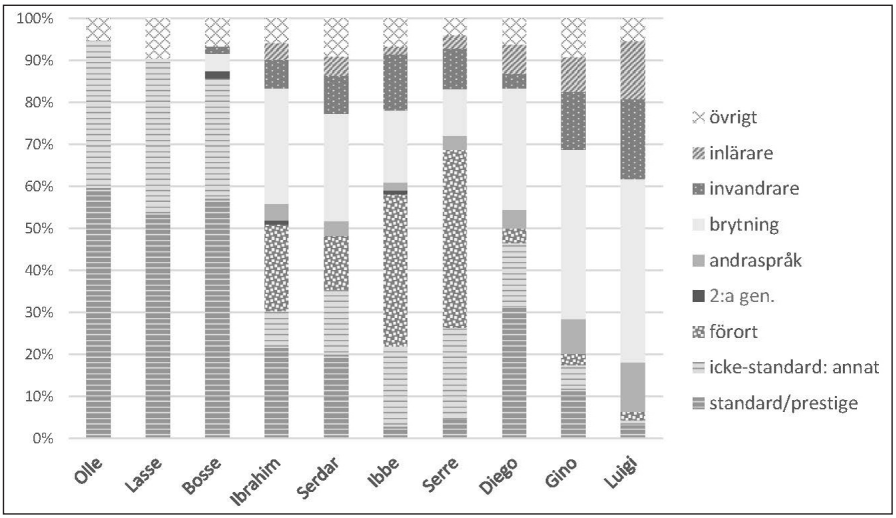

Figur 1. Lyssnarnas kategoriserade svar på de öppna frågorna om beteckning.

gon form av enspråkig svenska. Här finns en tydlig koppling till talarens färdighetsnivå i svenska: Luigi har en starkare brytning än Gino som har en starkare brytning än Diego. Även för dessa tre talare är de valda beteckningarna samstämmiga med talarnas indexvärde på skalan *infödd enspråkig svenskhet – mest nyanländ* där Diego har 2,21, Gino 2,92 och Luigi 3,39.

Ett flertal likheter träder också fram i beteckningarna för de två matched guise-talarna. När dessa talare samtalar med en kompis (Ibbe och Serre) och använder en mer informell samtalsstil, associerar lyssnarna i första hand till den mångspråkiga förorten och i viss mån till annan icke-standardspråklig variation (främst *ungdomsspråk*). När samma talare ringer ett samtal till sin chef och använder en mer formell svenska (Ibrahim och Serdar), beskrivs deras språk oftare i termer av *brytning* men även som *standardsvenska* eller *riksswenska*. Associationer till mångspråkig förortsmiljö förekommer också. Uppskattningarna av talarnas vistelsetid i Sverige och språkliga bakgrund visar att samtliga dessa fyra talprov placeras i mitten på skalan *infödd enspråkig svenskhet – mest nyanländ*, men att Ibbe och Serre hamnar något mer åt den »nyanlända» sidan på skalan (med ett index på 2,41 respektive 2,48) medan Ibrahim och Serdar hamnar något mer åt den »infödd enspråkiga» sidan av skalan (med ett index på 2,21 respektive 2,26). Det är värt att notera att många lyssnare an-

vänder beteckningen *brytning* för Ibrahims och Serdars talprov; det skulle kunna tyda på att detta ord har en annan betydelse i vardagsspråket än i fackspråket (se avsnittet Fokusgruppdiskussionerna nedan för en vidare diskussion om detta).

Yrkesgissningar

I yrkesgissningstestet fick lyssnarna i uppgift att för var och en av talarna utifrån tio svarsalternativ välja vilket yrke de trodde talaren hade. Yrkena till testet valdes utifrån tre kriterier. Det som eftersträvades var: 1) relativt vanliga yrken; 2) en jämn fördelning över yrken med olika krav på utbildning (rankade med stöd i två etablerade klassificeringsindelningar: SSYK och SEI)[16] och 3) yrken som unga vuxna (20–30 år) kan tänkas ha. Yrkena som deltagarna fick välja mellan var: boendeassistent*; butiksbiträde*; controller; elektriker; elevassistent; försäljare*; grundskollärare*; jurist; sjukgymnast; säkerhetsvakt. (Asterisk * anger att yrket tillhör de 30 vanligaste yrkena år 2015.)[17]

En sammanvägning av SEI- och SSYK-klassificeringen för de i den här studien aktuella yrkena motiverar en grovindelning i två breda kategorier: yrken med längre utbildning och högre social status (controller, grundskollärare, jurist, sjukgymnast) och yrken med kortare utbildning och lägre social status (boendeassistent, butiksbiträde, elektriker, elevassistent, försäljare, säkerhetsvakt).

I figur 2 presenteras resultaten av yrkesgissningsuppgiften för samtliga tio talare. Lyssnarna fick välja ett yrke per talare. Det som är direkt iögonfallande är att grindvakterna i denna studie generellt har låga förväntningar om att talarna har ett yrke med högre socialt status. Över 50 % av lyssnarna gissar för nio av de tio talarna att de arbetar med yrken med kortare utbildning. Endast

[16] SSKY (standard för svensk yrkesklassificering) är ett klassificeringssystem som baseras på kvalifikationsnivå, arbetsuppgift och arbetserfarenhet. Det används idag, t.ex. av SCB. SEI (= socioekonomisk indelning av förvärvsarbetande) är en mer sociologisk klassificeringsindelning. Den användes fram till 2015 och är »en beskrivande klassifikation avsedd att belysa den hierarkiska strukturen i ett samhälle, baserat på individens position på arbetsmarknaden, vilken antas ha en avgörande betydelse för välfärdsfördelning och livschanser». (http://www.scb.se/dokumentation/klassifikationer-och-standarder/standard-for-svensk-yrkesklassificering-ssyk, 2017-10-30, http://www.scb.se/sv_/Dokumentation/Klassifikationer-och-standarder/Socioekonomisk-indelning-SEI, 2015-08-07).

[17] http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/arbetsmarknad/sysselsattning-forvarvsarbete-och-arbetstider/yrkesregistret-med-yrkesstatistik/pong/tabell-och-diagram/30-storsta-yrkena, 2017-10-30.

den enspråkiga talaren Olle associeras i högre grad med yrken som kräver fördjupad högskolekompetens (främst jurist). I kommentarerna till uppgiften »Beskriv: vad hör du i språket som påverkar dig i hur du har svarat?» är det vanligt att Olles uttal av i-ljudet nämns och kopplas till en övre medelklassbakgrund, t.ex.:

- självsäkerhet, lite snobbig, i:na (»fina» i:n)
- »i» som gör att jag tror att han kommer från Lidingö, Täby el. Danderyd; låter självsäker; van att få sin vilja fram?

De talprov som väcker flest associationer till lågstatusyrken (framför allt försäljare och säkerhetsvakt) är Serre och Ibbe. I kommentarerna till talproven lägger lyssnarna ibland ett explicit samband mellan talarnas språk och förväntningar på deras utbildningsnivå. Om Serre noterar t.ex. några lyssnare:

- slang = låter ej som högstatusyrke
- låter inte högutbildad; mer vardagligt än formellt sätt att uttrycka sig

I fråga om Ibbe reagerar flera lyssnare på hans »attityd»:

- attityd, slang (mycket); dialekt men ingen brytning
- talar entonigt, låter ointresserad

Även Serdar och Ibrahim associeras i hög grad med ett lågstatusyrke (främst elevassistent eller boendeassistent) – till och med mer än Diego, Gino och

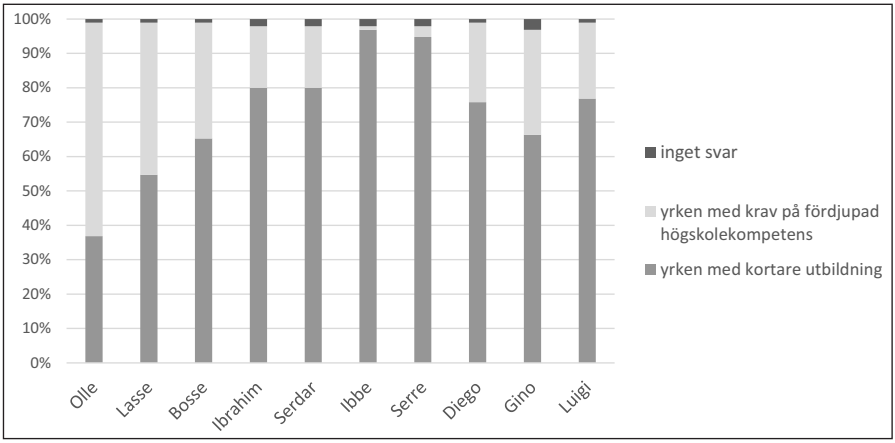

Figur 2. Lyssnarnas gissningar om talarnas yrke.

Luigi som alla talar svenska med brytning (om än olika starkt). Att de tre invandrade talarna i något högre grad förknippas med yrken som kräver längre utbildning kan möjligen delvis förklaras av erfarenheter från flyktinginvandringen år 2015, då befolkningen i västvärlden fick upp ögonen för det faktum att många av dem som sökte sig till våra länder var välutbildade. Ibland uttrycks det explicit, t.ex. om Gino respektive Luigi:

- verkar van att använda språket (men inte det svenska); tror han har längre utbildning
- »finns lång kö», »jag ska komma lite sent», »raggsack» = grov brytning och grammatiska fel, men låter välutbildad

I flera lyssnarkommentarer nämns att Serdar och Ibrahim uppfattas som relativt unga, och att de därför förmodligen inte har någon längre utbildning, t.ex.:

- han använder ett ungdomligt språk, och har inte hunnit utbilda sig [*om Serdar*]
- låter ung, därav yrkesvalet; kort utbildningsbakgrund pga. ålder och därav yrke som inte ställer krav på eftergymnasial utbildning [*om Ibrahim*]

Även talarnas förmodade bakgrund i en mångspråkig förort nämns, ett antagande som ofta bygger på uttalsmässiga aspekter. Om Serdar noteras t.ex.:

- lite, lite förortssvenska/rinkebysvenska i uttalet
- som att han tidigare har pratat förortsslang men »destillerat» sin svenska till något mer ordentligt
- »utomlands»: tonen gick upp litegrand, sje-ljudet lite annorlunda
- använder lite brytning och en viss rytm/prosodi som jag kopplar till förortsslang
- prosodin/melodin påminde mig om förortssvenska

Och om Ibrahim skriver några av lyssnarna:

- lite stockholmsförort, låter lugn, som om han har bra kontakt med barn/ungdomar, »förortssvenska»
- en svenska från en storstadsförort
- liten tendens till »rinkebysvenska»
- något med stötigheten?
- i slutet av en mening betonar han sista ordet extra

Endast 18 % av lyssnarna bedömer att Serdar och Ibrahim arbetar inom ett högstatusyrke, trots att dessa talare i samtalet till chefen anstränger sig och använder den mest formella svenska som ingår i deras språkliga repertoar. Kopplingen till den mångspråkiga förorten kan ha resulterat i relativt lågt

ställda förväntningar på talarna i fråga om deras yrkesbakgrund. Detta kan jämföras med lyssnarbedömningarna av de enspråkiga talarna Olle och Lasse, som båda ringer ett informellt samtal till en kompis och inte behöver fundera över hur de ska tala för att göra ett gott intryck: i Olles fall associerar 62 % av lyssnarna till ett högstatusyrke, och i Lasses fall 44 %. Att ha ett »enspråkigt, infött» uttal bidrar alltså till högt ställda förväntningar från dessa grindvakters sida.

Attitydskalorna

Lyssnarnas attityder till de olika talproven mättes med hjälp av en s.k. semantisk differential – ett mätinstrument som består av ett antal graderade skalor som beskriver olika talaregenskaper (här: *intelligent*, *tuff*, *ordentlig*, *självsäker* och *trevlig*). Talproven spelades upp ett i taget för lyssnarna, som sedan fick bedöma talarna med hjälp av skalorna. Instruktionen löd: »Hur bra tycker du att följande ord passar in på talaren? Kryssa i en ruta på *varje* skala».[18] Skalorna var utformade på följande sätt (här exemplifierat med adjektivet *tuff*):

tuff

INTE ALLS ← □ — □ — □ — □ — □ — □ → **VÄLDIGT MYCKET**

Attityddata insamlade med denna metod är inte helt enkla att tolka. Även om innehållet i de tio talproven är mer eller mindre konstant finns det andra faktorer som kan ha påverkat hur talarna uppfattades (bl.a. deras röstläge, taltempo, ordval). Data från fokusgruppsamtalen samt resultaten av de övriga enkätuppgifterna har varit till hjälp vid tolkningen av attitydmaterialet.

För att identifiera de grundläggande dimensionerna i dessa attityddata genomfördes en faktoranalys (en statistisk metod för att, om möjligt, sammanfatta ett större antal variabler i form av ett mindre antal bakomliggande s.k. faktorer). Denna visade att de fem attitydskalorna kunde sammanföras under två faktorer: ORDENTLIG och TUFF (namngivna efter den egenskap som visat sig väga tyngst inom respektive faktor). Faktorn ORDENTLIG sammanfattar

[18] Flera fokusgruppdeltagare har påpekat att de har skrivit samma värde på skalan *intelligens* för alla talare. Den skalan upplevdes uppenbarligen som den svåraste att svara på.

egenskaperna *ordentlig, intelligent* och *trevlig*, och faktorn TUFF egenskaperna *tuff* och *självsäker*. I figur 3 nedan redovisas de två faktorernas värden för var och en av de tio talproven, där ett positivt värde (0 >) mycket förenklat kan sägas indikera att svaren på de ursprungliga attitydskalorna i högre grad återfanns på den högra halvan av skalan (ju högre värde, desto längre åt skalpolen »väldigt mycket»), medan ett negativt värde (< 0) tyder på att svaren mer låg på vänstra skalhalvan (ju lägre värde, desto längre åt skalpolen »inte alls»). Det är på detta sätt termerna *positiv* och *negativ* ska förstås i nedanstående redovisning.

En första snabb granskning av attitydsvaren (se figur 3) visar att de informella talproven (Olle, Lasse, Ibbe och Serre) generellt får ett högre värde för faktorn TUFF än för faktorn ORDENTLIG. För flertalet av de formella talproven (Bosse, Serdar, Diego, Gino och Luigi) gäller det omvända.

De enspråkiga talarna Olle och Lasse, som båda ringer ett samtal till en kompis, får positiva bedömningar i fråga om egenskaper som täcks av framför allt faktorn TUFF men även för faktorn ORDENTLIG. Det senare gäller dock Olle i högre grad än Lasse, möjligen som en följd av Lasses ungdomliga samtalsstil med många slangord och ett högt taltempo. Den tredje enspråkiga talaren, Bosse, som ringer ett mer formellt samtal till chefen, bedöms vara den mest ordentliga, trevliga och intelligenta av dessa tre talare. I fråga om tuffhet och självsäkerhet bedöms han dock negativt, något som troligtvis kan förklaras av hans försiktiga framtoning i samtalet.

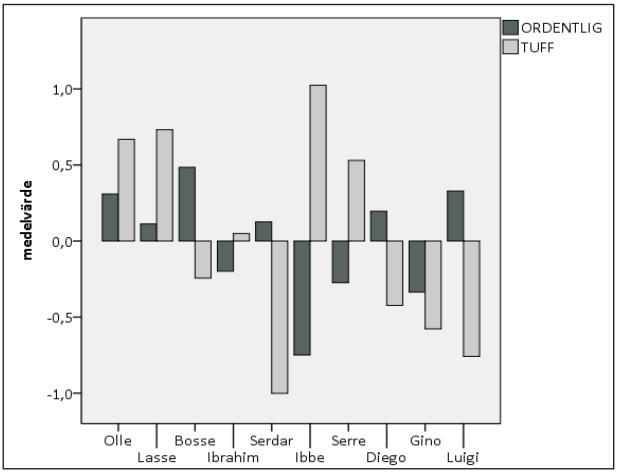

Figur 3. Lyssnarnas attityder till de tio talarna.

Beträffande inlärarna Diego, Gino och Luigi råder det ingen tvekan om att lyssnarna identifierar dem som just inlärare: många lyssnare påpekar att det är brytningen, prepositionsfelen och andra grammatiska fel som avslöjar att dessa tre talare håller på att lära sig svenska. Diego, Gino och Luigi får negativa bedömningar i fråga om tuffhet och självsäkerhet. Här finns en tydlig koppling till grad av brytning: ju starkare brytning, desto negativare bedöms talaren för dessa egenskaper. Det är svårare att förklara varför Diego och Luigi bedöms positivt för faktorn ORDENTLIG, men inte Gino. Av lyssnarnas kommentarer framgår att hänsyn tas till talarnas invandrarbakgrund, dvs. de talar bra »för att vara invandrare». En lyssnare anmärker t.ex. om Diego:

- liten brytning/accent, vältalig, mycket »duktig» på svenska.

Liknande kommentarer finns också om Luigi:

- grammatiska fel, uttalar vissa ord fel, få ord, talar långsamt; trevlig för att han anstränger sig; låter osäker på språket
- språket är inte grammatiskt korrekt och uttalas fel; engagemang till att prata bra svenska finns
- mycket brytning; ny i Sverige?; mjuk språkton, vältalig, ambitiös

Kommentarerna visar att Luigis tydliga ansträngningar att tala »bra svenska» uppskattas.

Vad gäller attityderna till talarna med mångspråkig förortsbakgrund bekräftas resultaten från tidigare studier: Serres och Ibbes förortsslang får genomgående positiva värden för faktorn TUFF och negativa för faktorn ORDENTLIG (jfr Bijvoet & Fraurud 2012, 2013, Hyttel-Sørensen 2017). Det omvända gäller för Serdar: han bedöms mycket negativt i fråga om egenskaper som sammanfattas i faktorn TUFF – något som förmodligen beror på hans mjuka, försynta framtoning i det aktuella samtalet (se t.ex. den första lyssnarkommentaren efter figur 4 nedan) – och positivt (om än i ringa mått) för faktorn ORDENTLIG. För Ibrahim är dock bilden mindre tydlig: lyssnarna verkar helt enkelt inte vara eniga, varför faktorerna knappt ger något utslag alls. En sådan konsensus i fråga om hur talare av förortsslang uppfattas samtidigt som talare av förortssvenska väcker divergerande uppfattningar har också påvisats i tidigare studier (t.ex. Bijvoet & Fraurud 2016).

För matched guise-talarna Serdar/Serre respektive Ibrahim/Ibbe är det intressant att även jämföra lyssnarattityder till deras två versioner av mobilsamtalet (samtalet till kompisen respektive till chefen) med varandra.

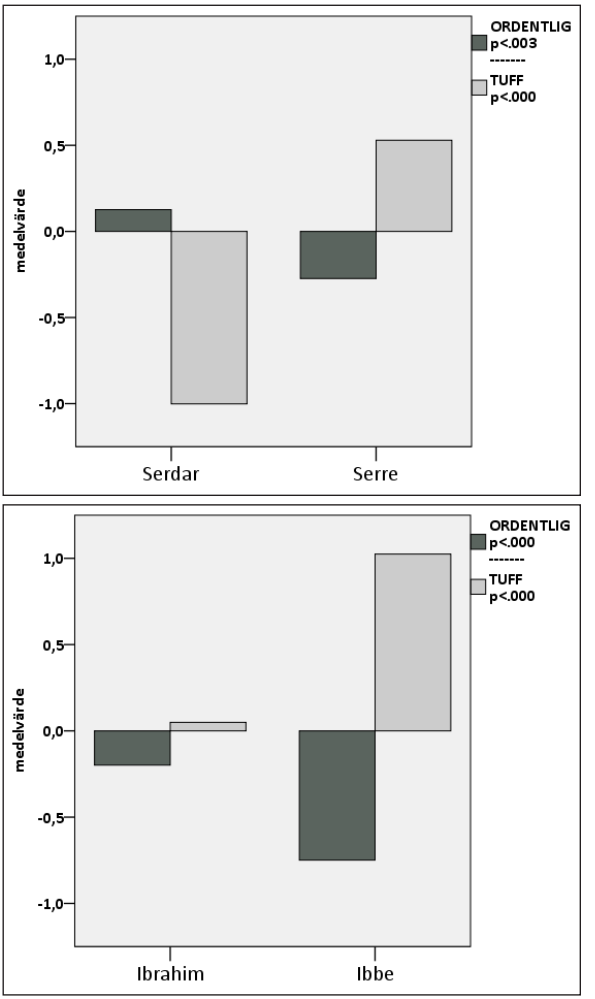

Figur 4. Lyssnarnas attityder till matched guise-talarna Serdar/Serre och Ibrahim/Ibbe.

Som figur 4 visar, skiljer sig attityderna till Serdar och Serre remarkabelt åt, och detsamma gäller för Ibrahim och Ibbe. Lyssnarna – som inte är medvetna om att samma talare förekommer i två skepnader – kommenterar:

- låter som en snäll och försynt person; lågutbildad [*om Serdar*]
- använder slang, talar snabbt och kaxigt, speciell rytm/prosodi [*om Serre*]

- låter artig, men lite nonchalant [*om Ibrahim*]
- slangord, hårdare attityd [*om Ibbe*]

Fokusgruppdiskussionerna

Efter enkäten genomfördes gruppdiskussioner med en femtedel av alla lyssnare (N=20, se tabell 2) där deltagarna åter fick lyssna på talproven och bl.a. ombads beskriva hur de föreställde sig talarna, både i fråga om social och språklig bakgrund. Deltagarnas egna beteckningar för olika sorters svenska diskuterades. De resonerade också kring lämpligheten att tala på ett visst sätt i olika givna sammanhang, samt om man som talare alltid medvetet väljer hur man talar. Fokusgruppdiskussionerna spelades in och genererade 5,5 timmar samtalsdata. Inom ramen för denna artikel finns inte möjlighet att redovisa en uttömmande analys av detta material, utan här fokuseras på de resultat som är relevanta för diskussionen om olika sorters migrationsrelaterad variation – och den potentiella risken att förortssvenska förväxlas med förortsslang.

Det framgick tydligt under gruppdiskussionerna att deltagarna saknar en begreppsapparat för att sätta ord på olika former av migrationsrelaterad språklig variation:

1. Unni: jag har faktiskt aldrig tänkt över hur jag uttrycker att någon har ett annat (.) en annan språkbakgrund
2. Annika: jag hade inte så många begrepp
3. Ulrika: man är ovan att prata om de här begreppen tycker jag det känns som (.) vi är väl ovana (.) det känns som Sverige har inte hittat liksom (.) det är nytt för oss alla att prata om de här begreppen

I brist på adekvata beteckningar för att skilja mellan olika sorters migrationsrelaterad språklig variation använde deltagarna ofta begrepp som *brytning* eller *dialekt*:

4. Smilla: brytning det kanske är fel (.) det är ju inte dialekt heller utan vad ska man kalla det (.) fast det är ju brytning också (.) det finns nog inget bättre ord
5. Stina: om man inte uttalar ordet som man ska inom citationstecken (.) då uppfattar jag det som en brytning (.) fast det är fel beteckning
6. Ulrika: i stället för att säga (.) alltså om vi säger att någon pratar skånska (.) då säger man ju att han är skåning eller göteb- eller en annan dialekt (.) men det finns ju inte ett sådant ord (.) då blir det brutet (.) det är då jämförbart tycker jag med dialekt alltså att säga att de pratar dialekt

Brytning och *dialekt* är exempel på metaspråkliga beskrivningar som används av såväl lingvister som lekmän – fast på olika sätt, vilket kan skapa förvirring (jfr Kulbrandstad 2008). Denna begreppsförvirring diskuterades också under fokusgruppsamtalen. I ett av dessa samtal beskriver t.ex. Annika att hon uppfattar den aktuella språkliga variationen mer som en dialekt än en brytning, »något man kan välja att plocka fram eller att välja bort». Astrid invänder mot

denna användning av ordet dialekt och förklarar att hon använder beteckningen *invandrarsvenska* för »den hackiga satsmelodin, staccatospråk», varpå Annika inflikar att det just är ett sådant sätt att tala som hon avser med ordet dialekt. Andrea påpekar sedan för Annika att hon tycker att ordet dialekt refererar till en plats, något som Annika instämmer med: »det är en plats, ett bostadsområde». Andrea förtydligar att ett bostadsområde är en för liten plats för att kunna använda termen dialekt, något som Annika inte håller med om: »det räcker för mig».

Vad gäller ordet brytning beskriver Agnes att hon tänker på att »man kommer från ett annat land och lär sig svenska men att det finns något kvar från talarens förstaspråk». Astrid tänker sig brytning som »språkrester», och Stina menar att det är »någonting med melodin, man betonar vissa ord annorlunda, och på prepositionerna hör man ofta att det blir lite-». Även Smilla definierar brytning som att en talare »betonar orden fel» och Sigrid menar att det handlar om att »uttalet av vissa ord inte är korrekt svenska». Sofia framhåller att »det också kan vara så att man inte talar grammatiskt korrekt heller».

Hur beskriver då fokusgruppdeltagarna talproven på förortssvenska, dvs. Serdar och Ibrahim? Som några av utdragen nedan visar (8, 9, 11, 12) används orden *dialekt* och *brytning* ofta i en och samma beskrivning. Om Serdar anmärker man:[19]

7. Ulla: jag hade skrivit storstadssvenska (.) då menar jag att det finns lite (.) det är lite slang (.) jag vet inte om det är så vältaligt alltså
   Unni: det är inte så där väldigt formellt tyckte jag
8. Annika: invandrarsvenska (.) mest för att bara skilja det från rikssvenska (.) jag hade inte så många begrepp (.) jag skrev att lätt brytning som mer härrör sig till ett socialt sammanhang (.) typ ett bostadsområde (.) men svenska finns helt i grunden (.) socialiserad in i en dialekt
9. Alva: lätt brytning har jag skrivit och sen så har jag skrivit också att han har ju sche-ljud och betoning på rullande i och r så att det är liksom (.) eller på r (.) ärre och ellerr (.) och det är också dialektalt fast kanske för en subgrupp
   Amanda: jag skrev lite ghetto på honom (.) alltså så här-
   Alva: ja fast inte fullt så mycket utan det finns liksom en influens utav det (.) det här är så lätt det är liksom bara (.) det är så lätt

Och om Ibrahim noteras:

10. Ulla: storstadssvenska betyder att det är någon som har kunnat färgas av ett kulturellt språksammanhang också så att det är kompisarna som har styrt språket

[19] Exempel 7 och 9 är hämtade från ett sammanhängande replikskifte inom samma grupp.

också (.) inte bara familjen (.) här känner jag inte att det är ett arv av familjens språk utan det är i staden man har mött sitt gäng och så har man formats (.) jag har svårt att sätta ord på det

11. Ursula: jag tänker att det är en ganska vanlig brytning (.) det är som en egen dialekt
12. Agnes: lite gungande dialekt tycker jag (.) men med brytning
13. Amanda: jag tror att han är helt svensk men att han umgås med vänner som inte kanske är helt svenska (.) att han har lite brytning på grund av det
14. Alice: alltså jag tänkte lite (.) vem var det jag hade framför mig ↑ (.) jag tänkte lite Zlatan (.) Malmö där (.) Rosengård (.) lite den brytningen eller vad man ska säga (.) det uttalet

Citaten visar att en del lyssnare noterade att den svenska som Serdar och Ibrahim talar inte är slangspråk, medan andra associerade till förortsslangen. Att det finns risk för sammanblandning av förortsslang och förortssvenska bekräftades av deltagarna. Andrea försäkrade: »Det tror jag är jättelätt att göra». Undis påpekade att man även kan blanda ihop förortssvenska med inlärarspråk. På frågan om de tror att sådana feltolkningar kan leda till missbedömningar av arbetssökandes/studerandes kompetens svarade flera av deltagarna jakande. Många av dem reagerade också med förvåning på avslöjandet att två av talarna hade bidragit med två talprov var. Una konstaterade: »Och jag sitter och tänker på mina egna förutfattade meningar beroende på hur man uttrycker sig. Vad har jag för föreställningar, vad tänker jag under tiden om huruvida man pratar fast man då kan skifta i språket?».

Deltagarna intygade att det ibland förekommer att en arbetssökande/blivande student bedöms vara olämplig för en viss befattning/en viss utbildning på grund av hur hen talar. Astrid berättade t.ex. om en arbetssökande med utpräglat »förortsspråk» som ville bli ekonom, som hon hade rekommenderat: »då får du nog jobba på din sociolekt, för det kan vara svårt att komma in i såna kretsar och köra rakt på». Att tala med brytning behöver dock inte vara ett hinder för att få en anställning, menar Alice och Alva. Det spelar inte heller någon roll varifrån någon kommer, bara det går att förstå den sökandes svenska och hen har rätt inställning till jobbet: »i hur någon pratar hör man ju en inställning, det är inte bara rösten, det är fler parametrar i vår bedömning».

Deltagarna bekräftade att det säkert har förekommit att de själva gjort felbedömningar av en sökandes sätt att tala, att de har tolkat in något annat. Exempel på detta finns det gott om i den här studien, t.ex. när Ulla och Annika förklarar att Ibrahim medvetet väljer det här sättet att tala, som en identitetsmarkör – trots att Ibrahim i detta samtal till sin chef undviker slangen och använder en formell svenska:

15. Ulla: en attityd (.) chillaren (.) cool (.) det är det han vill förmedla med sitt sätt att tala
16. Annika: litegrann så tänker jag kring fler av de här invandrarsvenska som jag beskriver det att eh (.) det behöver inte låta så här (.) men det finns en kultur att vilja bli bekräftad och vilja stå för en sådan här brytning och därför väljer man den eh […] så att det finns liksom ett medvetet val i att prata så här (.) det är socialiserat men det är också ett medvetet val (.) att det är en identifikation som man tycker om att vara en del av (.) ett sammanhang (.) och därför väljer man att ha kvar det

En erfarenhet från samtliga fokusgruppsamtal är att deltagarna helt klart upplevde det som mindre hotfullt att diskutera talproven med brytning (Diego, Gino och Luigi) än talproven från de unga männen med förortsbakgrund (Ibrahim/Ibbe och Serdar/Serre). Deltagarna var mycket försiktiga i diskussionen kring förortssvenska och förortsslang och tog inte självmant upp dessa sätt att tala svenska, utan det var jag som intervjuare som behövde styra in samtalet i den riktningen (jfr Neergaard 2006b). Att tala om brytning är uppenbarligen mindre laddat.

Det påpekades också flera gånger att man i varje möte aktivt jobbar för att vara fördomsfri:

17. Stina: vi får inte tänka liksom (.) vi jobbar bort det här att tänka (.) vi får aldrig göra någon värdering (.) vi jobbar hela tiden med det att vi inte ska värdera hur personen pratar utan bara lyssnar på vad de säger
18. Unni: att vara så neutral som möjligt
19. Ulla: att tränga undan fördomarna och se varje individ (.) att inte låta sig påverkas av sina fördomar

När det under ett fokusgruppsamtal lyftes fram någonting som kan uppfattas som fördomsfullt gjordes ibland en explicit markering, eller en markering genom att skratta:

20. Astrid: här kommer fördomen (.) invandrarkille med ömt ego (.) det är killar som tycker att de är bra (.) att de kommer att lyckas även om de inte har klarat skolan (.) och när man ifrågasätter deras möjligheter blir de arga [*om Ibrahim*]
21. Alva: han jobbar som mobilabonnemang- eller elavtalsförsäljare [skratt] (.) skönt att vi inte kategoriserar [*om Serre*]
22. Alice: lite mañana-mentalitet [skratt] (.) han tar dagen som den kommer och vad ska man jobba som då ↑ inget alls [skratt] [*om Serre*]

Genom denna strategi försvagades kraften i uttalandet och situationen blev därmed mindre ansiktshotande.

Avslutande diskussion

Vad kan en sådan här studie då säga? Det är viktigt att betona att empirin i denna studie består av data från enkäter och fokusgruppsamtal, och *inte* från arbetsförmedlande eller studierådgivande möten i sig. Resultaten av denna studie kan därför *inte* användas för att göra uttalanden om eventuell förekomst av diskriminering i liknande situationer. Det studien däremot kan säga något om är vilka föreställningar dessa grindvakter har om olika former av migrationsrelaterad språklig variation, vilket kan hjälpa oss att förstå språkets roll i rekryteringsprocessen och i rekommendationer för vidare utbildning.

Trots goda intentioner att på ett medvetet plan vara så fördomsfria som möjligt har även grindvakterna i den här studien påverkats av den negativa samhälleliga diskursen om mångspråkiga förortsmiljöer. Den vanligt förekommande kopplingen som görs mellan språket i förorten och kaxighet, gängkultur och t.o.m. kriminellt beteende – en bild som också förmedlas i massmediala skildringar – har beskrivits i ett flertal studier från såväl svenska som internationella kontexter (Jonsson 2013, Stroud 2013, Cornips, Jaspers & de Rooij 2015, Hyttel-Sørensen 2017). Den bekräftas (delvis) av attityddata och data från fokusgruppsamtalen i föreliggande studie som visar att grindvakterna kopplar ihop en talares förmodade förortsbakgrund med kaxighet och »attityd», men däremot inte explicit med kriminalitet.

Även resultaten från yrkesgissningstestet vittnar om att studiens grindvakter har internaliserat de i samhället rådande negativa förväntningarna på unga vuxna med mångspråkig förortsbakgrund: en talares förmodade förortsbakgrund resulterar i associationer till lågstatusyrken eller arbetslöshet. Detta är också i linje med resultat från tidigare forskning. Så visar t.ex. analyser av mediediskursen kring förortsspråk i Sverige (Milani 2010) och i Norge och Belgien (Svendsen & Marzo 2015) hur föreställningen att ett sådant sätt att tala oundvikligen leder till arbetslöshet eller okvalificerade jobb sprids via medierna. Mot bakgrund av återkommande rapportering om en överrepresentation av personer med utländsk bakgrund bland dem som hamnar i arbetslöshet eller någon form av underordnad inkludering kan grindvakternas associationer till lågstatusyrken sägas spegla en faktisk verklighet. Men samtidigt håller sådana föreställningar och låga förväntningar också kvar dessa unga människor i en utsatt position. Det blir en låsning av läget.

Resultaten från denna studie visar att kopplingen mellan förortsbakgrund och lågstatusyrke (underordning) görs oavsett om talaren talar förortsslang eller en mer standardnära förortssvenska (se figur 2).

Det framgick tydligt under fokusgruppsamtalen att deltagarna saknar en begreppsapparat för att beskriva olika former av migrationsrelaterad språklig variation – något som också bekräftades av resultaten från uppgiften att beteckna de olika talproven – och det blev även uppenbart att det finns ett behov av en mer differentierad uppsättning beteckningar.

Många nyare sociolingvistiska studier om språklig variation och språkförändring som utgår från en förståelse av språk och varieteter som sociokulturella och ideologiska konstruktioner, bygger på Aghas teori kring s.k. *enregisterment*, dvs. »processes whereby distinct forms of speech come to be socially recognized (or enregistered) as indexical of speaker attributes by a population of language users» (Agha 2005 s. 38). I fråga om förortsslang kan man tala om en »enregistered variety»; det är ett sätt att tala som språkbrukare känner igen och har bestämda uppfattningar om, som de kan härma eller göra parodi på, och som de har en uppsättning av beteckningar för. Detta har visats i många tidigare studier och det bekräftas även av resultaten från den här studien. Men denna studie visar också tydligt att så *inte* är fallet vad gäller förortssvenska. Här finner vi en stor oenighet bland studiens deltagare om vad den språkliga variationen handlar om och hur den ska betecknas – något som bl.a. hänger ihop med att förortssvenska i ännu mindre grad än förortsslang är en sammanhållen *-lekt*. Det är mindre som förenar förortssvenskans talare än vad som skiljer dem åt; det enda som strängt taget är gemensamt för de talare som jag har mött – i samband med denna studie och i andra sammanhang – är att de talar »fin svenska», dvs. utan slangord och med ett lugnare taltempo, men att de ändå har kvar »en klang av förorten», en klang som talarna har svårt att komma åt, att medvetet påverka, och dessutom kanske inte vill göra sig av med (se t.ex. Bijvoet & Fraurud 2012, s. 314).

Med tanke på de negativa konsekvenserna av en sammanblandning av förortsslang och den mer standardnära förortssvenskan – nämligen risken för lågt ställda förväntningar på unga förortsbor till följd av inkorrekta bedömningar av deras språkliga kompetens – kan det vara motiverat att hjälpa enregisterment-processen av den senare formen av migrationsrelaterad språklig variation på traven genom att introducera en beteckning för den. Att, som forskare, göra så är inget lättvindigt beslut – och det ska det inte vara (jfr Cornips, Jaspers & de Rooij 2015). Men ibland, som i detta fall, är det av strategiska skäl berättigat att essentialisera (jfr Bucholtz 2003). För att kunna förklara för t.ex. Ulla och Annika (se ex. 15 och 16) och andra grindvakter att talare som Serdar och Ibrahim *inte* talar slang – för den väljer de bort när de ringer till sina chefer – underlättar det att ha en term för denna form av språklig variation.

I den här artikeln har användbarheten av beteckningen förortssvenska lyfts fram. Som data från denna och andra studier visar är denna beteckning redan spridd i det svenska språksamhället, men den används idag mer eller mindre synonymt med beteckningen förortsslang. Det som jag pläderar för här är alltså inte att introducera en ny beteckning utan att reservera den befintliga termen förortssvenska för standardnära svenska med förortsklang, för att på så sätt tydligare kunna *kontrastera* den mot slangpräglade ungdomsstilar från förorten. Förledet *förort-* i sammansättningen *förortssvenska* signalerar geografisk förankring i storstädernas mångspråkiga bostadsområden. Och efterledet *svenska* framhäver att detta sätt att tala har liknande användning som andra regionala talspråk (t.ex. sydsvenska eller västsvenska): användningen är alltså inte begränsad till vissa situationer och syften (vilket är fallet med slangen). Förortssvenskans »klang av förort» kan på så sätt jämföras med vilken regional färgning som helst (t.ex. en »klang av Västsverige») – och bör därför bemötas på samma sätt. Det borde med andra ord vara lika accepterat att tala en förortsindexerad standardnära svenska i t.ex. en anställningsintervju som att tala standardnära svenska med västsvensk färgning.[20] Då detta diskuterades under fokusgruppsamtalen höll deltagarna alla med. Och då vikten av att skilja mellan förortssvenska och förortsslang diskuterades, konstaterade grindvakten Ulla:

23. ja just det (.) att skilja på dem (.) det var nog bara att jag gled över termen slang efter en stund (.) jag menar inte slang (.) ju mer vi pratar om det ju mer jag förstår att jag inte menar slang slang [sic] (.) det är inte attityden i den (.) om jag hade gjort om övningen nu efter att vi har pratat hade jag svarat på ett annorlunda sätt

Detta citat får avsluta den här artikeln. Citatet är representativt för många av de yrkesverksamma grindvakternas reaktioner efter deltagande i studiens fokusgruppdiskussioner. Det visar tydligt att grindvakterna själva för egen del efterlyser medvetandehöjande insatser för att minimera risken att unga vuxna med förortsbakgrund blir felbedömda i fråga om sin språkliga och allmänna kompetens och, i förlängningen, riskerar att bli socialt exkluderade. Låt oss ta denna insikt på allvar. Det innebär bl.a. att undervisning i sociolingvistisk medvetenhet bör ges större utrymme i skolan och, inte minst, på utbildningar för olika yrken inom den offentliga och privata sektorn.

[20] Se Ingers (1950) för ett liknande resonemang, men då till försvar för sydsvenskt (och andra regionala) »riksspråk».

Litteratur

Aarsæther Finn, Marzo, Stefania, Nistov, Ingvild & Ceuleers, Evy, 2015: Indexing locality: contemporary urban vernaculars in Belgium and Norway. I: Language, Youth and Identity in the 21st Century, red. av Jacomine Nortier & Bente A. Svendsen. Cambridge: Cambridge University Press 2015. S. 249–270.

Agha, Asif, 2005: Voice, Footing, Enregisterment. I: Journal of Linguistic Anthropology, Vol. 15:1. S. 38–59.

Ahmed, Ali M. & Ekberg, Jan, 2009: Fältexperiment för att studera etnisk diskriminering på den svenska arbets- och bostadsmarknaden. Socialvetenskaplig tidskrift nr. 2 2009.

Asplund, André, Tovatt, Caroline & Thalberg, Sara, 2017: Vägen till arbete. Utrikes föddas möte med den svenska arbetsmarknaden. Stockholm: Delegationen för migrationsstudier.

Behtoui, Alireza, 2006: Unequal opportunities. The impact of social capital and recruitment methods on immigrants and their children in the Swedish labour market. Doktorsavhandling. Department of social and welfare studies, Linköping University.

Bijvoet, Ellen & Fraurud, Kari, 2006: »Svenska med något utländskt» I: Språkvård, 2006/3. S. 4–10.

Bijvoet, Ellen & Fraurud, Kari, 2008: Svenskan i dagens flerspråkiga storstadsmiljöer: en explorativ pilotstudie av unga stockholmares perceptioner av variation och varieteter. I: Nordand, 2(3). S. 7–38.

Bijvoet, Ellen & Fraurud, Kari, 2012: Studying high-level (L1-L2) language development and use among young people in multilingual Stockholm: The role of perceptions of ambient sociolinguistic variation. I: Studies of Second Language Acquisition, 34:2. S. 291–319.

Bijvoet, Ellen & Fraurud, Kari, 2013: »Rinkebysvenska» och andra konstruktioner av språklig variation i dagens flerspråkiga Sverige. I: Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle (2:a uppl.), red. av Kenneth Hyltenstam & Inger Lindberg. Lund: Studentlitteratur. S. 369–396.

Bijvoet, Ellen & Fraurud, Kari, 2016: What's the target? A folk linguistic study of young Stockholmers' constructions of linguistic norm and variation. I: Language Awareness, 25 (1-2). S. 17–39.

Bodén, Petra, 2011: Adolescents' pronunciation in multilingual Malmö, Gothenburg and Stockholm. I: Young urban Swedish. Variation and change in multilingual settings, red. av Roger Källström & Inger Lindberg. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 35–48.

Boyd, Sally & Bredänge, Gunlög, 2013: Attityder till brytning – exemplet utländska lärare i svenska skolor. I: Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle (2:a uppl.), red. av Kenneth Hyltenstam & Inger Lindberg. Lund: Studentlitteratur. S. 437–457.

Boyd, Sally & Fraurud, Kari, 2010: Challenging the homogeneity assumption in language variation analysis: Findings from a study of multilingual urban spaces. I: Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation (vol. 1), red. av Peter Auer & Jürgen E. Schmidt. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 686–706.

Bucholtz, Mary, 2003: Sociolinguistic nostalgia and the authentication of identity. I: Journal of Sociolinguistics, 7 (3). S. 398–416.

Cornips, Leoni, Jaspers, Jürgen & de Rooij, Vincent, 2015: The politics of labelling youth vernaculars in the Netherlands and Belgium. I: Language, Youth and Identity in the 21 st Century, red. av Jacomine Nortier, & Bente A. Svendsen. Cambridge: Cambridge University Press. S. 45–69.

Dahlstedt, Magnus, Hertzberg, Fredrik, Urban, Susanne & Ålund, Aleksandra, 2016: Utbildning, arbete och medborgarskap. I: Utbildning, arbete, medborgarskap, red. av Magnus Dahlstedt, Fredrik Hertzberg, Susanne Urban & Alexandra Ålund. Stockholm: Boréa. S. 11–25.

Eliaso Magnusson, Josefina, 2010: Språk som ingång till gemenskap. I: Flerspråkighet, identitet och lärande, red. av Nigel Musk & Åsa Wedin. Lund: Studentlitteratur. S. 79–94.

Eliaso Magnusson, Josefina & Stroud, Christopher, 2012: High proficiency in markets of performance. A sociocultural approach to nativelikeness. I: Studies in Second Language Acquisition, 34:2. S. 321–345.

Engblom, Charlotte, 2004: Samtal, identiteter och positionering: ungdomars interaktion i en mångkulturell miljö. Doktorsavhandling. Institutionen för nordiska språk Stockholms universitet.

Erickson, Frederick & Shultz, Jeffrey, 1982: The counselor as gatekeeper: social interaction in interviews. New York: Academic Press.

ESF, 2017: Diskriminering i arbetslivet: var den finns – och hur vi vet. (Europeiska socialfonden/Svenska ESF-rådet).

Ethnic Styles of Speaking in European Metropolitan Areas, red. av Friederike Kern & Margret Selting. Amsterdam: John Benjamins 2011.

Fraurud, Kari, 2004: Några sociolingvistiska förutsättningar för språklig variation och mångfald i Rinkeby. I: Svenskans beskrivning 26, red. av Björn Melander, Ulla Melander Marttala, Catharina Nyström, Mats Thelander & Carin Östman. Uppsala: Hallgren & Fallgren. S. 25–47.

Ganuza, Natalia, 2008: Syntactic variation in the Swedish of adolescents in multilingual urban settings: subject-verb order in declaratives, questions and subordinate clauses. Doktorsavhandling. Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet.

Haglund, Charlotte, 2005: Social Interaction and Identification among Adolescents in Multilingual Suburban Sweden: A Study of Institutional Order and Sociocultural Change. Doktorsavhandling. Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet.

Hertzberg, Fredrik, 2003: Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet. Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad. Doktorsavhandling. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Hyttel-Sørensen, Liva, 2017: »Gangster» or »wannabe»: Experimental and ethnographic approaches to a contemporary urban vernacular in Copenhagen. Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet.

Ideological Constructions and Enregisterment of Linguistic Youth Styles, red. av Lian Malai Madsen, Janus Spindler Møller & Jens N. Jørgensen. Copenhagen Studies in Bilingualism, Volume 55, Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet, København 2010.

Ingers, Ingemar, 1950: Sydsvenskt riksspråk (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 7.) Stockholm: Svenska bokförlaget – Norstedts.

Johnstone, Barbara, 2016: Enregisterment: How linguistic items become linked with ways of speaking. I: Language and Linguistics Compass 2016:10. S. 632–643.

Jonsson, Rickard, 2013: Inget tjafs och inget bråk – om skötsam svenskhet och ordningsstörande förortsslang. I: Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle (2:a uppl.), red. av Kenneth Hyltenstam & Inger Lindberg. Lund: Studentlitteratur. S. 397–413.

Kahlin, Linda, 2008: Sociala kategoriseringar i samspel. Hur kön, etnicitet och generation konstitueras i ungdomars samtal. Doktorsavhandling. Institutionen för nordiska språk Stockholms universitet.

Kotsinas, Ulla-Britt, 1988: Rinkebysvenska en dialekt? I: Svenskans beskrivning 16. (SIC 21a.), red. av Per Linell, Viveka Adelswärd, T. Nilsson & P.A. Petersson. Linköping: Universitetet i Linköping. S. 264–278.

Kotsinas, Ulla-Britt, 1994: Ungdomsspråk. Uppsala: Hallgren & Fallgren. 132–160.

Kulbrandstad, Lars Anders, 2008: Metaspråk og språklig oppmerksomhet i møte med andrespråkspreget norsk. I: Nordand, 2(3). S. 83–102.

Language, Youth and Identity in the 21st Century, red. av Jacomine Nortier & Bente A. Svendsen. Cambridge: Cambridge University Press 2015.

Metro (2006-04-27). https://www.metro.se/artikel/f%C3%B6rortssvenskan-ett-problem-xr

Milani, Tommaso M., 2010: What's in a name? Language ideology and social differentiation in a Swedish print-mediated debate. I: Journal of Sociolinguistics 14/1. S. 116–142.

Multilingual Urban Scandinavia. New Linguistic Practices, red. av Pia Quist & Bente A. Svendsen. Clevedon: Multilingual Matters 2010.

Neergaard, Anders, 2004: Arbetsförmedlare på en rasifierad arbetsmarknad. Förändrare, förstärkare eller bara förvaltare? (Themes 23). Norrköping: Centrum för etnicitets- och urbanstudier.

Neergaard, Anders, 2006a: På tröskeln till lönearbete. Diskriminering, exkludering och underordning av personer med utländsk bakgrund. (SOU 2006:60).

Neergaard, Anders, 2006b: Rasifierad rekrytering i storstadskommunen. Mellan exkluderad och inkluderad underordning. I: Kors & Tvärs. Intersektionalitet och makt i storstadens arbetsliv, red. av Ewa Gunnarsson, Anders Neergaard & Arne Nilsson. Stockholm: Normal. S. 164–184.

Nortier, Jacomine, 2001: Murks en straattaal. Vriendschap en taalgebruik onder jongeren. Amsterdam: Prometheus.

Publikt (2007-09-11). http://www.publikt.se/artikel/ett-oga-spraket-8338

Rampton, Ben, 2010: From 'multi-ethnic urban heteroglossia' to 'contemporary urban vernaculars' (Working Papers in Urban Languages and Literacies, 61). London: King's College London.

Runfors, Ann, 2009: Modersmålssvenskar och vi andra. Ungas språk och identifikationer i ljuset av nynationalism. I: Utbildning & Demokrati, 18 (2). S. 105–126.

SCB, 2005: Fokus på arbetsmarknad och utbildning. (Information om utbildning och arbetsmarknad 2005:4).

SCB, 2015: Integration – med fokus på 15 stadsdelar. (Integration: rapport 8).
SCB, 2017: Arbetsmarknadssituationen för hela befolkningen 15–74 år, AKU Andra kvartalet 2017. (Statistiska meddelanden AM 11 SM 1703).
Schierup, Carl-Ulrik, 2006: Den sociala exkluderingen i Sverige. Migration, arbetsmarknad och välfärdsstat i förändring. I: Arbetslivets (o)synliga murar, red. av Paulina De los Reyes. (SOU 2006: 59).
Schierup, Carl-Ulrik & Urban, Susanne, 2016: Social exkludering: Ett beskuret medborgarskap. I: Utbildning, arbete, medborgarskap, red. av Magnus Dahlstedt, Fredrik Hertzberg, Susanne Urban & Alexandra Ålund. Stockholm: Boréa. S. 57–78.
Senter, Karin, 2015: »Det är som att vi rappar» – om tjejers användning av och inställning till förortsslang. C-uppsats. Uppsala universitet: Institutionen för nordiska språk.
Senter, Karin, u.a.: Språkliga resurser bland flerspråkiga elever med mångspråkig förortsbakgrund (prel. titel). Doktorsavhandling under arbete. Uppsala universitet: Institutionen för nordiska språk.
Stroud, Christopher, 2013: Halvspråkighet och rinkebysvenska som språkideologiska begrepp. I: Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle (2:a uppl.), red. av Kenneth Hyltenstam & Inger Lindberg. Lund: Studentlitteratur. S. 313–342.
Svendsen, Bente A. & Marzo, Stefania, 2015: A 'new' speech style is born. The omnipresence of structure and agency in the life of semiotic registers in heterogeneous urban spaces. I: European Journal of Applies Linguistics 2015, 3(1). S. 47–85.
Thorstensson, Niklas, 2010: Judging the Immigrant: Accents and Attitudes. Doktorsavhandling. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet.
Tovatt, Caroline, 2016: Det sociala kapitalets betydelse för att få en plats på arbetsmarknaden. I: Utbildning, arbete, medborgarskap, red. av Magnus Dahlstedt, Fredrik Hertzberg, Susanne Urban & Alexandra Ålund. Stockholm: Boréa. S. 297–318.
Wiese, Heike, 2012: Kiezdeutsch. Ein neuer Dialekt entsteht. München: Verlag C. H. Beck.
Young, Nathan Y., 2014: Suburban Swedish maturing. Examining variation and perceptions among adult speakers of Swedish contemporary urban vernacular. Master uppsats i Lingvistik. Stockholm: Stockholms universitet.
Young Urban Swedish. Variation and Change in Multilingual Settings, red. av Roger Källström & Inger Lindberg. Göteborg: Göteborgs universitet 2011.
Youngspeak in Multilingual Perspective, red. av Anna-Brita Stenström & Annette Myre. Amsterdam: John Benjamins 2009.

Specialnummer av tidskrifter

Applied Linguistics Review, 7, 3 (2016). Special issue: Sociolinguistics in a languagised world.
International Journal of Bilingualism, 12, 1–2 (2008). Special issue: Ethnolects? The emergence of new varieties among adolescents.
International Journal of Multilingualism, 5, 3 (2008). Special issue: Polylingual Languaging Around and Among Children and Adolescents.

Journal of Multilingual and Multicultural Development, 24, 1–2 (2003). Special issue: Bilingualism and Social Relations: Turkish Speakers in North-west Europe.
Nordand, 3(2) (2008). Temanummer: Språklig variasjon i flerspråklige kontekster.

Språkpolitiska inslag i kampen mot diskriminering

Av MATS LANDQVIST

Abstract

Landqvist, *Mats*, mats.landqvist@sh.se, Professor, School of Culture and Education, Södertörn University: "Language policy as part of the fight against discrimination". *Språk och stil* NF 28, 2018, pp. 176–202.

This article takes an interest in words and expressions evolving as part of the fight against discrimination, derogatory attitudes and oppression. A point of departure is that linguistic changes relating to increased diversity sometimes become the object of public criticism, which in turn may produce challenges to writers and journalists, as well as to language-planning activities. The aim is to investigate new naming practices within a framework of political justice agendas of people facing discrimination, and to relate this type of language development to the work of language-planning institutions. This study is mainly based on interviews with representatives of three Swedish organizations whose members are engaged in activism or education: the disability movement, the LGBTQ movement, and an antiracist organization. It is also based on text examples from *Mediearkivet* and *Korp* (*Språkbanken*) relating public discourse. Analytical results indicate that different ideological standpoints (such as tolerance policies or norm critique) generate different types of naming practices and word meanings that often exist in parallel. Suggested language-planning activities to enable viable recommendations could involve an update of ideological points of view and the identification of meaning variation regarding potentially useful expressions.

Keywords: language policy, Swedish language planning, discrimination, anti-racism, norm critique, tolerance policy, political language, LGBTQ, disability rights, Afroswede.

1. Inledning och bakgrund

> Vita människor har otroligt svårt att veta hur man benämner svarta människor – en neurotisk kris. Folk byter term fyra, fem gånger under fem minuter: färgad, mörk, svart, mörkhyad […] det är plågsamt! (En av studiens informanter, oktober 2017)

Hur man benämner personer som tillhör minoritetsgrupper blir ibland föremål för avväganden, kanske särskilt när en benämning uppfattas ha stark politisk laddning. Citatet ovan ger ett exempel på de svårigheter som kan

uppstå, här hur begreppet 'ras' ska förstås och uttryckas. I takt med att organisationer som kämpar för bättre villkor och ökade rättigheter flyttar fram sina positioner uppstår behov av nya ord och uttryck. De nya uttrycken ska kunna användas för att benämna människor på ett sätt som stämmer överens med den nya situationen. Vi möter idag ord som *funktionsvariation*, *queer* och *rasifierad*, alla med ursprung i ideologiska tankegångar och politisk kamp. Hur orienterar sig språkbrukarna bland nya ord, uttryck och begrepp? Vilken roll spelar språkliga val för diskriminerade gruppers politiska ambition?

I den här artikeln intresserar jag mig för ord och uttryck som uppstår som en del av kampen mot diskriminering, undvikande och nedsättande attityder samt förtryck. Syftet är att undersöka benämningspraktiker inom ramen för en politisk rättviseagenda inom grupper som levt med diskriminering. Undersökningen baseras främst på intervjuer med företrädare för större organisationer där medlemmar bedriver aktivistisk och/eller upplysande verksamhet, i detta fall funktionsrörelsen, HBTQ-rörelsen och en antirasistisk organisation. Jag beskriver benämningspraktiker och relaterar dem till gruppernas kamp för ökade rättigheter. Målet är att ge en bild av gruppernas språkliga arbete ur ett sociolingvistiskt perspektiv, vilket konkret innebär att undersöka centrala ord och uttryck i relation till organisationens politiska verksamhet och mål. Jag diskuterar sedan resultaten i ljuset av de förutsättningar som råder för institutionella språkvårdande organ att utveckla en praxis för råd och rekommendationer till offentlighetens språkbrukare.

Det svenska språksamhällets nyordsproduktion är ständigt pågående; Språkrådet sammanställer årligen nyordslistor, och SAOL uppdateras kontinuerligt. Vissa ord har sitt ursprung i antidiskriminerande sammanhang. Ett exempel är *funkis* som togs med i den senaste upplagan av SAOL (SAOL 14, 2015). Det ordet får därmed legitimitet att fungera som benämning av personer med funktionsnedsättning. Enligt de intervjuer som analyseras i den här artikeln råder det dock delade meningar om *funkis*, och några uppfattar ordet som förminskande.

I och med att språkliga innovationer som benämner människor eller grupper sprids och diskuteras, och att ambivalens ibland råder, kan språkbrukarna behöva tänka över vilka ord de ska använda i olika sammanhang. Ord kan uppfattas som politiskt laddade, opassande eller svårbegripliga, vilket ger upphov till frågor om vilka benämningar som är lämpliga, vilka som anses sårande, eller vilken betydelse, mer exakt, som ska tillskrivas ett visst uttryck. Ibland inhämtas råd från språkvårdare om detta, t.ex. Språkrådets personal. Det kan

emellertid vara svårt även för språkexperter att känna till betydelsenyanser och laddning hos olika benämningar.

Korpusspråkvård, dvs. ordens anpassning till ett språkligt system, utgår vanligen från begrepp som modernisering och utveckling (Cooper 1989). Det förra avser kultivering och elaborering, med vilket menas nya ords anpassning till det korrekta, det frekventa eller till andra relevanta språknormer. Det senare avser frågor om ordval, variation och stil. Frågan hur ideologiska och politiska dimensioner påverkar språkvårdens syn på vad som är en modern utveckling av språket kommenteras däremot inte inom traditionell språkvårdsteori. Det drivs heller inget explicit resonemang om i vilken mån språket relaterar till den ideologiska utveckling som sker inom diskriminerade grupper. Det förekommer visserligen diskussioner om huruvida språk kan värderas på olika sätt, men inte om ett språk kan ha en inneboende sexism eller liknande (se t.ex. Hornscheidt & Landqvist 2014). Språkvårdande instanser tar emellertid emot en ansenlig mängd frågor om hur benämningsuttryck ska förstås och användas i just det avseendet, inte minst från professionella skribenter (se t.ex. »Frågelådan», Språkrådets webbplats, ISOF). Det väcker i sin tur ökade krav på språkvårdande insatser och språkvetenskaplig forskning (t.ex. Bylin m.fl. 2015; Josephson 2015; Wojahn 2015).

En svårighet för språkbrukarna kan ligga i att den offentliga svenskan inte (längre) betraktas som enhetlig, kanske särskilt när normkritik blir ett inslag i språkvården (t.ex. Josephson 2018 s. 204 ff.), utan tvärtom splittrad i flera olika kontexter, med olika språknormer i konflikt och i sammanhang där såväl frekvens som betydelseallokering kan vara olika. Svenska språkvårdande organ har här ifrågasatts för bristande förmåga att hantera de språkförändringar som uppstår ur normkritiska och andra ideologiska perspektiv (Bylin m.fl. 2015; Wojahn 2015), vilket kan bero på att det saknas kunskap om hur organisationer bedriver egen språkvård, exempelvis med ordlistor, utbildningar och rådgivning om benämningspraktiker. I den här artikeln diskuteras hur språklig normering och reglering på ideologisk grund till stor del sker utanför den institutionaliserade språkvårdens kontroll.

Att språk och språkutveckling har samband med det som ibland har kommit att kallas identitetspolitik, politisk korrekthet och normkritik är nog uppenbart för de flesta. Självbenämningar som uppstår inom en antidiskriminerande kontext faller inte alltid i god jord hos en kritisk allmänhet, och det gäller särskilt i de fall då sättet att uttrycka sig på uppfattas som konstlat eller politiskt korrekt (*pk*, Fairclough 2003, senare ett centralt tema hos Hagren Idevall 2016). Språkliga innovationer, nya begrepp och termer som kategoriserar

människor blir därför sällan entydiga, utan de kan uppfattas och hanteras på olika sätt i den allmänna debatten (Vogel 2014), något som ytterligare bidrar till problem för skribenter på jakt efter en lämplig benämningspraktik.

1.1 Språk och diskriminering

Det finns gott om språkliga rekommendationer med utgångspunkt i en strävan mot ökad respekt och neutrala uttryckssätt (t.ex. Kailes 2010; Kenny m.fl. 2016). De kan bestå av listor med lämpliga ord och uttryck eller mer utvecklad argumentation för och mot olika benämningar. Ett exempel på en internationellt utbredd rekommendation inom funktionsrörelsen är principen »person först» (t.ex. *person med autism* istället för *autist*), som även blivit föremål för diskussion och ibland kritik (t.ex. Sinclair 2013; Dunn & Andrews 2015). I Sverige finns flera exempel på språkliga anvisningar som tydligt pekar ut vad som är lämpligt eller inte, t.ex. »Ord som taggar» (TCO), »Schyst» (Region Värmland) och flera andra. Även den begreppslista som RFSL publicerar på sin hemsida i syfte att förklara och rekommendera lämpliga uttryck kan räknas hit.

Språkliga förslag och förändringar möter ibland motstånd, ibland med utgångspunkt i begreppet *pk*. Vanliga uttryck för detta motstånd går i stil med följande: »Funkofobi är ett nytt gult kort i debatten» (Flashback 2016 [Korp, Språkbanken]), där uttrycket *funkofobi* laddas både med politisk kraft och nedsättande associationer. Den konflikt som finns mellan allmänheten och politiska praktiker blir tydlig genom att benämningar som uppfattas som politiska antingen förespråkas, övertas eller nedvärderas i den allmänna debatten. Även kritiska studier utanför språkvetenskapens domäner uppmärksammar dubbelheten i begreppet *pk* och tar sin utgångspunkt i en ideologisk nyordsproduktion inom funktionsrörelsen som blivit föremål för allmän debatt (t.ex. Devlieger 1999; Hedman 2015) eller som blivit jämförd med behovet av termer för olika funktionsnedsättningar i klinisk verksamhet (Jette 2006).

På det internationella planet har Pauwels (1998, 2003) och Cameron (2003) bidragit substantiellt och direkt till vad språkpolitiska aktiviteter kan eller bör handla om med avseende på samhällets diskriminerande strukturer, främst sexism. Deras idéer och reflektioner om hur ett språk kan fungera mindre sexistiskt med olika åtgärder har fått viss genomslagskraft i den vetenskapliga diskussionen. Cameron för fram tanken att språkbrukarna själva kan ha åsikter om sitt språk och vilja skapa nya benämningar, återta nedsättande ord eller agera på andra sätt. Detta icke-elitistiska och nerifrån-intresse har gett sociolingvistiken

intressanta perspektiv för analys. Även språkantropologisk forskning om identiteter och kampen mot diskriminering visar hur dessa fenomen konstrueras med hjälp av språk (t.ex. Milani 2013). I Ahmeds verk om antirasismens diskurser (2011) påtalas ofta det intima samband som finns mellan språkbruk och djupt liggande hegemoniska föreställningar som genererar diskriminering, vilket resulterar i svårigheter att undvika att reproducera rasism, trots medveten ansträngning.

På svenska och på svenskt material finns några studier som utreder och analyserar sambanden mellan språk och diskriminerande sociala strukturer. Wojahn (2015) och Hagren Idevall (2016) markerar tydligt hur sexism respektive rasism är incitament till språkutvecklingen. Wojahn diskuterar även den svenska språkvårdens inställning till feministiska språkförslag, medan Hagren Idevall undersöker språk- och medieanvändning i relation till rasistiska diskurser. Hornscheidt & Landqvist (2014) presenterar och sammanför språkteorier med relevans för antidiskriminerande analyser och aktivistarbete. Där framhålls att pragmatik och diskursanalys kan vara vägledande för den som önskar inkludera situationsvariation i analysen. Hur detta ska vara en källa till språkvårdsrådgivning behandlas däremot inte. Även Landqvist (2015a, 2015b) tar upp språk- och samhällsfrågor om diskriminering från olika perspektiv, bland annat den pejoriseringsprocess som benämningar genomgår medialt och uppfattningar om vad som är ett nedvärderande och diskriminerande språkbruk. Tilläggas kan att flera av Hornscheidts arbeten (t.ex. AK Feministische Sprachpraxis 2011) bidragit till omfattande teoriutveckling om diskriminerande benämningspraktiker.

Under senare år har forskningen utvecklats om svenskt s.k. inkluderande språkbruk (t.ex. Milles 2013) och sexistiska språknormer. Kunskap har också utvecklats om de mönster som kan beskriva den typ av språkförändringar som är av intresse här. Vogel (2014) beskriver mönstret som att en ideologisk förskjutning skapar behov av nya begrepp. Det gör även Milles (2006, 2013), som pekar på att luckor i språkbruket kan uppstå när nya synsätt kommer i dagen. Det kan sedan leda till lanseringen av nya ord. Användningen av pronomenet *hen* är ett exempel som visar att centrala aktörer, politiska kontexter, språkvårdande instanser och uppmärksamhet i medier är faktorer som spelar in för hur denna process går till. Det kan jämföras med Coopers (1989) beskrivning av de faktorer som styr språkutvecklingen, t.ex. uppfattningen om språkförändringars giltighet, smidig anpassning till språksystemet och kommunikativa behov. Utifrån ett traditionellt synsätt på den språkvårdande praktiken diskuterar Lind Palicki (2015) hur språkvårdens befintliga argu-

ment ibland förefaller otillräckliga och obsoleta, t.ex. i frågor som kan orsaka dilemman på grund av sin laddning, som beteckningen *samkönat* alternativt *enkönat* äktenskap.

1.2 Språk och ideologi

Enligt Cameron (2006) går det att urskilja (minst) två sätt att åskådliggöra relationen mellan språk och ideologi: 1) Med ett traditionellt synsätt uppfattas språket som ett neutralt verktyg som kan användas för att uttrycka vilken ideologi som helst. I Orwells roman *1984* återfinns den tanken i fenomenet *newspeak*, som innebär att vilken totalitär, auktoritär ideologi som helst kan låta neutral och legitim, om man strategiskt rensar bort vissa ord och lyfter fram andra. I dagens pk-debatt jämförs ofta antidiskriminerande språkförslag med just *newspeak*, dvs. att en intellektuell, feministisk eller marxistisk elit manipulerar med språket. Ett exempel på ett sådant yttrande är följande: »Dom försöker även på många sätt manipulera befintliga begrepp och betydelser genom att använda andra ord […] så som illegal invandrare blir helt plötsligt papperslös» (Flashback 2015 [Korp, Språkbanken]). 2) En s.k. postmodern språksyn uppfattar istället språket, även språksystemet, som tätt sammanflätat med kulturellt grundade föreställningar av social relevans. Dessa föreställningar följer med när en person lär sig använda ett språk. Att det inte alltid är tydligt, och att språket därför kan synas neutralt, är bara en effekt av att den underliggande normen ses som självklar.

Frågan om språkets relation till ideologi är inte ny utan går tillbaka till den moderna språkvetenskapens rötter. En klassisk voloshinovsk språksyn innebär att de betydelser som människor knyter till språklig form är något som varierar, som påverkas av språkbrukarnas erfarenheter och sociala positioneringar och som kan orsaka konflikt (Cameron 2006; se även Voloshinov 1972). Det kan kontrasteras mot att se språklig form som fixerad av auktoriteter eller någon form av socialt kontrakt, vilket istället de Saussures språkteori (de Saussure 2006) baseras på. Men enligt den postmoderna språksynen finns ingen pålitlig överensstämmelse mellan ord och verklighet, eller som Cameron (2006 s. 145) uttrycker det: »words lie about the world». Och precis det tas upp i normkritiska resonemang, som oftast innebär/medför ett radikalt ifrågasättande av själva begreppen sanning och transparens. Det kan påverka hur de organisationer som här studeras försöker hantera en sådan verklighetssyn språkligt.

Med begreppet *verbal hygiene* avser Cameron (1995) folkliga uppfattningar om vad som är ett lämpligt språkbruk eller relevanta språkförändringar, vilket

är av stort intresse för sociolingvistiken. Dessa uppfattningar speglar den sammanflätning som finns mellan språkliga uttryck och ideologier. Hon menar att det skulle vara ett missförstånd och en förenkling att se språket som rent och fritt från ideologiska förgivettaganden och ställningstaganden. Språket är alltså inte det neutrala verktyg som vi kanske föreställer oss – därav intresset för spontana och intuitiva reaktioner för och mot ett visst språkbruk. Ett postmodernt element i dagens antidiskriminerande språkpolitik skulle innebära ett avvisande av idén att språket skulle vara någon transparent representation av en extern verklighet.

Studiet av språkideologi förgrenar sig emellertid över ett antal discipliner, som kritisk diskursanalys, lingvistisk antropologi och retorisk filosofi. Milani & Johnson (2010 s. 3–5) pekar på det gemensamma syftet att undersöka sociala mekanismer genom vilka föreställningar om språkliga praktiker produceras, sprids eller utmanas. Milani (2010) menar vidare att sociala strukturer, t.ex. kön och etnicitet, ingår som sociala index som skapar föreställningar om språkpraktiker och hela varieteter. Till synes liberala diskurser kan bidra till att sammankoppla de språkliga praktikerna till sociala grupper och därigenom reproducera negativa föreställningar om såväl grupp som språk. Enligt Milani (2010) är flera språkpolitiska grupperingar (inte minst de spänningar som existerar i den offentliga debatten i och mellan medier, akademi och privatpersoner) intressanta, eftersom de sammantaget fångar »the *dynamics*, *heterogenity* and *dissonance* of the […] processes of regimentation of languages in society» (s. 7).

Judith Butlers verk kan på flera sätt förklara det politiskt relevanta i att försöka ersätta ord som medför en alltför snävt kategoriserande innebörd, som kan fungera nedsättande eller diskriminerande. För det första är huvudpoängen i den s.k. performativitetsteorin att språkliga kategorier inte bara är orsaken till en praktik, utan de är också resultatet av praktiker inom maktrelationer. En sådan relation mellan språk och verklighet, som brukar sammanfattas med termen socialkonstruktivism (Butler 2011b), medför att kategorier skapas med hjälp av språk, och då återskapas den maktrelation som kategorierna implicerar. Som en illustration kan här nämnas de folkräkningar som görs i USA med jämna mellanrum. När den etniska kategorin *cajun* lades till som fast förval i frågeformuläret steg antalet »cajuner» från 120, från föregående folkräkning, till över 8 000 (enligt intervju med Afrosvenskarnas riksförbund, oktober 2017). För det andra blir vi »synliga» i offentligheten när vi blir benämnda och omtalade med en språklig kategorisering (Butler 2011a). Språkliga kategoriers nödvändighet i detta avseende hänförs ibland till begreppet *interpellation*,

hämtat från Althusser (2006). Det innebär att kategorier inte är enbart förtryckande och av ondo, utan de är också nödvändiga för att människor ska kunna skapa sig en identitet. För det tredje innebär språket alltid någon typ av handling (Butler 1997), vilket gör att även valet av uttryck är en slags handling. Exempelvis kan användningen av ett nedsättande uttryck utgöra en politisk handling.

Butler ansluter till den maktkritiska analys som utvecklats inte minst av Foucault, som ser språklig kategorisering som kunskapsbildande (Foucault 1969). Han har också diskuterat hur alternativa potentiella kunskapsproduktioner kan uteslutas, och tillskriver därmed den legitimerade kunskapen makt (Foucault 1971). Enligt detta synsätt skulle alltså nya benämningar kunna utmana rådande kunskaps- och maktstrukturer. Orden får dessutom sin exakta betydelse först i kontext/diskurs, dvs. i användning (Laclau & Mouffe 2001). Betydelse och diskurs bestämmer således varandra i växelverkan. Annorlunda uttryckt: sättet att tala om ett visst ämne styr vilka aspekter av kunskap som ska gälla, och det är dessa diskurser som avgör vilka uttryck som är lämpliga, önskvärda eller t.o.m. möjliga att använda.

1.3 Material och metoder

Analysen i den här artikeln baseras på olika typer av data. I första hand är det intervjuer med representanter för tre nationstäckande organisationer: RFSL, DHR (Delaktighet, Handlingskraft, Rörelsefrihet; organisation inom Funktionsrätt Sverige) och ASR (Afrosvenskarnas riksförbund). Organisationerna har valts därför att de är stora, dvs. har relativt många medlemmar, är etablerade sedan länge, och visar ett uttalat intresse för språkets roll i politiken. Alla tre för en pågående språkdiskussion, bland annat via egna ordlistor och språkupplysande verksamhet (RFSL), ord som tagits med i SAOL eller den allmänna debatten (*funkis, funkofobi,* Funktionsrätt Sverige) eller på ett aktivt sätt diskuterar benämningspraktiker som en del av sin politik (ASR, i en debatt 2012 om ordval i och revidering av barnlitterära verk, se t.ex. Hornscheidt & Landqvist 2014). Valet av organisationer är inte heltäckande för den här typen av undersökning, utan det finns många andra relevanta organisationer, t.ex. sådana som företräder personer med viss nationell, etnisk eller kulturell bakgrund, som inte är representerade här. I studien har en eller flera personer som företräder organisationen fått komma till tals i intervjuer, men det kan förstås finnas fler uppfattningar än de som diskuteras här. De in-

tervjuade är alla styrelseledamöter eller motsvarande på riksnivå för sin organisation och har såvitt jag kan bedöma kunnat både företräda organisationens policy och redogöra för olikheter i uppfattning som råder inom organisationen.

Intervjuerna kretsade kring frågor om vilken funktion organisationen anser att språk fyller i den politiska kampen. Mer specifikt ställdes frågor om offentliga ställningstaganden om språkliga val, definitioner och förklaringar av olika uttryck samt för- och nackdelar med en ideologiskt motiverad ordproduktion. Intervjusvaren har underkastats en diskursanalys med inriktning på s.k. kritisk retorik (Billig 2003; Bergström & Boreus 2012). En sådan analys syftar till att avgränsa politiska och ideologiska ramar och riktningar i text. Här är analysen inriktad på att identifiera politiska mål som de framställs i intervjuerna samt de benämningspraktiker som står i samband med dessa mål. Analysen har därmed vägletts av informanternas uttalanden om makt och kamp i relation till hur resonemangen går om språk och språkutveckling inom organisationen. Olika politiska mål har sedan exemplifierats med benämningsuttryck, etablerade termer och andra ord som är förknippade med dem. Vidare har textexempel även hämtats från Mediearkivet och från Korp (Språkbanken, GU). Utöver politiska ställningstaganden i den allmänna debatten ger dessa korpussamlingar information om ordanvändning inom andra diskurser, t.ex. i rapportering och berättelser i nyhetstext eller samhällskritiska uttalanden i sociala medier. Ett benämningsuttryck kan förekomma i flera diskurser och ingå i skilda praktiker, t.ex. att försöka synliggöra en grupps medlemmar eller att protestera mot samhällets pk-inställning, vilket kan modifiera ordets betydelse (se Laclau & Mouffe 2001). Därför uppmärksammas även den betydelseförskjutning som sker i övergången till andra diskurser. Emellertid har endast sporadiska frekvensberäkningar av andelen benämningsuttryck gjorts, och ingen kollokationsanalys. Den typen av mer djupgående analys av korpusarna återstår alltså att göra och skulle kunna ge en ännu mer nyanserad bild av betydelsen hos och användningen av olika uttryck.

2. Språkbruk och politiska mål i tre rörelser

Här presenteras de tre organisationernas språkpolitiska aktiviteter, först RFSL, därefter DHR och sist ASR. I fokus står benämningar på personer och grupper, men även andra språkpraktiker med relevans för gruppernas språkpolitik.

2.1 RFSL

HBTQ-rörelsen har en lång historia av politisk kamp som har haft skiftande mål som delvis överlappar varandra: ökad synlighet, ökade rättigheter och normkritiskt tänkande. I intervjuer med tre representanter för RFSL framkommer att rörelsen har många medlemmar spridda över hela landet, över olika åldersgrupper och med olika utbildningsnivå. Eftersom organisationen ser sig mer eller mindre som en folkrörelse får man räkna med en stor variation där det kan vara svårt att tillgodose allas behov och åsikter. En del medlemmar strävar efter att bli accepterade av sin omgivning, medan andra ställer strängare krav på omgivningens inställning. Det avspeglas i olika typer av språkliga praktiker, inte minst i valet av benämningsuttryck.

De ord som historiskt (sedan 1970-talet) producerats i samband med att en kamp för gruppens synliggörande förts är vanligen morfologiskt enkla, entydiga och positivt laddade. Den typen av ord har förmodligen stor möjlighet att fungera i pedagogiska sammanhang där man vill öka toleransen, kunskapen och förståelsen hos majoritetsbefolkningen. En strategi är att återta ett nedsättande uttryck och stöpa om betydelsen till något positivt, vilket syftar till att skapa en avspänd relation mellan gruppen och omgivningen. Exempel på vedertagna ord från RFSL:s begreppslista (se webbplats) är de tidigare nedsättande uttrycken *bög* och *flata* – som dock fortfarande används nedsättande i många kontexter.

Det kanske tydligaste politiska målet som framträder i intervjuerna handlar emellertid om personers sökande efter en benämning som svarar mot en sann(are) identitet, främst gällande könstillhörighet. Ett ord med kliniskt ursprung, *transsexuell* (Herlofson & Landqvist 1998), var tidigare det enda någorlunda neutrala uttrycket för att benämna transpersoner. Men under de två senaste decennierna har människor sökt efter nya sätt att förhålla sig till cis-normen, dvs. normen att människor i allmänhet identifierar sig med ett av två biologiska kön till 100 procent. Behovet av att bli benämnd utifrån det man själv (köns)identifierar sig med har bidragit till en ganska omfattande ny terminologi, ofta inspirerad av engelska benämningspraktiker, t.ex. *genderqueer*, *genderfluid*, *intergender*, *transgender*, *transing*, av vilka flera förekommer i RFSL:s begreppslista. Att benämna sig själv och andra på nya sätt motiveras med individers och gruppers krav på rätten att själva få välja sin benämning utifrån en viktig del av sin identitet – eller som en informant uttrycker det: »vikten av att endast individen själv äger rätten att definiera vem hen är och önskar bli beskriven som», något som Fairclough (2014) kallat *emancipatory dis-*

course. Baksidan med en mångfald av benämningar som påminner om och överlappar varandra kan dock vara att svårigheter uppstår med att träffa rätt i olika konkreta situationer. Den typen av problem kunde eventuellt hanteras, t.ex. genom att konsultera terminologisk och språkvetenskaplig expertis. En informant avvisar dock idén att samarbeta med den institutionella språkvården med följande motivering:

> Vi tar på oss det språkliga privilegiet att själva bestämma vilka ord och termer som vi använder och det är på detta vis utvecklande av språk sker: att utvecklingen kommer underifrån bland de som talar språket och som har behov av nya ord och begrepp. (Mejlbesvarad intervju, oktober 2017)

På så sätt framträder en bild av att ordproduktionen ses som en effekt av språkligt arbete helt på en gräsrotsnivå (*grass root language planning*, Pauwells 2003), och att man ser sig som autonom i språkpolitiskt hänseende. Vid en intervju framkommer emellertid att fler och fler inom rörelsen har gått över till att använda en övergripande benämning, *ickebinär*, som kan inkludera alla som kan ingå i transbegreppet, undantaget dem som ser sig som »binära». Skälet är att det trots allt är opraktiskt med alltför många närliggande uttryck, i synnerhet som de ibland blir emotionellt laddade för de benämnda. På så sätt utövar HBTQ-rörelsen språkvård i enlighet med Coopers principer (se ovan), dvs. man försöker enas om ett uttryck som stämmer med och bidrar till utvecklingen men som även passar in i språksystemet och förväntas nå en tillfredsställande användningsfrekvens.

Identitetspolitiska mål kan skapa utmaningar för omgivningen att hitta rätt benämning. Det återspeglas i Terminologicentrums (TNC) termunderlag till Socialstyrelsen som utreder orden med HBTQ-anknytning. I följande exempel förklaras just uttrycket *ickebinär*:

Term:	**ickebinär**
Synonym:	**ickebinär person**
Synonym:	**intergender**
Synonym:	**genderqueer (GQ)**
Definition:	person som identifierar sig som mellan, bortom eller med könskategorierna kvinna och man

Anmärkning:
Ordet **ickebinär** ger uttryck för ett annat förhållningssätt än tvåkönsnormen och används övergripande för olika könsidentiteter som inte följer den normen. En del personer som identifierar sig som både kvinna och man väljer att kalla sig ickebinära. Andra som väljer att kalla sig ickebinära känner att de befinner sig mellan de två könskategorierna eller identifierar sig inte med något kön alls. En del ickebinära vill förändra kroppen med hormoner eller kirurgi.

> Ibland används de engelska uttrycken **intergender** eller **genderqueer** som synonymer till **ickebinär**. (Arbetskopia, TNC 2017)

Här anges *intergender* och *genderqueer* som synonyma till *ickebinär*, som alltså är det uttryck som definieras och lanseras som term, i likhet med RFSL:s språkliga praxis. Man kan notera att det inte tydligt framgår vilken extension *ickebinär* har här, t.ex. i vilken mån termen ska gälla personer som inte identifierar sig med något kön alls eller med dem som önskar genomgå könskorrigering. Samma oklara avgränsning finns i RFSL:s begreppslista, men där görs inga anspråk på att skapa termer. Listan är snarare en sammanställning av de uttryck som förekommer och som bedöms behöva en upplysande kommentar eller förklaring (enligt intervju oktober 2017). Den institutionaliserade språkvård som bedrivs av Terminologicentrum har dock andra mål än den som RFSL själva bedriver. Deras termunderlag ska dessutom ingå i en myndighets termbas, vilket gör att de kommer att få en än mer formell status.

RFSL är en uttalat feministisk och antirasistisk organisation, utöver att vara sexualpolitisk (enligt intervju oktober 2017), varför intersektionella perspektiv ofta är närvarande i språkdiskussionen. Begreppet intersektionalitet står ungefär för en kombination och ett beroendeförhållande mellan olika diskriminerande dimensioner (Lykke 2003). Detta perspektiv är i sin tur en del av ett normkritiskt tankegods (t.ex. Cosenza 2010). Normkritiken utgör ett fält för ordproduktion som bygger på idén att maktordningar och sociala strukturer bör synliggöras för att kunna detroniseras. Fokus skiftar från utsatta individer och grupper till de samhälleliga normer som ligger bakom förtryck av olika grupper. Dessa akademiskt betonade utgångspunkter för politiken får konsekvenser för valet av benämning.

Normkritiska ord för »samma» företeelse som ett befintligt ord innebär vanligen en betydelseförskjutning, både avseende referenter och begreppslighet, t.ex. det vedertagna ordet *bög* och det nyare, normkritiska *queer*. De överlappar delvis när det gäller vilka referenter som omfattas av benämningarna, men de skiljer sig åt i betydelse: *bög* indikerar »en sexuell orientering», medan *queer* är ett uttryck för »ifrågasättande av dominerande idéer om hur människor ska leva i sexuella relationer och andra relationer», enligt begreppslistan. Vidare är uttryck som uppstår som en konsekvens av normkritik inte alltid personbenämningar utan kan syfta mer på relationer, livsstil eller liknande. Som exempel från begreppslistan kan nämnas *pansexuell* och *anarkistisk relation,* som bygger på en reaktion både mot en könsmaktsordning och mot en heteronorm, även om uttrycken inte är helt genomskinliga. Med *pansexuell* avses visserligen både en persons läggning och en sexuell relation

mellan personer där könstillhörighet inte spelar någon roll, och bygger därmed vidare på idén om en ickebinär syn på kön. I begreppsordlistan definieras *pansexuell* på följande sätt:

> Förmågan att attraheras sexuellt av personer oavsett kön. Ordet *pan* antyder att det finns ett spektrum av kön och inte bara två som ordet *bi* i bisexuell kan anses antyda. Vissa föredrar därför pansexuell som begrepp för att signalera att en ser sin sexuella läggning som bortom tvåkönsnormen.

Här finns markörer för ett motstånd mot att benämna sig kategoriskt (»förmågan att attraheras», »sin sexuella läggning som bortom tvåkönsnormen»), dvs. man lyfter fram egenskaper och attityder snarare än en bestämd identitet. Kopplingen mellan språk och ideologi blir tydlig med denna ordproduktion, vars utgångspunkt är en vilja att ifrågasätta sociala strukturer och de normer som följer. Den semantiska och morfologiska komplexitet som normkritisk politik dock tycks medföra kan ligga bakom att uttrycken ibland uppfattas som akademiska och svårtillgängliga, och därför drar till sig kritik, kanske även på grund av att de så radikalt byter perspektiv på vad som kommuniceras. På det sättet ställer den normkritiska ordproduktionen andra krav på språkbrukaren än tidigare och kan föra med sig att människor exkluderas. Så här kommenterar en informant detta:

> Ordlistan blir en symbol, kan vara värdefull för andra för att skapa en bättre förståelse för vad RFSL gör. Det går inte att förstå HBTQ-rörelsen utan att förstå normkritik. Är man intresserad så kan man vilja lära sig mer. (Intervju med RFSL, oktober 2017)

Begreppslistan har alltså både syftet att informera om RFSL och att skapa ökad medvetenhet om normkritiska resonemang. Frågorna anses centrala, eller som samma informant uttrycker det: »Hur benämner man sin sexualitet om man tar bort kön? Det är spännande frågor, hur uttrycker jag saker?» Men risken finns att personer ur en äldre generation exkluderas, eller de från andra områden än en storstad eller de utan akademisk utbildning – även personer inom den egna rörelsen. Till dels kan det handla om att orden har en tendens att vara långa, komplexa eller lånade från engelskan, till skillnad från de enkla ord som används inom en mer toleranspolitisk diskurs.

Sammanfattningsvis har HBTQ-politiken gett upphov till ord och uttryck som kan associeras till en acceptanspedagogik som har lett till ett återtagande av tidigare nedsättande ord. Men inom rörelsen har också individer och grupper tagit sig rätten att definiera sig själva med ord och uttryck som en del av en kamp för ökad synlighet och mer respekt. Under senare år har den normkritiska

ordproduktionen kommit att omfatta en syn på sexualpolitiken som är besläktad med andra rättighetsrörelser, och intersektionalitet har blivit en del av och en faktor bakom ordproduktionen.

2.2 DHR

Inom funktionsrörelsen förekommer en ordproduktion som motiveras normkritiskt, i likhet med inom HBTQ-rörelsen. När ord skapas som uttrycker en reaktion mot förtryckande normer istället för att bara benämna personer ändras perspektivet, och extensionen tenderar att öka, dvs. fler individer och kategorier än tidigare omfattas av samma uttryck. Därmed luckras tidigare strikta avgränsningar mellan funktionskategorier upp, som kanske blivit inaktuella. Ett omdebatterat exempel är *funktionsvariation*. Ordet kan inkludera alla människor, inte endast personer med olika funktionsnedsättningar, och det erbjuder därmed ett annat perspektiv på människors funktionalitet, som i följande citat från Korp: »Det skall inte behöva vara en skam att hysa sexuella känslor oavsett ålder, funktionsvariation och identitet» (Bloggmix 2014). Uttrycket *funktionsnedsättning* handlar vanligtvis om en persons oförmåga i något avseende, medan *funktionsvariation* verkar avse hela dimensionen av olika funktionsmöjligheter och funktionssätt.

I intervjun deltog fem personer. Där framkommer kritik mot den normkritiska ordproduktionens tendens att skapa vaga och oklara avgränsningar av en grupp som kan behöva särskild assistans och särskilda hjälpmedel i vardagen. Därmed ställs två principer mot varandra, att undvika att peka ut och överbenämna en viss grupp mot att med ett praktiskt språkligt verktyg identifiera personer med särskilda behov. Av intervjun framgår också att *funktionsvariation* och andra uttryck med en uppenbar politisk-normkritisk laddning (t.ex. *normbrytande funktionalitet*) kan vara språkligt utmanande:

> Vi har hamnat väldigt snett. Vi vet knappt vad vi menar längre. Vi tappar allmänheten med konstiga ord. (Intervju med DHR, september 2017)

En informant menar att det eventuellt skulle vara bättre att återta och positivt omladda *handikappad*, en benämning som övergavs av funktionsrörelsen för decennier sedan. Det skulle inte skapa samma klyftor mellan medlemmar.

Men trots alla farhågor om att svåra, normkritiska begrepp ska ta över den reella kampen för konkreta rättigheter till resurser och tillgänglighet verkar dessa nya ord och uttryck ändra betydelse p.g.a. förflyttning mellan kontexter. I en vardaglig användning, t.ex. i nyhetsdiskurs, har *funktionsvariation* kommit

att få samma betydelse som det vedertagna *funktionsnedsättning*. Även ordet *funktionshinder* används ofta synonymt (genomgående så t.ex. i Dagens Nyheters rapportering om diskussionen att ta bort assistansersättning, oktober-november 2017). Socialstyrelsen rekommenderar att *funktionshinder* ska användas för de hinder i omgivningen som en person kan behöva bemästra, medan en person med funktionsnedsättning ska benämnas just så (se Socialstyrelsens webbplats och termbank). Normkritiska ord kan alltså få en mindre specifik eller ideologisk innebörd, när de endast uppfattas och används som ersättning till andra benämningar. Följande utdrag från ett reportage i en dagstidning kan illustrera:

> På läger gör hon [ridhästen Scott] sitt allra bästa och särskilt för barn och unga med funktionsvariation. (Dalademokraten 21 november 2017)

Även om det är viktigt att individer blir rätt kategoriserade för att få tillgång till rätt assistans, anser informanterna att benämningsviljan ibland är för stor. Medier och andra i det omgivande samhället betonar nästan slentrianmässigt en persons funktionsnedsättning, även i sammanhang där det egentligen inte behövs. På så sätt vänder sig informanterna mot en outtalad, kommunikativ norm om att alla personer som inte ingår i majoritetssamhället ska etiketteras. Detta fenomen har fångats i teorier om behovet av att benämna människor som befinner sig utanför majoritetsgruppen, vilket har identifierats som ett av många uttryck för de sociala normer och strukturer som styr diskriminering (AK Feministische Sprachpraxis 2011; Wojahn 2015).

Utöver normkritiska språkförslag genereras även andra språkliga uttryck, t.ex. slagordsliknande uttryck som inkluderar olika grupper inom rörelsen, bl.a. *funktionsrätt* som finns i namnet på den nationella funktionsrörelsen sedan maj 2017. Detta ord är inte en benämning på individer eller grupper, inte heller ett normfokuserande uttryck, utan signalerar ett överordnat men realpolitiskt mål. Ett utdrag från Funktionsrätt Sveriges webbplats visar hur ett uttryck kan symbolisera gruppens kamp:

> *Funktionsrätt* […] handlar om *individens rättigheter* i olika samhällssituationer. Fokus flyttas från hinder, tillgänglighet och särskilda lösningar *till principen om mänskliga rättigheter och ett universellt utformat samhälle*. (Funktionsrätt Sverige, webbplats, min kursivering)

Uttrycket »universellt utformat samhälle» verkar peka mot en tillvaro där personer med funktionsnedsättning på ett självklart sätt ska garanteras tillhörighet och vara inkluderade i majoritetssamhället. Benämningar av diskriminerade personer är här inte det viktiga – kanske snarare tvärtom. Här inkluderas ju al-

las rätt, dvs. »individens rättigheter», oavsett funktionalitet. Normkritiska influenser har här vidgats till en aktivt kritisk inställning till något utöver de osynliga och förgivettagna normerna, för här formuleras en konkret politisk målbild.

Av forskning både i Sverige och internationellt framgår att personer med funktionsnedsättningar ibland benämner sig själva med termer som *cp,* eller *aspergare*, eller vilken diagnos som nu är aktuell (t.ex. Alexandersson 2015; Dunn & Andrews 2015). Då har en klinisk, formell och ibland även nedsättande beteckning återtagits, vilket kan bidra till minskad laddning och psykologiskt avstånd till resten av samhället (Alexandersson 2015). Processen påminner om återtagandet av *bög* inom HBTQ-rörelsen (se ovan). Återtagande av ord sker dock här inom en politisk diskurs som främst går ut på omvärdering och ökad tolerans men som samtidigt kan innebära en stark manifestation för rättigheten att synas, inkluderas och respekteras (Dunn & Andrews 2015). Signifikanta markörer för denna politik är t.ex. den positiva betydelsen i *aspergare*, en benämning på en diagnos avledd med personsuffixet -*are*. Även det vardagligt klingande *funkis* (med det än mer informella suffixet -*is*) är ett exempel, ett uttryck som sammanfattar personer med eller utan specifik diagnos. Detta ord är dock omdiskuterat inom rörelsen, eftersom det möjligen klingar alltför informellt, eller »gullifierande», som det formuleras i intervjun.

Återtaganden är emellertid inte lätta att ringa in semantiskt-pragmatiskt, eftersom äldre, kanske nedsättande betydelser inte alltid »försvinner». Återtagandet kan också fördunkla huruvida det handlar om personer som utsätts för förtryck, eftersom signalen om diskriminering kan minska genom den ny-positiva benämningen. Det kan förstås diskuteras om återtagna ord som *cp* är odelat positiva i de diskurser där de återtas. Kanske laddas de snarast med en politisk vilja till förändrade attityder och bättre integration i majoritetssamhället genom denna medvetna självbenämning.

Sammanfattningsvis förekommer en aktiv diskussion inom den svenska funktionsrörelsen, främst kring den komplexitet som kännetecknar normkritiska uttryck. De riskerar dels att skapa avstånd mellan medlemmarna, dels att motverka allokeringen av särskilda resurser till assistans. Rörelsen har dock även en ordproduktion som ingår i en tydligt formulerad rättighetskamp. Språket kan alltså både fokusera normer och tjäna som en del av en mer praktisk politik.

2.3 ASR

Den här artikelns inledande citat beskriver svårigheten att benämna ras, vilket kommenteras i intervjun med en representant för ASR. Med ras avser man den rashierarki som sedan länge grundats i kolonialt tänkande och kolonial praxis men som inte benämns tydligt. Hübinette m.fl. (2012) beskriver problemet så här: »undvikandet att tala om ras har gjort det svårare att åtgärda de samhällsproblem som rör vardagsrasism, segregation och diskriminering» (s. 14). ASR pekar på det problematiska i att ras inte förekommer som socialpolitisk kategori. Därför finns heller ingen statistik över befolkningens rasfördelning, och därmed ingen diskussion om raspolitik:

> I Sverige kan vi alltså inte ha ett raspolitiskt samtal eftersom ras-kategorier inte har social relevans. Det gör att vi inte kan ha benämningar som kategoriserar ras. (Intervju, oktober 2017)

Denna obenägenhet till benämning har sina orsaker, t.ex. i att det inte är tillåtet att uppföra register baserat på fenotypiska utseendedrag, och att det saknas formella benämningar och uttryck med termstatus. Däremot har den antirasistiska rörelsen sedan decennier varit medveten om att valet av benämning är mycket väsentligt och alltid medför ett visst perspektiv, t.ex. en nedsättande betydelse eller en förtryckande inställning. Bland annat har man tydligt tagit avstånd från det s.k. n-ordet, vilket sedan majoritetssamhället har tagit efter. Alla håller dock inte med utan det finns fortfarande människor som anser att detta ord är legitimt (se t.ex. Hornscheidt & Landqvist 2014).

Inom ASR är man som sagt intresserad av att det ska finnas benämningspraktiker som relaterar till ras, och det påpekas i intervjun att det faktiskt är tillåtet att samla data som relaterar till ras i forskningssyfte eller för att motarbeta diskriminering. Inom dessa vetenskapliga kontexter uppstår därför också uttryck som kan underlätta systematiska studier av samhällets rasistiska diskriminering. Ett av dem är *synlig minoritet*, som omfattar icke-vita personer, som i följande pressmeddelande från Göteborgs universitet:

> – Våra resultat visar att det finns ett starkt samband mellan att *tillhöra en synlig minoritet, det vill säga att inte tillhöra majoritetsgruppen i ett samhälle*, och att över generationer bli fast i ett utsatt låginkomstområde, säger Björn Gustafsson, professor i socialt arbete vid institutionen för socialt arbete. (Samfak, GU, 2016-06-03, min kursivering)

Normkritiskt motiverade språkförslag förekommer även i den antirasistiska kontexten, på liknande sätt som inom de ovan analyserade organisationerna. De har tillhandahållit möjligheter till att både diskutera ras och hänvisa till

normkritiska politiska mål. De har även använts i forskningssammanhang, inom akademiska normkritiska studier (t.ex. Molina 2005). Betydelsen hos t.ex. *rasifierad*/*rasifiering* och *icke-vit* utgår från en protest mot en (post)kolonial norm som privilegierar människor som inte är icke-vita, dvs. som betraktas som vita personer. Uttrycken sammanfattar därmed alla övriga, som är/blir diskriminerade i olika situationer, därför att de uppfattas tillhöra en annan ras än vit.

I intervjun framträder en stark medvetenhet om att språkliga val alltid får konkreta konsekvenser och därför är av stor betydelse. ASR ser tydligt att benämningar å ena sidan medför en diskriminerande och förtryckande bibetydelse, oavsett hur man kategoriserar de olika språkliga val som refererar till ras. Å andra sidan osynliggör man en central del av verkligheten om man inte använder raskategoriserande praktiker. Det leder i sin tur till förtryck av icke-vita. På så sätt är benämning av ras emanciperande, givet att man inte väljer avhumaniserande termer:

> Språk är i sig intressant. Språk är ingen småsak. Språk avslöjar väldigt mycket om sociala relationer. Om vi har en grupp människor som är strukturellt underordnade, då reflekteras det i språket. Använder man vissa begrepp så har man avhumaniserat svarta människor och öppnat för våld mot svarta kroppar. (Intervju med ASR, oktober 2017)

Citatet sammanfattar diskursen om språkets roll i en konkret politisk kamp, och illustrerar ordvalens funktion som handling, alltså även politisk handling. Av det följer att det finns klar relevans att vårda språket mot en mer icke-diskriminerande diskurs, och att det bör ske med tydlig utgångspunkt i ett demokratiserande mål. Det förklarar informanten vidare så här:

> En föraktad grupp behöver omkonstruera sig återkommande. Det måste göras, men kan frustrera majoriteten: »Varför var färgad ok igår, men inte idag?» Språket är en del av ett projekt för oss. Det behöver man inte alltid förstå, bara acceptera. Målet är att skapa en ny värld där inte hudfärg är en anledning till underordning.

Häri ligger en utmaning för institutionaliserad språkvård, eftersom principen tydligt är den emanciperande diskurs (Fairclough 2014) som genererat många nya ord inom exempelvis HBTQ-rörelsen (se ovan), dvs. gruppen styr själv den språkliga utvecklingen, och det är inte alltid enkelt för omgivningen att hänga med. Vidare tenderar uttrycken att bli semantiskt komplexa. Samma informant menar exempelvis att formuleringen *jag är svart* implicerar ett helt komplex av betydelser: att vara rasifierad, ha en social positionering, en viss historia och även en politisk intention. Uttrycket *svart* får alltså utöver en identitetbetydelse

även en normkritisk betydelse och blir dessutom ett uttryck för en konkret politisk vilja. Målet att skapa jämlikhet är reellt, medan medlen kan vara symboliska i form av valet av benämning, som omgivningen kan ha mer eller mindre stor förståelse för.

Sammanfattningsvis finns en tydlig relation mellan ordproduktion och realpolitiska mål, där uttryck för normkritik ingår som en del. Uttrycken kan därmed vara komplexa och bestå av flera betydelsedimensioner samtidigt. Det finns en övertygelse om att konstruktionen av ras kan och bör få neutrala och tydliga språkliga uttryck.

3. Jämförelse och diskussion

När diskriminerade grupper organiserar sig gör de det av liknande skäl: de önskar minska samhällets diskriminering och förtryck gentemot gruppen, och det ultimata målet är att radera de hierarkier och hegemonier som skapat lidande för gruppens medlemmar. Men samhället förändras gradvis, och nyordsproduktionen kan spegla en sådan utveckling. Ökad tolerans mot en grupp kan vara ett steg på vägen mot integration i majoritetssamhället. Samtidigt riskerar ord som provocerar i sin tydlighet att skapa en obekväm atmosfär hos majoritetssvenskar.

Resultaten av denna undersökning visar tre nationella rörelser som har liknande historia av kamp för ökade rättigheter, där även språkliga val har spelat in. Uttryck som *afrosvensk*/*svart*, *queer* och *funktionsrätt* används av grupperna själva i deras arbete for ökade rättigheter, inte minst som en del i benämningar av evenemang och manifestationer, t.ex. *queer-festival,* eller i organisationsbeteckningar som *Afrosvenskarnas riksförbund* och *Funktionsrätt Sverige*. Den diskurs som uttrycker olika aspekter av en konkret politisk kamp ger här upphov till uttryck som sammanfattar flera betydelsedimensioner, inkluderar brett och samtidigt belyser ett politiskt mål.

De tre rörelserna skiljer sig åt genom analys, perspektiv och mål, men även i hur språket blir en del av de arenor där kampen utkämpas. Rätten att få synas och utgöra sin unika särart kan jämföras med rätten att vara helt inkluderad i majoritetssamhället utan att bli sedd som *den andra*. Den balansen framträder något olika hos de tre undersökta rörelserna. Under intervjun med ASR framkommer inga signaler om en strävan efter identitet och särart, med tillhörande utveckling av nya benämningspraktiker. Detta är däremot centralt i intervju-

erna med RFSL och DHR. Däremot framhäver ASR att raskategoriserande benämningspraktiker absolut bör användas, men av socialpolitiska skäl. Här skulle det vara intressant att jämföra med hur andra grupper med erfarenhet av rasism resonerar, och vilka språkliga förslag de önskar bidra med.

Den relation mellan språk, ideologi och betydelse som beskrivs teoretiskt inledningsvis har kunnat utforskas och beläggas empiriskt i alla tre kontexterna: språkliga val, betydelser, innovationer m.m. är varierade och starkt påverkade av aktuella tanke- och synsätt. Det finns också en variation mellan hur välvilligt, otåligt eller provokativt som aktivister positionerar sig mot majoritetssamhället, vilket påverkar ordval och betydelseallokering, och inte minst de reaktioner som språklig aktivism möter. Det diskuteras vidare i nästa avsnitt, där studien utvidgas till diskurser som inte ingår i kampen mot diskriminering, t.ex. den debatt som främst äger rum i sociala medier och som uttrycker motstånd mot symboler för s.k. identitetspolitik.

3.1 Mötet med andra diskurser

Benämningsuttryck för att identifiera och avgränsa en grupp uppstår av olika skäl, t.ex. behovet av en term som kan användas i offentliga kontexter utan laddade bibetydelser, eller individers krav på att benämnas, och då på ett sätt de själva väljer, och därmed räknas som legitima. När uttrycken sprids till en allmän kontext händer det dock att de möter motstånd och ger upphov till reaktioner som inte alltid är positiva. Följande inlägg i Flashback kan visa det motstånd som ibland kommer till uttryck:

> »Jag är på alla plan en hund», »jag är en pansexuell häst», »jag är» osv sen har människor med dessa sinnessjuka idéer fått lite makt och skapat stora lobbygrupper, politiska partier m.m. och på så sätt pressat alla andra att acceptera och ge efter (Flashback 2016 [Korp, Språkbanken])

Inlägget visar den typ av affekt, polariserad tankegång och överdrifter som ibland används i kritiken av språkpolitiska mål mot identitetsbenämning. Ett vanligt sätt att i debatten nedvärdera det språk som uppstår i den ideologiska framflyttningen av positioner är att stämpla orden som pk-influerade, förvirrande och onödiga. Exemplet visar även att oenighet uppstår kring ordens relevans i allmänspråket.

Den språkförändrande diskurs som röner starkast motstånd av den typen idag är förmodligen den som går under beteckningen normkritik. Personer som inte känner till vad en social struktur eller maktnorm är kan känna sig förvir-

rade och exkluderade, och personer som hyser åsikten att sociala maktstrukturer inte alls existerar kan uppleva och uttrycka motstånd. Ordet *funktionsvariation* förekom i Flashback 39 gånger av totalt 99 i hela Korp (2017-11-22), och omtalas ibland där med skepsis, t.ex. i följande uttalande: »Det kanske är pga sådana som dig som vissa assistansbolag numer kallar utvecklingsstörning för en 'funktionsvariation'» (Flashback 2016). Kritiska röster ställer sig frågande till benämningarna som sådana (med autentiska frågor som »vad menas med *queer*?»), men även till den kontext som gett upphov till dem (»varför ska alla vara *queer* nuförtiden?»). När ord från en normkritisk diskurs rekontextualiseras i en mer konservativ kontext kan det alltså hända att de tillfogas en negativ laddning.

Utöver att diskutera dessa olika benämningspraktikers för- och nackdelar fokuserar den allmänna debatten ofta själva begreppen som används inom politisk verksamhet. Men samtidigt som akademisk-politiska ord som *intersektionalitet* förespråkas, kan samma typ av ideologiskt vägledande begrepp också betecknas som »fluff» (t.ex. ledarartikel DN 2017-12-29). Denna polarisering kan skapa svårigheter för språkbrukarna, som inte får tillräcklig vägledning av de åsikter som bryts i debatten, vilket påpekades inledningsvis.

Ord kan också tappa sin normkritiska betydelse, särskilt om de uppfattas som ersättning av befintliga uttryck. Denna sistnämnda tendens verkar främst gälla ord som delvis är tänkta att ersätta tidigare uttryck, men då med en ny betydelse, som *queer* och *funktionsvariation*, som ibland får samma extension som tidigare uttryck. Ord som uppfattas beteckna något helt nytt, som *icke-binär*, löper förmodligen inte samma risk. Men där finns istället oklarheter både i intension och extension.

Den här typen av reaktioner från det omgivande samhället har stor relevans för det språkvårdande perspektiv som kan bli aktuellt. Ett samhälle där ökad mångfald blir föremål för en alltmer spridd offentlig åsiktsproduktion skapar onekligen utmaningar för den språkvård som bedrivs institutionellt och inom olika verksamheter.

3.2 Språkvården och gräsrötterna

Den fråga som väcks inledningsvis i den här artikeln gäller språkvårdens roll som rådgivare och som vägledande instans i språkfrågor som handlar om politiskt laddade (nya) ord. Jag har därför försökt att ringa in en del av de språkpolitiska faktorer som kan ligga till grund för en strategisk diskussion inom den institutionaliserade språkvården. Här verkar det vara viktigt att beakta den typ

av betydelseförskjutning som ofta förefaller ske vid en ideologiskt motiverad nyordsproduktion. Den mest subtila förskjutningen är förmodligen mot nya perspektiv och riktningar, som att uttrycken *rasifierad* och *svart* är besläktade semantiskt men har olika pragmatisk räckvidd, eftersom deras betydelser verkar uppstå ur olika skikt av antirasistisk ideologi och sikta mot olika politiska mål. För arbetet med språkrekommendationer kan det kanske räcka med det: att vissa ord har politisk laddning och kan ge upphov till konflikt är i sig en språkrådgivande upplysning. Men det är å andra sidan frågeställare ofta redan medvetna om, därav deras rådvillhet. Dessutom pågår språkutvecklingen kontinuerligt, och den här studien kan visa att olika typer av benämningspraktiker och betydelser existerar parallellt. Språkvården kan få en viktig roll i att orientera mellan ideologiska ståndpunkter och försöka finna skiljelinjer mellan betydelseglidningar hos potentiellt användbara uttryck.

Även om nyordsproduktion kan vara omfattande visar den här studien att viss språklig reglering genomförs av rörelserna själva, t.ex. med uttrycket *icke-binär*. Det ser ut att finnas anledning till viss tilltro till självreglerande språkvård – det som här kallas gräsrotsspråkvård. Mitt samlade intryck är att intresset för och medvetenheten om språkets roll i det politiska arbetet är hög hos samtliga intervjuade personer. Däremot verkar det inte finnas någon formell kunskap om det språkvetenskapligt grundade arbete som sker inom olika språkvårdande instanser. Det kan därför finnas anledning för den institutionaliserade språkvården att ta vid gräsrötternas arbete, något som TNC:s termunderlag om sexualitet och könsidentitet (se avsnitt 2.1) är ett bra exempel på. Detta underlag visar möjligheten att reglera, beskriva och systematisera språk utan att själv ta ställning i det ideologiska spänningsfält som uppstår i debatten.

Eufemismer och de förändrade benämningspraktiker som förknippas med dem känner nog de flesta till, t.ex. att man inom funktionsområdet då och då byter benämning på psykiska, kognitiva och fysiska diagnoser (se t.ex. Vogel 2010). Normkritiska språkförslag bryter emellertid ibland mot språkliga och kommunikativa konventioner på ett mer grundläggande sätt, t.ex. om hur funktionstillstånd, utsatta personer eller grupper ska benämnas. Flera av de intervjuade menar att det ständigt sker en ideologisk utveckling som förändrar våra synsätt, ibland i grunden. En normkritisk språklig innovation förespråkar inte alltid att en benämningspraktik är nödvändig, eller ens önskvärd. Den normkritiska diskursen ställer på så sätt högre krav på den enskilda att ändra sina tankebanor och se verkligheten i ett nytt ljus än vad andra rättvisediskurser möjligen gör. Det är förmodligen därför som den akademiska, perspektivskiftande och norminriktade diskursen riskerar att skapa friktion i mötet med allmän-

heten. Det handlar då om att såväl ord som deras betydelser tar en annan utgångspunkt, som alla kanske inte känner igen. Och detta kan väl spegla offentliga språkbrukares dilemma ganska bra: de tvekar i valet mellan olika benämningspraktiker, och överväger därför att undfly problemet, t.ex. med omskrivningar. Systematiskt presenterad information om vilka ord och uttryck som kan vara aktuella, med uppgift om deras ideologiska bakgrund kan vara ett sätt att bistå språkbrukare. Ett uppdrag för forskningen kan vara att utveckla metoder som med förbättrad teknik skapar förutsättningar att analysera stora mängder språkliga data över tid, inte minst från den spridda samhällsdebatten. Den typen av analys kan frammana en mer ingående bild av ideologiska betydelsekomponenter, vilken typ av politik som förs med språklig innovationer och, kanske framför allt, vilken spridning, om någon, olika uttryck får.

Spänning mellan diskurser som förespråkar en tydlig benämningspraktik och de som rekommenderar återhållsamhet att benämna ansluter visserligen till olika politiska och praktiska perspektiv och skulle kunna ge upphov till helt olika råd, men den grundläggande rekommendationen bör nog ändå vara att man som skribent alltid frågar sig vilka kontexter som texten ska åberopa och vilka benämningspraktiker som därmed blir (in)aktuella. Ett möjligt inslag i skrivutbildning kunde vara att utveckla principer och modeller för hur text kan kopplas till lämpliga ordval inom ramen för inte enbart en, utan flera olika kontexter där diskriminering är ett av inslagen.

Till sist, den institutionella språkvården är behövd och ibland explicit efterfrågad som samtalspartner av den språkvård som sker på gräsrotsnivå. En sådan efterfrågan påtalar ett behov av fortsatt forskning om språkets roll i olika politiska verksamheter, inte minst benämningspraktiker av (diskriminerade) personer och grupper. Vi behöver få veta mer om relationen mellan (språk)experter, medier och politiska aktörer, inte bara om hur åsikter och ideologier påverkar språkutvecklingen, utan också mer konkret, hur, varför och vilka språkliga alternativ som framstår som tillgängliga och attraktiva – eller inte – för språkbrukarna.[1]

Litteratur

Ahmed, Sara, 2011: Vithetens hegemoni. Hägersten: Tankekraft förlag.

AK Feministische Sprachpraxis, 2011: Feminismus schreiben lernen. Frankfurt am Main: Apsel & Brandel.

[1] Att behovet av det här slaget existerar är Språkrådet som ingår i Institutet för språk och folkminnen klart medvetna om. De har finansierat den pilotstudie som den här artikeln baseras på.

Alexandersson, AnnaSofia, 2015: Crip is hip – En intervjustudie om funktionsvarierades aktivism och motståndsstrategier i Göteborg. Uppsats, Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvetenskaper, Genusvetenskap. http://www.gupea.ub.gu.se.

Althusser, Louis, 2006: Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation). The anthropology of the state: A reader. Oxford: Wiley-Blackwell. S. 86–98.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina, 2012: Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys. Lund: Studentlitteratur.

Billig, Michael, 2003. Critical discourse analysis and the rhetoric of critique. I: Critical discourse analysis. Theory and interdisciplinarity, red. av Gilbert Weiss & Ruth Wodak. London: Palgrave Macmillan. S. 35–46.

Butler, Judith, 1997: Excitable speech: A politics of the performative. New York: Routledge.

Butler, Judith, 2011a: Bodies that matter: On the discursive limits of sex. Abington: Routledge.

Butler, Judith, 2011b: Gender trouble: Feminism and the subversion of identity. New York: Routledge.

Bylin, Maria, Lind Palicki, Lena & Karlsson, Susanna, 2015: Bör statlig språkvård vara språkaktivistisk? I: Språk och stil NF 25. S. 190–194.

Cameron, Deborah, 1995: Verbal hygiene. London: Routledge.

Cameron, Deborah, 2003: Gender and language ideologies. I: The handbook of language and gender, red. av Janet Holmes & Miriam Meyerhoff. Oxford: Blackwell. S. 447–467.

Cameron, Deborah, 2006: Ideology and language. I: Journal of Political Ideologies 11(2). S. 141–152.

Cooper, Robert, 1989: Language planning and social change. Cambridge, New York & Melbourne: Cambridge University Press.

Cosenza, Julie, 2010: SLOW: Crip theory, dyslexia and the borderlands of disability and ablebodiedness. Liminalities. I: A Journal of Performance Studies 6(2). S. 1–11.

Devlieger, Patrick J., 1999: From handicap to disability: Language use and cultural meaning in the United States. I: Disability and Rehabilitation 21(7). S. 346–354.

Dunn, Dana S. & Andrews, Erin E., 2015: Person-first and identity-first language: Developing psychologists' cultural competence using disability language. I: American Psychologist 70(3). S. 255–264.

Fairclough, Norman, 2003: Political correctness: The politics of culture and language. I: Discourse & Society 14(1). S. 17–28.

Fairclough, Norman, 2014: Critical language awareness. London & New York: Routledge.

Foucault, Michel, 1969: L'archéologie du savoir (Vetandets arkeologi, översättning C. G. Bjurström, förord av Bengt Olle Bengtsson, Cavefors, 1972. Ny uppl. aktualiserad och genomgången av Sven-Erik Torhell, Arkiv förlag, 2011).

Foucault, Michel, 1971: L'ordre du discours (Diskursens ordning: installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970, översättning Mats Rosengren, Symposion, 1993).

Hagren Idevall, Karin, 2016: Språk och rasism: Privilegiering och diskriminering i offentlig, medierad interaktion. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 97.) Uppsala.

Hedman, Anna, 2015: FUCK FUNKOFOBI-motstånd, normkritik och radikalitet i funktionshinderrörelsen. LUP Student Papers. Lund: Lunds universitet.

Herlofson, Jörgen & Landqvist, Mats, 1998: MINI-D IV: diagnostiska kriterier enligt DSM-IV. Danderyd: Pilgrim Press.

Hornscheidt, Lann & Landqvist, Mats, 2014: Språk och diskriminering. Lund: Studentlitteratur.

Hübinette, Tobias, Hörnfeldt, Helena, Farahani, Fataneh & Rosales, René León, 2012: Introduktion. I: Om ras och vithet i det samtida Sverige, red. av Tobias Hübinette, Helena Hörnfeldt, Fataneh Farahani & René León Rosales. Lund Studentlitteratur. S. 11–36.

Jette, Alan M., 2006: Toward a common language for function, disability, and health. I: Physical Therapy 86(5). S. 726–734.

Josephson, Olle, 2015: Den svenska språkvårdens centralstyrning. I: Språk och stil NF 25. S. 186–190.

Josephson, Olle, 2018: Språkpolitik. Stockholm: Morfem.

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, 2000: Diskursanalys som teori och metod. Lund: Studentlitteratur.

Kailes, June Isaacson, 2010: Language is more than a trivial concern. Centre for disability and health policy. https://hfcdhp.org/wp-content/uploads/Language-Is-More-Than-A-Trivial-Concern.pdf .

Kenny, Lorcan, Hattersley, Caroline, Molins, Bonnie, Buckley, Carole, Povey, Carol, & Pellicano, Elizabeth, 2016: Which terms should be used to describe autism? Perspectives from the UK autism community. I: Autism, 20(4). S. 442–462.

Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal, 2001: Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics. London: Verso.

Landqvist, Mats, 2015a: A professional-cultural approach to discrimination-constructions of police discrimination in two European countries. I: Journal of Multicultural Discourses 10(3). S. 313–331.

Landqvist, Mats, 2015b: Vad är språklig diskriminering? En analytisk prövning av några pejoriseringsteorier. I: Från social kategorisering till diskriminering. Fyra studier av språk och diskriminering och ett modellförslag, red. av Mats Landqvist. Huddinge: Södertörns högskola. S. 97–122.

Lind Palicki, Lena, 2015: Principer och språksyn i språkvårdens diskussioner – exemplet samkönad. I: Från social kategorisering till diskriminering. Fyra studier av språk och diskriminering och ett modellförslag, red. av Mats Landqvist. Huddinge: Södertörns högskola. S. 123–152.

Lykke, Nina, 2003: Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen. I: Tidskrift för genusvetenskap 1. S. 47–56.

Milani, Tommaso M., 2010: What's in a name? Language ideology and social differentiation in a Swedish print-mediated debate. I: Journal of Sociolinguistics 14(1). S. 116–142.

Milani, Tommaso M., 2013: Are ‘queers’ really ‘queer’? Language, identity and same-sex desire in a South African online community. I: Discourse & Society 24(5). S. 615–633.

Milani, Tommaso M. & Johnson, Sally, 2010: Critical intersections: Language ideologies and media discourse. I: Language ideologies and media discourse: Texts, practices, politics, red. av Sally Johnson & Tommaso M. Milani. (Advances in sociolinguistics.) London: Continuum. S. 3–14.

Milles, Karin, 2006: En jämställd kroppsdel? Om lanseringen av ett neutralt ord för flickors könsorgan. I: Språk och stil NF 16. S. 149–177.

Milles, Karin, 2013: En öppning i en sluten ordklass? Den nya användningen av pronomenet hen. I: Språk och stil NF 23. S. 107–140.

Molina, Irene, 2005: Rasifiering. Ett teoretiskt perspektiv i analysen av diskriminering i Sverige. I: Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering., red. av Paulina de los Reyes & Masoud Kamali. (SOU 2005: 41.) Stockholm: Fritzes offentliga publikationer. S. 95–112.

Pauwels, Anne, 1998: Women changing language. Harlow: Longman.

Pauwels, Anne, 2003: Linguistic sexism and feminist linguistic activism. I: The handbook of language and gender, red. av Janet Holmes & Miriam Heyerhoff. Oxford: Blackwell. S. 550–570.

SAOL = Svenska Akademiens ordlista 14, 2015. Stockholm: Svenska Akademien.

de Saussure, Ferdinand 2006. Writings in general linguistics. Oxford: University Press on Demand.

Sinclair, Jim, 2013: Why I dislike »person first» language. Autonomy. I: The Critical Journal of Interdisciplinary Autism Studies 1(2). S 1–2.

Vogel, Anna, 2010: Laddade ord. I: Svenskans beskrivning: [SvB.] 30, Förhandlingar vid Trettionde sammankomsten för svenskans beskrivning, Stockholm den 10 och 11 oktober 2008, red. av Cecilia Falk, Andreas Nord & Rune Palm. Institutionen för nordiska språk, Stockholm. S. 358–367.

Vogel, Anna: 2014: Laddade ord. Hur nya uttryck, som kategoriserar människor, tas in i svenskan. I: Språk och stil NF 24. S. 72–100.

Voloshinov, V. N., 1972: Marxism and the Philosophy of Language. New York: Seminar Press.

Wojahn, Daniel, 2015: Språkaktivism. Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 92.) Uppsala.

Källor, skriftliga

Arbetskopia, TNC 2017.

Korp, Språkbanken, Göteborgs universitet: http://www.spraakbanken.gu.se/korp.

Mio är mest poppis av alla ridskolehästar. Katharina Berglund, Dala-Demokraten 21 november 2017.

Ord som taggar 2004, red. av Helena Johanson, Kurdo Baksi & Inger Etzler. Utgiven av TCO.

RFSL:s webbplats, begreppsordlista: https://www.rfsl.se/hbtq-fakta/hbtq/begreppsordlista.

Schyst, Region Värmland.

Socialstyrelsens webbplats och termbank: http://termbank.socialstyrelsen.se.

Språkrådets webbplats: http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakradgivning/frageladan.html.
Svar på intervjufrågor per mejl från företrädare för RFSL.
Unik studie visar på ökande boendesegregation i svenska storstäder. Pressmeddelande, SamFak, Göteborgs universitet, Jenny Meyer, Artikeln publicerades först på http://www.socwork.gu.se.
Varning för tomt jämställdhetsprat. Ledare, DN 29 december 2017.

Källor muntliga

Intervju med företrädare för Afrosvenskarnas riksförbund, oktober 2017.
Intervju med företrädare för DHR, september 2017.
Intervju med företrädare för RFSL, oktober 2017.

Recensioner

Byrman, Ylva: Så fångas de misstänktas ord. Förhör och dokumentationspraktiker på Skattebrottsenheten. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 31.) Diss. 339 s. Göteborgs universitet 2017. ISSN 1652-3105, ISBN 978-91-87850-66-0.

Ylva Byrman studerar i sin doktorsavhandling hur brottsutredare på Skattebrottsenheten genomför och dokumenterar förhör med misstänkta för skattebrott. I avhandlingen kombineras tal och skrift, genom att både det muntliga förhöret och den utskrift som görs av förhöret studeras. Inom textforskningen och forskning om diskurs inom institutionella ramar har man intresserat sig för textproduktion vid myndigheter och institutioner (Nyström Höög, Söderlundh & Sörlin 2012, Nordman 2009), institutionella samtal och hur en professionell diskurs skapas (Gunnarsson, Linell & Gunnarsson 2016) och texter i offentlig kommunikation mellan myndigheter och medborgaren (Ohlsson 2007, Lassus 2010, Lind Palicki 2010). Gemensamt för studier av detta slag är ett intresse för att både förstå och synliggöra textproduktion och diskurs i yrkeslivet som verksamhet, en verksamhet som vanligen är osynlig utåt. Men studier av detta slag bidrar inte endast till att synliggöra verksamhetens texter och texternas tillkomstprocesser, utan även till ett synliggörande av de personer som skapar texterna. Den förhörsverksamhet som studeras i avhandlingen är en del av förundersökningen i en brottmålsprocess och regleras i lagstiftning. De aktörer som deltar i den verksamheten är skattebrottsutredare och åklagare. Dessutom finns den hörda med i rollen som misstänkt.

Det övergripande syftet med avhandlingen är att bidra till en ökad förståelse för vad som formar yrkeslivets samtal och dokumenterande texter; hur professionella inom en verksamhet går till väga och resonerar då de genomför och dokumenterar institutionella samtal med en lekmannaklient. En huvudfråga då vi studerar språkbruk i arbetslivet är just *varför* den studerade yrkesgruppen använder språket på det sätt den gör. För att kunna besvara den frågan måste vi så som i avhandlingen vid sidan av de skrivna texterna också analysera yrkeskulturer och den praktik som texter och genrer ingår i och skapas inom. De övergripande forskningsfrågorna är tre: Hur bör förhör gå till och dokumenteras, enligt de mål och riktlinjer som formuleras av uppdragsgivare och auktoriteter? Hur genomförs och dokumenteras förhör i skattebrottsutredares faktiska praktik? Hur resonerar skattebrottsutredare om sin egen dokumentationspraktik och om vad som är lämpligaste sättet att dokumentera förhör?

I avhandlingen kombineras etnografiskt orienterade metoder med metoder inom textforskning och samtalsforskning. I teoretiskt avseende är avhandlingen främst ett bidrag till forskning inom verksamhetsanalys och den teoretiska ramen utgörs i första hand av verksamhetsteori, framför allt utgående från Yrjö Engeström (1987, 2001). Enligt teorin karakteriseras en verksamhet av att det finns ett gemensamt objekt i fokus och vissa for-

mulerbara gemensamma mål, men samtidigt är verksamheter alltid mångröstade och inrymmer inneboende motsättningar. Teoretiskt tar avhandlingen också stöd av samtalsanalysen CA, *conversation analysis*, då inspelade förhör analyseras. Att kombinera olika metodiska och teoretiska perspektiv på detta vis är inspirerande och avhandlingen visar hur olika teoretiska ramar kan komplettera varandra. Till exempel visar avhandlingen att ett förhållandevis kategoriskt råd som ges vid utbildningar för skattebrottsutredare motsägs av samtalsanalytisk forskning. Rådet som ges vid utbildningar är att i förhör är öppna frågor att föredra, eftersom dessa ska få den hörda att producera längre svar genom fritt berättande. Samtalsanalytisk forskning visar dock att en frågas form har mindre betydelse för ett svars längd. Ett exempel på detta i avhandlingen är då utredaren i ett förhör ställer den indirekta öppna frågan »lite först om dig själv», vilket resulterar i tystnad. Utredaren blir då tvungen att omformulera frågan mer avgränsat: »du berättadu sa- du har redan sagt att du har försörjt dig som företagare hela livet […] vi kan, ja vad e de för branscher […]?» och får då ett svar av den hörda (s. 227).

Materialet för studien är digert, och jag läser in en önskan hos författaren att genom materialvalet kunna skapa en så fullkomlig beskrivning av verksamheten som möjligt och då få med allt det som påverkar och styr den. Materialet består av autentiska förhör och utskrifter av dessa, enkäter (en textbedömningsenkät och en skrivstrategienkät) som besvarats av utredare och åklagare, intervjuer med skattebrottsutredare och åklagare, fältanteckningar som författaren gjort vid deltagande i utbildningar inom verksamheten samt ljudinspelningar av förhör. Under material placerar författaren även lagar och andra juridiska dokument (offentliga utredningar, propositioner och direktiv, kommentarer av olika slag till lagstiftning eller uttalanden av JO), läroböcker om förhörsmetodik, handledningar om förhörspraxis vid berörda myndigheter och ett antal undersökningar som myndigheterna själva låtit utföra (skattebrottsenheten och ekobrottsmyndigheten). Det är alltså inget litet material och det blir en hel del för läsaren att hålla i minnet. Författaren väljer att lista samtligt material i en gemensam uppställning med rubriken *Studiens material* (tabell 2). Här hade jag gärna sett att de olika materialtyperna hade skiljts åt tydligare i materialredovisningen så att det primära materialet utgörs av det empiriskt insamlade materialet – inspelade förhör och förhörsutskrifter, enkäter, intervjuer och fältobservationer – medan övrigt material snarast är ett sekundärmaterial som behövs för att kunna tolka och analysera det empiriska materialet. Även den hierarkiska relationen mellan de olika dokumenten hade gärna gjorts tydligare i uppställningen. Nu förefaller t.ex. lagar och läroböcker snarast inneha samma normativa styrka, då vi ändå kan utgå ifrån att bestämmelser i lag väger tyngre än rekommendationer i läroböcker, framför allt i en verksamhet som ytterst har en tydlig juridisk ram.

I de två första kapitlen som gäller resultatredovisning (kap. 6 och kap. 7) ligger fokus på produkterna, dvs. förhörsutskrifterna, medan de två följande kapitlen fokuserar på förhöret som process (kap. 8 och kap. 9). Den frågeställning som diskuteras i kapitel 6 är hur en ideal förhörsskrift ser ut enligt de olika aktörer som tar del i verksamheten, medan kapitel 7 diskuterar ljudinspelningens roll vid förhör. Hur ofta förhör spelas in visar sig variera, och likaså varierar uppfattningen hos utredare och åklagare om huruvida ljudinspelningar behövs eller i praktiken används. De flesta åklagare ställer sig inte negativa till ljudinspelningar, samtidigt visar det sig att de sällan lyssnar på dem. En del utredare för sin del för fram att ljudinspelningar inkräktar på den hördas integritet.

I fråga om förhörsutskriftens form blir det tydligt att en förhörsutskrift kan ha olika former både enligt förhörslitteraturen och enligt utredare och åklagare. Det skiljs mellan ett ordagrant återgivet dialogförhör, ett sammanfattande referatförhör och s.k. blandade förhör, i vilka de två tidigare nämnda formerna förs samman så att sammanfattning varvas med återgivelse av förhör. I avhandlingen beskrivs de olika förhörsformerna och utredare och åklagare får i intervjuer diskutera vilken form av förhör de tycker fungerar bäst och varför. Dessutom får informanterna bedöma och kommentera konkreta exempel på olika förhörsutskrifter i en textbedömningsenkät.

Avhandlingen visar att ingen form av förhörsutskrift lämpar sig väl i alla sammanhang. Det finns heller inte en utskriftsform som alla aktörer vore ense om att är bättre än andra. Gällande detta är åsikterna relativt samstämmiga. Men när det kommer till önskad form på utskriften framkommer skillnader mellan åklagare och utredare. Delvis kan de skillnader som framträder kopplas till de olika roller och uppgifter i verksamheten som utredare respektive åklagare har. För åklagaren är förhörsutskriften i första hand ett underlag för beslut om åtal och dessutom ska utskriften kunna användas som bevisning i domstol vid en eventuell rättegång. Utredarna framhåller att för den hörda är förhöret en chans att komma till tals och berätta sin historia och de upplever att förhörsutskriften lika mycket skrivs för den hörda som för åklagaren. Utredarna vill också i högre grad skriva in även sina egna frågor i protokollet för att uppnå en större transparens, medan åklagarna sällan efterfrågar detta eller till och med undanber sig att frågorna skrivs in i protokollet. Åklagarna förefaller vidare vara rätt samstämmiga i åsikten att ett referatförhör där viktiga utsagor återges ordagrant är en bra form på förhörsutskriften. Svårigheten med detta, vilket framhålls i avhandlingen, är hur utredaren i en förhörssituation ska kunna veta vilka delar som kan visa sig vara viktiga i juridisk mening i fall av åtal. Sammantaget förefaller åklagarna vara mer produktorienterade, medan utredarna är mer processorienterade i fråga om förhörsutskriftens form. I kapitel 8 diskuteras förhörets upplägg utifrån riktlinjer och praktik närmare, medan kapitel 9 fokuserar de praktiska metoderna för att producera en förhörsutskrift. I kapitel 9 ingår även en fin och tydlig schematisk översikt över de för- och nackdelar olika förhörspraktiker och -former har.

Studien visar även att det finns en tydlig diskrepans mellan de många olika rekommendationer och riktlinjer som ges vad gäller metoderna för hur förhör ska skrivas. I kapitel 6 (s. 113) visas i ett exempel en total normkonflikt mellan ett metodutvecklingsdokument från ekobrottsåklagare och råd som ges i en lärobok. Enligt metodutvecklingsdokumentet finns det sällan anledning att notera förhörsledarens frågor i utskriften, medan läroboken istället påpekar att det är mycket viktigt att både förhörsledarens frågor och den hördas svar skrivs ner ordagrant. Ett annat exempel är när förhörsmetodikutbildaren framhåller vikten av att ett bra förhör kräver förhörsledarens fulla närvaro i samtalet, samtidigt som lagstiftningen innehåller bestämmelser om att förhörsledaren i normalfallet ska producera en förhörssammanfattning under själva samtalet.

Att verksamheten i stor utsträckning karaktäriseras av normkonflikter, eller psykologiska dubbelbindningar enligt verksamhetsteorin, är en röd tråd genom alla av avhandlingens delstudier. Detta är även någonting som jag själv kunnat konstatera är typiskt för styrd institutionell skriftpraktik. Där kapitel 6 konstaterar att ingen förhörsutskrift är perfekt för alla syften så visar de övriga resultatredovisande kapitlen på en motsvarande divergens: hur transparens står i motsättning till integritet (kap. 7), att normativa model-

ler följs bara delvis i praktiken (kap 8), hur utskriftsprocessen hanterar ett helt komplex av motsättningar (kap. 9). Ifråga om transparens i förhållande till integritet visar studien att en alltför detaljerad dokumentation kan vara integritetskränkande och socialt olämplig om privata och känsliga detaljer tas med i förhöret. Om förhöret istället skrivs i referatform kan känsliga och privata detaljer filtreras bort. Vid sådana här exempel i avhandlingen blir det tydligt hur skattebrottsutredarna är mycket orienterade mot att värna om den hördas integritet. Ur ett juridiskt perspektiv blir skillnaderna med avseende på transparens och integritet särskilt intressanta. Transparens går hand i hand med ökad rättssäkerhet, men kan samtidigt resultera i minskad integritet.

Ett intressant resultat i avhandlingen är vidare regionala skillnader mellan skattebrottskontoren, som låter det lokala (det lokala kontoret) gå före det nationella i fråga om prefererade förhörs- och dokumentationspraktiker (kap. 9). Ur ett institutionellt myndighetsperspektiv kan detta upplevas väntat – styrkan av »så här har vi alltid gjort» kan vi se i många institutionella sammanhang. Men i en juridiskt styrd verksamhet är detta högst intressant.

Sammantaget bildar avhandlingen en bred och tät helhet som ett resultat av ett starkt explorativt arbetssätt framför en tydligare avgränsning och stringens. Avhandlingen visar med all tydlighet att förhör och dokumentationspraktiker inom en myndighet som Skattebrottsenheten är en komplex och mångfacetterad verksamhet som kan närmas utifrån flertalet perspektiv och frågeställningar med stöd i olika metodiska och teoretiska ramar. Detaljrikedomen är förståelig med beaktande av den strävan författaren har att så tydligt som möjligt beskriva och förklara verksamheten. Bredden leder emellertid också till att avhandlingen kräver en stor koncentration hos läsaren för att hålla alla de många detaljerna i minnet och för att kunna relatera de många intressanta resultaten till varandra. Jag noterar själv att jag blir tvungen att läsa om delar för att uppfatta allt. En utmaning med avhandlingens bredd är också att en del intressanta aspekter nu endast skymtar fram. Till exempel hur utredarnas utbildning och tid i arbete (tradition, etablering i arbetsuppgiften, socialisering, identitet) påverkar hur de resonerar om sin egen dokumentationspraktik.

En del fördjupningar av teoretisk art om bland annat normer och regler hade jag gärna sett, då normer som koncept är starkt närvarande i avhandlingen. Även ett »så här har vi alltid gjort» kan kopplas till normer, etablerade normer inom en verksamhet. Till exempel använder Toury (1995) begreppen »gammalmodiga normer» och »moderna normer», där de gammalmodiga normerna står för de väletablerade invanda mönstren att uttrycka sig eller göra. I avhandlingen hänvisas också till hur Engeström (2001) talar om »att gamla historiska faser lämnar avlagringar» (s. 23), något som är mycket tydligt inom den juridiska diskursen generellt. Denna förståelse av olika normer och deras relation till regelrätta regler är nödvändig då vi ska tolka och analysera val som görs inom en verksamhet som så tydligt styrs av ett helt kluster av normer.

Ylva Byrmans avhandling ger oss en intressant insyn i en verksamhet som utåt är rätt osynlig, men högst betydelsefull för dem som berörs av de texter som skapas inom verksamheten. Avhandlingen kommer säkert att refereras till och inspirera till fortsatta studier om både skriftpraktiker som verksamhet inom institutioner och vid myndigheter, men även studier som önskar kombinera det språkliga med det juridiska eller som vill titta närmare på det normkluster som omger skrivande och texter inom institutionella ramar.

Litteratur

Engeström, Yrjö, 1987: Learning by expanding: An activity-theoretical approach to developmental research. Helsingfors: Orienta-konsultit.
Engeström, Yrjö, 2001. Expansive Learning at Work: Toward an activity theoretical reconceptualization. I: Journal of Education and Work 14(1). S. 133–156.
Gunnarsson, Britt-Louise, Linell, Per & Nordberg, Bengt, 2016: The Construction of Professional Discourse. London: Routledge.
Lassus, Jannika, 2010: Betydelser i barnfamiljsbroschyrer. Systemisk-funktionell analys av den tänkta läsaren och institutionen. Helsingfors: Helsingfors universitet.
Lind Palicki, Lena, 2010: Normaliserande föräldrar. En undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007. Örebro universitet.
Nordman, Lieselott, 2009: Lagöversättning som process och produkt. Revideringar och institutioner vid lagöversättning till svenska i Finland. Nordica Helsingiensia 16. Helsingfors: Helsingfors universitet.
Nyström Höög, Catharina, Söderlundh, Hedda & Sörlin, Marie, 2012: Myndigheterna har ordet. Om kommunikation i skrift. (Språkrådets skrifter 14.) Stockholm: Norstedts.
Ohlson, Claes, 2007: Folkets fonder? En textvetenskaplig studie av det svenska pensionssparandets domesticering. Göteborg: Institutionen för svenska språket.
Toury, Gideon, 1995: Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam: Benjamins.

Lieselott Nordman

Gustafsson, Anna W. & Håkansson, David: Ord på prov. En studie av ordförståelse i högskoleprovet. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 75.) 144 s. Lunds universitet 2017. ISSN 0347-8971, ISBN 978-91-88473-7 (tryck), 978-91-88473-43-1 (pdf).

I *Ord på prov. En studie av ordförståelse i högskoleprovet* redovisar och diskuterar Anna W. Gustafsson och David Håkansson en omfattande studie av ordförståelse i dagens samhälle. I inledningen ger de en bakgrund till sin forskning om ordförståelse; det finns flera anledningar till att det är ett både viktigt och intressant område att undersöka. Bland annat har de sjunkande resultaten i PISA-rapporterna mellan 2000 och 2012 vad gäller läsning lett till mycket debatt, men läsning och ordförståelse har diskuterats sedan mycket längre tillbaka, och redan på 1970-talet genomfördes studier som lyfte frågan om samhälleliga klyftor beträffande ordförståelse hos vuxna. I den här studien anknyter författarna till det demokratiska perspektivet i 70-talets undersökningar.

Det övergripande syftet är att studera förändring i ordförståelse över tid, och materialet består av cirka 900 000 svar från ordförståelsedelen i högskoleprovet mellan åren 2000 och 2011. Högskoleprovet startade 1977, men ordförståelseprovet har förändrats en del sedan dess. Under perioden 2000–2011 var emellertid förutsättningarna för

ORD-provet »relativt konstanta» (s. 17) med 40 uppgifter, och utprövningarna av uppgifterna gick till på samma sätt. Högskoleprovet ska fungera som ett urvalsinstrument till högre utbildning och spegla kunskapsnivån i samhället, och därför är de enskilda proven inte direkt jämförbara med varandra. Däremot kan resultaten över tid jämföras genom att man ställer olika grupper i relation till varandra. Den första delstudien i undersökningen utgår från frågeställningen: »Hur har resultaten på ORD-provet förändrats över tid när olika grupper ställs i relation till varandra?»

Den andra delstudien utgår från frågeställningen: »Hur har förståelsen av individuella ord och begrepp utvecklats över tid?» Man kan inte säga något om förståelsen av enskilda ord genom att jämföra de olika gruppernas provresultat, men eftersom alla ord som finns med i högskoleprovet tidigare har testats på en mindre grupp deltagare kan resultaten från utprövningarna i den mindre gruppen jämföras med resultaten från de reguljära ORD-proven.

I kapitel 2 beskrivs några utgångspunkter för studien, nämligen vad det innebär att förstå ett ord och hur ordförståelse kan relateras till läsförståelse, hur ordförståelse kan testas, några tidigare studier av ordförståelse och ordförråd samt några aktuella studier av svenskars läs- och medievanor. Bland annat återges en intressant diskussion om kritik som tidigare riktats mot flervalstester av enskilda ord utan kontext. Jag har själv många gånger funderat på vad den här typen av test utan kontext visar och på hur viktigt men svårt det är att välja bra *distraktorer*, dvs. de olika alternativ som ges till det rätta svaret. Gustafsson och Håkansson ger en tydlig bild av fördelar och nackdelar med olika typer av test. De framhåller att det också finns argument för ordförståelseprov av flervalstyp, t.ex. att resultaten korrelerar med test av problemlösningsförmåga, och de drar slutsatsen att ordförståelseprov av flervalstyp »kanske har sitt berättigande i ett högskoleprov som ska fungera som urvalsprov och mäta studieförmågan (i vilken problemlösningsförmåga torde vara en viktig komponent)» (s. 22). Författarna är överhuvudtaget försiktiga med att uttrycka att något är på det ena eller det andra sättet. De är mycket nyanserade också när de diskuterar sina resultat, vilket jag återkommer till.

Läsförståelse och ordförståelse hänger nära samman, och i avsnittet om studier som gjorts av läsning och medievanor redovisas resultat från Nordicoms årliga undersökning av hur svenskars medievanor ser ut. Konsumtionen av traditionella medier minskade mellan 1997 och 2014, medan användningen av internet ökade. Däremot är andelen läsare av skönlitteratur relativt konstant under hela perioden. Det är framför allt den yngsta åldersgruppen, 15–24 år, som har ökat sin mediekonsumtion via internet och samtidigt kraftigt minskat tidningsläsandet. Gustafsson och Håkansson refererar också till en studie från 2013 som visar att läsförståelsen påverkas negativt av skärmläsning. De uttrycker slutligen i kapitel 2 att det inte förefaller orimligt att minskningen i läsning av olika traditionella medier har haft betydelse för ordförståelsen.

I kapitel 3 ges en gedigen beskrivning av olika aspekter av högskoleprovet, framför allt syftet med provet och principerna för konstruktionen. Fokus ligger på hur ordförståelseprovet konstrueras och vilken typ av ord som prövas.

I kapitel 4 besvaras frågan i den första delstudien om hur resultaten på ORD-provet har förändrats över tid. Det övergripande resultatet är att poängmedelvärdet för samtliga provdeltagare sjönk från 21,76 poäng våren 2000 till 19,86 våren 2011, men som författarna tidigare diskuterat kan jämförelsen mellan de olika provtillfällena inte ge ett tillförlitligt svar om förändringar över tid. Därför undersökte de skillnaderna mellan delta-

gare från olika *åldersgrupper*, med olika *utbildningsbakgrund* och med olika *könstillhörighet* samt sambandet mellan olika variabler. Vid alla provtillfällen hade de äldre åldersgrupperna (25–39 år och 40 år eller äldre) ett högre poängmedelvärde än de yngre (20 år eller yngre och 21–24 år). Den yngsta åldersgruppen är alltid den största och den äldsta åldersgruppen den minsta, och medelåldern har under undersökningsperioden sjunkit från drygt 23 år till under 22 år. Poängmedelvärdet för den yngsta åldersgruppen har sjunkit över tid, medan poängmedelvärdet för den äldsta åldersgruppen har ökat; spännvidden mellan grupperna var våren 2000 ca 11 poäng, och våren 2011 ca 15. Klyftorna började öka 2005.

Det tydligaste resultatet vad gäller provdeltagarnas utbildningsbakgrund är att spännvidden mellan de provdeltagare som har högskoleutbildning (15,1 % av alla hade genomgått svensk högskoleutbildning i någon form) och de som inte har det ökade mot slutet av undersökningsperioden. Vid alla provtillfällen som undersöktes var poängmedelvärdet högre för provdeltagare med högskoleutbildning; den minsta skillnaden var 6,6 poäng, och våren 2011 uppgick den till 10,2 poäng.

Vad gäller kön är 53,9 % av provdeltagarna i materialet kvinnor och 46,1 % män. Skillnaden mellan kvinnor och män är små och det finns inga tendenser till att skillnaden ökar över tid. Den var cirka en halv poäng både vid undersökningsperiodens början och slut, men 2000 var det kvinnorna som hade högre poängmedelvärde och 2011 männen. Gustafsson och Håkansson visar att skillnaderna i poängmedelvärde mellan män och kvinnor åtminstone delvis beror på samvariation mellan kön, utbildning och ålder.

De statistiska beräkningarna visar att under hela undersökningsperioden är åldersgrupp respektive högskoleutbildning de variabler som förklarar den största delen av variationen i provresultatet på ORD-provet, 15,3 % respektive 12,4 % vad gäller materialet i sin helhet. Kön förklarar alltid mindre än 1 % av variationen.

Genom alla de beräkningar och jämförelser Gustafsson och Håkansson gör kan de visa att det minskade poängmedelvärdet över tid inte beror på att provet har blivit svårare. Metoden de använder sig av är väl genomtänkt och de utför en mycket noggrann analys där de vänder på varje sten, vilket också gäller den andra delstudien.

Den andra delstudien som handlar om hur förståelsen av enskilda ord har förändrats över tid presenteras i kapitel 5. Valet av ord skedde efter följande principer: ord som utprövades minst tre år före reguljärprovet, uppgifter som är identiskt utformade vid båda provtillfällena, ord som förekommer med en rimligt hög frekvens i språkbruket samt bjudord som består av enstaka ord, dvs. flerordsuttryck som *utan krumbukter* utesluts. För att inte få med mycket lågfrekventa eller alltför specialiserade ord begränsades valet till ord som förekommer minst 100 gånger i tidningstext och skönlitteratur (Språkbanken, Göteborgs universitet: DN 1987; GP 2001–2013; Norstedtsromaner 1999). Efter alla avgränsningar återstod 151 ord, och alla presenteras i en tabell med uppgifter om provår och antal provsvar vid respektive provtillfälle.

För ungefär hälften (74) av de totalt 151 ord som ingår i undersökningen försämrades resultatet signifikant över tid när reguljärproven jämförs med utprövningarna, medan resultatet för cirka en fjärdedel av orden (36) förbättrades signifikant. De flesta ord som uppvisar signifikanta försämringar testades i slutet av undersökningsperioden. Den genomsnittliga försämringen är större än den genomsnittliga förbättringen. Förståelsen av ordet *entreprenör* har förbättrats mest med 18,8 procentenheter och *progressiv* har förbättrats med 13,3 procentenheter. Av de tio ord där förståelsen har förbättrats mest har

de flesta en förbättring på 6–7 procentenheter. Ordet *pådrag* är det ord som förståelsen har försämrats mest för, med 25,7 procentenheter, och försämringen för ordet *kulvert* är 23,5 procentenheter. Övriga ord som ingår i kategorin där förståelsen har försämrats mest uppvisar en försämring på 13,6–17,7 procentenheter.

En noggrann utredning av hur förståelsen av ord har förändrats i de olika åldersgrupperna presenteras; för jämförelsen mellan olika åldersgrupper har de två äldsta åldersgrupperna slagits ihop till en. Försämringen i ordförståelse är tydligast i de yngsta åldersgrupperna. Vad gäller jämförelsen mellan manliga och kvinnliga provdeltagare visade sig skillnaderna genomgående vara små. Gustafsson och Håkansson jämför också provresultaten med ordens frekvens, vilka orter som orden prövades ut på samt ordens ursprung. Det finns ett visst samband mellan graden av förbättring och ordens frekvens i tidningstext och skönlitteratur.

Utprövningarna av orden sker varje gång på en mindre grupp inom en högskoleregion, och den genomsnittliga *normerade poängen* varierar mellan olika högskoleenheter. För att utesluta att resultaten reflekterar skillnader mellan olika provorter jämförs utprövningsresultatet med resultatet på reguljärprovet bara på den aktuella högskoleenheten. I sin analys av skillnader mellan provorter kommer Gustafsson och Håkansson fram till att resultaten egentligen är sämre än de kan verka. Huvuddelen av de ord som försämrats visar ett signifikant resultat oavsett om de jämförs utifrån samtliga provorter i reguljärprovet eller begränsas till den aktuella högskoleenheten, medan de ord som uppvisade en förbättrad förståelse ofta hade provats ut vid högskoleenheter med ett genomsnittligt sämre resultat.

Vad gäller samband mellan ordens ursprung och graden av förändring dominerar ord som har ett romanskt ursprung eller har lånats in i svenskan direkt från engelskan bland de ord som har förbättrats över tid, medan ord med nordiskt eller tyskt ursprung dominerar bland de ord som har försämrats signifikant över tid. Engelskans starka ställning i Sverige är en förklaringsfaktor till att förståelsen för engelska ord har förbättrats signifikant över tid. Engelskan har haft stor inverkan på svenskans ordförråd under flera decennier, och svenska ungdomars mediekonsumtion sker i dag ofta på engelska

I sin avslutande diskussion i kapitel 6 kommer Gustafsson och Håkansson in på förklaringar till att unga får allt svårare att förstå ord. De som gjorde provet under andra hälften av 2000-talets första decennium hör till den första generation som är uppvuxen med internet. Resultaten kan kopplas till läsvanor och erfarenheter av olika typer av texter; t.ex. har läsningen av morgontidningar minskat starkt i yngre åldrar.

Slutligen lyfter Gustafsson och Håkansson att de klyftor i ordförståelse som deras studie visar inte bara är ett språkligt utan också ett *demokratiskt* problem. När ordförståelsen minskar kan det bli svårare att delta i det medborgerliga samtalet. Risken är också stor att det blir svårare för fler studenter att lyckas i sina universitetsstudier.

Gustafsson och Håkansson framhåller att skolans roll är central, och de föreslår hur skolan kan arbeta: »Det förefaller inte orimligt att de ganska nedslående tendenser till försämrad ordförståelse som vi har visat på kan mötas med ett mer intensivt arbete med texter i olika genrer och i olika ämnen i skolan» (s. 132). Som tidigare nämnts är författarna alltid nyanserade i sina uttalanden, ibland på gränsen till för försiktiga. Men denna försiktighet att säga något med säkerhet leder också till att de är utomordentligt noggranna och utför alla undersökningar och jämförelser som kan tänkas vara relevanta för att öka studiens validitet. Det är också positivt att inte mötas av tvärsäkra påståenden

som så ofta i dagens debatt om till exempel skolan och elevernas dåliga resultat. Debatten i medier och bland politiker blir ofta onyanserad där åsikter bygger mer på känslor än fakta.

Det är imponerande hur Gustafsson och Håkansson har tänkt ut metoder för sin undersökning och hur noggrant de analyserar det stora materialet. Trots ganska komplicerade undersökningar beskriver de metod och resultat på ett tydligt sätt, vilket gör att det går bra att följa deras resonemang. Jag hoppas att den här boken sprids inom skolvärlden och läses både av lärare och blivande lärare. Alla lärare bör arbeta aktivt med ordförståelse och uppmuntra till läsning av olika slags texter.

Eva Sundgren

Josefsson, Gunlög & Lundin, Katarina: Nycklar till grammatik. 158 s. Studentlitteratur. Lund 2018. ISBN 978-91-44-11759-1.

Det senaste decenniet har ett flertal läroböcker givits ut med uttalat syfte att användas på nybörjar- och fördjupningskurser i grammatik vid svenska universitet och högskolor. Denna boks författare, Gunlög Josefsson och Katarina Lundin (båda sedan många år verksamma vid Lunds universitet), har enskilt eller i samarbete bidragit med fem tidigare läroböcker om grammatik, och får således sägas vara något av veteraner i sammanhanget. Josefssons bok *Universitetsgrammatik för nybörjare* har sedan 2001 använts på många olika universitets- och högskoleutbildningar i svenska, och Katarina Lundins *Tala om språk* (2014) har på samma sätt använts inom flera lärarutbildningar. Med tanke på just det stora antalet läroböcker i svensk grammatik måste man naturligtvis ställa sig frågan: vilket syfte, eller vilken lucka, fyller *Nycklar till grammatik*?

I inledningen (s. 14) beskriver författarna själva boken som »en fortsättnings- och fördjupningsbok i grammatik, med ett tydligt praktiskt anslag och en möjlighet till konkret tillämpning». Detta relativt mångfacetterade syfte reflekteras också i urvalet och dispositionen av bokens innehåll. Snarare än en traditionell genomgång av ord, fraser, satsled och satstyper utgår *Nycklar till grammatik* från vanliga fallgropar och svårigheter vid grammatisk analys: avgränsningen av fraser och satser, den språkliga hierarkin samt relationen mellan form, funktion och betydelse. Ett friskt grepp är att låta stora delar av diskussionen utgå från autentiska felanalyser från grammatikstuderande. Exemplen är väl valda illustrationer av vanliga feltyper (pedagogiskt markerade i rött med en tummen-ner-markör framför) och kontrasteras ofta med den korrekta analysen (markerad i grönt med en tummen-upp-markör) i direkt anslutning.

Boken inleds med ett kortare metakapitel om bokens syfte och disposition samt dess tänkta läsare. Kapitel 2 är således det första innehållskapitlet, med en genomgång av språkets byggstenar (fraser, satsförkortningar och bisatser). Kapitel 3 diskuterar språkets tre dimensioner form, funktion och betydelse – en central aspekt som brukar avhandlas i alltför korta avsnitt i många grammatikböcker. I kapitel 4 diskuteras den hierarkiska principen, också detta ett välkommet inslag. Kapitel 5 fokuserar på »Bekymret med bisatser», medan kapitel 6 behandlar satsschemat som såväl en linjär representation

för språksystemet som ett verktyg för textutveckling. Det avslutande kapitel 7 är praktiskt orienterat, med konkreta förslag till arbetsområden i anslutning till bokens övriga kapitel.

Inför den här recensionen har jag läst boken pärm till pärm ett antal gånger, vilket kanske inte är det mest naturliga sättet att angripa en bok av detta slag. Men en sådan genomläsning ger bitvis intrycket av en rörigare disposition än ovanstående översikt ger vid handen. Liknande textavsnitt förekommer ibland med några sidors mellanrum, och vissa diskussioner har delats upp över flera kapitel där de i mitt tycke borde ha integrerats i ett. I kapitel 3 diskuteras form, funktion och betydelse på ord- och frasnivå – men inte på satsnivå. Den diskussionen skjuts istället fram till kapitel 5, avsnitt 1. Eftersom ett helt kapitel skiljer dessa två kapitel ser sig författarna tvungna att upprepa mycket av det som sades i kapitel 3. Varför inte förlägga hela diskussionen om form, funktion, betydelse till kapitel 3 (som ju kapitlets titel anger)? På samma sätt ägnas hela kapitel 4 åt språkets hierarkiska dimension, vilket borde göra det första avsnittet i kapitel 6 överflödigt (»Språket som hierarkiskt och linjärt system»). I kapitel 4 hittar vi också avsnittet »bisats i bisats i bisats ...» som väl lämpligen borde placeras i kapitel 5 »Bekymret med bisatser»?

I hur stor utsträckning bokens disposition är ett problem avgörs främst av hur den är tänkt att användas. Som handbok för en yrkesverksam lärare är dispositionen troligtvis inte särskilt problematisk. Kanske är upprepningarna då t.o.m. en styrka, eftersom varje kapitel kan läsas oberoende av de övriga. Men som lärobok på en grammatikkurs fungerar dispositionen sannolikt sämre. En läsinstruktion till en lektion om bisatser skulle innebära anvisningar till längre eller kortare avsnitt i kapitel 2, 3, 4, 5 och 6, med resultatet att flera textstycken blir snarlika varandra.

Enligt författarna riktar sig boken till tre olika målgrupper: yrkesverksamma lärare, svensklärarstudenter under utbildning och studenter som läser olika typer av kurser i svenska, svenska som andraspråk eller svenska som främmandespråk. Ambitionen att rikta sig till dessa relativt olika målgrupper får dock en del textmässiga konsekvenser. Bitvis är det som att författarna inte riktigt kunnat bestämma sig för vem den huvudsaklige läsaren egentligen är. Kapitel 2 består exempelvis av en traditionell genomgång av olika slags fraser, och kapitel 3 diskuterar relationen form, funktion och betydelse. Tonen i dessa kapitel är till stora delar typisk för läromedelstexter. Några illustrerande exempel:

> Vi ska börja med att titta på infinitivfrasen. […] Subjekt och finit verb får inte finnas i infinitivfrasen men förutom detta kan en infinitivfras ha allt som en vanlig sats kan innehålla […] (s. 39)

> Betydelse ska skiljas från *referens*. Referens handlar om vad ett språkligt uttryck syftar på i världen. (s. 53)

Det något märkliga är att dessa läroboksavsnitt knappast är fördjupande eller problematiserande: snarare syftar de till att introducera och förklara basala begrepp som behövs för vilken grundkurs i grammatik som helst.

I andra avsnitt framstår boken närmast som en handbok för yrkesverksamma lärare, med handfasta tips om hur man kan väcka grammatisk medvetenhet. Här tänker jag exempelvis på avsnitt 2.6 »Varför är syntagmbegreppet svårt?», avsnitt 6.7 »Satsschemat

som redskap för skrivutveckling» och kapitel 7 i sin helhet (»Tillämpningsstudier i grammatikstudier – några uppslag»). De autentiska felanalyser som ges boken igenom faller också inom genren handbok. Diskussionen (s. 57) av följande felanalys kan tjäna som belysande exempel:

En runristning	i Västerljung i Sörmland	hade	formen ”Tjust”,
Subjekt	*Rumsadverbial*	*Pred*	*Direkt objekt*
som anses vara en avledning av verbet tjuta.			
Omständighetsadverbial			

I anslutning till denna felanalys skriver författarna:

> Frasen *i Västerljung i Sörmland* uttrycker rum eller plats, och det är förmodligen anledningen till att studenten använder beteckningen rumsadverbial. Men eftersom *i Västerljung i Sörmland* ingår som en bestämning inuti en nominalfras är detta inte rumsadverbial utan attribut. Som vi kan se missar studenten också att bisatsen *som anses vara en avledning av verbet tjuta* är ett satsformat efterställt attribut i nominalfrasen. Det är samma typ av fel som finns illustrerat i figur 3.2 och 3.3 ovan.

Liknande diskussionsavsnitt om bakomliggande orsaker till vanliga felanalyser förekommer boken igenom och är i mitt tycke bokens kanske främsta styrka. För alla lärare med erfarenhet av grammatikundervisning är det nyttigt, intressant och värdefullt att reflektera över hur studenterna ser och tar sig an grammatiska problem. Det är därför lite synd att lärarperspektivet inte är mer konsekvent genomfört. Stycket som följer direkt efter det citerade avsnittet återgår till läromedelsgenren och inleds med »Hur gör man då för att ta reda på hur lång en satsdel är?» (s. 57). Rimligare vore väl att hålla fast vid lärarens utmaning, dvs. »Hur hjälper man då studenter/elever att hitta och avgränsa satsdelar?».

Att på detta sätt blanda lärobok och handbok är en svår balansgång: boken riskerar bitvis att bli för trivial för läraren och bitvis irrelevant för studenten. Det är nämligen inte de grammatiska begreppen som i första hand problematiseras och fördjupas – vilket man väl förväntar sig av en fortsättnings- och fördjupningsbok – utan de bakomliggande orsakerna till att så många studenter har svårt för grammatisk analys. För att denna bok verkligen ska fylla sitt syfte och sin plats i floran av grammatikböcker är det mycket viktigt att inse detta centrala perspektivskifte.

Kapitel 5, »Bekymret med bisatser», ger en tydlig illustration av detta perspektiv. Det grundläggande bekymret är nämligen iakttagelsen att »bisatser, bisatsidentifiering och bisatshantering [verkar] vara områden som skapar en hel del svårigheter när man lär sig grammatik» (s. 84). (Ordet *grammatik* ska här tolkas som teoretisk kunskap om språksystemet.) Bekymret är alltså *inte* språksystemets ovilja att låta sig beskrivas i enkla kategorier. Strukturell motsägelsefullhet diskuteras följaktligen inte, såsom exklamativa *att*-huvudsatser eller frågeformade konditionalbisatser. Detta ska dock inte nödvändigtvis ses som kritik. Kapitlets inledande diskussion om hur svårt det faktiskt kan vara för en student att identifiera en bisats utifrån de givna kriterierna är något av en ögonöppnare. Just förståelsen för studentens perspektiv – svårigheten att omsätta teoretisk kunskap till praktisk metod – gör den här boken till ett värdefullt lärarredskap. Däremot är

jag inte lika säker på att perspektivet fungerar för de andra tänkta målgrupperna, dvs. studenter på olika slags fördjupningskurser i grammatik.

Bokens inneboende konflikt mellan lärobok och handbok kommer tydligast fram i det avslutande kapitel 7, »Tillämpningsuppgifter i grammatikstudier – några uppslag». Som titeln antyder innehåller detta kapitel förslag på praktiska tillämpningar av grammatik som knyter an till de tidigare kapitlens mer teoretiska resonemang. De flesta uppgifter kan med fördel användas i klassrummet »som en del av ämnesundervisningen i svenska» (s. 142). I mitt tycke blir det därför underligt att texten i det mest lärartillvända kapitlet i stora delar har ett studenttilltal. I kapitlets inledning står det att läsa (s. 141): »Vår tanke […] är att ditt arbete med svenska språkets grammatik ska få en både teoretisk och praktisk karaktär, men också att du ska känna att hela den här boken faktiskt handlar om ditt eget språk, ditt språkbruk och din språkkänsla". Tiden får väl utvisa vilken målgrupp som blir den faktiska snarare än den tänkta. Själv har jag i alla fall fått flera matnyttiga läraruppslag inför kommande grammatikkurser.

Nycklar till grammatik har fått ett mycket positivt mottagande och blivit medialt uppmärksammad; härom månaden vann boken hederspris i Studentlitteraturs prestigefyllda kurslitteraturpris 2018. Med vissa reservationer (som framgått ovan) är det enkelt att hålla med i berömmet. Författarna har en enastående förmåga att skriva lättbegripligt och medryckande om grammatik, vilket är en förtjänst väl värd att lyfta fram. Att utgå från autentiska felanalyser är också ett pedagogiskt och effektivt sätt att konkretisera de mer teoretiska resonemangen. Även om jag ställer mig tvekande till att beskriva *Nycklar till grammatik* som en forskningsbaserad fördjupningsbok i grammatik tror jag att boken kommer att bli ett värdefullt redskap för både studenter och yrkesverksamma lärare i arbetet med grammatisk analys. Det är vackert så.

Johan Brandtler

Josephson, Olle: Språkpolitik. (Språkrådets skrifter 25.) 320 s. Morfem. Stockholm 2018. ISBN 978-91-88419-01-9.

När Olle Josephson nu ger ut en bok med titeln *Språkpolitik* så är det en betydelsefull och efterlängtad bokutgivning. Författaren var under närmare tio år (2000–2009) den främsta företrädaren för svensk språkpolitik, först som föreståndare för *Svenska språknämnden* och från 2006 års omorganisation som chef för *Språkrådet*, den avdelning inom *Institutet för språk och folkminnen* som för närvarande är Sveriges officiella språkrådsorgan. Det var tio händelserika år. Inte bara omorganiserades under denna period den centrala institutionaliserade språkvården, vi fick också språkpolitiska mål (*Bästa språket*, 2005) och till sist en språklag (2009); i stor utsträckning var detta resultat av Svenska språknämndens initiativ vilka ledde fram till Kommittén för svenska språket och handlingsprogrammet *Mål i mun* (2002).

Det tidiga 2000-talet kan med viss rätt beskrivas som ett språkpolitiskt uppvaknande i Sverige. Från en språkvård med fokus på korpusvård har statusfrågorna gradvis fått

ökad uppmärksamhet, via diskussionen om de inhemska minoritetsspråkens ställning till frågor om hur det mångspråkiga samhället bäst kan organiseras. Under de senaste åren har också frågor om genus och identitet etablerat sig i språkvårdsdiskussionen. Det är denna spännande period som står i förgrunden när Josephson i sin bok anlägger ett helikopterperspektiv på det svenska språksamhället och frågar sig hur språkpolitik och språkvård kan och ska förhålla sig till detta.

Trots att jag omedelbart känner mig hemma i boken med dess inledande ögonblicksbilder från aktuell forskning, ingår jag inte i bokens primära målgrupp. Den riktar sig inte i första hand till läsare med vetenskapligt intresse av språkpolitik utan till den som har ett praktiskt intresse av språk och språkvård, exempelvis skolledare, läromedelsförfattare eller myndighetsanställda med ansvar för språkliga riktlinjer. Annorlunda uttryckt tilltalas en modelläsare som ställer tre frågor: »Hur ser ett demokratiskt språksamhälle ut? Kan språk och språkanvändning styras så att demokrati, rättvisa och jämlikhet gynnas? Vem ska i så fall styra och på vilket sätt?» (s. 14). De tre frågor som modelläsaren tänks ställa rör bokens hjärtefråga, frågan om ett språkligt demokratiskt Sverige och hur detta kan skapas. En demokratisk språkpolitik, och det är bokens ärende att öka läsarens förståelse för hur ett sådant projekt kan se ut, »syftar till att ge så många som möjligt så jämlika språkliga resurser som möjligt för att hävda sig i så många situationer som möjligt» (s. 17). Tankemässigt ligger denna språkpolitiska grundbult nära Strouds (2001) tanke om språkligt medborgarskap, vilken är en av de många språkpolitiska idéer som boken diskuterar (s. 80).

En konsekvens av målsättningen att både nå en grupp läsare som inte på förhand är så insatt i språkpolitik, och att lägga tonvikten vid faktiskt språkpolitiskt handlande, är att språkvård – bokens titel till trots – kommer att stå i förgrunden. De språkpolitiska teorierna spelar två roller i boken, dels som en uppsättning modeller och tankefigurer vilka presenteras i ett teoretiskt avsnitt tidigt i boken, dels som en tolkningsram för de sakfrågor som står på språkvårdens dagordning och som upptar huvuddelen av boken. I den programförklarande inledningen påpekas att den som behöver ta principiell ställning i språkriktighetsfrågor eller utforma språkpolitik måste rannsaka sina argument och fråga sig vad det är för språksyn dessa baseras på. Språkvård och språkpolitik låter sig inte skiljas åt, alltså, snarare kan man se språkvården som en operationalisering av språkpolitiken. Det finns (nog) ingen opolitisk språkvård. Och språkpolitiken finns (nästan) överallt, fastän den i regel ryms under etiketter som skolpolitik, kulturpolitik eller arbetsmarknadspolitik.

Språkpolitik är en både omfångsrik och ambitiös bok. Efter en kort inledande programförklaring är den organiserad i tre avdelningar: »Historiskt», »Teoretiskt» och »Praktiskt». I den historiska översikten tecknas Sveriges väg från enspråkigt till flerspråkigt land, och här understryks ett av bokens centrala teman: enspråkigheten är ett undantagstillstånd. År 1965 framställs som en sinnebild av detta undantagstillstånd, ett slags equilibrium, där det svenska språkets ställning är stark och inte ifrågasatt, huvudspråket är underförstått, mångspråkigheten är liten och begränsad till ett fåtal grupper som är igenkända och accepterade.

I bokens andra avdelning ges en teoretisk ram för språkpolitiken. Här introduceras tre motsatspar, teoretiska positioner som ställs upp som ändpunkter på skalor: essentialism och socialkonstruktivism, nationalspråk och språkliga rättigheter samt funktionalism och kulturarv. Avsikten är inte att peka ut en teoretisk position som rekommenderad,

snarare pekar resonemanget mot att den kloka språkpolitikern måste kunna identifiera olika positioner och reflektera över vad dessa medför. (Språk)politik handlar om tillämpningar och överskrider nästan alltid »de väl sammanhållna teorier och ideologier som akademiker renodlar» (s. 85). Att båda ändpositionerna på en given skala ibland är möjliga att inta, och pröva, framgår till exempel av detta citat (s. 69).

> Inför Svenska Akademiens ordbok, ordlista och stora grammatik, inför *Språkriktighetsboken*, *Svenska skrivregler* och andra imponerande arbets- och forskningsinsatser är det lätt att utbrista: Titta, där har vi svenska språket, där är essensen! Men antiessentialisten, socialkonstruktivisten ropar istället. Titta, så här har ett långt socialt förlopp, fyllt av maktkamp och motsättningar, konstruerat svenskan!

Det andra kapitlet i den teoretiska avdelningen ägnas åt begrepp och modeller som sedan får sin tillämpning i boken. Det är ett innehållsrikt kapitel, där bland annat Haugens (1966) språkplaneringsmodell och Spolskys (2004) förståelse av språkpolitik är centrala. Också Blommaerts (2010) språksyn introduceras i detta teoretiska kapitel, och termer som *makt*, *värde* och *index* – centrala hos Blommaert – ligger nära denna boks fokus; ett visst språkbruk i en viss situation indexerar alltid ett visst värde och språkbruket kan därmed svårligen separeras från maktaspekter.

Det är också Blommaerts perspektiv som är ideologiskt vägledande när Josephson i bokens tredje del, »Praktiskt», ger sig in i de språkstrider som präglat 2010-talets Sverige. I bakhuvudet finns alltid tre frågor (s. 119): »Vilka sociala värden har just det här språkliga fenomenet just i den här situationen? Vilka hierarkier befäster, raserar eller skapar vi med just den här insatsen? Var är makten?» Bokens tredje avdelning är den mest omfattande, med ungefär hälften av bokens sidor. Här presenteras det svenska språksamhället utifrån några centrala språkpolitiska frågor. Avslutningsvis presenterar boken de verktyg som står språkvårdaren/språkpolitikern till buds, såsom ordböcker, terminologiarbete och språkteknologi. I det sista kapitlet presenteras den svenska språkpolitiken genom jämförelser med så skiftande geografiska områden som Malawi och övriga Norden.

Den som läser hela boken från pärm till pärm får en rejäl, och ganska avancerad, grundkurs om det svenska språksamhället och dess moderna historia. De teman som behandlas i bokens tredje avdelning ger en god inblick i vilka frågor som är och har varit prioriterade för den svenska språkvården: begriplighet (klarspråk), inkludering (normkritisk språkvård och kodifiering av minoritetsspråk), demokrati (bruk går före kulturarv). Såväl den historiska översikten som det praktiska kapitlet ger en ovärderlig kunskap om svensk språkvård och boken rekommenderas varmt till alla kurser i språksociologi. Den borde också utgöra obligatorisk läsning för blivande lärare i svenska och svenska som andraspråk.

Att bokens praktiskt orienterade tredje huvuddel är så omfattande gör, som nämnts, att språkvårdsfrågorna får något av en huvudroll. I översikten över det svenska språksamhället (kapitel 6) avgränsas perspektivet till tre centrala frågor: flerspråkighet och globalisering, den språkteknologiska revolutionen samt attityder och ideologier. Kapitlet avslutas med ett slags skiss över det svenska språksamhället (s. 135), där språk som används i Sverige listas i hierarkisk ordning utifrån människors attityder till dem. Just den sortens schematiska skisser, argumenterar Josephson, bör språkpolitiker kunna göra och sedan använda dem till underlag för reflektion över om situationen är god och önsk-

värd eller om den tvärtom kan förändras, och i så fall hur. På detta handfasta sätt kommer språkpolitiken in i framställningen, som en tankeram för handlande.

I kapitlen 7, 8 och 9 – språkvalsplanering, ord- och grammatikvård, respektive text- och samtalsvård – behandlas under rubriken språkvalsplanering till exempel frågan om svenska som andraspråk som skolämne och universitetens kamp med parallellspråkigheten. I kapitlet om ord- och grammatikvård behandlas några konkreta språkvårdsfrågor, som diskussionen om *de* och *dem*, medan huvudfokus ligger på den komplexitet som omgärdar beslut i språkvårdsfrågor. Vilka principer ska gälla för kodifiering och vem ska ha ansvaret för dessa principer? Är det självklart att det finns en statlig myndighet med ansvar för språkvård, så som vi har det i Sverige? Eller kunde denna makt förflyttas till andra aktörer? Kapitel 9 behandlar praktiker som är särskilt starka i de nordiska länderna: klarspråk och lättläst.

Kapitlens organisation skapar en tydlig struktur, men gör också att språkpolitiska frågor där både språkvalsplanering och ord- och grammatikvård är relevant bara blir belysta ur det ena perspektivet. Kapitlet om språkval innehåller till exempel frågan om älvdalskans ställning, med tydlig koppling till språkval och språkhierarkier: Vilka språk ska (få) användas i Sverige? Vilka inbördes statusrelationer ska dessa ha? Och vilka resurser ska respektive språk kunna tillgå? I frågan om älvdalskan har diskussionen hittills mest handlat om dess status som språk eller dialekt, en fråga som omöjligt kan avgöras utan språkpolitiskt ställningstagande. Men vad hade hänt om älvdalskan också hade behandlats i kapitlet om ord- och grammatikvård? Där får meänkieli exemplifiera ett språk där den kodifierade normen ännu inte är etablerad, eftersom den är omstridd. Kodifieringsprocesser är helt enkelt politiska. Man måste välja vilken varietet som ska ligga till grund för en norm; det gäller såväl meänkieli som älvdalska. Här saknar jag att samma fenomen behandlas utifrån både korpus- och statusperspektiv, vilket hade gett en fylligare bild.

Att efterlysa ytterligare problematisering är dock en orättvis kritik. Boken rymmer redan väldigt mycket. Möjligen rymmer den faktiskt så mycket att just ambitionen att nå en bredare målgrupp kan vara problematisk. *Språkpolitik* kan nog vara ganska svårläst för flera av de tilltänkta adressaterna, och den genomsyras av just den problematiserande vägran att entydigt fastslå rätt eller fel som språkvården ofta får kritik för. Här förs diskussionen förstås på ett annat plan än i ord- och grammatikfrågor, som när Josephson uppmanar läsaren att rannsaka sitt språktänkande utifrån ömsom socialkonstruktivistiskt och essentialistiskt perspektiv (s. 64). Boken ställer krav på sin läsare, helt enkelt, och den som tidigare tänkt på språk enbart som en fråga om individuella färdigheter, vilket jag tror är en utbredd hållning, måste här fundera över vad språk betyder i grupp- och samhällsperspektiv. Den läsare som är nybörjare på området får god hjälp av att texten genomgående har ett ledigt tilltal, och på populärvetenskapligt vis är rensad från referenser i löptexten, till förmån för en fyllig och informativ uppslagsdel som visar väg till vidare läsning.

Språkpolitik visar i en rad frågor att den svenska språkpolitiken hittills har varit reaktiv. Språkfrågorna har helt enkelt fått regleras i takt med att samhällets förändringar har efterfrågat det. Kanske är detta tillräckligt, men senare tiders ord- och grammatikvård (tänk *hen*) har visat att språkvården också kan gå i första ledet. Inte bara språkvalsfrågor, som frågan om vilka språk som ska finnas på myndigheternas webbplatser, utan minsta formfråga, som valet mellan *de* eller *dem*, handlar om makt och demokrati. Insikten om

att det förhåller sig så, är ett villkor för en svensk språkpolitik som inte bara reagerar, utan agerar, där vi kan driva en diskussion om hur vi ska se på språken i samhället – som individers flerspråkighet, som en uppsättning resurser som kan användas vid transspråkande eller som många mer eller mindre kodifierade språk. Kanske ska vi ännu hellre låta dessa perspektiv växla i en mångstämmig och upplyst diskussion om språkpolitik. Jag tror att en sådan diskussion är just vad Olle Josephson önskar sig, och jag önskar den här boken många läsare, för den ger en utmärkt utgångspunkt för fortsatt upplyst diskussion.

Litteratur

Blommaert, Jan, 2010: The Sociolinguistics of Globalization. Cambridge: Cambridge University Press.

Bästa språket – en samlad svensk språkpolitik. 2005. (Prop. 2005/06:2.) Stockholm: Regeringskansliet.

Haugen, Einar, 1966: Language Conflict and Language Planning. The case of Modern Norwegian. Cambridge: Harvard University Press.

Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket. Betänkande av kommittén för svenska språket, 2002. (SOU 2002:27.) Stockholm: Fritzes.

Spolsky, Bernhard, 2004: Language Policy. Cambridge: Cambridge University Press.

Språklagen. 2009. (SFS 2009:600.) Stockholm: Kulturdepartementet.

Stroud, Christopher, 2001: African Mother-tongue Programmes and the Politics of Language: Linguistic Citizenship Versus Linguistic Human Rights. I: Journal of Multilingual and Multicultural Development 22(4). S. 339–355.

Catharina Nyström Höög

Erixon, Per-Olof & Josephson, Olle (red.): Kampen om texten: Examensarbetet i lärarutbildningen. 240 s. Studentlitteratur. Lund 2017. ISBN 978-91-44-11930-4.

Redan de gamla grekerna lär ha varit upprörda över den dåtida ungdomens bristande kunskaper och förflackade språk. I dag dyker tankefiguren upp i mediedebatten bland annat i form av larm om dagens studenters bristande skrivförmåga. Att även denna upprördhet har gamla anor har visats i en aktuell avhandling (Malmström 2017).

Det ligger dock något i iakttagelser av att studenter har svårt att skriva på ett sätt som matchar universitetets förväntningar. Särskilt för studenter från studieovana hem är skrivandet inom högre utbildning något som det kan vara svårt att få ordning på. Men som vanligt är förklaringarna och mekanismerna lite mer komplicerade än att det bara är fel på studenterna (och grundskolan och gymnasiet). I själva verket ligger mycket av det som gör det svårt för studenterna i själva skrivandets institutionella förutsättningar, där kraven och förväntningarna är många, ibland motsägelsefulla och mycket ofta implicita.

En central strömning i modern forskning om akademiskt skrivande hör hemma inom New Literacy Studies och kallas Academic Literacies (t.ex. Lea & Street 1998). Den tar avstånd från den »bristdiskurs» där det alltid är fel på studenterna och där lösningarna alltid ligger någon annanstans (ofta på gymnasiet). Man betonar att ansvaret för studentens utveckling inte bara ska läggas på den individuella studenten, och att även högskolan behöver utvecklas för att kunna möta studenterna där de är.

Antologin *Kampen om texten: Examensarbetet i lärarutbildningen* ansluter till denna riktning för att ge en konkret belysning av många av de utmaningar, behov och möjligheter som finns för skrivandet i dagens högre utbildning. Antologin redovisar i tolv kapitel resultat från det stora svensk-norska forskningsprojektet Kampen om texten, finansierat av Vetenskapsrådet (2012–2016). Antologin är i mångt och mycket en lättillgänglig sammanfattning av projektets huvudresultat, men syftar också – i linje med Academic Literacies-tanken – till att kunna användas för förändringsarbete. Ett uttalat syfte med boken är att den ska kunna »användas av lärarutbildare – och andra universitetslärare – som vill hjälpa sina studenter till ett bra examensarbete» (s. 17).

Forskningsprojektet som redovisas berör lärarutbildningens skrivande, i synnerhet inom examensarbetena, dvs. det som i den svenska högskoleförordningens (SFS 1993: 100) andra bilaga kallas »självständigt arbete», och i dagligt tal brukar benämnas »uppsats». Fyra lärarutbildningar har utforskats: förskollärarutbildningar vid två svenska universitet, en grundskollärarutbildning (år 1–7) vid en norsk lärarhögskola och en grundlärarutbildning (F–6) med inriktning mot naturorienterande ämnen och matematik vid ett svenskt universitet. Valet av utbildningar motiveras med att detta är utbildningar »där ’lärarprofessionen’ mycket mer än ämnesspecifika studier står i centrum, och där den akademiska inriktningen traditionellt varit ganska svag» (s. 17). Detta bäddar potentiellt för konflikter, och metaforen *kamp* i bokens – och projektets – rubrik är talande för vad det är författarna är ute efter: att visa motsättningar och spänningsfält inom skrivandet och hur de hanteras.

Genomgående i många av delstudierna är en tanke om att lärarutbildningen är genomsyrad av en dragkamp mellan tre skilda domäner eller diskurser: den vardagliga, den akademiska och den professionsanknutna. Här bygger forskarna på en australiensisk studie av lärarutbildning (Macken-Horarik et al. 2006), och det blir bekräftat att de tre domänerna spelar stor roll även i svensk-norsk lärarutbildning. Ett intressant resultat är att det snarast är mellan dessa tre dimensioner som det uppstår konflikter – inte mellan olika ämnestraditioner (helt enkelt eftersom det visar sig finnas *ett* dominerande, mönsterbildande ämne på varje lärarutbildning). Det framkommer också att de samspelar på olika sätt i olika skeden i utbildningen. Ett huvudmönster är att i början av utbildningen »kan man se hur studenterna måste kämpa för att inte bli fast i vardagsdiskursen; i examensarbetena kämpar de om att förena professionsdiskurs och akademisk diskurs» (s. 230). Till högskolan kommer studenterna med sin vardagliga förförståelse och sitt vardagsspråk. När de skriver sitt examensarbete har de (förhoppningsvis) erövrat ett akademiskt sätt att skriva, men måste också jämka det med sätt att tala och skriva som pekar framåt mot deras professionella roll som lärare.

I belysningen av sådana processer är projektets mångmetodiska ansats särskilt lyckad. Genom att kombinera analyser av studenternas texter med intervjuer, enkäter och deltagande observationer av undervisningssituationer från en längre period kan även individuella studenters »lärandebanor» synliggöras. Exempelvis får vi i ett kapitel

möta studenten Sara, som kommer till högskolan för att utbilda sig till förskollärare i 35-årsåldern efter ett antal år som industriarbetare. Hon startar med att vara osäker på sin förmåga att klara kraven på akademiskt skrivande, men förmår ta vara på de stödstrukturer som finns (exempelvis studiehandledningar och muntlig och skriftlig respons) och vidgar sin repertoar för skrivandet och »växer […] in i såväl en akademisk som en professionell diskurs» (s. 68). Som nybliven förskollärare känner hon att hon klarar av att skriva till olika mottagare och att det inte finns något motstånd mot att skriva. Hon betonar också att det är viktigt att som professionell förskollärare kunna kommunicera med chefer och politiker för att kunna påverka verksamhetens förutsättningar. Författarna påpekar att Sara kan vara typisk för en viss kategori studenter, där »latenta kapaciteter kan ta form» (s. 68).

Att vi ofta får möta studenternas tankar och strategier är en styrka i antologin, men den redovisar också konkreta iakttagelser om vad som utmärker de texter som skrivs. T.ex. får vi veta att den s.k. IMRAD-strukturen för uppsatser (dvs. organisation efter »Introduction, Methods, Results and Discussion») är närmast universell och att examensarbetena blir ganska lika trots att arbetssätten skiljer sig åt. Det framkommer också att mellannivån i examensarbetena är påfallande ouppmärksammad. Om disposition och övergripande strukturer har både lärare och studenter en stor medvetenhet, likasom om frågor på »låg» nivå som språkriktighet. Men mellannivån – hur man bygger ett bra stycke, hur man lägger upp ett resonemang – är man mindre medveten om. Att det även finns (implicita) normer för detta visar författarna och manar till arbete för ökad medvetenhet.

Kampen om texten är ovanligt väl sammanhållen för att vara en antologi, antagligen för att forskarna har arbetat inom ett och samma projekt med gemensamma frågor och teoriramar. Kapitlen kan dock också läsas fristående utifrån vad man har intresse för. Man kan exempelvis fördjupa sig i en bakgrund om hur lärarutbildningen akademiserats, och ett kapitel ger på ett mycket lättillgängligt sätt en översikt över teoribildning och tidigare forskning på området. Det finns mycket att inspireras av för egen verksamhetsutveckling; exempelvis utforskas i ett av kapitlen en framgångsrik metod för portföljbedömning som gör att skrivutveckling kan byggas in ända från början i utbildningen.

Den som önskar sig en handbok med färdigtuggade förslag på upplägg att lyfta in i den egna undervisningen kan dock bli besviken, för det är inte där tonvikten ligger. Men den som är intresserad av att förstå skrivandets villkor har alltså mycket att hämta, och det är kanske här som antologins allra största värde ligger. För den som är universitetslärare är det lätt att ta avstamp i de exempel och begreppsliga redskap som presenteras för att jämföra med sin verksamhet, oavsett om man är lärarutbildare eller ej. Läsningen väcker frågor om vilka normer för texter som egentligen gäller och hur de kommuniceras, vilka erfarenheter och förutsättningar som studenterna har, vad som är självklart för läraren själv men inte för studenterna (och vice versa), vilka lärandebanor studenterna egentligen erbjuds – och så vidare.

Antologin är mycket viktig som ett välgrundat, konkret och nyanserande bidrag till diskussionen om det akademiska skrivandets problem och möjligheter. Detta är en bok som förhoppningsvis kommer att bli läst och diskuterad i många lärarkollegier och på många universitetspedagogiska kurser. Egentligen är det en bok som alla som handleder akademiska uppsatser borde läsa.

Litteratur

Lea, Mary R. & Street, Brian, 1998: Student writing in higher education: An academic literacies approach. I: Studies in higher education 23(2). S. 157–172.
Macken-Horarik, Mary, Devereux, Linda, Trimingham-Jack, Christine & Wilson, Kate, 2006: Negotiating the territory of tertiary literacies: A case study of teacher education. I: Linguistics and Education 17(3). S. 240–257.
Malmström, Martin, 2017: Synen på skrivande: Föreställningar om skrivande i mediedebatter och gymnasieskolans läroplaner. Lund: Institutionen för utbildningsvetenskap, Lunds universitet.
SFS 1993:100 = Högskoleförordning. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Andreas Nord

Lindahl, Filippa: Extraction from relative clauses in Swedish. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 30.) Diss. 280 s. Göteborgs universitet 2017. ISSN 1652-3105, ISBN 978-91-87850-65-3.

Filippa Lindahl undersöker i sin avhandling satsfläta med relativsats (hädanefter SF-Rel) i svenska – se (1) och (2) – en konstruktion som också förekommer i norska och danska. Det spetsställda ledet (i fet stil) har sin grammatiska funktion i relativsatsen, i en position som vi kan föreställa oss som en lucka.[1]

(1) **Biljard** fanns där många [som spelade _]. (SAG 4:423)
(2) ja **ett lodjur** har jag inte hört talas om nån [som blivit uppäten av _]. (s. 1)

Utifrån ett typologiskt perspektiv anses SF-Rel vara ovanlig. Konstruktionen är oacceptabel i t.ex. engelska – jfr (3) – och den skandinaviska konstruktionen har därför rönt internationell uppmärksamhet, framförallt inom teoretisk syntaxforskning och inom psykolingvistik.

(3) ***Who** does Phineas know a girl [who is working with _]. (s. 2)

De olika förklaringar som föreslagits till varför denna typ av satsfläta är så pass ovanlig typologiskt baseras på restriktioner formulerade utifrån ett syntaktiskt, semantiskt, pragmatiskt eller språkbearbetningsperspektiv. Förklaringsmodellerna är ofta svåra att avgränsa från varandra prediktionsmässigt och den ena utesluter inte alltid den andra. Oavsett vad som gör SF-Rel så speciell uppstår naturligtvis följdfrågan om vilken egenskap hos de skandinaviska språken som predicerar den överraskande möjligheten att använda SF-Rel i dessa.

Avhandlingen är skriven på engelska och uppdelad i sju kapitel som följs av en sammanfattning på svenska. Kapitel 1 innehåller en kort beskrivning av syftet och en översikt över avhandlingens struktur. Studien baseras på nedanstående fyra frågeställningar

[1] Lindahl använder förkortningen ERC (*Extraction from Relative Clauses*) i sin avhandling.

med det övergripande syftet att vidga kunskapen om SF-Rel i fastlandsnordiska språken och i förlängningen att mer generellt bidra till kunskapen om satsflätekonstruktioner i naturliga språk.

1. Vilken är relationen mellan spetsställt led och lucka i SF-Rel?
2. Vilken struktur har relativsatsen i SF-Rel?
3. Vilken roll spelar diskurs och pragmatik för SF-Rel?
4. Vilka begränsningar finns på SF-Rel?

I kapitel 2 introducerar Lindahl de egenskaper som hon *prima facie* antar karakteriserar relationen mellan det spetsställda ledet och luckan i SF-Rel, hur man sett på relationens begränsningar historiskt samt hur det fastlandsskandinaviska »undantaget» från dessa begränsningar tidigare har förklarats.

I ett kort kapitel 3 redovisar Lindahl för hur materialet till studien är insamlat. Materialet består av en samling om 270 spontant producerade satsflätor med relativsats från både talad och skriven svenska (vardagssamtal, radio, tv skönlitteratur, tidningstext, sociala medier), insamlade mellan 2011 och 2016 som har kompletterats med en informell enkätstudie samt en mindre intervjustudie. Lindahl tillstår de metodologiska begränsningar som följer med den typen av datainsamling och det faktum att studien är okontrollerad. Hon gör således inte anspråk på att presentera annat än indikationer rörande en bredd av faktorer som ser ut att påverka acceptabiliteten hos de relevanta satsflätorna. Materialet utgör ändå ett viktigt komplement till den senaste tidens kontrollerade studier av SF-Rel, vars resultat vid första anblick ser ut att peka i en annan riktning. Vid tidpunkten för avhandlingens tryckning hade dock bara en kontrollerad studie av satsflätor med relativsats i svenska genomförts. Denna syftade inte heller till att undersöka den relativa graden av acceptabilitet av SF-Rel hos svenska modersmålstalare utan fokuserade istället på eventuella begränsningar hos matrisverben (Müller 2015). Efter avhandlingens tryckning publicerades ytterligare tre kontrollerade studier av SF-Rel: en på norska modersmålstalare (Kush m.fl. 2017) och övriga två på svenska (Tutunjian m.fl. 2017; Wiklund m.fl. 2017). Även om studierna har olika metoder och syften kan man konstatera att SF-Rel får oväntat låga genomsnittsbedömningar på en 7-gradig acceptabilitetsskala i båda språken. Med tillgång endast till dessa resultat skulle man lätt kunna (för)ledas att dra slutsatsen att SF-Rel som i (1) och (2) ovan inte är acceptabla i svenska (eller norska), gamla observationer till trots, och att de fastlandsnordiska språken därmed inte i detta avseende skiljer ut sig från ett typologiskt och syntaktiskt perspektiv. Dessa resultat står därmed till synes i bjärt kontrast mot de spontant producerade svenska meningar innehållande SF-Rel som Lindahl ambitiöst insamlat och som de flesta modersmålstalare sannolikt skulle bedöma som naturlig svenska. Diskrepansen i resultat framstår på det hela taget som lite oväntad och visar att man behöver ta olika metoder i beaktande, åtminstone i forskning om satsflätor och liknande konstruktioner.

Med detta sagt måste jag framhäva datasamlingen som en av avhandlingens styrkor trots att den är vare sig kvantifierad eller insamlad på ett kontrollerat förfaringssätt. Lindahls exempel visar att SF-Rel inte är ett påhittat fenomen som vi bara finner i enstaka talspråkssituationer utan en konstruktion som även står att finna i olika typer av text och som accepteras av modersmålstalare givet att vissa villkor är uppfyllda, kanske i synnerhet när de presenteras i kontext (som i delar av Lindahls studie), något som av flera anledningar är svårt att inkorporera i designen för kontrollerade studier.

I kapitel 4 presenterar Lindahl sina antaganden om svensk satsstruktur. Delar av detta kapitel hade möjligen passat bättre senare i avhandlingen så att argumentationen hade kunnat byggas upp mer inkrementellt. Även om studien inte tillåter Lindahl att dra alltför långtgående slutsatser med hänsyn till frekvens så menar hon att relativsatserna i hennes datasamling vanligen konstrueras i presenteringskontexter, ofta med existentialsats som i (4):

(4) **galltvål** finns det någonting [som heter _] (s. 76)

Lindahl visar övertygande att relationen mellan det spetsställda ledet och luckan i SF-Rel måste förstås som en relation skapad genom flyttning snarare än en relation mellan ett basgenererat led i spetsställning och ett orealiserat resumptivt pronomen i relativsatsen, bl.a. eftersom SF-Rel licensierar så kallade *parasitiska gap* (Engdahl 1983):

(5) **Såna där gröna bönor** känner jag ingen som kan äta _ [utan att koka _ först]. (s. 71)
(6) **Såna där gröna bönor**, jag känner ingen som kan äta *dom* *[utan att koka _ först]. (s. 71)

I (5) licensierar luckan vi får från flytten av det spetsställda ledet (den första luckan) en andra lucka i det adverbiella satsledet, varför luckan i det sistnämnda ledet benämns vara parasitisk. Exempel (5) kan jämföras med (6) som istället innehåller ett vänsterdislokerat led och där objektspositionen i anslutning till relativsatsens verb äta måste fyllas av ett resumptivt pronomen *dom*. Avsaknaden av en första lucka gör att den senare luckan i det adverbiella satsledet inte licensieras, vilket reducerar acceptabiliteten. Ytterligare argument för analysen av luckan i SF-Rel som en relation skapad genom flyttning hämtas från det faktum att det spetsställda ledet inte behöver vara en nominalfras (se exempel (7) nedan). För dessa fall är det sannolikt omöjligt att argumentera för ett orealiserat pronomen i relativsatsen eftersom det inte finns något som passar, vilket Lindahl visar genom exempel som (8), en vänsterdislokerad motsvarighet med pronomina i relativsatsen som *det* eller *då*.

(7) **Så ofta** känner jag ingen [som brukar tvätta bilen _].
(8) ***Så ofta**, jag känner ingen [som brukar tvätta bilen *det*/*då*] (s. 74)

Lindahl noterar att hennes observationer om vilka kontexter SF-Rel vanligen används i huvudsakligen stämmer överens med de observationer som görs i SAG. Relativsatsens måste vara restriktiv och relativsatsens huvud är vanligen indefinit och icke-specifikt. Vanliga matrisverb är *finnas*, *vara*, *känna*, *se* och *höra*. Luckan i relativsatsen gör sig bäst sist eller åtminstone i meningens finala fält. Som Lindahl noterar utgör inga av dessa tendenser dock absoluta krav. Exempel på SF-Rel som inte uppträder i enlighet med dessa egenskaper påträffas också, om än mindre frekvent.

När det gäller relativsatsens struktur och frågan om huruvida satsen ska analyseras som ett komplement till N eller en adjunkt till NP menar Lindahl att det inte finns avgörande argument. Hon antar slutligen en adjunktsanalys bl.a. eftersom man då inte behöver göra det problematiska antagandet att substantiv selekterar relativsatser. För att förklara möjligheten till SF-Rel lånar Lindahl en analys som föreslagits av Nyvad m.fl. (2017) och Vikner (2017). Analysen bygger på två typer av CP-rekursion men analysen

förklarar inte varför inte alla språk har möjlighet till sådan rekursion och därigenom möjlighet att använda SF-Rel. Detta gör att den synktaktiska analysen kan upplevas som lite godtycklig.

I kapitel 5 observerar Lindahl att det spetsställda ledet oftast är en så kallad *aboutness topic* (Reinhart 1981) och att SF-Rel är diskursmotiverad i de flesta fall, även om det finns exempel där detta inte alls är tydligt. Likt andra konstaterar Lindahl att analyser av SF-Rel i termer av pragmatik och informationsstruktur (t.ex. Erteschik-Shir 1973) kan förklara många men inte alla exempel. Den kanske intressantaste observationen utifrån ett syntaktiskt perspektiv är här den att tids- och rumsadverbial i spetsställning i SF-Rel i vissa fall bara kan tolkas som lokal spetsställning, vilket gör SF-Rel till synes olik satsfläta med *att*-bisats där sådana adverbial kan tolkas som hemmahörande i bisatsen (s. 149). Vissa av Lindahls exempel i kapitel 5 begränsas av att de utgör korpusmaterial och visar inte poängen helt tydligt eftersom motsvarande exempel utan spetsställning av adverbialet också verkar märkliga på den relevanta läsningen. Men man kan konstruera exempel där adverbialet låter naturligt i relativsatsen (9a) men där adverbialet i spetsställning inte kan ha sitt ursprung i relativsatsen (9b) utan måste tolkas som lokal spetsställning (9c). Givet exempel som (7) ovan kan denna begränsning dock inte gälla alla typer av adverbial.

(9) a. Jag träffade nån [som tyckte [att vi kunde äta kräftor efter semestern]].
b. *[**Efter semestern**]$_i$ träffade jag nån [som tyckte [att vi kunde äta kräftor _$_i$]].
c. [**Efter semestern**]$_i$ träffade jag nån _$_i$ [som tyckte [att vi kunde äta kräftor]].

I kapitel 6 diskuterar Lindahl mer ingående det faktum att SF-Rel uppvisar begränsningar på vad som kan förekomma i spetsställning och kommer med fler exempel. På basis av dessa observationer argumenterar hon övertygande för att relativsatser bör behandlas som svaga (selektiva) öar i svenska. Svaga öar är syntaktiska domäner som släpper igenom vissa typer av led men inte andra (Szabolcsi 2006). Lindahl observerar vidare att det finns gradskillnader bland svaga öar och att svenska relativsatser ändå är relativt genomsläppliga. Analysen av SF-Rel som utgörande svaga öar är ny och fann senare även visst stöd i språkbearbetningsdata (Tutunjian m.fl. 2017). Avhandlingen avslutas i lapitel 7 med en diskussion av implikationerna som följer av huvudobservationerna och där listas även de frågor som lämnas obesvarade och där framtida forskning lämpligen kan ta vid.

Sammantaget utgör Filippa Lindahls avhandling ett viktigt bidrag till forskning om satsfläta med relativsats och till forskning om oväntade satsflätekonstruktioner mer generellt.

Litteratur

Engdahl, Elisabet, 1983: Parasitic Gaps. I: Linguistics and Philosophy 6(1). S. 5–34.

Erteschik-Shir, Nomi, 1973: On the Nature of Island Constraints. Diss. Cambridge: MIT.

Kush, Dave, Lohndal, Terje & Sprouse, Jon, 2017: Investigating variation in islands effects. I: Natural Languages and Linguistic Theory 36(3). S. 773–779.

Müller, Christiane, 2015: Against the small clause hypothesis: Evidence from Swedish relative clause extractions. I: Nordic Journal of Linguistics 38(1). S. 67–92.
Nyvad, Anne Mette, Christensen, Ken Ramshøj & Vikner, Sten, 2017: CP-recursion in Danish: A cP/CP analysis. I: Linguistic Review 34(3). S. 449–477.
SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademins grammatik. Stockholm: Nordstedts Ordbok.
Szabolsci, Anna, 2006: Strong vs. Weak Islands. I: The Blackwell Companion to Syntax IV, red. av Martin Everaert & Henk van Riemsdijk. (Blackwell Handbooks in Linguistics 19.) Malden, MA: Blackwell. S. 479–531.
Tutunjian, Damon, Heinat, Fredrik, Klingvall, Eva & Wiklund, Anna-Lena, 2017: Processing relative clause extractions in Swedish. I: Frontiers in Psychology. 2118.
Vikner, Sten, 2017: CP-recursion and the derivation of verb second in Germanic main and embedded clauses. I: Two perspectives on V2. The invited talks of the DGfS 2016 workshop V2 in grammar and processing: Its causes and its consequences red. av Constantin Freitag, Oliver Bott & Fabian Schlotterbeck. Konstanz: Universität Konstanz. S. 1–26.
Wiklund, Anna-Lena, Heinat, Fredrik, Klingvall, Eva & Tutunjian, Damon, 2017: An acceptability study of long-distance extractions in Swedish. I: Language Processing and Disorders red. av Escobar, Linda, Torrens, Vincent & Parodi, Teresa. Cambridge: Cambridge Scholars publishing. S. 103–120.

Anna-Lena Wiklund

Lindberg, *Bo*: Den akademiska läxan. Om föreläsningens historia. (KVHAA Handlingar. Historiska serien 36.) 231 s. Stockholm 2017. ISSN 0083-6788, ISBN 978-91-7402-459-3.

I inledningen till sin monografi *Den akademiska läxan. Om föreläsningens historia* citerar Bo Lindberg en elak definition av föreläsningen som undervisningsform (anförd utan källa i en handbok i »studieteknik» 1960):

> [A] process by which words are mysteriously transferred from the lecture notes of the professor to the notebook of the student, without passing the minds of either.

Ord- och betydelsehistorien är tankeväckande: ordet *läxa* återgår på latinets *lectio*, ’läsning’, vilket i akademiska sammanhang länge betydde just ’föreläsning’. Vid 1600-talets universitet kunde en professor t.ex. »läsa romersk rätt», och det innebar att han utlade detta ämne genom uppläsning av en skriven text, varvid åhörarna antecknade och memorerade. Båda parter i processen ägnade sig således åt att »läsa en läxa».

Föreläsningens grundkaraktär är normalt den torra sakframställningen, fjärran från retorikens sfär. Den tillskrivs därmed vanemässigt en viss tråkighetsfaktor. Och så har det kanske alltid varit. »Segt som gummi elasticum, / fastän hackat och malet, / ljöd på ’Ecclesiasticum’ / vidtberömliga talet» – Gluntens sömniga upplevelse i Gunnar Wen-

nerbergs dikt har tidlös giltighet, och även Lindberg anför naturligtvis exemplet. Ändå har föreläsningen, anmärker han stillsamt, »trots den kritik den utsatts för, befunnits vara ändamålsenlig». Den är i sin klassiska form, levererad från en kateder inför ett publikum, en praktiskt enkel, därtill billig undervisningsform som tillämpats vid universitetet sedan medeltiden och ännu lever ett friskt liv. Inom ramen för skiftande pedagogiska synsätt, och med viss »cyklisk» variation i omfattning och syfte, är föreläsningen »en av de mest påtagliga konstanterna i universitetens verksamhet», heter det. Dess »seghet» är alltså obestridlig, om än i en annan och måhända viktigare bemärkelse än Gluntens.

»I begynnelsen var ordet» – det hörda ordet, märk väl, inte det skrivna. Böcker var långt fram i pedagogikens historia en bristvara. Lindbergs källor är därför främst anteckningar från föreläsningar, utförda av åhörarna omedelbart på plats eller redigerade i efterhand och bevarade i våra forskningsbibliotek. Därtill stöder han sig på mer indirekt material: samtida texter som återger det aktuella regelverket för föreläsningar eller diskuterar deras syfte och utformning. Besvärande källkritiska problem till trots går det faktiskt, visar Lindbergs exposé, att ur sådan läsning utvinna betydligt mer än sporadisk och osäker information.

Den historiska genomgången börjar på allvar i 1200-talets pionjäruniversitet i Bologna och Paris, särskilt det senare. Högläsningen »ex cathedra» av kanoniska texter, följd av föreläsarens därifrån avskilda muntliga kommentar, kan ses som den primära formen för kunskapsspridning inom den tidens skolastiska tankeram. Utifrån åhörarnas frågor och föreläsarens svar formaliserades efterhand akademins mer komplexa förfaranden med opponenter och respondenter, t.ex. den procedur vi senare igenkänner som disputationen.

Verksamheten inordnades redan under medeltiden i det stabila, fast organiserade system som vi tidigt förbinder med det västerländska universitetet, eller »akademin», som inrättningen länge benämndes. Typiskt för den är kunskapsförmedling rättad efter fasta pensa, formaliserad examination, därpå grundad tilldelning av titlar och värdigheter som bestämmer den akademiske medborgarens rang i den lärda republikens hierarki och legitimerar hans (i senare tid också hennes) professionella kompetens. Det var, visar Lindberg övertygande, i stort sett med föreläsningen som allt detta började. Och förvisso även fortsatte.

I det *studium generale* som 1477 inrättades i Uppsala hann man tydligen inte utveckla den fullfjädrade akademiska repertoaren innan verksamheten efter bara ett par decennier avsomnade, på tröskeln till reformationen. Ett handskriftsbestånd som bevarats härifrån, omfattande inemot två tusen foliosidor, står som Lindberg formulerar det »som ett imponerande men ensamt monument över en miljö och en verksamhet som vi i övrigt inte vet mycket om».

Huvuddelen av bokens drygt tvåhundra sidor ägnas den akademiska föreläsningens utveckling – eller kanske snarare just dess »cykliska variationer» – i Sverige. Analysen resulterar i en skissartad men samtidigt ganska precis och mycket synpunktsrik exposé över det svenska universitetets historia från pionjärskedet i tidigt 1600-tal fram till millennieskiftet. Skeendet i Uppsala, Lund och i någon mån Åbo (Dorpat och Greifswald nämns bara sporadiskt) avtecknar sig givetvis hela tiden mot ett internationellt mönster. De egentligen strukturformande impulserna flödar som väntat fram till 1900-talets mitt

från Tyskland – ibland med någon fördröjning, kanske även med vissa förskjutningar av receptionen och effekten i en inte alltid helt analog svensk universitetsmiljö. Också från Nederländerna, England och Skottland mobiliserar Lindberg tankeväckande paralleller; den övergripande kontexten är naturligtvis hela tiden förankrad i europeisk och västerländsk idéhistoria. Men basen för denna universitetshistoriska rapsodi är som sagt den pedagogiskt motiverade föreläsningen – en utgångspunkt som visar sig påfallande fruktbar.

Den vanliga föreläsningsformen bestod länge i kommentarer till en kanoniserad text – t.ex. en bibelbok, landslagen, Hippokrates. Genren var som sagt medeltida, liksom strukturen: en fråga eller en tes kring den förelagda texten, följd av argumentation för och emot och till sist ett svar. Denna skolastiska metod försköts under 1600-talet i riktning mot ett mer »humanistiskt» resonerande upplägg, t.ex. så att den aktuella textens författare ägnades mer uppmärksamhet i förening med mindre schematisk diskussion kring dess innehåll. Läsningen av antika texter i denna anda förknippar Lindberg med det då ännu inte formulerade begreppet *bildning*.

Föreläsningstexterna fördelar sig på samtliga fyra fakulteter och representerar i princip alla ämnen. Teologerna åhörde bibelexplikationer samt utläggningar inom kontroversteologi och kyrkohistoria, juristerna genomgångar av den svenska lands- och stadslagen, omsider 1734 års lag. Medicinarna antecknade lärdomar i anatomi och patologi samt »fysik»; det sistnämnda motsvarade mer allmänt naturvetenskapligt stoff. Filosofiska fakultetens ämnesspridning var betydligt större och anteckningarna därifrån är brokigare. Discipliner som »elokvens» (dvs. latin), grekiska och hebreiska var »instrumentella» och betjänade framför allt den prestigefyllda teologin. Filosofin var väl företrädd: den »formella» eller teoretiska, och den praktiska eller »moralfilosofin», t.ex. representerad av den skytteanska professuren i »politik och retorik» i Uppsala. Inom historieämnet får svensk historia genomslag först i tidigt 1700-tal. Bland naturvetenskaperna dominerar matematiken med anteckningar inom ämnen som optik, astronomi, geometri och tidmätning. Därtill förelästes om musik och sång, fortifikation (dvs. befästningskonst) och ridkonst. Fysik åhördes även utanför medicinfakulteten, men Lindberg noterar att 1600-talets ledande, cartesianskt skolade företrädare för den kontroversiella experimentalfilosofin är sparsamt företrädda i dessa anteckningar. De »spännande» nyheterna var inte nödvändigtvis det flitigast förelästa stoffet.

Naturvetarna tycks överhuvudtaget ofta ha gett sin undervisning i annan, mer handfast form än föreläsningar. Det mest kända exemplet är väl Olof Rudbecks dissektioner i Anatomiska teatern, anlagd i Uppsala på 1660-talet. Från dessa pedagogiskt innovativa »events» har Lindberg icke funnit några handskrivna kvarlevor.

Det förgångnas texter stod länge i förgrunden, som just de svenska medeltidslagarna hos juristerna eller Euklides geometri hos matematikerna. Vördnaden för antikens klassiker mattades dock mot slutet av 1600-talet; den romerska rätten lyser t.ex. med sin frånvaro i juristernas anteckningar. Den moderna naturrätten med sina moraliska universalitetsanspråk ersatte de antika auktoriteterna; de senare reduceras på ett för den allmänna lärdomsutvecklingen typiskt sätt från belärande exempel till studieobjekt. Den följande frihetstidens vetenskap får i upplysningens tecken en torrare, mer nyktert sakorienterad prägel – speglad i klarare strukturerade, mer genomarbetade anteckningar från föreläsningarna.

En central dimension är naturligtvis det akademiska arbetsspråket – föreläsarnas i katedern såväl som antecknande studenters. Generellt sett är latinets dominans kompakt i nästan alla funktioner, tal som skrift, fram till slutet av 1600-talet. I mitten av det följande seklet tycks svenskan ha tagit över i undervisningen. Men bilden av språkskiftet är komplex. I tryckt skrift höll latinet givetvis ställningarna som vetenskapens *lingua franca*, och det med bibehållen, delvis rentav stegrad vitalitet: detta språkliga övergångsskede sammanfaller ju någorlunda väl med latinkulturens guldålder i det senkarolinska Sverige. Det var nästan uteslutande på latin som det verkliga nytänkandet formulerades ute i Europa och omsattes här hemma, inte minst just i föreläsningar på svenska.

En intressant iakttagelse (som Lindberg möjligen inte är först med) är då att det är i professorernas privata »kollegier» – vilka ofta hölls i en mer exklusiv krets, inriktade på kvalificerat vetenskapligt nytänkande, och där språket i bevarade akter huvudsakligen är svenska – som svenskan avancerar och sannolikt tar ett avgörande kliv framåt i sin mognad som vetenskapligt språk. Övergången från latin till svenska motiverades inte av någon högre grad av enkelhet och konkretion i innehållet. Diskursen är lika abstrakt och såtillvida akademiskt svårtillgänglig oavsett språkvalet. Avgörande tycks i stället vara ämnets aktualitet och popularitet. Lindberg formulerar inte den tankeväckande språkpolitiska lärdomen, men den ger sig själv i det material han åberopar: ett vidmakthållet, t.o.m. vidgat bruk av det internationella lärdomsspråket tycks inte ha hämmat utvecklingen av svenskan, snarare stimulerat den.

Skriftligheten brer vid denna tid ut sig allt mer i akademi och samhälle. En tryckt bok kunde befria novisen från att behöva infinna sig klockan åtta på morgonen i en mörk och oeldad lokal för att med stelfrusna fingrar försöka anteckna det han orkade uppfatta av en sömnig föreläsares tragglande på latin av teser kring någon halvkänd romersk auktor.

Samtidigt med svenskans konsolidering och den ökade bokanvändningen i undervisningen restes också vid mitten av 1700-talet i upplysningens anda flera moderna krav på akademin: studier och undervisning skulle ges en tydligare, mer yrkesanpassad målinrikting, ämnesspecialiseringen underlätttas, självständigt tänkande uppmuntras och auktoritetstron motarbetas. Boken devalverade minneskunskapen. Den muntliga undervisningsformen inträdde i en kris som tycks ha varat från 1700-talets mitt till seklets slut. Likafullt förelästes det uppenbarligen flitigt under perioden, delvis i mer effektiva former och oftast på svenska. Särskilt bekant är ju Linnés verksamhet i Uppsala.

Kring sekelskiftet 1800 svänger så pendeln igen. Föreläsningens nya upphöjelse sker i Wilhelm von Humboldts anda; den främste inspiratören där det började, dvs. i Tyskland, var dock Friedrich Schiller. Kärnan var begreppsparet *Lehr- und Lernfreiheit*, en dubbelriktad frihet att lära ut och lära in, som skulle realiseras i den ideala föreläsningen (*der Katherdervortrag*), där en föreläsande professor skulle »låta kunskapen uppstå i själva föredraget» och själv delta i sina studenters intellektuella erövringar och andliga växt. I åtminstone hundra års diskussioner om de akademiska studiernas mening, och med verkningar långt in i vår egen tid, kom som väl känt också i Sverige denna »nyhumanistiska» eller »idealistiska» syn på universitetets uppgift att fungera som något av en ideologisk klangbotten.

I genomgången av det »moderna» skedet – vars inträde här markeras av universitetskonstitutionerna 1852 för Uppsala och Lund – får man möjligen intrycket att tyngdpunkten i Lindbergs källmaterial förskjutits från föreläsningsanteckningar till de mer indirekt belysande dokumenten. I relativt allmänna termer beskrivs framväxten av det nutida universitetet, i de faser vi i dag fortfarande minns eller någorlunda lätt kan relatera till vår egen verklighet. Det humboldtska bildningsidealet i sin klassiska form kunde inte upprätthållas ens 1800-talet ut. Orsakerna känner vi väl: växande studentantal och därmed allt större behov av examensförberedande undervisning, det ökande inslaget av empiriskt inriktad universitetsforskning, en vidgad uppspaltning på fakulteter och discipliner i ett alltmer komplext system. Den akademiska utbildningen blir både mer specialiserad och mer kvalificerad. 1900-talets professorer föreläste, konkluderar Lindberg, generellt sett på en högre nivå än 1600-talets. – Den slutsatsen är ju inte självklar, alltså intressant.

I tecknet av det senare 1900-talets »kognitiva expansion», manifesterad i begrepp som »kunskapssamhället» och »massuniversitetet», antar universitetsföreläsningen radikalt nya former. Den klassiska monologiska professorsföreläsningen glider över i den mer interaktiva, ibland dialogformade lektionen, nu ofta meddelad av en lektor. Den förnäma akademiska exklusiviteten förflyktigas i nya utbildningar utan förankring i akademins traditioner och arbetsformer. Den audiovisuella presentationstekniken har omformat undervisningen, och IT-teknologins pedagogiska potential öppnar perspektiv som i dag knappast kan överblickas.

Lindbergs grundlärda och infallsrika framställning av svensk universitetshistoria i begränsat format bjuder fascinerande läsning. Styrkan ligger främst i det långa tidsperspektivet och det vida idéhistoriska blickfånget. Det skenbart begränsade föreläsningstemat sätts in i en välkänd historisk kontext, där åtskilligt annat samtidigt faller på plats, ibland på ett överraskande sätt.

Dispositionen är kronologisk, och den upprepade, cykliska återkomsten av samma teman i överflödande mängd hade möjligen varit lättare för läsaren att överblicka och sortera med en mer explicit segmentering av tidslinjen. Lindberg är inte överdrivet hjälpsam på den punkten. Å andra sidan är strikt periodisering i ett långt och komplext tidsflöde som bekant i grunden alltid en chimär. Detta är heller ingen lärobok. Det väsentliga utbytet av läsningen ligger i den grundligt synliggjorda kontinuiteten i det historiska förloppet. Dagens och den nära gårdagens verklighet känns gång på gång igen i skildringen av det länge sedan förflutna – »allt går igen». Reflexionen kring mål och metoder i den akademiska pedagogiken berikas av den sortens tidsomspännande djupperspektiv.

Har föreläsningen en framtid? frågar Lindberg eftertänksamt i ett av slutkapitlen. »Sannolikt», svarar han själv. Hans berättelse ger god grund för den bedömningen.

Lars Wollin

Håkansson, David & Karlsson, Anna-Malin (red.): Varför språkvetenskap? Kunskapsintressen, studieobjekt och drivkrafter. 292 s. Studentlitteratur. Lund 2017. ISBN 978-91-44-10890-2.

Kraven på vetenskaplig självreflexion är höga i dag, också för språkforskare. De gäller såväl vad som kan kallas inomvetenskapliga frågor om vetenskapsteoretiska och ontologiska ställningstaganden som existentiella grundfrågor. Högtidligt talat: Vilken glädje och nytta har mänskligheten av det jag gör? Varför språkvetenskap?

Varför språkvetenskap? är också huvudtiteln på en antologi redigerad av David Håkansson och Anna-Malin Karlsson. Den rymmer 16 kapitel av 26 författare om språkvetenskapens belägenhet och uppgifter. Både huvudtitel och undertitel är viktiga. Detta är inte en forskningsöversikt, inte en introduktionsbok till teori och metod inom språkvetenskapens olika grenar, och inte en ämneshistorik – även om den ibland kan låna sig till dessa ändamål. Nej, bokens ärende är mer uppfordrande än så. Den återkommande frågan är just Varför? Vad är det för mening i att göra det vi gör?

Boken har oavvisliga förtjänster, förutom den självklara att varje forskargeneration för självreflexionens skull behöver böcker av det här slaget. Till dessa förtjänster hör en genomförd anknytning till den närmaste och viktiga föregångaren, *Nordistiken som vetenskap*, som Jan Svensson redigerade och gav ut 1988. I andra kapitlet i *Varför språkvetenskap?* prövar Svensson att sammanfatta utvecklingen, främst inom svenska/nordiska språk, de senaste 30 åren. Hans utgångspunkt är nu liksom 1988 Habermas distinktion mellan tre vetenskapstyper: den empirisk-analytiska med ett »tekniskt» kunskapsintresse (syntaxforskning i Chomskytraditionen är ett typexempel), den socialvetenskapliga med ett »emancipatoriskt» kunskapsintresse (till exempel kritisk diskursanalys) och den historisk-hermeneutiska med ett »praktiskt» kunskapsintresse (kommunikationsetnografisk klassrumsforskning eller interaktionell lingvistik är exempel). Citattecknen är mina och markerar att jag finner beteckningarna mindre lyckade, men tredelningen är ett fruktbart tankeredskap. Svensson ser en »tämligen dramatisk expansion» i den meningen att betydligt fler kunskapsområden hanteras i dag än för 30 år sedan, och »påtaglig trängsel» kring det praktiska intresset. Också David Håkanssons kapitel 3, »Språkvetenskapen och teorierna», vilar tungt på den habermaska tredelningen. Den styr därmed läsningen av hela boken, i huvudsak på gott. Håkansson har en intressant men långt ifrån given förklaring till det praktiska intressets företräde. Språkbruket, i motsats till språksystemet, dominerar som forskningsobjekt i svensk språkvetenskap, och denna forskning präglades före genombrotten för sfl och kritisk diskursanalys av ett rent beskrivande intresse. Språkbruksforskning behöver inte strikt hypotesdrivande teorier på samma sätt som den »tekniska» systemforskningen, menar Håkansson. Den är betjänt av andra former av teoribyggen som först omkring 2000 på allvar slår igenom.

En annan förtjänst är att 11 av 16 kapitel har mer än en författare. Tillsammans med nitiskt redaktörsarbete, får man förmoda, har det framgångsrikt satt stopp för idiosynkratiska slagsidor (även om det blir lite mycket V2, se nedan). Samförfattarna delar i huvudsak grundsyn och inriktning, men någon gång har forskare med olika utgångspunkter fått i uppgift att åstadkomma en gemensam text. I kapitel 8, »Forskning om språksystemet», möts en minimalist (Erik Magnusson Petzell), en konstruktionsgrammatiker (Benjamin Lyngfelt) och en interaktionist (Camilla Wide). Kapitlets lama av-

slutningsrader låtsas nog ett samförstånd som inte finns (samförstånd bör ju skiljas från ömsesidig respekt), men annars blir det stimulerande läsning. Fler kapitel hade gärna fått bygga på denna form av möte. Exempelvis tycker jag att Lann Hornscheidt och Daniel Wojahn i kapitel 16, »Aktivistisk språkvetenskap», är alldeles för eniga om att reservera begreppet språkaktivism till kritisk analys av benämningspraktiker för undertryckta minoritetsgrupper. Vad hade hänt om en aktionsforskande andraspråksdidaktiker fått vara med och skriva?

En tredje förtjänst är ambitionen att pröva språkvetenskapens gränser. Av de sexton kapitlen kan de tre första sägas vara allmänt överblickande, och åtta röra sig kring vad vi numera ser som ganska typisk språkforskning: diskursanalys, syntaxhistoria, samtalsanalys med mera. Men i kapitel 10 inventerar Per Holmberg forskning i svenska med didaktisk inriktning och ställer den mot utbildningsvetenskapen (moderna språk lämnas alltså därhän i kapitlet). I kapitel 11, »Sopor som texter i ett globalt perspektiv», diskuterar Anders Björkvall förhållandet mellan lingvistisk analys och allmän semiotik. Och i kapitel 12 lyfter Paula Henriksson och Ingela Nilsson fram de »teoretiska synsätt och metodologiska verktyg» som överskrider gränsen mellan språk- och litteraturvetenskap. Fanny Forsberg Lundell och Lina Nyroos söker sig i kapitel 15 bortom vetenskapen genom att vända sig till disputerade språkforskare med arbete utanför universitetsvärlden: Vad i sin forskarutbildning anser de sig ha mest nytta av? Generiska kompetenser visar sig viktigast: att hantera stora textmängder, att muntligt och skriftligt kunna presentera komplicerade sammanhang, att alltid kunna anlägga ett metaperspektiv på text och samtal. Anna W. Gustafsson och Victoria Johansson letar efter gränserna på ett annat sätt genom att i kapitel 13 gå igenom alla projektansökningar 2005–2014 till VR och Riksbanken som passerat språkvetenskapliga beredningsgrupper och fått pengar. Vad kan man över huvud taget forska om? Spektret är naturligtvis stort, från naturvetenskapligt orienterade projekt om språktillägnande som använder »neurofysiologisk data från EEG», till mycket samhällsvetenskapliga om »normer och ideologier som rör familj, föräldraskap och relationer i vardagliga samtal mellan barn och vuxna». De avvisar – möjligen lite fegt – tanken på en språkvetenskapens kärna och periferi; framgångsrik forskning är alltid i rörelse.

Självfallet har boken också begränsningar. Det måste sägas att den i första hand tar upp ämnet nordiska språk eller svenska. Sjutton av författarna kommer ur den ämnestraditionen, om jag räknat rätt, ytterligare fem från lingvistik eller tvåspråkighetsforskning och bara fyra från andra språk eller icke språkliga ämnen (antik grekiska, franska, engelska, litteraturvetenskap). Av ungefär 35 språkprov som anförs för något utförligare exempelanalyser har det stora flertalet hämtats från svenska (ca 25) eller andra nordiska språk (7 norska och 1 isländskt). Att Tromsödialekt kan sakna V2 exemplifieras med stor entusiasm i kapitel 7, 8 och 9 – visst är det intressant, men ger det inte en något ensidig bild av grammatikforskning?

En trivial kritik är att en antologi av detta slag alltid kommer att uppvisa luckor i förhållande till en del forskningsområden. Utgivarna tar också inledningsvis avstånd från den vid närmare eftertanke orimliga idén om en volym där fonetik, namnforskning, språktypologi, attitydforskning och mycket annat alla ska få sitt rättvisa kapitel. Den som så önskar bör nog hellre söka sig till någon av de *The XX Handbook of YY* som de internationella förlagen tävlar om att ge ut.

Jag vill ändå vara enfaldig nog att sakna de tre gränsområdena kognitionsforskning, språkteknologi och andra- eller främmandespråksinlärning. De är starkt expansiva i dag, både vetenskapligt och samhälleligt. Kanske ingen framtida språkforskare kan undvika att anknyta till något av dem. Det hade exempelvis varit fint med ett dialogiskt kapitel där en kognitivt och en sociokulturellt inriktad andraspråksforskare prövat sin verksamhet.

Enskilda kapitel kan självklart också ha blottor. Själv hängde jag upp mig på en som jag tyckte orättvis behandling av labovsk sociolingvistik i kapitel 4, »Från korrelation till konstruktion». Lars-Erik Johanssons och Anna-Malin Karlsson framhåller att variationslingvistiken med sitt systemperspektiv har svårt att visa hur social betydelse skapas. Kritiken är relevant, men mycket osolidarisk med Labovtraditionens historisk-hermeneutiska kunskapsintresse att fånga kausaliteten mellan språklig variation och förändring.

Anmärkningar av detta slag mot enskilda kapitel bottnar dock ofta i läsarens speciella förkärlekar och är kanske i sin tur osolidariska med redaktörernas syfte. Något mer principiell är då invändningen att flera kapitelförfattare ibland håller sig på för säker mark. Det är välgörande när Per Ledin och Catharina Nyström Höög i sitt textforskningskapitel, med ett långt exempel på multimodal analys, vågar ta ställning och förespråka rent skriftspråkliga texter »som avancerade redskap för tänkande och handlande» som det viktigaste studieobjektet. Eller när Leelo Keevallik och Jan Lindström i kapitlet »Språkvetenskap och interaktionsforskning» likaledes mot slutet och nästan till sin egen förvåning börjar förskjuta studieobjektet från interaktionsmönster till maktförhållanden. Men andra faller i handboksfällan att propagera för ett synsätt med hjälp av de mest välkända och tydligaste exemplen – det är god pedagogik till en början för den som är obekant med kapitlets ämnesområde, men den tankeväckande komplikationen behövs också. Exempelvis kunde David Karlander, Tommaso M Milani och Rickard Jonsson i sitt på många sätt utmärkta kapitel 14 om språkideologisk forskning, »Gränsdragningar som språkideologisk praktik», inte bara ha cirkulerat kring välkända diskurser om standardsvenska och multietniskt ungdomsspråk. Nog erbjuder också problemkomplexet älvdalska–språk–dialekt lika intressanta gränsfrågor? Och meänkieli–finska, begreppet modersmål eller den svenska skolpolitikens distinktion mellan engelska och moderna språk?

Ett sådant sökande efter det lite oväntade hade nog lyft fram huvudärendet ännu tydligare: att diskutera våra kunskapsintressen. För det knepiga med den här boken är läsarten. Den kan verka lättläst med genomgående välskrivna, inte så långa kapitel. De lockar till att välja ut några stycken som introduktion till exempelvis språkhistorisk forskning eller interaktionell lingvistik. Men lättlästheten är skenbar. Först när alla olika kapitel ställs mot varandra får diskussionen tyngd, och bokens stora kvaliteter träder fram ordentligt. Varför språkvetenskap? Vad vill vi veta?

Två svar på den frågan utläser jag av boken som helhet: människans språkförmåga och människans meningsskapande. Ser man till ämnesgränser och forskningsinriktningar pekar det förra mot kognitionsvetenskap och neurolingvistik, det senare mot socialvetenskaper som antropologi, pedagogik och historia. Är det däremellan vi hittar språkvetenskapen?

Olle Josephson

Författarna i detta nummer

Bijvoet, Ellen; docent, universitetslektor, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

Brandtler, Johan; fil.dr, universitetslektor i svenska språket, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.

Eriksson, Olof; professor em. i franska med inriktning mot språkvetenskap, Linnéuniversitetet.

Josefsson, Gunlög; professor i nordiska språk, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.

Josephson, Olle; professor em. i nordiska språk, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.

Landqvist, Mats; professor i svenska, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola.

Nord, Andreas; docent, biträdande universitetslektor i svenska språket, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

Nordman, Lieselott; fil.dr, universitetslektor i svenska och svensk översättning, Avdelningen för finskugriska och nordiska språk, Helsingfors universitet.

Nyström Höög, Catharina; professor i svenska, Högskolan Dalarna.

Palviainen, Åsa; professor i svenska språket, Institutionen för språk- och kommunikationsstudier, Jyväskylä universitet.

Piirainen-Marsh, Arja; professor i engelska språket, Institutionen för språk- och kommunikationsstudier, Jyväskylä universitet.

Sandelin, Minna; fil.lic., lektor i nordisk filologi, Åbo universitet.

Skärlund, Sanna; fil.dr, vik. universitetslektor i svenska, Språk och litteraturcentrum, Lunds universitet.

Sundgren, Eva; seniorprofessor i svenska språket med inriktning mot sociolingvistik, Mälardalens högskola.

Wiklund, Anna-Lena; docent i lingvistik, forskare i svenska, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.

Wollin, Lars; professor em. i svenska språket, Åbo Akademi.